TOPLUMSAL

Tarih

282
HAZİRAN
2017

Japonya'dan Mektuplar ve Nâzım Hikmet'in Cevabı
Mehmet Perinçek

17. Yüzyılda Afrika'da Bir "Beyaz Âdem": Evliya Çelebi

Nuran Tezcan, Evliya Çelebi'nin Afrika yolculuğunda karşılaştığı insanları, yaşadığı olayları ve bu coğrafyaya dair gözlemlerini anlatıyor... *sayfa 36*

Erken Cumhuriyet ve Kürtaj ya da Iskat-ı Cenin
Zafer Toprak

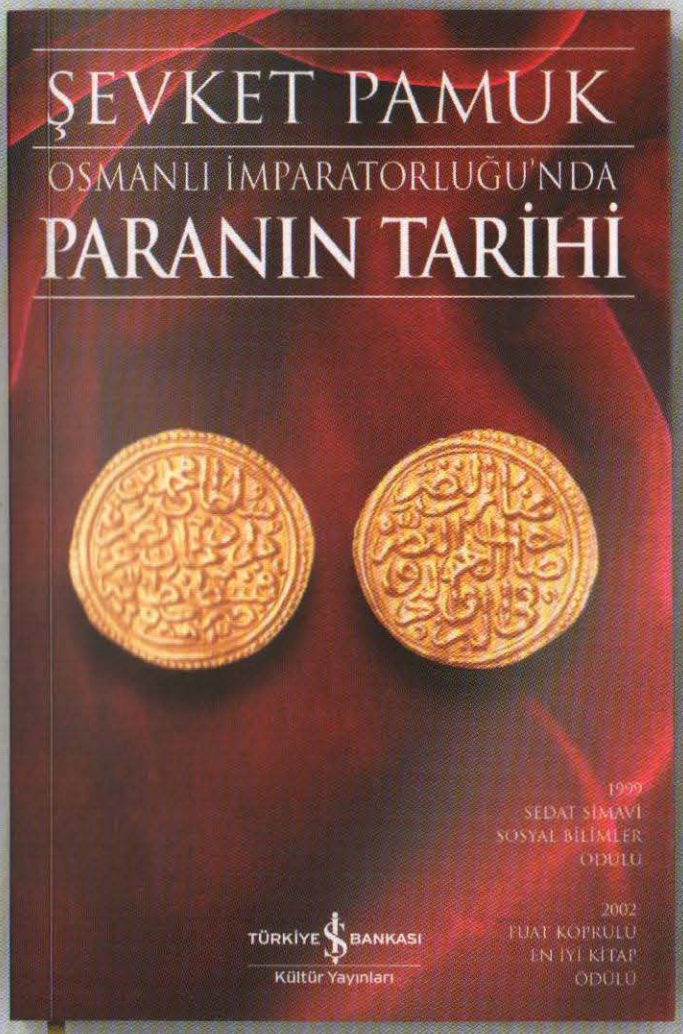
"Araplar ve Türkler": 1910 Yılında Le Temps ve Tanin Arasında Bir Tartışma
Selim Sezer

Cihan Harbi Hatıralarında Osmanlı Askerlerinin Açlık, Susuzluk ve Doğa ile Mücadelesi
Cemal Can Tarımcıoğlu

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1

Altı Yüzyıllık Serüven: Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi

Osmanlılar için sikke, hutbe ile birlikte egemenliğin en önemli iki simgesinden biriydi. Altın ve gümüş sikkeler elden ele, bölgeden bölgeye taşındıkça hükümdarın gücünü ülkenin en uzak köşelerine ulaştırıyorlardı. Osmanlılar paranın bolluğu ve piyasalardaki dolaşımıyla ticaret ve ekonominin sağlığı, canlılığı arasında güçlü bir ilişki olduğunun bilincindeydiler. Değerli maden darlıkları ve bunların ekonomi üzerindeki olumsuz etkileriyle yaşamak ve mücadele etmek zorunda kalmışlar, ancak para konularında genellikle esnek ve pragmatik davranmışlardı. Prof. Dr. Şevket Pamuk, artık bir klasik haline gelmiş bu kitabında, Orhan Bey'in darp ettirdiği ilk gümüş akçeden imparatorluğun son yıllarında kullanılan kaimelere kadar Osmanlı para tarihinin altı yüzyıllık serüvenini anlatıyor. Osmanlı arşivlerindeki titiz araştırmalarla desteklenen çalışmasında Osmanlı para düzenini bir bütün olarak ele alıyor. Geniş Osmanlı coğrafyasında tedavül eden sikkeleri, Osmanlı ekonomi politikalarını, tağşişleri, enflasyonu, kredi ve finans kurumlarını, para piyasalarını, ayrıca bunların yerel gelişmeler ve küresel güçlere bağlı olarak evrimini inceliyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi
Şevket Pamuk
396 s, 24 TL

211 s, 16 TL

364 s, 16 TL

388 s, 24 TL

Ankara Bahçelievler kitabevimiz açıldı.
Bahçelievler Mah. Aşkabat Cad. No: 15 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 222 63 38

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Cadebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 **Kayseri** - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

ALFA

OSMAN FİKRET TOPALLI
GİRESUN GÜNLÜKLERİ

YAYINA HAZIRLAYAN: CEMİL KOÇAK

Jön Türk, İttihatçı, Kuvâyı Milliyeci, Kemalist ve her zaman halkçı bir Giresunlunun Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumuna tanıklığı ve özel hayatı

www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

MERHABA,

Bu sayımızda yazılar 17. yüzyıldan 1970'lere uzanıyor. Kapağa taşıdığımız yazıda Nuran Tezcan, Evliya Çelebi'nin Afrika yolculuğunda karşılaştığı insanları, yaşadığı olayları ve bu coğrafyaya dair gözlemlerini anlatıyor. 1672 yılında çıktığı yolculukta Evliya Çelebi'nin resmi görevi ulaklıktır. Mısır valisi Kethüda İbrahim Paşa tarafından Isyut'ta (Asyut) batan geminin keşfiyle görevlendirilmiş, bunu fırsat bilip Nil'in kaynağına kadar gitmek istediğini bildirmiştir. Gittiği yerlerde karşılaştığı insanlar ve olaylar karşısındaki yorumları "beyaz" ve küçümseyicidir: "Ecnâs-ı mahlûkât haşerât-ı urbân-ı uryân"; "âdemleri cimâkâr"; "Çok şükür Rûm âdemi gördük"; "Şiddet-i hârdan âdem beyninden pişer"; "Anlar bu gûne Rûm metâ'ın görmemişler"...

Zafer Toprak, geçen sayımızda da ele aldığı erken Cumhuriyet'te çocuk ölümleri konusuna bu kez "ıskat-ı cenin", yani kürtaj yoluyla ölümler cephesinden bakıyor. Yine birkaç sayı önce Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışmış Osmanlı askerlerinin hatıralarından hareketle gayri resmi ateşkesler üzerinde duran Cemal Can Tarımcıoğlu bu sayımızda da hatıralar ve günlüklerdeki notlardan, askerlerin açlık, susuzluk ve doğa şartlarıyla mücadelesi hakkındaki anlatıları aktarıyor.

Bu sayımızda yeni bir yazı dizisi başlıyor: "Avrupa Resminde Kılık Kıyafet". Avrupa resim sanatından örneklerde kıyafetler renkleri, malzemeleri, üretim biçimleri, süsleme ayrıntıları üzerinden incelenecek. Zerrin İren Boynudelik, Emine Önel Kurt ve Çağla Ormanlar Ok'a okurumuzu bu yolculuğa çıkardıkları için teşekkür ediyoruz.

Bu ayın üçüncü günü, Nâzım Hikmet'in ölümünün üzerinden 54 yıl geçmiş olacak. Mehmet Perinçek, "Kapıları çalan benim" diye başlayan dizeleriyle büyük etki yaratan "Kız Çocuğu" adlı şiirini merkeze alarak anıyor şairi ve bu şiir duyulduktan sonra dört Japon kadının *Sovyetskaya Jenşina* (Sovyet Kadınları) dergisi aracılığıyla Nâzım'a gönderdiği mektupları ve dergide yayımlanan cevabi yazıyı aktarıyor. Nâzım Hikmet "Japon kız kardeşlerine" üslubunca veriyor cevabını: "Bu, küçük, sessiz, narin bir Japon kız çocuğu. O ölü. Ve birden dirildi ve tüm dünyayı dolaştı... Yüce işlerinde yanlarına benim 'Kız Çocuğu'mu aldıkları ve ona yaşama imkânı verdikleri için Japon kız kardeşlerime sonsuz teşekkür ederim."

Temmuzda görüşmek üzere...

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
11 AĞUSTOS 1900 1900 PARİS SERGİSİ
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

12 GÖZDEN KAÇANLAR
VLORA HAN
Görkem Kurt Tunalı

18 ORIENT-INSTITUT'TA SEMİNER:
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA AVRUPALI MÜLTECİLER
Berat Seçkin Demirok

21 **EDİRNE BÜYÜK SİNAGOGU'NDA KLASİK MÜZİK KONSERİ**
Silvyo Ovadya

24 **FATMAGÜL BERKTAY'DAN SON DERSLER**
Puren Mutlutürk Meral

28 ÖLÜMÜNÜN 54. YILDÖNÜMÜ
JAPONYA'DAN MEKTUPLAR VE NÂZIM'IN CEVABI
Mehmet Perinçek

36 **17. YÜZYILDA AFRİKA'DA BİR "BEYAZ ÂDEM": EVLİYA ÇELEBİ**
Nuran Tezcan

50 **"ARAPLAR VE TÜRKLER": 1910 YILINDA LE TEMPS VE TANİN ARASINDA BİR TARTIŞMA**
Selim Sezer

54 **ERKEN CUMHURİYET, KÜRTAJ YA DA ISKAT-I CENİN**
Zafer Toprak

66 **KANSIZ SAVAŞ: CİHAN HARBİ HATIRALARINDA OSMANLI ASKERLERİNİN AÇLIK, SUSUZLUK VE DOĞA İLE MÜCADELESİ**
Cemal Can Tarımcıoğlu

74 **19. YÜZYIL SONUNDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MUHACİR HAREKETLİLİĞİNE SURİYE VİLAYETİNDEN BAKMAK**
Tuna Başıbek

82 SAĞMALCILAR'DAN BAYRAMPAŞA'YA:
1970 İSTANBUL KOLERA SALGINI
Ömer Faruk Metin

88 **AVRUPA RESMİNDE KILIK KIYAFET**
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt
Çağla Ormanlar Ok

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'Illustration*'un 11 Ağustos 1900 tarihli nüshasından, 1900 Paris Dünya Sergisi'ndeki Osmanlı pavyonunu konu eden M.N. imzalı makaleyi aktarıyor.

74 19. YÜZYIL SONUNDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MUHACİR HAREKETLİLİĞİNE SURİYE VİLAYETİNDEN BAKMAK

Tuna Başıbek, Suriye Vilayeti'nden Muhacirin Komisyonu'na gönderilen şikâyetler ve arzuhallerden yola çıkarak, muhacir grupların 19. yüzyıl sonunda Anadolu ve Arap vilayetlerine yerleştirilmesi sürecinde yaşananları örnekliyor.

82 SAĞMALCILAR'DAN BAYRAMPAŞA'YA: 1970 İSTANBUL KOLERA SALGINI

Ömer Faruk Metin, 1970'te İstanbul'un Sağmalcılar semtinde iki binden fazla kişinin hastalandığı ve 52 kişinin ölümüne sebep olan kolera salgınının sebepleri ve sonrası üzerinde duruyor.

88 AVRUPA RESMİNDE KILIK KIYAFET

Zerrin İren Boynudelik, Emine Önel Kurt ve Çağla Ormanlar Ok, Avrupa resim sanatı örnekleri aracılığıyla kılık kıyafetler üzerinden üslup, dönem ve kültürel yapıları inceliyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 282, Haziran 2017

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok 4. Kat No: 407 İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Mayıs 2017

DAĞITIM
Dünya Süper Veb. Ofset A.Ş. 100. Yıl Mah. Hüseyin Karaaslan Cad. 34204 Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazarlardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

11 AĞUSTOS 1900

1900 PARİS SERGİSİ

Ce numéro est accompagné d'un supplément musical.

L'ILLUSTRATION

Prix du Numéro : 75 centimes — SAMEDI 11 AOUT 1900 — 50e Année — N° 2998

TENTATIVE D'ASSASSINAT DU CHAH DE PERSE

Salmon dans la « chambre de sûreté » du poste de la rue Mesnil. — Phot. de M. Bary, photographe-amateur, 9, rue Mesnil. (Voir l'article, p. 12.)

İran Şahı'na karşı suikast teşebbüsü. Salson, Mesnil Sokağı karakolunun "emniyet odası"nda. Mesnil Sokağı 9 numarada mukim amatör fotoğrafçı Bay Bary'nin fotoğrafı.

L'Illustration dergisinin 18 Ağustos 1900 tarihli ve 2998 numaralı sayısının kapağında, iki hafta evvel Paris'te gerçekleşmiş bir suikast girişiminin arkasındaki genç anarşist Mélanie-François Salson'un yakalandıktan sonra karakolda polis eşliğinde çekilmiş fotoğrafından elde edilen bir gravür yer almaktaydı. Söz konusu suikast 2 Ağustos 1900 günü Paris'i ziyaret etmekte olan İran Şahı Muzafereddin'i (1853-1896-1907) hedef almıştı. Şahın binmiş olduğu arabanın çamurluğuna atlamayı başaran Salson, elindeki tabanca tutukluk yaptığından üstündeki bıçağı da kullanamadan polis tarafından yakalanmıştı. Kapakta yer alan resimde Salson polis eşliğinde Paris'in 16. bölgesinde bulunan Mesnil Sokağı'ndaki karakolun nezarethanesinde görüntülenmişti. Bu görüntüyü ilginç kılan, derginin iddiasına göre suikastçının ilk fotoğrafı olması ve bir amatör tarafından çekilmiş olmasıydı. Dergide anlatılana göre aynı sokakta karakolun karşısında oturan Bary adındaki bir kişi, karşı kaldırımdaki hareketi fark ederek sebebini anlamış, ardından da karakolun bir penceresinde polislerin çevrelediği genç bir adamı görünce Salson olabileceğini tahmin ederek deklanşöre basmıştı. Bugün çok alıştığımız, önemli olayların orada tesadüfen bulunan kişiler tarafından görüntülenmesi olgusunun bu erken örneği, amatör fotoğrafçılık ile habercilik arasındaki ilişkinin tarihi açısından gerçekten ilginçtir. Salson 10 Kasım 1900 günü mahkeme tarafından müebbet kürek cezasına çarptırılmıştı.

Fotoğrafın ilginçliği dışında bu olayın anarşizmin ve özellikle devlet başkanlarını hedef alan suikastların çok sık yaşandığı bir döneme rastladığı vurgulanmalıdır. 1880'lerden beri krallar, çarlar, imparatorlar, cumhurbaşkanları, eli silahlı anarşistlerin hedefi olmakta, çoğu da bu saldırılarda hayatını kaybetmekteydi. Rusya Çarı II. Alexander (1881), Fransız Cumhurbaşkanı Sadi Carnot (1894), Avusturya İmparatoriçesi Elisabeth "Sisi" (1898), İtalya Kralı I. Umberto (1900), Amerikan Cumhurbaşkanı McKinley (1901), Sırp Kralı Aleksandar Obrenoviç (1903) bu suikast dalgasının en önemli örnekleridir. Sultan II. Abdülhamid de 1905'te bombalı bir saldırıya hedef olmuş fakat tesadüf eseri yara almadan kurtulmuştur.

Ne var ki bu dergide Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili olan, iç sayfalarda yer alan bir makaleydi. Bu yazıda, 1900 Paris Dünya Sergisi'nde Osmanlı pavyonu konu ediliyordu. Kimliğini tespit edemediğimiz M.N. baş harfli yazarın kaleme aldığı bu yazıyı ilginç kılan, Osmanlı pavyonuna yönelttiği eleştirilerdir. Özetlenecek

olursa, bunun bir tür oryantalizm eleştirisi olduğunu söylemek mümkündür. Gerçi yazar pavyonun en oryantalist unsuru olan mimarisi konusunda, değil eleştiri, tam aksine mimar Dubuisson'a övgüler yağdırmakta, o son derecede eklektik yapıyı büyük bir zevk örneği ve isabetli bir Şark üslubu olarak nitelendirmektedir. Bunda mimarın Fransız olmasının büyük bir payı varsa da genel olarak yazarın sanat ve bilim çevrelerinde üretilen Batı oryantalizmini eleştirmeye pek meyyal olmadığı anlaşılmaktadır.[1]

Eleştirilen, pavyonun iyi tasarlanmış mimarisine bir tür tufeyli gibi yapışan ucuz bir oryantalizmdi. Burada da aslında oryantalizmin içinde yer alan bir tür hiyerarşi saklıydı: Bir tarafta Şark'tan beklenen "gerçek" kültür ve sanat ürünleri, diğer tarafta ise "ucuz" bir oryantalizmin pazarladığı harcıâlem, kalitesiz ve yoz eşya ile gösteriler. Başka bir deyişle artık oryantalizmin geldiği noktada Şark, Şarklılığını hakkıyla yerine getirememekle, kendi özünün kötü bir taklidine dönüşmüş olmakla suçlanıyordu. Yazarın en çok içerlediği de bu yozlaşmaya Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi temsil mekânı olan pavyonda tanık olunmasıydı ve dolayısıyla devletin eliyle veya himayesinde sanat ve kültür ağırlıklı bir faaliyetin bir tür panayıra dönüşmüş olmasıydı.

Bu suçlamada doğruluk payı yok değildi. Yazarın tarif ettiği gösteriler ve lokanta, çarşı gibi mekânlar en ucuzundan oryantalist bir fanteziyi yaratan ticari girişimlerdi. Bunların arasında herhalde göbek dansını kullanan gösterileri başta saymak gerekir. Bu konu, 1878 Paris Sergisi'nde Şarkın "gerçek" tadını vermek için "yerli" unsurlardan oluşan gösterilerin ve canlandırmaların ortaya çıkmasıyla birlikte gündeme gelmiş, özellikle de 1889 Paris Sergisi'nde "Kahire Sokağı" adıyla yaratılan bir tür bire bir mimari maket niteliğindeki mekânda meddahtan kahvehaneye, develerden göbek dansı yapan kadınlara uzanan gösterilerin düzenlenmesiyle yayılmaya başlamıştı. 1893 Chicago Sergisi ve burada ele aldığımız 1900 Paris Sergisi'nde artık bu tür gösteriler iyice yerleşmiş, kalabalıkların beklentilerinin parçası olmuştu.[2] Başta göbek dansı olmak üzere Şark'ın özünü temsil ettikleri iddia edilen bu tür gösterilerin Türkiye dahil –veya başta– olmak üzere Doğu'da bir kültür ve turizm ürünü haline gelmesi bu ürünlerin gücünü ortaya koyan ilginç bir olgudur.[3]

Quai d'Orsay'de Türkiye pavyonu.

Fakat suçlamanın doğruluğuna mukabil yazarın görmediği veya görmek istemediği bir gerçek, bu panayır Şark'ının nedeni tam da Batı oryantalizminin ve özellikle de dünya sergilerinin giderek popülerleşen ve avamlaşan olaylar haline gelmesiydi. Dünya sergilerinde Şark artık bir panayır havasında sergileniyor idiyse, bunun iki başlıca nedeni vardı. Biri, sergilerin kendilerinin dev panayırlara dönüşmüş olmasıydı. İkincisiyse, oryantalizmin emperyalizmden aldığı güç ile artık kendini Şark'ta da yeniden üretmeyi başarmış olmasıydı.

Bu defa pek sık yapmadığımız bir şekilde, metne eşlik eden resimlere ilaveten 1900 Paris Sergisi'nden bazı görüntüler eklemeyi uygun bulduk. Bunlar, Osmanlı pavyonunun her iki yanında bulunan ve metinde de bahsi geçen İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri pavyonlarının göründüğü iki imajla bütün sergi alanının kuşbakışı bir temsili resminden oluşmaktadır. Bunları kullanmaktan maksat, dönemin önemli olaylarından biri olan bu sergilerin neye benzediği hakkında daha somut bir fikir vermektir.

Osmanlı pavyonunun birinci katında bir çarşı.

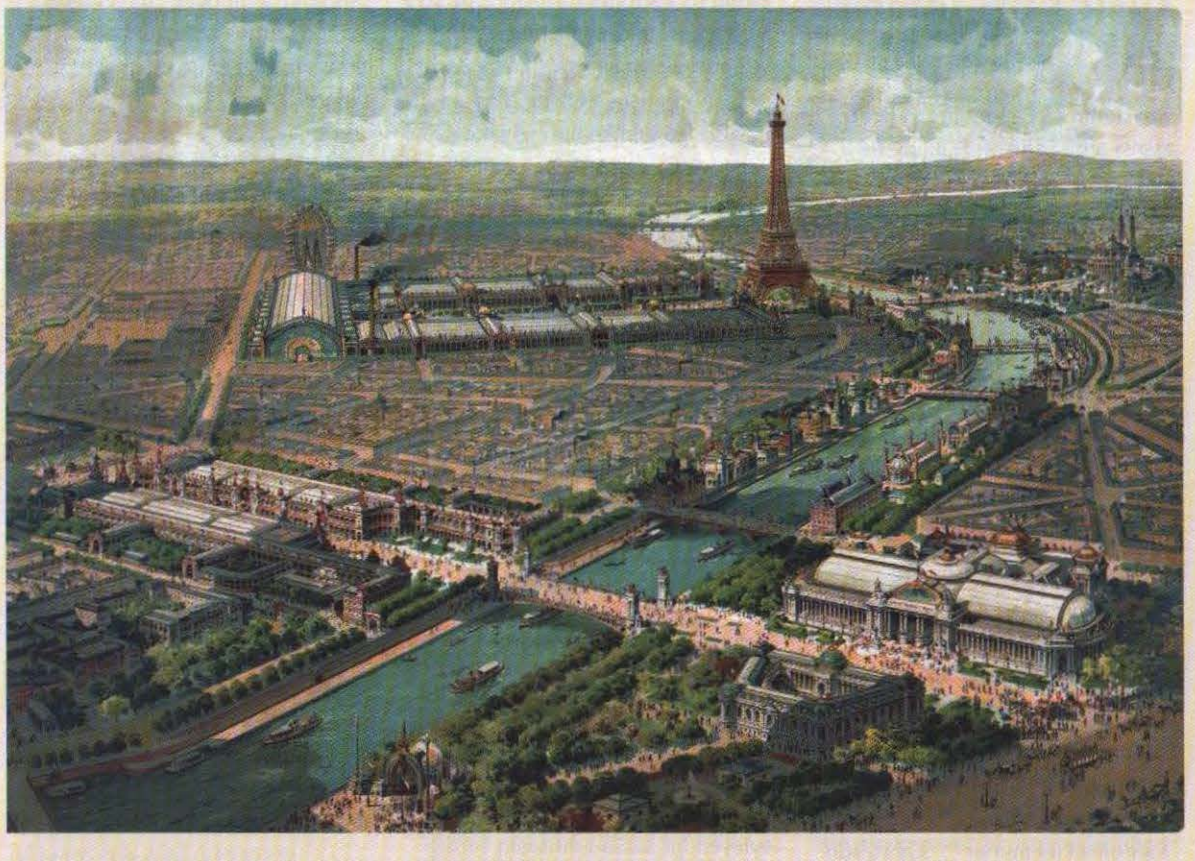
MİLLETLER CADDESİ OSMANLI RESMİ PAVYONU

Milletler Caddesi üzerinde yükselen ve çatısında hilaller sıralanıp Osmanlı bayrağı dalgalanan sergi binası gayet olağandışı bir resmi pavyon niteliğindedir. Her şeyden önce mimarı temize çıkarmak gerekir. Bay René Dubuisson,[4] renkli taş dizileriyle çizilmiş, sırlı çinilerden yapılmış pano ve frizlerle işlenmiş beyaz duvarlarıyla, yaldızla vurgulanmış çatı ve alemleriyle, rengârenk camlarla bezenmiş pencereleriyle yerel üslubu mükemmelen yansıtan bir bina yaratmış. Bütün gayet güzel duruyor. Bu saray yükselirken, yanda yer alan Amerika Birleşik Devletleri pavyonunun mimarı endişelendi. Acaba Türk kubbesi Amerikan çatısını ezecek miydi? Hilal kartala hâkim mi olacaktı? Serginin genel komiserliğine gidildi. Çalışmalar durduruldu. Bay Dubuisson planlarını gözden geçirmeye ve çatısını alçaltmaya mecbur kaldı. Bu durumdan ne Türk sancağı zararlı, ne de Amerikan bayrağı kârlı çıktı.

Vatandaşımızın gerçekleştirdiği bu güzel mimari dekorun içine Türkiye ne yerleştirebilirdi? Eşsiz halılar, silahlar, mücevherler, Bin Bir Gece hazineleri... Rehberler gerçekten de Hereke Fabrikası mamulatından oluşan bir sergiyle Şark sınaati müzesinin varlığından bahsediyor. Bazı odaların da bu koleksiyonlara ayrıldığı da tartışılmaz. Fakat onları keşfedebileceğinizi sanmayın. Kapısı nerede? Her tarafı ilanlar sarmış: Suriye Tiyatrosu, Boğaziçi Konseri,

Seine Nehri'nin sol (güney) yakası boyunca sıralanan yabancı ülkelerin pavyonları. Soldan başlayarak: Osmanlı İmparatorluğu, Amerika, Avusturya, Bosna-Hersek, Macaristan, Büyük Britanya, Belçika, Norveç, Almanya, İspanya, Monako, İsveç, Yunanistan, Sırbistan. Arkada Eiffel Kulesi seçiliyor.

1900 Paris Sergisi'nin genel görüntüsü. Ön planda solda, Invalides Meydanı'nda zanaat, inşaat ve mobilya pavyonları; sağda, Büyük ve Küçük Saray'da (Petit et Grand Palais) güzel sanatlar; ortada solda, Milletler Caddesi boyunca yabancı pavyonlar; sağda, ziraat ve bahçeler; geri planda solda, Eiffel Kulesi ve sanayi pavyonları; sağda, Trocadéro bahçeleri ve sömürge sergileri.

Anadolu Dansları, Kılıç Silahşorları, Ermeni Tiyatrosu, Şark Hayatı, Kudüs Panoraması.

İçeride ve dışarıda on kadar merdivenden bu gösterilere çıkılıyor. Başka bir yerdeyse işte lokantalar, rakı veya Şark şaraplarının tattırıldığı barlar, tatsız şekerlemeler satan yerler, birkaç kıymetli parçanın bir sürü ucuz eşyanın arasında kaybolduğu çarşılar: bakırlar, telkâri objeler, nakış işleri, çiğ renkli halılar. Her yere Ermenistan kâğıdı[5] kokusu sinmiş. Her yerde tekdüze nağmeler eşliğinde bitmeyen göbek dansları. Ve her yerde ziyaretçiler bar, çarşı ve tiyatrocukların sahiplerinin ısrarlı davetlerine maruz kalıyorlar.

Ancak akşamüzeri Osmanlı pavyonunun etrafı ulaşılır olabiliyor. Şarklılar ara veriyorlar. Halk Milletler Caddesi'ni terk edip karşı yakadaki caddeye geçtiğinde, Türk sarayının duvarlarının dibinde sessizlik oluşuyor ve sükûnet geri geliyor. Bembeyaz dev binadan garip bir kalabalık çıkıp İtalya pavyonuyla arasındaki betonarme alana dağılıyor. Yeşil veya pembe ipek şalvarlı huriler, fes giymiş çalgıcılar, helva satıcıları gruplar halinde şuraya buraya çömeliyorlar; kadınlar yavrularını emziriyor, ninniler eşliğinde çocuklarını uyutuyorlar; yaşlı dedeler belki önceki sergilerden kalma hatıralarından oluşan uzun hikâyeler anlatıyorlar. Temmuzun şiddetli sıcağında bir İstanbul akşamından tek fark havlayan köpeklerin yokluğu.

... İşte Türkiye'nin 1900 Sergisi'ne resmi katkısı bunlardan ibaret.

M.N.

Soldan sağa İtalyan, Osmanlı ve Amerikan pavyonlarını yan yana gösteren bir kartpostal, 1900.

DİPNOTLAR

1 Dubuisson'un mimari projesi hakkında bkz. Zeynep Çelik, *Şark'ın Sergilenişi. 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1992), s. 116-117.

2 Dünya sergilerinde göbek dansıyla ilgili bkz. Çelik, a.g.e., s. 27-35; Zeynep Çelik ve Leila Kinney, "Ethnography and Exhibitionism at the Expositions Universelles," *Assemblage* 13 (Aralık 1990): 34-59; Zeynep Çelik, "La belle Fathma, c'est moi...," *Assemblage* 41 (Nisan 2000): 17.

3 Edhem Eldem, *Doğuyu Tüketmek* (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007), s. 159-163, 184, 224-227, 248-252.

4 Adrien-René Dubuisson (1855-1921), 1893 Chicago Sergisi'nin genel komiserliğinin mimarlığını üstlenmiş, 1894'te Légion d'honneur'e hak kazanmış, 1900'de de Osmanlı pavyonunun inşasını üstlenmişti (http://www.culture.gouv.fr/public/mistral/leonore_fr).

5 *Papier d'Arménie*: Fransa'da styrax reçinesine sıvanmış kâğıttan yapılan bir tür tütsü.

Küûle Karşı Tedabir

3 HAZİRAN 1917

TANİN

Stockholm 1– Petersburg Telgraf Ajansı tebliğ ediyor: Hükümet-i Muvakkate küûl istihsaline karşı şiddetli tedabir ittihaz eylemiştir. Sokaklarda ve umumi mahallerde sarhoş olarak görülecek olanlar bir buçuk seneye kadar hapsedilecekler ve sarhoş iken hırsızlık vesair cünhalara cüret edecek olanlar da altıdan sekiz seneye kadar hıdemat-ı şakkada kullanılacaklardır.

Petersburg'da Nümayişler

5 HAZİRAN 1917

TANİN

Berlin 3 Haziran– Petersburg'dan Ajans Reuters'e iş'ar olunuyor: Bazıları tüfek, revolver, kama ve el bombaları ile müsellah olan bir anarşist grubu ellerinde "Kahrolsun memurlar!", "Kahrolsun sermayedarlar!", "Yaşasın sosyalizm, ihtilal, komünizm!" ibareleri muharrer bayraklar olduğu halde güpegündüz Petersburg'un caddelerinde nümayişler yapmışlardır. Memurin-i hükümet bu nümayişlere asla mümanaat eylememişlerdir. Nümayişçiler meşhur Kazan Kilisesi önünde tevakkuf ederek ihtilalcuyane nutuklar irad eylemişlerdir. Bu hadisat Petersburg ahvalini pek güzel gösteriyor

Rusya Günden Güne Karışıyor ve Takatsiz Kalıyor Ordu Kerenski'den Memnun Değil

6 HAZİRAN 1917

İKDAM

Berlin 4– Petersburg'dan: Cephe-i harpten gelen murahhaslar tarafından akdolunan kongrede ordunun hâl ve vaziyeti hakkında uzun uzadıya görüşülmüştür. Ordunun gerek mevcudu ve gerek techizat itibariyle, günden güne sukut ettiği tahakkuk etmiştir. [...] Firarın önünü almak için ahali ve memurın tarafından vuku bulan bütün teşvikat faidesiz kalmıştır. Sarhoşluğun orduyu istila ettiği ve sarhoş olan askerler arasında, derhal terk-i silah edilmesi hususunda tehlikeli propagandalar yapıldığı kongrede beyan edilmiştir. Kerenski'nin mevkii fena halde tehlikeye düşmüş, seyahati de boş bir teşebbüs olmuştur. Kumandanların hatta bütün bir alaya karşı dahi kuvve-i müsellaha istimal edebileceği hakkında mumaileyhın neşreylediği emirname de orduda büyük bir adem-i memnuniyeti bais olmuştur. Kerenski amele heyetinin itimadını celb için Harbiye Nezareti'nde bazı memuriyetlere sosyalistler tayin etmek tasavvurunda bulunuyor.

Sanayi Berbat Bir Hâlde

Berlin 4– Kölnische Zeitung gazetesinin Stockholm muhabiri bazı malumat istihsali zımnında Rusya'nın menatık-ı sınaiyesinde seyahat ederek Stockholm'e avdet eyleyen bir sahib-i ihtisasın verdiği şu malumatı iktibas edip gazetesine bildiriyor.

"Rusya'da sanayi, tehlikeli bir halde bulunmakla kalmayıp adeta büsbütün mevcudiyetini kaybetmiştir. Moskova, Petersburg, Tver, Tula, Harkov menatık-ı sınaiyesindeki fabrikaların imalatı mutat derecelerdeki imalatın yüzde beşine ila yüzde yirmisine inmiştir. Fabrikaların esbab-ı muattaliyeti kömür ve mevad-ı ibtidaiye fıkdanı olmayıp belki amele heyeti arasında tamamıyla anarşi hükümferma olmasıdır.

Petersburg'da imalat-ı harbiye ile meşgul olan iki fabrikada amele, fabrikaların umum memurin ve rüesasını cebren azl ve tard etmişlerdir. Moskova'daki imalat-ı harbiye fabrikalarından dokuzu ihrak edilmiştir. Tatil edilmeyen fabrikalarda dahi amele günde sekiz saatten fazla çalışmamalarına müsaade edilmesini ve yevmiyelerine yüzde yüz zam olunmasını talep ediyorlar. Moskova ve Tvor fabrikalarının birçoğundaki amele, fabrikaların geçen seneki safi temettuatından yüzde on ila yüzde yirmisinin kendilerine verilmesini talep ediyorlar. Birçok şeker fabrikaları ameleler tarafından zapt edilmiş ve komünizm esasına binaen kendi taraflarından idare edilmekte bulunmuştur."

Gasp ve Garet

7 HAZİRAN 1917

İKDAM

Berlin 4– Stockholm'den vuku bulan iş'arata nazaran Petersburg'daki çiftçiler arasında vahim iğtişaşlar vukua gelmiştir. Köylüler müsellah oldukları halde büyük malikânelere hücum etmişler ve mezkûr malikâne müdür ve müstahdemlerini tevkif ettikten sonra mevcut hayvanatı ve eşya-ı menkuleyi müzayedeye çıkarmışlardır. Petersburg'dan gelen müsellah kimseler dahi birçok malikâneleri işgal etmişlerdir. Ostovoski Kasabası'nda bulunan vasi' arazi dahi silahlı köylülerin eline geçmiştir. Köylüler arazi sahiplerini tard ile tarlaları bizzat zer'e başlamışlardır.

Tarassudat-ı Hevaiye Merkezi Tesisi

7 HAZİRAN 1917

İKDAM

Vuku bulan istihbaratımıza nazaran Halkalı Ziraat Mektebi'nde bir tarassudat-ı hevaiye merkezinin tesisi mukarrer bulunmuş ve işbu emr-i hayır husule isal için maruf Alman tarassudat-ı hevaiye mütehassısı şehrimize celbolunmuştur. Mumaileyh dünden itibaren vazifesine ibtidar eylemiştir.

Fabrikaların Tatili

8 HAZİRAN 1917

İKDAM

Stockholm 6– Petersburg'dan iş'ar ediliyor: Fabrikaların yüzde yirmi altısı kapatılmıştır. Amele gündeliklerinin tezyidini istemişlerse de istihsalatın tenakus eylediği bir sırada bu talebin is'afı mümkün olamayacağı kendilerine bildirilmiştir. Tahtelbahir inşasına mahsus Amerika tezgâhı dahi tatil-i eşgal eylemiştir. Rusya'nın diğer cihetlerinden de aynı zeminde haberler geliyor.

Rusya Sulha Doğru Gidiyor

10 HAZİRAN 1917

İKDAM

Berlin 8– Petersburg'dan varit olan haberlere nazaran Rus Amele ve Asker Cemiyeti'nde Rusya'nın İtilaf Devletleri'nden tamamen ayrılması hususunda bir ekseriyet-i kaviye bulunmakta ve bu ekseriyet her şeyden mukaddem sulhun iadesi lüzumunu düşünmektedir. Rusya'da yakın zamanda yeni sarsıntılar vuku bulunacağına ve bu hengâmede şimdiki Hükümet-i Muvakkate'nin bertaraf edilip yerine kâmilen sosyalist bir hükümet ikame edileceğine intizar olunuyor.
Rus cephesinde firarilerin adedi mütemadiyen artıyor. Firarilerin önünü almak için ittihaz olunan tedabirin cümlesi tesirsiz kalmıştır.

Köylü Murahhaslarının Mukarrerat-ı Mühimmesi

11 HAZİRAN 1917

İKDAM

Stockholm 9 Haziran– Petersburg Ajansı'ndan: Köylü murahhaslarından mürekkep kongre, ber-vech-i âti kararnameyi kabul etmiştir: "Köylüler, badî-i zillet olacak bir ilhak ve tazminattan âri ve her milletin kendi kendilerini idare edebilmeleri hak ve esasına müstenit adilane bir sulhu temenni eyler. Beynelmilel münasebat ve muahedat alakadar milletlerin nazar-ı teftiş ve murakabesine arz edilmelidir. Beynelmilel ihtilaflar, cebir ve kuvvetle değil ve fakat beynelmilel bir mahkeme marifetiyle hallolunmalıdır.
Kongre, münferit bir sulh fikrini reddeder. Kongre bütün işçilerin ittihadı fikrini tasvip eder ve bilumum memleketlerdeki köylüleri hükümetlerini ilhaktan ve tazminattan feragata icbar etmeye davet eyler. Kongre, hiçbir fedakârlıktan çekinmeksizin azim ve metanetle memleketi müdafaa ile beraber ordunun kudret-i harbiyesini tezyid etmeyi ve Rus milletinin selameti için mücadele eylemeyi vazifesi cümlesinden ad ve orduyu itaat ve intizama ve ihtilalci Rusya'yı müdafaaya davet eder."
Harbiye Nazırı Kerenski kararnamenin bilumum berri ve bahri kıtaat huzurunda kıraatini emreylemiştir.

Finlandiya'da Açlık

13 HAZİRAN 1917

TANİN

Berlin 12– Şimali Finlandiya'da şimdiden bütün manasıyla açlık başlamıştır. Havali-i mezkûrda mevcut hububatın cümlesi sarf edilmiştir. Fakir ahali ağaç kabuklarından yaptıkları un ile ekmek imal etmektedirler.

Fukara Çocuklarının Tahsili

14 HAZİRAN 1917

TANİN

Belediye 30 kadar fukara çocuğun ücretlerini tesviye ederek Bursa Sanayi Mektebi'nde tahsil ettiriyor. Bunlar ikmal-i tahsil ederek muhtelif sanayide mütehassıs yetiştikten sonra vilayet dahilinde istihdam edilecektir. Bu talebe arasında fevkalade bir istidat ve gayret eseri gösterecek olanların da, masrafları yine belediye tarafından deruhte edilmek üzere, sanatlarında tekemmül eylemeleri için Avrupa'ya gönderilmesi takarrür etmiştir.
Bursa fukara-yı etfaline lazım olan kâğıt ve kitap gibi şeyleri tedarik eylemek üzere belediye bütçesine 500 lira konmuştur.

Amele Cemiyeti ile Hükümet Arasında İhtilaf

14 HAZİRAN 1917

TANİN

Berlin 12 Haziran– Petersburg'dan iş'ar olunuyor: Amele Cemiyeti ile Hükümet arasında yeniden şiddetli bir ihtilaf baş göstermiştir. Nakliyat hususunda müşkülat çekildiği bahanesiyle Petersburg'daki fabrikaların tahliyesi hakkında Hükümet tarafından ittihaz olunan tedabir Amele Cemiyeti'nce bir hud'a-i siyasiye addedilmekte ve amelenin müz'ic kontrolünden kurtulmak üzere ameleyi Petersburg'dan def etmek maksadına matuf görülmektedir. Tedabir-i mezkûrenin ittihazı hususunda bilhassa Harbiye Nazırı Kerenski'nin teklif ve teşvikte bulunduğu zannolunuyor. Kabinedeki sosyalist nazırlar tedabir-i mezkûreye şiddetle muhalefet göstermektedirler. Hatta Çernov, Çeretelli ve Skoyalev bu tedbirler geri alınmadıkça kabinede kalamayacaklarını bildirmişlerdir. Bütün amele, sosyalistlere zahir bulunuyor. Amele tarafından Petersburg fabrikalarının tahliyesi aleyhinde azim nümayişler tertip edilmiştir.
Bu nümayişler esnasında vahim iğtişaşat vuku bulmuştur. Hâl-i hazırda Petersburg'da temin-i intizam ve asayiş edecek hiçbir kuvvet yoktur, Çünkü Kerenski Harbiye Nezareti'nden kendi ihtiyarıyla çekilmek istemediğinden milis kuvvetleri terk-i eşgal ve hidmet etmektedirler. Bu defaki buhran evvelkilere nisbetle kat kat şedid olacaktır.

Amele ve Asker Meclisi'nde

15 HAZİRAN 1917

İKDAM

Berlin 12– Stockholm'den iş'ar ediliyor: Petersburg'daki Amele ve Asker Cemiyeti tarafından akd olunan son celse pek gürültülü olmuştur. Cemiyetteki sosyal revolüsyonerler ile Trodovik ve Menşevikler Petersburg fabrikalarının tahliyesi tasavvuruna karşı şiddetle itiraz ve bu tasavvurun esbab-ı muvazzahasını talep eylemişlerdir. Talep reye koyulmuş ve kabul edilmiştir.
Askerlerin zevceleri maaşatı meselesi müzakere edilir iken bazı asker kadınları dahi hazır bulunmuştur. Bunlar hükümet tarafından kendilerine hiç olmaz ise ekmek, tuz tereyağı verilmeyecek olur ise aç kalacaklarını ve bu takdirde cephe-i harpteki zevçlerine hanelerine avdet edip kendilerini iaşe eylemelerini yazacaklarını beyan eylemişlerdir. Bunun üzerine

asker kadınlarına verilmekte olan şehri maaş yirmi rubleden otuz rubleye iblağ edilmiştir.

Bütün Yunanistan İşgal Edilecek

16 HAZİRAN 1917

TANİN

Peşte 14– Zürih'ten iş'ar ediliyor: Atina'dan varit olan bir telgrafnameye nazaran İtilaf Devletleri Patras ve Korent'e ihraç edilen kıtaat-ı askeriye ile bütün Yunanistan'ı muvakkaten işgal edecektir.

Peşte 14– Cenevre'den iş'ar olunuyor: Petit Parisien gazetesine nazaran yeni Yunan Kralı, Venizelos tarafından vaktiyle tayin edilmiş olan memurin-i sabıkayı yeniden memuriyete davet edecektir. Fransız kıtaatı 10 Hazıran'da Alasonya'yı ve İngiliz kıtaatı da Yenişehir'i işgal etmişlerdir.

Peşte 14– Cenevre'den iş'ar ediliyor: Journal gazetesi Atina'dan istihbar ediyor: Yunan ordusunun silahları alınacaktır. İtilaf memurları memleket dahilinde gönüllü kaydetmektedir. İtilaf Devletleri komiseri top ve mühimmatın şimendifer hututunu işgal edecek olan İtilaf'a terk edilmesini talep etmiştir.

Dünkü İhtifal

16 HAZİRAN 1917

TANİN

Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri'nin İstanbul'un fethını müteakip Ayasofya'da bundan dört yüz altmış dört sene evvel eda eyledikleri ilk cuma namazının sene-i devriyesini tesiden yedi seneden beri yapılmakta olan ihtifal dün de parlak surette icra edilmiştir. Dün bu münasebetle Payıtaht'ın her semti, bayram ve sevinç günlerinde olduğu gibi Osmanlı bayraklarıyla tezyin edilmiş idi.

İhtifale iştirak eden zevat ile şehrimizin resmi ve hususi mekteplerin talebeleri daha sabahtan Gülhane Parkı'nda toplanmışlar ve cuma namazının Ayasofya Cami-i Şerifi'nde edasını müteakip alay halinde hareket eylemişlerdir. [...]

Yunanistan Aleyhindeki Tertibat

16 HAZİRAN 1917

TANİN

Berlin 15– Yunanistan Kralı Konstantin, İtilaf Devletleri tarafından son hafta zarfında Yunanıstan'a karşı hain bir plan mucibince icra olunan harekât-ı askeriye neticesi olarak hal' edilmiştir. Selanik ordusuna mensup olup Yunan milletinin yegâne menba-ı iaşesi olan Teselya'daki mahsulatı müsadereye memur edilen Fransız askerleri Teselya'ya girmişlerdir, İtalyanlar dahi Iber üzerinden hareket ederek Yanya'yı, muhtelif itilaf kıtaatından mürekkep askerler dahi Korent Körfezi'nin şimal sahilinde kain Itea'yı işgal etmişler ve aynı zamanda Korent şehrine dahi girerek Şimali Yunanistan'ın Mora şibh-i cezıresiyle muvasalasını kat' eylemişlerdir. Bu sırada Baş Komiser Junar dahi Yunan Payitahtı'nı işgal için Pire önünde külliyetli miktarda kuva-yı ihraciye hazır bulundurmuştur.

Rusya'da Açlık

20 HAZİRAN 1917

TANİN

Berlin 18– Kölnische Zeitung gazetesinin istihbaratına nazaran Rusya'da küçük şehirlerde açlık hükümfermadır. Rusya Maliye Nazırı, Rostov şehri etrafındaki karyelerde açlığın nâ kabil-i tarif bir hâle geldiğini ve evlat sahibi validelerin yeis ve nevmididen çocuklarını telef eylediklerini beyan eylemiştir. Rusya laşe Nazırı açlığın şimdiden önünü almak için bir çare göremediğini ve Haziran ve temmuz aylarında açlıktan birçok telefat vuku bulacağını beyan eylemiştir.

Hususi Haberler

21 HAZİRAN 1917

İKDAM

Stockholm'den Frankfurter Zeitung gazetesine bildiriliyor: Amele ile iş vericiler arasında zuhur eden ihtilafatın henüz halledilmiş olmaması hasebiyle amele arasında adem-i hoşnudi elan devam eylemektedir. Petersburg ve Moskova'da amele tarafından hemen her gün tehdidatamiz nümayişler vuku buluyor; Lenin ve taraftarlarının adet ve nüfuzları günden güne tekessür eylemekte ve İsviçre ile Amerika'dan Rusya'ya avdet eden mülteciler, Lenin partisini bir kat daha takviye etmektedirler. Lenin taraftaranı Petersburg Hükümeti'nin kâmilen Amele Meclisi eline intikal etmesini talep ediyorlar. Moskova ve Petersburg'da kırk bin amele tatil-i eşgal etmişlerdir. Bunların dermiyan eyledikleri şerait o derece müfrittir ki bu grevlerin memlekette zaten hüküm sürmekte olan buhranı en yüksek noktaya kadar isal edeceğinden korkuluyor. Moskova'daki amele ise, daha ziyade küstahane hareketlerde bulunuyor. Hatta o derecede ki, bütün Rusya'da amele ile iş vericiler arasında hakiki bir hâl-ı harp mevcut olduğu denilebilir. Amele, Petersburg'daki fabrikaların birçoklarını yağma etmiştir. Bunlardan biri milyoner Gregoriyev'i katletmiştir.

Rusya'da mekulat sıkıntısı, Mart ibtidasındaki sıkıntıdan pek fazladır. Birçok mekulat mağazaları ile fırınlar seddedilmiştir. Mekulat fıkdanından dolayı ahalinin şuriş çıkarmadığı bir gün bile geçmiyor. [...]

Sibirya'da Rusya'nın en büyük hububat ambarı olan 50.000 nüfuslu Barnaul kasabası bir harik neticesinde kâmilen harap olmuştur.

Büyük Vukuata İntizar Olunuyor

22 HAZİRAN 1917

TANİN

Peşte 20– Stockholm'den iş'ar olunuyor: Rusya yeni vukuat-ı azimenin arifesinde bulunuyor. Mutavassıt sınıf-ı ahali fırkaları ve bunlar ile birlikte Rus ordusu heyet-i zabitanının kısm-ı azamı sosyalist idare-i hükümetini iskat etmek istiyorlar. Duma azaları bila fasıla toplanıyor. Hükümet-i hazıra irticaa karşı son derecede şiddetle harp etmeye karar vermiştir. Kazak kuvvetleri şehirlere getiriliyor.

Rus Amele ve Asker Cemiyeti'nin Kararı

Peşte 20-- Macar Sosyal Demokrat Fırkası Çheidze'nın taht-ı rıyasetinde bulunan Rus Askeri ve Amele Cemiyeti'nden bir telgrafname almıştır. Bu telgrafnamede cemiyet-i mezkûrenın Haziran'ın yirmi sekizinden Temmuz'un sekizine kadar Beynelmilel Sosyalist Konferansı'nın inikad edilmesine karar verildiği tebliğ edilmiştir.

Rus Hükümeti'nin Politikası

22 HAZİRAN 1917

TANİN

Stockholm 20-- Petersburg Ajansı 18 tarihiyle bildiriyor: Amele ve Asker Komitesi'nin umumi kongresinde Nazır Çereteli, hükümetin umumi politikasına ait izahat verirken şu beyanatta bulunmuştur:

"Münasebat-ı hariciye sahasında yeni muahedeler akdi hususunu tacil etmek arzusunda bulunuyoruz ki bu muahedelere tevfikan Rus demokrasisi tarafından ilan olunan prensipler müttefiklerin beynelmilel politikasına esas olarak kabul ve tasdik edilsin. Programımızın şayan-ı kabul olması için elimizden geleni yapıyoruz. Almanya ile münferit bir sulhun, sulh-ı umumi uğrundaki mücadelemiz için en fena bir netice vereceğini nazar-ı itibara almaktayız. Böyle bir sulh Rusya'yı Cermen ittifakının yanı başında bir harbe sürükleyecektir."

Bunu müteakip Lenin söz alarak İştirak Kabinesi ile Kerenski'nin bir taarruzi hareket lehindeki daveti aleyhinde uzun bir nutuk irad etmiş ve Kerenski'nin davetini beynelmilel sosyalizm menafine karşı ihanet diye tavsif eylemiştir. Lenin hâl ve vaziyete karşı durabilmek için fevkalade tedbirler tavsiye etmiş ve teklif vaki olduğu takdirde fırkasının mevki-i iktidara geçmeye hazır olduğunu söylemiştir.

Kerenski ise Lenin tarafından tavsiye olunan ve cephede akd-i uhuvet keyfiyetinden ibaret bulunan tedbirin her nokta-i nazardan Alman Erkân-ı Harbiyesi'nin amaline muvafık olduğunu beyan ile demiştir ki: "Beynelmilel sosyalistlerine istisgara şayan bir kemiyet olmadığımızı isbat edebiliriz." Sonra cephedeki seyahati ile oradaki mucib-i memnuniyet intibaatı hakkında izahat vermiş ve nezaret makamındaki icraatını şiddetle müdafaa etmiştir.

Kral Konstantin'e Yapılan Çirkin Tecavüz

24 HAZİRAN 1917

TANİN

Berlin 23 Haziran-- Berliner Tagblatt muhabiri Kral Konstantin'in duçar olduğu tecavüzat hakkında şu tafsilatı göndermiştir: Ayak takımı olan ahali Kral'a karşı vahşiyane tecavüzat-ı lisaniyede bulunmuş ve aynı zamanda Kral'ı taşa tutmuştur. Bir şahıs dahi Kral'ın şapkasına eliyle vurduğundan şapka uçmuş ve kaybolmuştur. İhtiyar bir kadın Kral'ın yüzüne tokat atmıştır.

Ayak takımının bu tecavüzatı Corriere della Sera nam İtalyan gazetesi tarafından tasvip ve takdir edilmiştir.

Zürichsee Zeitung bu hususta diyor ki: Anlaşılan Kral Konstantın bir İsviçre şehri olan Logano'da takayyüd-i ihtiyata lüzum ve ihtiyaç görmemiştir. Fakat Kral bunda aldandığını öğrenmiştir. Bundan Logano ahalisinin tahsil ve terbiye sahibi olan sınıfları dahi müteessiftir.

İngiltere'de Kadınlara Hakk-ı Rey

24 HAZİRAN 1917

TANİN

Londra'dan bildiriliyor: Avam Kamarası 25 rey muhalife karşı 291 rey ile hakk-ı reye malik olacak kadınların laakal otuz yaşında olması esasını kabul etmiştir.

Kerenski'nin Beyanatı

27 HAZİRAN 1917

İKDAM

Stockholm 25-- Petersburg'dan: Bütün Rusya Amele ve Asker Komitesi'nin umumi kongresinde harp gayeleri hakkında cereyan eden müzakerat esnasında Kerenski beyanat-ı âtide bulunmuştur:

"Rusya beynelmilel müstakil bir siyaset takip ediyor. Hükümet Yunan kanun-ı esasisini paymal edecek surette muamelata iştirak kastıyla, Rus kıtaatını Atina'ya ihraç olunmaktan şiddetle men eylemiştir."

Ba'dehü Kerenski ordudan bahs ile demiştir ki:

"Verilen emirler Rus demokrasisi ekseriyetinin arzusunun hülasasıdır. Ben mevki-i iktidarda bulunduğum müddetçe ordunun infisaha duçar olmasına müsaade etmeyeceğim. Ordu daima kuvvetli bulunmalı ve Prens Leopold Bavaria bizi fırkaları ve büyük toplarıyla tehdit etmekten menedebilmelidir."

Rusya'da Herkes Bildiğini Okuyor

Cenevre 26-- Petersburg'dan iş'ar olunuyor: Penza Eyaleti'ndeki Köylüler Murahhasları Kongresi bütün arazinin köylülerin eline geçmesi lazım geldiğine karar vermiş ve kararını Hükümet-i Muvakkate'ye tebliğ eylemiştir.

Mensucat Fabrikası

28 HAZİRAN 1917

İKDAM

İstanbul'da bez, sargı, nesc ve örme mamulatı fabrikası tesisi için Berlin'de Osmanlı Alman Ticaret Şirketi'nin binası dahilinde bir içtima vuku bulmuştur. Bu tasavvuru mevkı-i faale tatbike gayret eden mezkûr şirket, şimdiye kadar bu hususta birçok içtimalar akdetmiş ve tetkikat icra eylemiştir. Fabrikanın iki ila üç milyon mark sermaye ile tesisi tasavvur ediliyor. Sermayenin nısfı münhasıran Osmanlı grupları ve nısf-ı diğeri Alman-Avusturya heyeti maliyesi tarafından tedarık edilecektir.

Hanımlarımız ve Dişçilik

29 HAZİRAN 1917

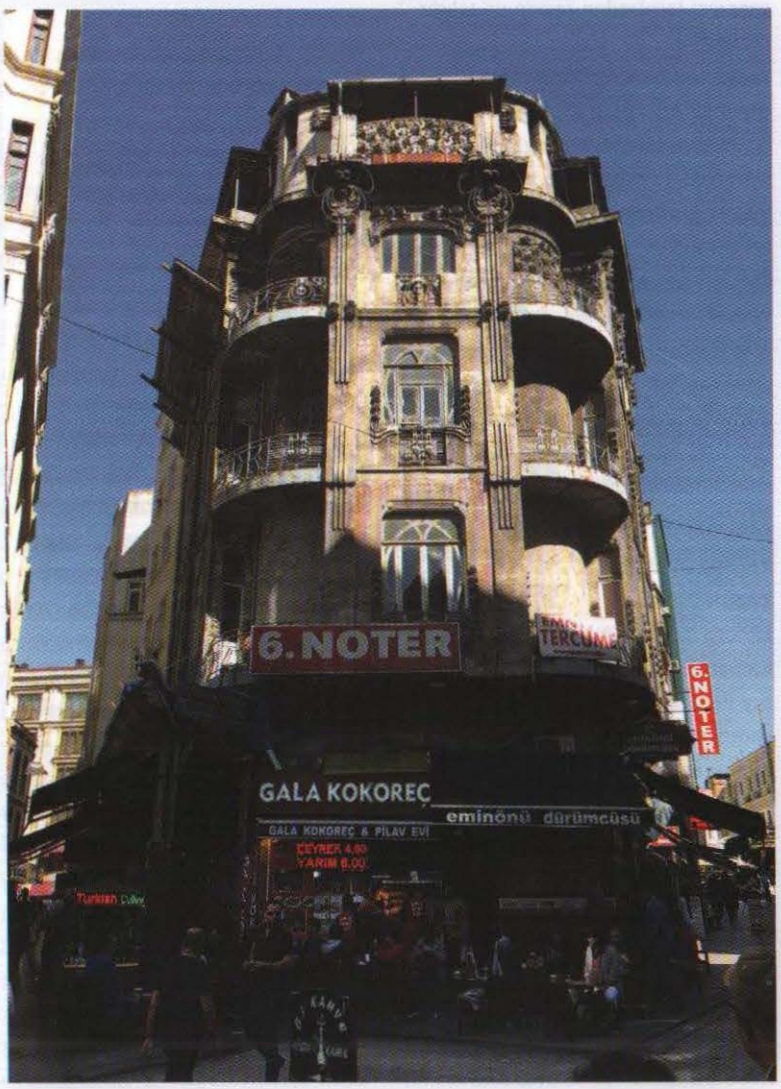
İKDAM

Tababet tahsil eden ilk Türk kızı Seniha Hanım, Avusturya'da Bohemya Hastahanesi'nde dişçilik tahsil eylemektedir.

VLORA HAN*

20. yüzyıl başlarında mimarlık ve sanat alanlarında yoğun ilgiyle karşılaşan, Genç Sanat/Art Nouveau/Liberty/Jugendstil gibi isimlerle anılan akım İstanbul'un da birçok köşesinde kendisine yer edindi. Avrupa'da resim sanatında da çok geniş yankılar bulan bu akım bizde daha çok dekoratif veya mimari ortamlarda kendisini gösterdi: özellikle ahşap köşklerin dekorasyonlarında veya mobilyalarda çeşitli uygulamalarını görmek mümkündü. Sayıları giderek azalan bu dönemin yetkin temsilcilerinden biri olan Vlora Han bu ayki köşemizin konusunu oluşturuyor. Sirkeci'de Büyük Postane'nin hemen yanı başında tevazu içinde bir komşuluk ilişkisi sergileyen bu hanın, tevazu gerektirmeyecek kadar özel bir yapı olmasından dolayı Gözden Kaçanlar köşemize uygun olduğunu düşündük. Y. Mimar Görkem Kurt Tunalı'ya katkılarından dolayı çok teşekkür ederiz.

istanbul@arkeologlardernegist.org

Vlora Han, Büyük Postane Meydanı cephesi.

Fotoğraf: G.K. Tunalı, 2017.

GÖRKEM KURT TUNALI

Sirkeci Garı ve Büyük Postane yakınında, uluslararası ticaret anlamında önemli bir bölgede yer alan Vlora Han, 19. yüzyılın sonunda/20. yüzyılın başında yaygınlık kazanan "büro hanlarının" Art Nouveau üslubunda inşa edilmiş önemli örneklerinden birisidir ve üslubu nedeni ile 20. yüzyıl başlarına kolayca tarihlendirilebilir.

Hanın yer aldığı yapı adasının, 1875 tarihli Ayverdi Haritası'nda ve 1913 yılında hazırlanan Alman Mavileri haritalarında günümüze değin şeklini korumuş olduğu gözlemlenebilir. Han, 1904 yılına ait ve Goad şirketince hazırlanan 1/600 ölçekli haritalarda da 6 no'lu paftanın köşesinde yer alan 184 no'lu adada yer alır. Bu harita yapının yapım tekniği ve çatı biçimlenişine yönelik bilgiler de sunar.

1891-1930 yılları arasına ait *Annuaire Oriental* adlı ticaret yıllıklarında ilk olarak 1921 yılında Vlora Han adıyla karşılaşılır. Haritalar karşılaştırıldığında buradaki adresin "Rue Eski Zaptie" 61 numara olduğu ve ilk olarak 1904 yıllığında "Ferouh Bey Han" adıyla anıldığı görülür. Dolayısıyla

en erken 1904'te adı Ferouh Bey Han olarak tespit edilen yapının adının 1921 yılında "Vlora Han" olarak değiştirildiği anlaşılmıştır.

Sözkonusu Şark Ticaret Yıllıkları'ndan ayrıca Mimar Kemaleddin Bey'in de 1904-1905 yılları arasında bu yapıda ofisinin bulunduğu ortaya çıkmıştır. Mimarın 1900-1905 yılları arasında tasarladığı ve son ahşap yapısı olma özelliğini taşıyan Ahmet Ratip Paşa Konağı'nın Art Nouveau üslubunda oluşuyla Vlora Han'ın özenli Art Nouveau iç mekânları, cephe bezemeleri ve ustaca tasarlanmış taşıyıcı sistemi yapının Mimar Kemaleddin Bey'e ait olabileceğini düşündürse de, mimarın genel üslup tercihleri ve bu fikri tam olarak kanıtlayacak bir verinin bulunmamış olmasından dolayı bu düşünce bir varsayımdan öteye gidemeyecektir. Öte yandan da Vlora Han'ın bazı detayları İstanbul'daki en ünlü ve yaygın Art Nouveau yapıları üretmiş olan Raimondo d'Aronco'nun Sultan II. Abdülhamid'in terzisi için yaptığı İstiklal Caddesi'ndeki Botter Apartmanı'nın gerek cephe bezemeleri, gerek merdiven evi arasındaki benzerlikler de kayda değerdir.

Çelik karkas ve yığma duvarlardan oluşan karma bir yapım tekniğiyle inşa edilmiş yapı, çok geniş olmayan 115 m²'lik bir taban alanına oturur ve zemin katla birlikte beş kata ve kısmi bir bodrum katına sahiptir.

Yapının özellikle zemin katı zaman içerisinde çok fazla değişik işlevlere sahip dükkânlar tarafından kullanılmıştır. Birinci katta ise 1950'li yıllardan itibaren varlığını koruyan bir noter yer alır. Hanın çoğu alanı depo ve ofis olarak kullanımını sürdürür.

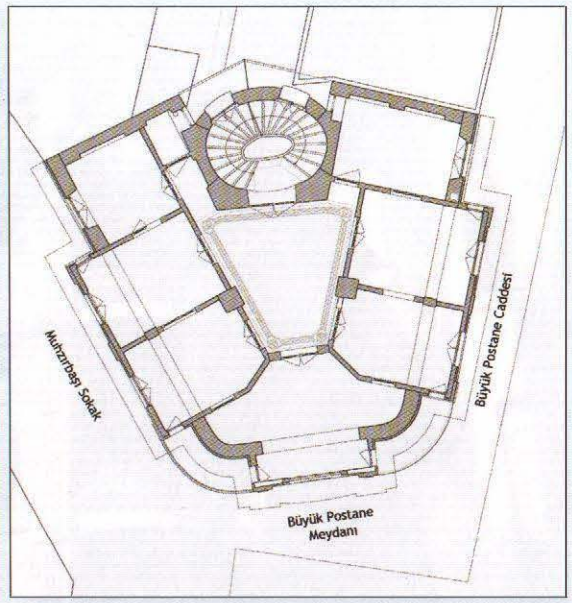
PLAN ÖZELLİKLERİ

Vlora Han'ın simetrik ancak alışılagelmiş geometrinin dışındaki plan şemasıyla sadece cephede yer alan bezeme programıyla değil, iç mekân biçimlenişiyle de Art Nouveau üslup özelliklerini taşıdığı rahatlıkla görülür.

Üçgen bir parsel üzerinde yer alan Vlora Han'da, oval bir merdiven evinde konumlanmış mermer basamaklı dönel merdivenle 1., 2., 3. ve 4. katlara ulaşılır. Hanın tüm tekil mekânlarından daha büyük bir alan kaplayan giriş holü, sokak ve caddeye cephe veren yan mekânların düzgün geometriye sahip olmasını sağlayacak şekilde, ikiz kenarlı bir trapez formundadır.

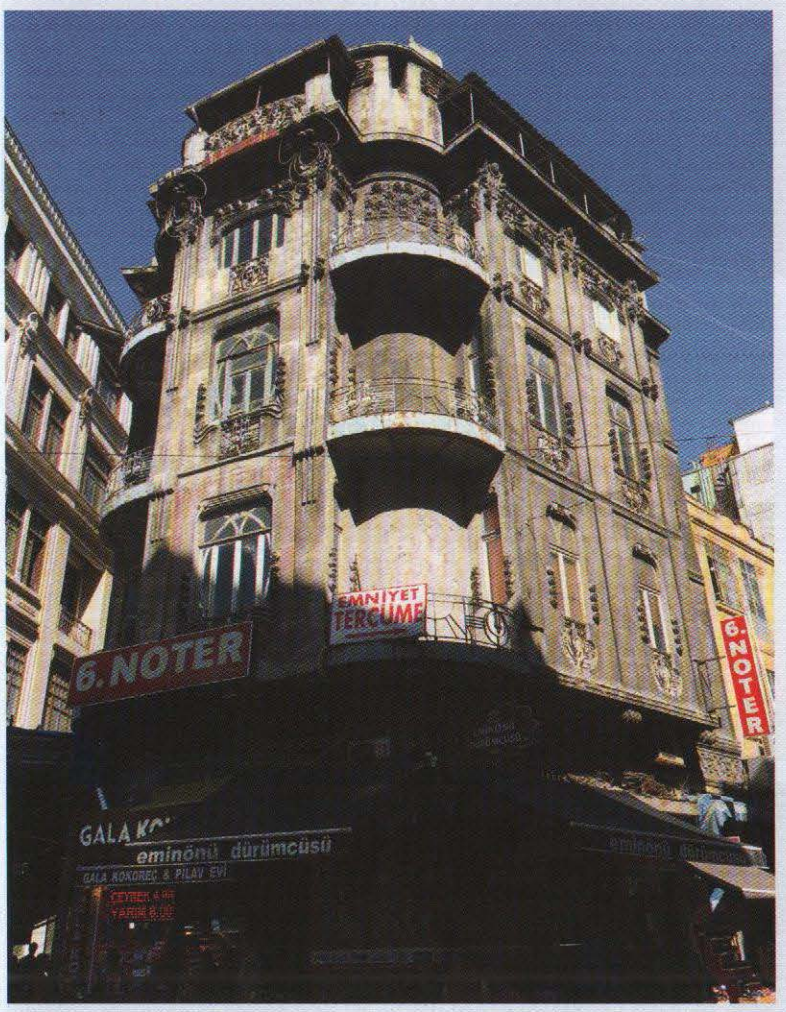
Merdivenlerin açıldığı holün 2. ve 3. katlarında hâlâ özgün dökme mozaik zemin döşemesi mevcuttur. Geneli açık gri dökme mozaik olan kaplama, kenarlarda kapı önleri boyunca koyu gri bir bordüre sahiptir. Alanın geometrisine uygun şekilde kırmızı renkli dökme mozaik üç bant kapı önleri boyunca birbirine paralel devam ederek, mekânların köşelerinde iç içe geçmiş üç daireye dönüşmektedir.

Holü çevreleyen tüm odalarda, hole ve komşu odalara açılan birer kapı bulunmaktadır; yani odalardan birisine giren bir kişi, bir daha hole çıkmadan tüm odalara da ulaşabilir. Bu özellik zaman içerisinde hanın biçimlenmesinde büyük rol oynamış, kullanıcılar ihtiyaçları doğrultusunda, kanatları çıkararak odaları birleştirmiş, bu odalardan hol dışındaki diğer mekânlara ulaşımı sağlayan kapıları da açılamaz hale getirmişlerdir. Bu uygulamalar özellikle elli yılı aşkın süredir hanın birinci katında yer alan Noter'de görülür.

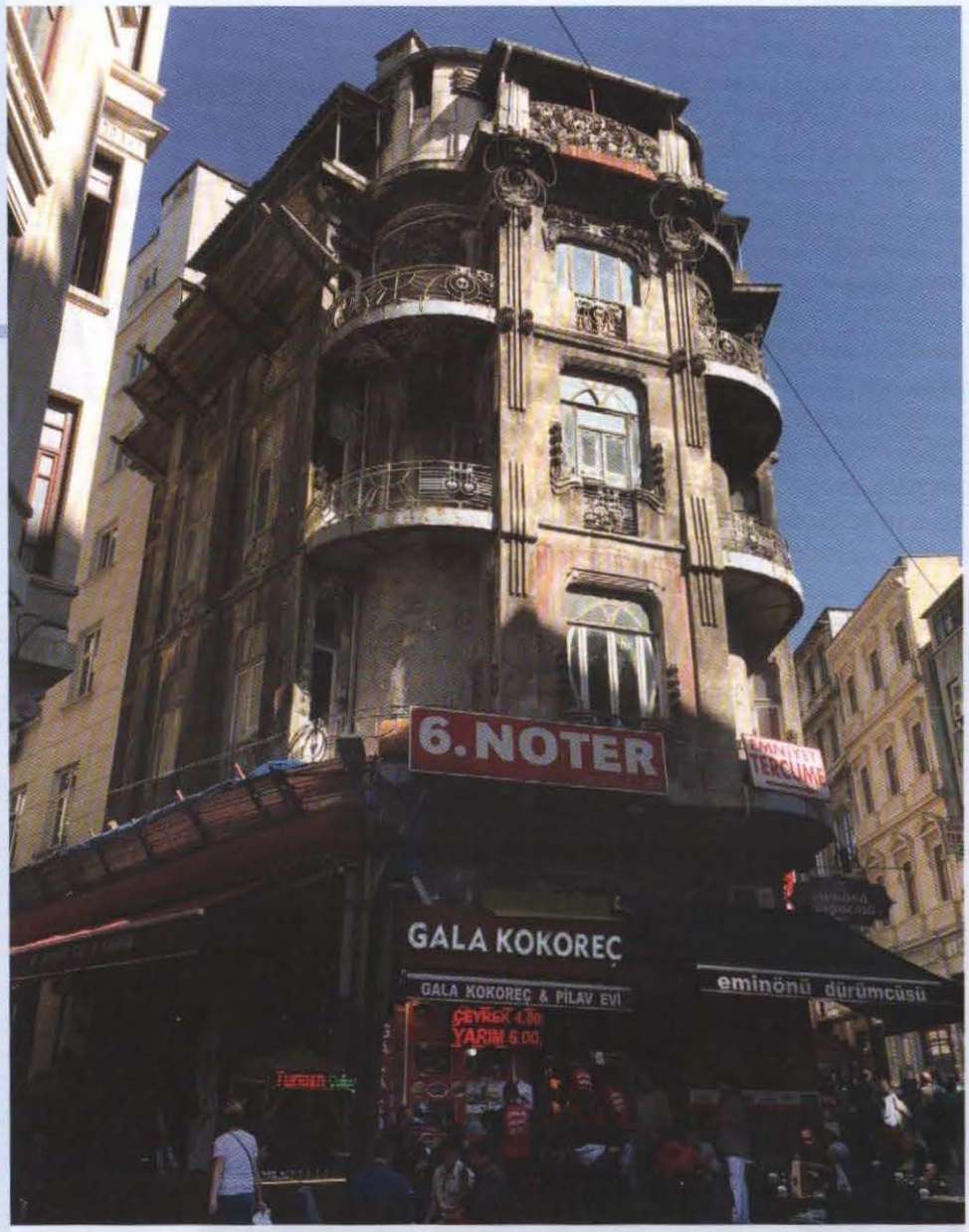
Vlora Han, tipik kat planı.

H. Görkem Kurt, 2008.

Vlora Han, Büyük Postane Meydanı ve Büyük Postane Caddesi cepheleri.

Fotoğraf: G.K. Tunalı, 2017.

Vlora Han, Büyük Postane Meydanı ve Muhzırbaşı Sokak.

Fotoğraf: G.K. Tuzalı, 2017.

Büyük Postane binasının önündeki meydana bakan odanın kuzey ve güney duvarlarında bulunan tek kanatlı ahşap kapılardan, yapının dikkat çekici eğrisel balkonlarına ulaşılır.

CEPHE ÖZELLİKLERİ

Yerleştiği üçgen parsel nedeniyle Vlora Han'ın algılanan üç sokak cephesi vardır. Ama asıl Büyük Postane Meydanı'na bakan ana cephesi zengin Art Nouveau bezeme programıyla bakışları üzerinde toplar.

Yapının Muhzırbaşı Sokak (kuzey) ve Büyük Postane Caddesi'ne (güneybatı) bakan yan cepheleri, giriş kapısı ve bezeme programları dışında simetriktir. Yapı boyunca devam eden sade silmeler dışında herhangi bir bezeme barındırmayan Muhzırbaşı Sokak cephesinin aksine, yapının Büyük Postane Caddesi yönüne bakan yan cephesi, meydana bakan ana cepheye referans verecek şekilde zengin bir bezeme programına sahiptir. Bir de yalnızca komşu binaların oluşturduğu boşluktan görülebilen ve merdivenevine açılan pencereleri barındıran bezemesiz bir arka cephe vardır.

Hanın zemin kat cephesi, dükkânların zaman içerisinde yerleştirdiği vitrin ve reklam panolarından dolayı çok şekil değiştirmiş olsa da meydan cephesinde, dükkânların girişinde yer alan iki mermer basamak ve cepheyi çevreleyen saçağın hemen altında yer alan basık kemerli pencere, bitkisel süslemeleri ve özgün demirleri ile zemin kat cephesinde özgünlüğünü kısmen de olsa korumuş elemanlar olarak karşımıza çıkar.

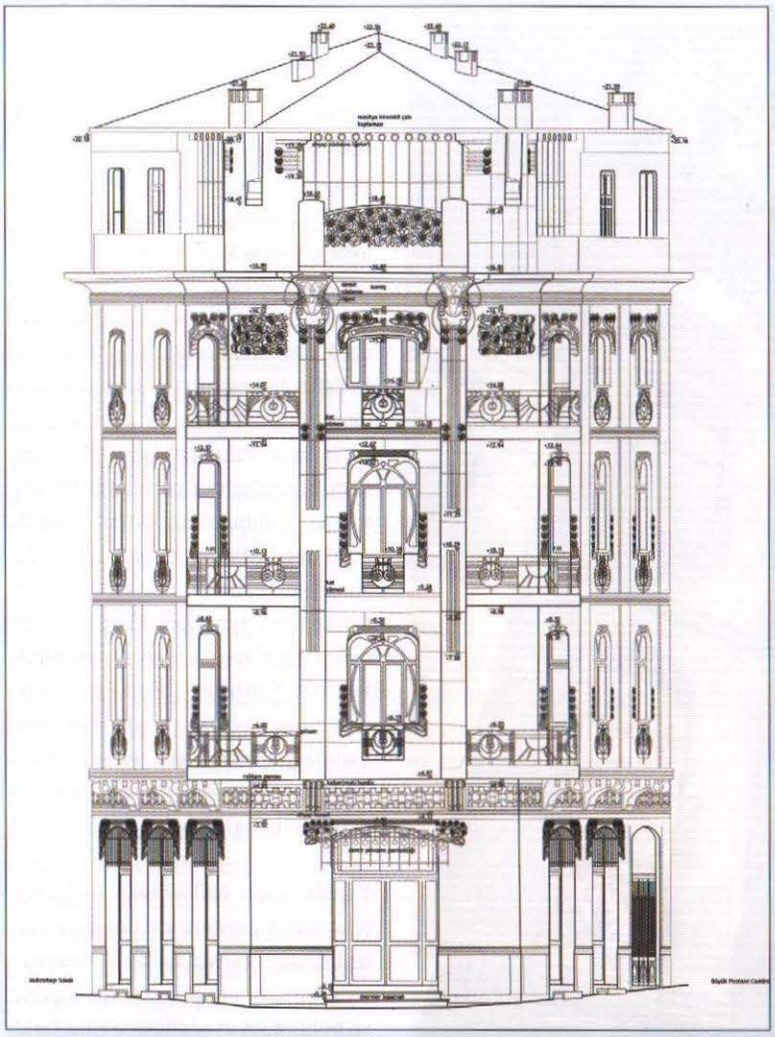
Zemin kat cephesinde, söz konusu pencerelerin hemen üzerinde bulunan ve birinci kattan itibaren başlayan çıkmanın altındaki ahşap konsollar ve yine konsolların hizalarında tüm cepheyi dolanan kabartmalı bordürün de teknik bir ihtiyaçtan ziyade bir bezeme detayı oluşu dönemin tercihlerindendir.

Büyük Postane Meydanı ve Büyük Postane Caddesi cephelerinin tümü Fransız balkonlu pencerelere sahiptir. Baskın olan cepheye yayılan kabartma gülleri ve Fransız balkonlarının geometrik motifli demir tırabzanları da zamanının dilini yansıtır. Yapının bir diğer önemli özelliği de, yine Art Nouveau üslubundaki özgün ahşap pencere doğramalarıdır.

Cephe kompozisyonu içerisinde baskın bir konuma sahip olan dairesel balkonlar ve özellikle 3. katta balkonların eğrisel duvarlarına yerleştirilmiş olan 16'lı gül panolar cepheyi çok zenginleştirir. Balkonlarla ilgili dikkat çekici bir diğer öğe ise, tavanlarından algılanan ışınsal olarak yerleştirilmiş volta döşeme putrelleridir.

Tüm cephelerde bölücü duvarların cepheye yansıması olarak karşılaşılan pilastırlar, meydan cephesinde 3.-4. kat silmesi hizasında arslanbaşı figürleriyle sonlanır. Arslanbaşlarının ağızlarına yerleştirilmiş demir halkalar da, cephenin önemli öğelerinden olan geometrik figürlü demir tırabzanlar gibi Art Nouveau üslubunu yansıtmaktadır. 3. ve 4. katların arasındaki silmenin cephedeki pilastırlarla buluştuğu noktalarda da ayrıca madalyonlar yerleştirilmiştir. Meydan yönündeki cephe, arslanbaşlarının bulunduğu silmenin üst kotundaki balkon parapetine yerleştirilmiş 19'lu bir gül pano yapıyı taçlandırır.

Cephenin bezeme kompozisyonu bağlamında mimarın giderek artan bir yoğunluğa önem verdiğini söyleyebiliriz. Buna karşın çok dar olan

Vlora Han, Büyük Postane Meydanı cephesi/ Restorasyon Projesi.

H. Görkem Kurt, 2008.

Muhzırbaşı Sokak cephesi ise Fransız balkonu ve silme profillerinin dışında bir bezemeye sahip değildir.

Yapının üslubu dışında yapı malzemesi de incelendiğinde kaplama malzemesinin Vlora Han ile nispeten yakın dönemlerde inşa edilmiş olan Pera Palas ve Osmanlı Bankası binalarındakine benzer nitelikte gevşek yapılı bir tür kireçtaşı olduğu tespit edilmiştir. Cephedeki tüm bezeme ve motifler bu taş malzemeden üretilmiştir; taş kaplama, tüm açıklıkların dar yüzlerinden ve zemin kat mekânlarının asma katında yer alan pencerelerden görülebilir.

YAPIM SİSTEMİ

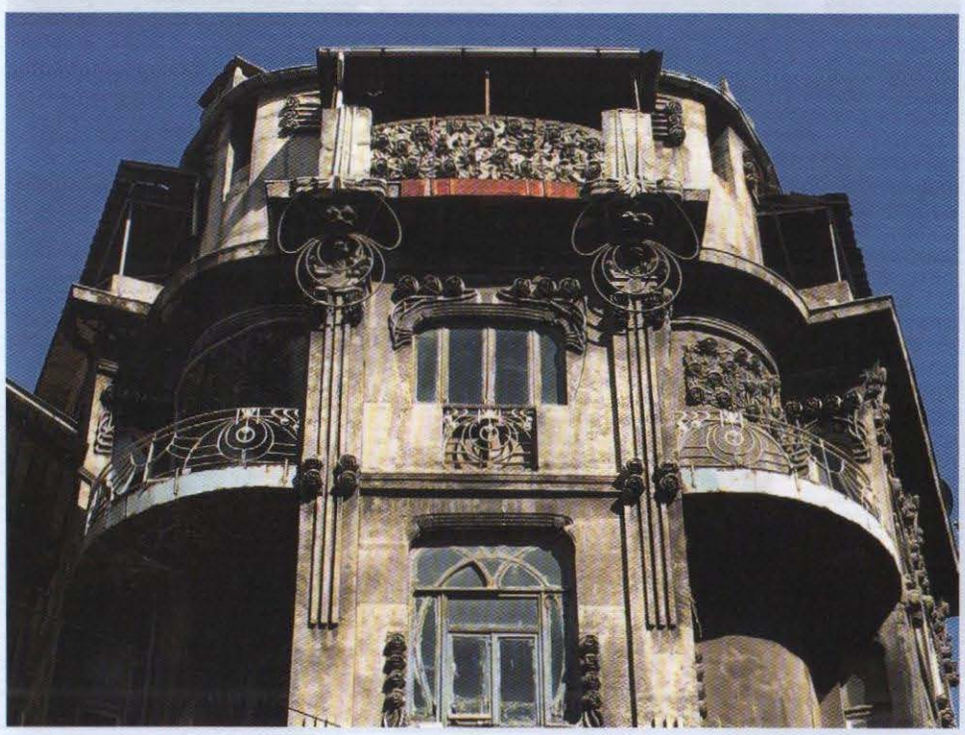
Vlora Han taşıyıcı duvarlar ile çelik karkastan oluşan karma bir taşıyıcı sisteme sahiptir. Söz konusu iskelet sistemini, bodrum ve dördüncü katlar dışında, yapının tüm katlarında görülen kolon ve kirişler oluşturur. Üçüncü katın Muhzırbaşı Sokak yönündeki mekânında kirişin dökülmüş sıvasının altından çelik profilleri görmek mümkündür. Kolonların yapımında, çelik profillerin çevresinin tuğlayla örülerek inşa edildiği düşünülmektedir. Bodrum ve zemin katta yer alan tüm dış duvarlar taşıyıcı özelliktedir. Yapının normal katlarında ise, balkonların arkasında yer alan eliptik duvarlar ile Büyük Postane Caddesi ve Muhzırbaşı Sokak cephelerinde, çıkmanın gerisinde kalan duvarların da taşıyıcı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, tüm yapı boyunca uzanan eliptik merdivenevini oluşturan duvarlar da taşıyıcıdır. Karkas sisteminin, üç yönde yer alan çıkmaların gerisinde, taşıyıcı duvarları birbirine bağlama görevini üstlendiği söylenebilir.

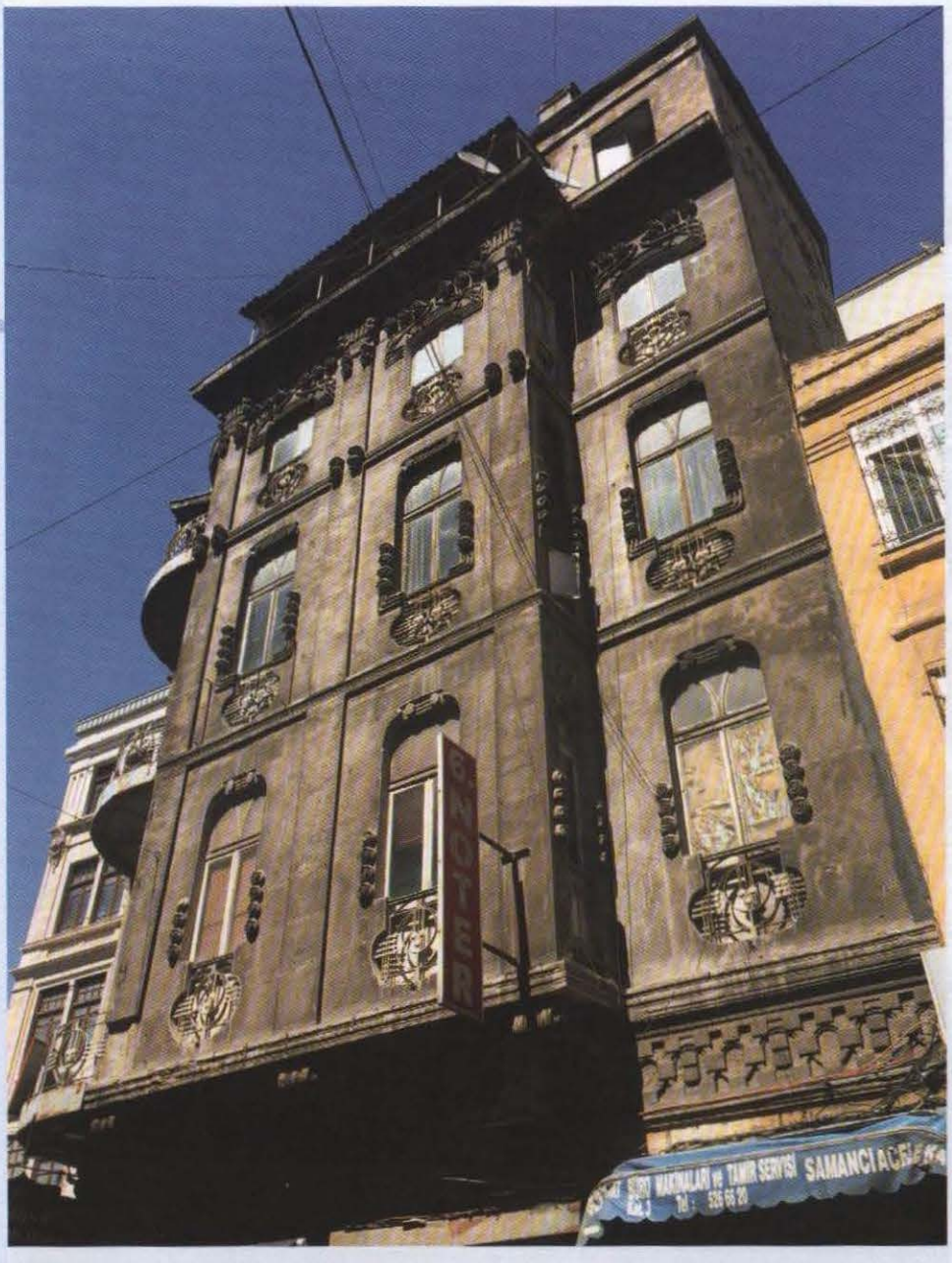
İç ve dış duvarlarda kullanılan malzeme tuğladır. Dış duvarlar cephe yönünde tuğla örgü üzerine 4,5 ile 6 cm arasında değişen kalınlıklarda gevşek yapılı bir tür kireçtaşıyla kaplanmıştır. Yapının taşıyıcı duvarları, bodrum kattan üst katlara doğru incelir.

Döşemeler, yapının ve dönemin yapım tekniğine uygun olacak şekilde, putrelli volta döşemedir. Bodrum kat ve balkonlar dışındaki bölümlerde, volta döşemeler üzerlerine çakılan bağdadi çıtalar yardımıyla sıvanmış olduğundan, görülememektedir. Yalnız sıvası dökülmüş mahaller üzerinden tespit yapmak mümkün olmuştur. Yapılan bu atipik uygulama, Art Nouveau üslubunda özellikle 1900'lü yıllarda görülmekte olan dekoratif

Vlora Han, Büyük Postane Meydanı cephesi; aslanbaşı figürleri ve gül motifli panolar.

Fotoğraf: G.K. Tunalı, 2017.

Vlora Han, Büyük Postane Caddesi cephesi.

Vlora Han, Cephedeki gül panolarda yer alan süslemelerden örnek.

Fotoğraf: G.K. Tunalı, 2017.

eğilim şeklinde değerlendirilmektedir. Yıllar içerisinde birçok değişikliğe uğradığı tespit edilen çatı, günümüzde ahşap karkasa sahip kırma bir çatıdır ve marsilya tipi kiremit ile kaplanmış durumdadır.

YAPI BİLEŞENLERİ

Vlora Han'a karakterini veren en önemli yapı birleşenlerinden birisi, günümüze değin hemen hiç değişime uğramamış ahşap pencereleri ile yine ahşap iç kapılarıdır.

Hanın demir olan giriş kapısı dışındaki tüm kapıları ahşaptır. Tüm giriş hollerinde, merdiven sahanlığından giriş holüne açılan bir adet çift kanatlı kapı bulunmaktadır. Kapıların cam bölümlerinin geçmişte, Art Nouveau üslubundaki birçok yapıda görüldüğü gibi, renkli olabileceği düşünülmektedir. Birinci ve ikinci katın kapıları aynı özellikleri taşırken, üçüncü kat kapısı tepe penceresiyle farklılık gösterir. Dördüncü katta yine aynı kasaya rastlanmaktadır. Yapıda yer alan diğer tek ve çift kanatlı kapı kanatları da bu kapılarla aynı özellikleri taşır.

Yapıda tespit edilen sekiz farklı tipteki özgün pencere de önlerine yerleştirilmiş Fransız balkonu demirleriyle birlikte ele alınmalıdır. Katlara ve bulundukları cephelere göre farklı ebatlarda olan bu pencerelerden en gösterişli ve özel olanları, hiç şüphesiz ki yapının Büyük Postane Meydanı cephesinin birinci ve ikinci katlarında yer alanlardır.

Dönel merdivenler, bodrum kattan başlayıp tüm yapı yüksekliği boyunca devam eden eliptik bir merdivenevine yerleşmiştir. Merdivenevi duvardaki küçük pencereler ve çatıdaki tepe penceresi sayesinde gün ışığı almaktadır. Yüzyıl dönümünde ve 20. yüzyılda inşa edilmiş yapılarda sıkça karşılaşılan bu yöntemle merdivenevinin ışık alması da sağlanmıştır.

Merdivenler kâgirdir ve üst üste bindirilmiş mermer bloklardan oluşmaktadır. Merdivenin tırabzanlarını oluşturan modüller, Art Nouveau üslubunda olup, çizgisel eliptik formlar üzerine yerleştirilmiş daireler şeklindedir. Ahşap küpeşteli merdiven tırabzanı, zemin ve dördüncü kat arasında kesintisiz uzanmaktadır.

BOZULMALAR

Vlora Han'daki gerek mekânsal, gerekse de malzemeyle ilgili bozulmaların büyük bölümü insan kaynaklıdır. Günümüzde yapıdaki mekânların büyük bir çoğunluğu depo olarak kullanılmaktadır. Zaman içerisinde gerek depo, gerekse de dükkân ve ofis kullanıcıları, ihtiyaçları doğrultusunda mekân düzeninde çeşitli değişikliklere gitmiştir. Ayrıca yıllar içerisinde bilinçsizce kullanılan ve oldukça bakımsız kalan yapının, özellikle bezemeli cephelerindeki taş malzemede çeşitli bozulmalar ortaya çıkmıştır.

Vlora Han'ın eliptik merdivenevine yerleşmiş mermer dönel merdivenleri.

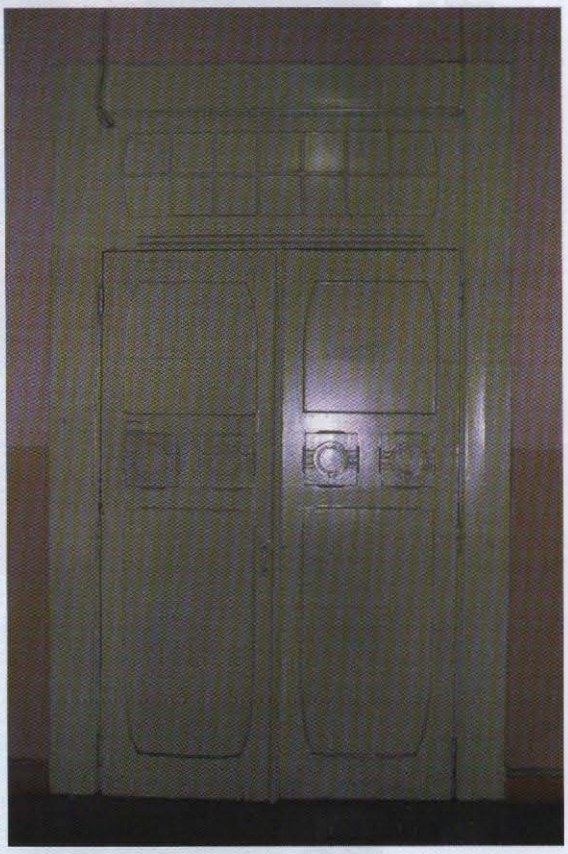
Fotoğraf: G.K. Tunalı, 2017.

Taş malzemenin gevşemesi nedeniyle meydana gelen en büyük hasar, yapının Muhzırbaşı Sokak cephesindeki taş bloklardan meydana gelen kornişin yaklaşık 6 metre uzunluğunda bir kısmının kopmasıdır. Hasarın meydana gelmesinin ardından güvenlik önlemi olarak cepheye ahşap bir askı yapılmıştır. Bu askının ayakları, yapının dış duvarlarına ve özgün doğramalarına büyük zarar verilerek üçüncü kat mekânlarının içine yerleştirilmiştir. Bu müdahaleyle içeriye su alındığından, yapısal olarak daha büyük sorunların oluşmasının da önü açılmıştır.

DEĞERLENDİRME

İstanbul'un Art Nouveau mimarisi içerisinde önemli yer tutan Vlora Han, bu üslupta inşa edilmiş ticari yapıların ayakta kalan son birkaç örneğinden biridir. Bezeme programı ve yapım teknikleri bakımından dönem ve üslubunun karakteristik özelliklerini taşıyan bu yapının incelenmesi, mevcut durumunun tespit edilerek belgelenmesi ve korunmasına yönelik projelendirme çalışmaları yapının gelecek kuşaklara aktarılabilmesi açısından önemlidir.

Günümüzde özgün fonksiyonunun neredeyse tamamen dışında, depo olarak kullanılan Vlora Han'ın restorasyonuna yönelik yapısal müdahalelerin yanında, mekânlarının özelliklerine uygun olarak işlevlendirilerek kullanılır hale getirilmesi, yapının daha bakımlı olmasını birlikte getireceğinden uzun ömürlü olmasını sağlayacaktır.

Merdivenlerden hole açılan çift kanatlı kapı.

Fotoğraf: G.K. Tunalı, 2017.

DİPNOTLAR

* Eminönü Vlora Han Restorasyon Projesi, 2008 yılında H. Görkem Kurt tarafından, İTÜ Fen Bilimleri Fakültesi Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programı çerçevesinde, Prof. Dr. Yeğân Kâhya Sayar danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

SON SÖZ

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

Sirkeci tren garından Atatürk Köprüsü'ne kadar yayılan bölge İstanbul'un en eski ticaret alanıdır. Buradaki mimari miras da bu temel işlev çerçevesinde gelişti, bölge kendine has dokusunu kazandı. Zaman içinde büyük hanlardan, ticaret ve büro hanlarına gelindi. Günümüzde bu büyük alan mimari miras, koruma ve yeniden işlevlendirme karşısında turizm baskısı, rant beklentisi, geleneksel üretim ve ticaretin kaybı gibi konuların çarpışma alanı oldu. Büyük hanların çok fazla ortaklı oluşu tadilat imkânlarını zora sokuyor.

Küçük binalar, özellikle ofis barındırabilecek olanlar, bölgenin kimlik değişiminden –tüm adliyelerin buralardan gitmesi gibi– büro kiracısı bulmakta zorlanıp Vlora Han'dakine benzer biçimde depolara dönüşmenin sıkıntısını yaşıyor. Ticari getirisi azaldıkça mal sahipleri onarıma yanaşmıyor. Hal böyle olunca yapı ölçeğinde tamir yolları giderek kilitleniyor. Bölgenin suni bir turizm bölgesine dönüştürülmeden gerçek anlamda kullanıcılarıyla beraber yaşayan bir ticaret bölgesi olarak kalabilmesi için geliştirilecek planlar doğrultusunda Vlora Han da kendisine bir yaşam alanı bulacaktır.

ORIENT-INSTITUT'TA SEMİNER:

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA AVRUPALI MÜLTECİLER

11 Mayıs Perşembe günü, Orient-Institut'un "Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasî ve İktisadî Göç ve Sürgün" başlıklı etkinlik dizisi kapsamında Cezayir Toplantı Salonu'nda bir seminer gerçekleştirildi.

İsveç Kralı XII. Karl.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Etkinlikte ilk olarak, İstanbul İsveç Araştırmaları Enstitüsü Başkanı Johan Mårtelius "Osmanlı İmparatorluğu'nda İsveç Kraliyeti'nin Sürgünü: 1709-1714" başlıklı bir konuşma yaptı.

Mårtelius, Poltava Savaşı'nı ele aldı ve savaş esnasında kralın ve müttefiki Hatman Ivan Mazepa'nın resmedildiği tabloda, İsveçlilerin yenilgisinden sonra Ivan Mazepa'nın, güneyi işaret ederek Kral XII. Karl'a "Güneye gitmelisin!" demiş olabileceğini aktardı. Osmanlılarla İsveçliler arasındaki bağlantıların --Osmanlıların sadece coğrafî anlamda akla yatkın olmalarından değil aynı zamanda İsveçliler için Rusların Baltık Denizi'nde tehlike oluşturmasından dolayı— iki tarafın Ruslara karşı birleşmesinden kaynaklandığını belirtti. Kralın 1700 yılında, 18 yaşındayken, Nordik Savaşı olarak anılan bir sefere çıktığını ve bu seferde pek çok savaşı kazandığını fakat Poltava'da, yani 27 yaşındayken, ağır bir yenilgiye uğradığını; Poltava'dan başlayan yolculuğun o zaman Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde bulunan Bender'de sona erdiğini ve Dinyester Irmağı'nın bitişiğine kamp kurulduğunu aktardı. Sürgünün başlangıcından itibaren askerlerden bir kısmının ülkelerine geri döndüklerini fakat kralın ve maiyetinin Bender'de kalmaya devam ettiklerini söyleyen Mårtelius konuşmasının devamında, kralın bir buçuk yıl boyunca Bender'de kaldıktan sonra sürgünün kısa sürmeyeceğini anlaması üzerine Varnitsa'da kalmaya devam ettiğini; kralın ve maiyetinin kalacak yer sıkıntısı sebebiyle birtakım inşaatlar gerçekleştirildiğini, bu kamp-şehirlerin etrafında hendekler olduğunu ve içlerinden birinin Karlopolis olarak anıldığını; kralın, portrelerinde ilimli bir kişi olarak yansıtılmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nda "demirbaş" lakabı almasının sebebinin inatçılığı olduğunu ve bunun da, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir demirbaş eşya gibi neredeyse ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş olduğunun düşünülmesinden kaynaklandığını; fakat en nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerin olumlu yönde geliştiğini, kralın Sultan III. Ahmed'le bire bir olmasa da elçiler vasıtasıyla uzaktan temas hâlinde olduğunu anlattı. Öte yandan, kralın hiçbir harekette bulunmamasından ötürü yeniçerilerin, kaldığı yere birkaç gün boyunca tehdit amaçlı ateş açtığını ve bir çatışma çıktığını, bu sebepten de Türkçedeki "kalabalık" kelimesinin İsveççeye "çatışma" anlamında geçtiğini aktardı.

Bu çatışma sonrası, kralın sadece en yakınındaki kişilerle Doğu Roma ve Osmanlı zamanlarında sürgün yeri olarak kullanılan Dimetoka'ya sürüldüğünü söyleyen Mårtelius, bununla birlikte birkaç hafta sonra İsveçlilerin Danimarkalılara karşı kazandıkları zafer dolayısıyla Osmanlıların fikirlerini değiştirmeye başladıklarını; bu zaferin duyulmasından sonra kralın Edirne'de Timurtaş'a nakledildiğini ve Selimiye Camii ile Tunca Nehri'ni içeren manzarası olan bir yerde ikamet ettiğini, fakat kralın kaldığı yerin Balkan Savaşları esnasında yıkılmış olması sebebiyle bugün ayakta olmadığını; kralın 1713 yılında Edirne'de olduğunu ve aynı yıl sultanın da avlanmak için Edirne'ye geldiğini, ikilinin hiç karşılaşmamasının sebebinin kralın ya hasta rolü yapmasından ya da gerçekten hasta olmasından kaynaklandığını ama buna rağmen kralın dünyayla bağlantısının sürdüğünü sözlerine ekledi.

İsveç'i uzaktan yönetmenin birtakım sıkıntılar içerdiğini ve bunun sonucunda ombudsmanlığın Kral XII. Karl tarafından icat edildiğini söyleyen Mårtelius, bu fikrin Osmanlılardan alınmış olabileceğini de söyledi.

Altı ay kadar Timurtaş'ta kaldıktan sonra, Osmanlılar krala karşı tekrardan umutlarını yitirmeye başlamış, kral tekrar Dimetoka'ya gönderilmiş fakat bu kez hapsedilmeyip, aksine yerel valinin evinde ağırlanmış, bu aşamadan sonra artık sultanla irtibata geçmemişti. Sonrasında ise artık İsveç'e dönmeye ikna olmuştu ve bu yolculuk birkaç ay sürmüştü. Yeterince muzaffer olmadığını düşündüğü için başkenti Stockholm'e hiç dönmemiş ve 1718'de bir savaşta öldürülmüştü.

Osmanlı İmparatorluğu ve İsveç Krallığı arasındaki ilişkilerin kültürel yönlerine de işaret eden Mårtelius, XII. Karl'ın bu sebepten İstanbul'a ve diğer bölgelere, ilki 1710 senesinde olmak üzere, elçiler yolladığını ifade etti. Bunlardan ilk grup üç

Paulina Dominik ve Johan Mårtelius.

genç subaydan oluşuyordu ve subayların en önemlisi, mimariye ve yapılara ilgisi olan ve 300 kadar çizimi Varnitsa'ya getiren Cornelius Loos'tu. Bu çizimlerden 50 kadarı hariç çoğu yeniçerilerle olan çatışmada yok olmuş, bu 50 kadar çizimin korunması da bizzat kral tarafından sağlanmıştı. Loos kendi yolculuğunun haritasını da çizmişti ve Bender'de başlayan yolculuğunda İstanbul üzerinden Rodos ve Akdeniz'i geçerek İskenderiye ve Kahire'ye gitmiş, oradan da Ortadoğu'ya uzanmıştı. Bunun yanı sıra İstanbul haritasıyla beraber 3 metre uzunluğunda panoramik bir İstanbul çizimi de yapmıştı. Kral, İstanbul'la Stockholm'e olan benzerliğinden ötürü ilgileniyordu ve aynı zamanda sultanın yakın çevresinden izlenimler edinmek istiyordu. Bunun için görevlendirilen Loos, saraya girememişti ama farklı saltanat binaları dâhil dönemin önemli binalarını içeriden çizebilmişti. Bunlardan birisi Aynalıkavak Kasrı, diğerleri ise 16. yüzyıldan kalma Sultaniye-Beykoz civarındaki bir köşk ile Fenerbahçe'deki bir köşktü. Kamuya ait bina çizimleri arasında ise Yeni Cami, Yerebatan Sarnıcı, Hipodrom ve Sultanahmet Camii ve Türbesi bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bulunan eserlerden ve yerlerden piramitlere, Palmyra'ya, Kudüs Kutsal Mezar Kilisesi'ne ve Mekke'ye ait çizimler de yapmıştı. Mårtelius'tan sonra sözü, Berlin Freie Üniversitesi yüksek lisans öğrencisi Paulina Dominik aldı ve "1850'ler-1870'ler Arasında Mühendis Olarak Osmanlı Hizmetinde Bulunan Polonyalı Siyasî Göçmenler" başlıklı bir seminer verdi.

Polonyalıların köprü, yol ve telgraf inşaatlarında çalışmakla birlikte çeşitli illerin yönetimlerinde de bulunduklarını söyleyen Dominik, Balkanlar'dan Bağdat'a kadar geniş bir alanda faaliyetlerini sürdürdüklerini belirterek söze başladı. Avusturya, Rusya ve Prusya tarafından dağıtılmasından sonra Polonya, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî göçmenler için önemli bir nokta hâline gelmiş, 1830 Kasım'ındaki ayaklanma da dışarıya siyasî göçleri artırmıştı. Siyasî göçmenlerin pek çoğu Fransa'ya sığınmış, 19. yüzyıl boyunca siyasî ve ideolojik pek çok faaliyet dağılmış Polonya'nın dışında sürdürülmüş ve bu faaliyetlerin sonuçlarından biri olan Leh-Osmanlı ittifakı da Paris'te kurulmuştu. Polonyalılar bağımsızlıklarını tekrar elde etme yolunda Osmanlıların desteğini kazanmak adına çoğunlukla İstanbul'da ikamet ediyordu ve bu yöndeki adımlardan biri 1841 yılında kurulan Doğu Misyonu, diğerleri de Adampol adıyla kurulan bugünkü Polonezköy ve Kırım Savaşı'nda Osmanlılara hizmet etmek üzere kurulan ve Polonyalılar tarafından komuta edilen bir ordu birliğiydi.

Polonyalı nüfusunun, Polonyalıların ve Osmanlıların Ruslara karşı düşmanlığının arttığı dönemde yükseldiğini ifade eden Dominik, bu süreçte 1848 Macar isyanının, Kırım Savaşı'nın, 1863 Ocak ayaklanmalarının ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın etkili olduğunu ifade etti. Kırım Savaşı ve 1863 Ocak ayaklanmaları devamındaki göç dalgasında öne çıkan kişilerden biri, Osmanlı İmparatorluğu'na Polonyalıların mühendislik katkıları yönünden bir öncü olarak görülen, Saint-Etienne Madencilik Okulu'ndan mezun olup sonrasında Paris'e taşınmış ve Köprü ve Yol İdaresi'nde görevli olarak çalışan, Leh Demokratik Örgütü üyesi Franciszek Sokulski'ydi.

Sokulski, Kırım Savaşı esnasında İstanbul'da olup demokratların lideri konumundaydı; teknik eğitimine rağmen geçimini çevirilerle sağlıyor, Amerikan Konsolosluğu'yla çalışıyordu. Aynı zamanda Amerikan Konsolosluğu'nun referansı sayesinde Osmanlı Devleti tarafından 1854'te İstanbul-Şumnu arası ilk Osmanlı telegraf hattını inşa etmek hususunda görevlendirilmişti. Parasını artıracak derecede

III. Ahmed.

Polenezköylü bir grup.

adampolpolenezkoy.wordpress.com

tasarruflu iş yapması sonucu Edirne'ye atanmış ve Niş ile de bir hat kurulması görevini almış, 1858 senesinde ise İstanbul'dan Selanik'e, oradan da Arnavutluk'a uzanan bir hat kurmuştu.

Bu çerçevede öne çıkan isimlerden biri de, İstanbul civarında avlanmasından ötürü Kara Avcı olarak adlandırılan, *Avcıların Gecesi* kitabının yazarı bir başka Polonyalı Karol Brzozowski'ydi. Brzozowski de Edirne'den başlayıp günümüz Romanya'sında yer alan Tusa'ya kadar olan telgraf hattını inşa etmiş, sonrasında Fuat Paşa tarafından başka bir telgraf hattını inşa etmek üzere Şam'a gönderilmişti. 1860 senesinde Arnavutluk'ta görev almış, 1864-1865 senelerinde de Ankara'da telgraf hatları inşa etmişti; telegraf hatlarını "kırık bir çömleği tamir edercesine" kurduğunu söylüyordu. 1863'teki Ocak Ayaklanmaları'nın yarattığı ikinci göç dalgasını yaşayanların, 1865 senesinde Köprü ve Yollar İdaresi'nin kurulmasıyla birlikte ayrıca iş imkânı bulabildiğini söyleyen Dominik, bu kişilerin çeşitli sancaklar ve vilayetlerde görev aldığından ve kimi yerde işçi, kimi yerde mimar olduklarından söz etti.

Devlet görevinde bulunmaları ve demiryollarının da uluslararası şirketlerin tekelinde olması dolayısıyla, Polonyalılar demiryollarında pek etkin rol alamamıştı. Nihad Paşa adıyla bilinen Seweryn Belinski'nin İzmir-Aydın demiryolu inşasında görevlendirilmesi ise bir istisnaydı.

Kişisel örneklerden ziyade genel örneklerle ilgili olarak, Tuna Vilayeti'nde Midhat Paşa'nın yönetimi altında bulunan Polonyalıları örnek veren Dominik, Roderic H. Davison'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform* adlı kitabından alıntı yaparak, Midhat Paşa'nın nerede yetenek bulursa kullandığını ifade etti. Bundan ötürü, Midhat Paşa'nın emrinde mühendis, öğretmen, kartograf gibi Polonyalılar bulunuyordu. Bu kişiler Osmanlılara sadakat duymak ve kendileriyle beraber Osmanlı yönetimi altında yaşayan diğer ulusların bağımsızlıklarına sempati duymak arasında uzlaşmakta sıkıntı çekiyor, fakat buna rağmen Osmanlıların yanında yer alıyorlardı.

Ali Paşa ile olan rekabeti sonucu görevinden azledilip Bağdat valiliğine atanan Midhat Paşa, Karol Brzozowski de dâhil olmak üzere pek çok Polonyalıyı tekrar yanına almıştı. Brzozowski sulama sistemleri ve çiftçilik hususunda çalışmış ve bölgenin haritasını çıkarma hususunda da yardımlarda bulunmuştu.

Polonyalı göçmenler kendilerine sığınma imkânı sunmaları ve iş vermeleri sebebiyle Osmanlılara minnettarlık hissiyle yaklaşsalar da, Osmanlı sistemindeki zayıflığın kendilerine de verilen desteği azaltmasından endişe ederek sisteme karşı eleştiriler getiriyorlardı. Karol Brzozowski'nin "Türkler eğer yol yaparsak düşman bizim ülkemizi daha kolay işgal eder düşüncesiyle yol yapmıyorlar" cümlesi, bu eleştirilere bir örnekti.

Polonyalılara karşı sempatisiyle bilinen Ali Paşa'nın yerine Rus taraftarı Nedim Paşa'nın sadrazam olarak atanmasıyla koşullar Polonyalıların aleyhine değişmeye başlamıştı, tasarruf bahanesiyle Polonyalıların işten çıkarılmaya başlanması da bunun göstergelerinden biriydi.

EDİRNE BÜYÜK SİNAGOGU'NDA KLASİK MÜZİK KONSERİ

1907 yılında Fransız mimar France Depré tarafından Viyana Sinagogu'ndan ilham alınarak inşa edilen ve yıllarca Edirne'nin Kaleiçi semtinde yıkık dökük durumda kalan Büyük Edirne Sinagogu 2015 yılının Mart ayında yeniden ibadete açıldı. Sinagog, 14 Mayıs 2017 Pazar günü, uluslararası üne sahip kontrtenor David D'eor'u bir konserle ağırladı.

SİLVYO OVADYA

Faaliyete girdiği 1907 yılından sadece 70 yıl sonra gerek Edirne gerek İstanbul'daki Yahudi toplumu yöneticilerinin konuyla yeteri kadar ilgilenmemeleri, Büyük Edirne Sinagogu'nun olması gerekenden çok daha kısa sürede terk edilmesine ve harap hale gelmesine neden olmuştu.

Restorasyon projesinin hazırlanması konusu devreye girdiğinde, Edirne'de sadece birkaç Yahudinin yaşadığı gerçeği bilindiğinden, bu yapının bir sinagog-müze olarak kullanılabileceği gündemdeydi ve bu konu bu satırların yazarı tarafından dile getirilmiş, birçok yazıda ve raporda görüş belirtilmişti. Mabedin sinagog-müze olarak kullanılmasının gerek Edirne'ye gerek Türk Yahudi toplumuna önemli yararlar sağlayacağı önceden sezilmiş, ancak Edirne'nin son yıllarda turizm açısından erişmiş olduğu popülerlik öngörülmemişti.

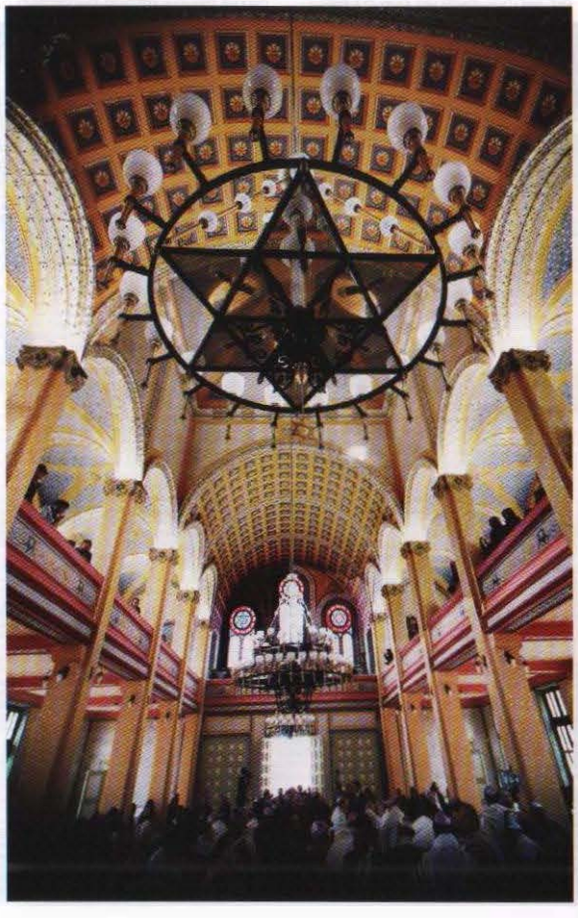
Restorasyon aşamasında, Vakıflar Genel Müdürlüğü ile yüklenici firmanın mimar ve restoratörleri Yahudi toplumunu iyi bilen mimarlar ile dini konularda konunun uzmanlarına danışarak ilerledi. Büyük Edirne Sinagogu'nun ilk projesini gerçekleştiren Yüksek Mimar Rubi Asa, her noktanın aslına uygun renklerde olmasını sağladı. Ziyaretçilerin özellikle yer kaplamalarında ve tavan bezemelerinde, orijinal ve restorasyona tabi tutulmuş unsurlarda bu benzerliği izlemesi mümkündür.

Sinagog henüz iki yıl önce yeniden hizmete girmiş olmasına rağmen, özellikle bahar aylarında hafta sonu kalabalık yerli ve yabancı turist gruplarını kabul etmektedir. Bunda elbette Edirne'nin turizm açısından yükselişi ve Sinan'ın şaheseri Selimiye Camii'nin UNESCO'nun koruması altına alınmış oluşu önemli bir etkendir.

Üç binadan oluşan komplekste Büyük Edirne Sinagogu ana binadır. Budapeşte'deki Dohany Sinagogu ve Sofya Sinagogu ile birlikte Avrupa'nın en büyük üç sinagogundan biri olan Büyük Edirne Sinagogu'nda ziyaretçi sayısının artması amacıyla, şehrin tarih ve sanatının yanı sıra gerek Edirne'yi, gerek ülkemizin Yahudilerini konu alan sergiler düzenlenmektedir. Arzu edilen ses düzeni oluşturulduğu takdirde ziyaretçiler her yarım saatte bir sinagogu tanıtan bir bant kaydından da faydalanabilecek, ayrıca yerleştirilecek iki ekrandan birincisinden Edirne Sinagogu'nun, ikincisinden Edirne'de yaşamış olan Yahudi toplumunun tarihçesine dair ilgi çekici ayrıntıları izleme fırsatı bulacaktır.

14 Mayıs 2017 Pazar günü uluslararası üne sahip kontrtenor David D'eor'un beş yüze yakın katılımcıyla gerçekleştirdiği konser gelecek yıllar için de düzenleyicileri isteklendirmiş ve bu konserlerin geleneksel leşmesi için yapılan çalışmaların sürdürülmesinde görüş birliğine varılmıştır. Son yıllarda büyük aşamalar kat eden Trakya Üniversitesi Konservatuarı'nın yöneticileri bu tür etkinliklerde desteklerini sürdürmektedir.

Günümüzde Edirne'de Yahudi toplumu üyeleri yaşamıyor olsa da Edirne Sinagogu sinagog-müze olarak yaşamını sürdürmeli, bu yapının yanında, çalışmaları sürdürülen "Kent Müzesi"ne de Edirne Yahudi toplumunun izleri taşınmalıdır.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ'NDE ANMA TÖRENİ:
JOHN FREELY (1926-2017)

20 Nisan 2017 günü vefat eden Boğaziçi Üniversitesi eski öğretim görevlilerinden, fizikçi, tarihçi, öğretmen ve seyahat kitapları yazarı John Freely 12 Mayıs Cuma günü gerçekleştirilen bir törenle anıldı.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

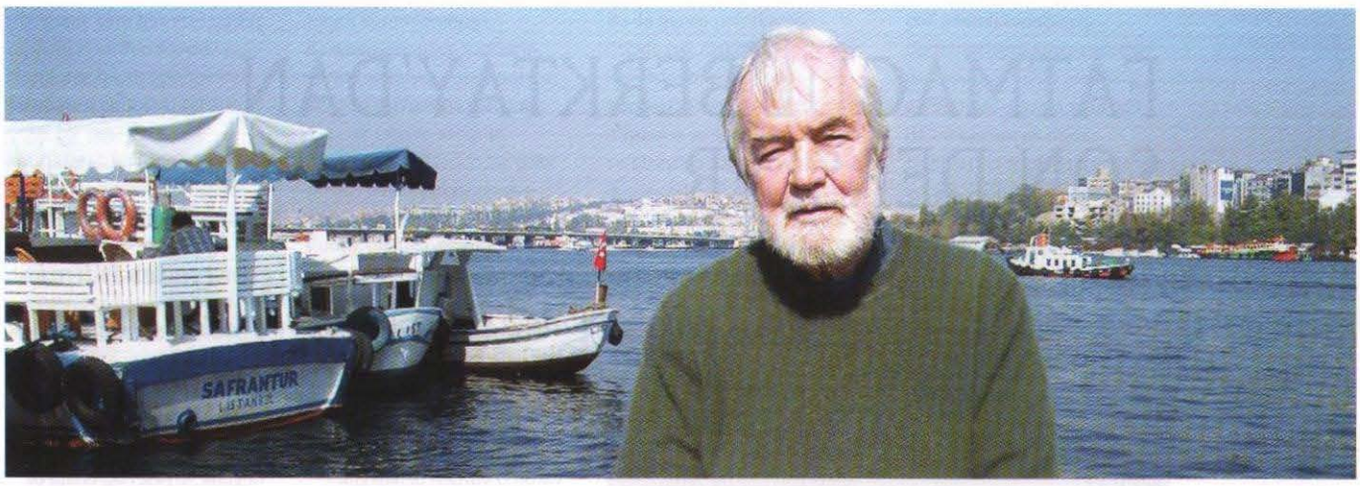
Boğaziçi Üniversitesi Güney Kampüsü'nde bulunan John Freely binasının resmî açılışının yapıldığı törende, açılış sonrası ilk olarak Boğaziçi Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmed Özkan bir konuşma yaptı. Konuşmasında Boğaziçili herkesin John Freely ile yolunun mutlaka kesiştiğinden bahseden Özkan, kimilerinin dersleriyle, kimilerinin de sohbetleriyle Freely'yi tanımış olduğunu, gelecek kuşakların da artık kitapları vasıtasıyla Freely ile tanışacağını aktardı. Freely'nin aynı kişilikte hem çok iyi bir fizikçi, hem çok iyi bir tarihçi, hem de çok iyi bir

John Freely'nin kızı Maureen Freely.

gezgin olduğunu ifade etti. Özkan'dan sonra kürsüye çıkan Prof. Dr. Haluk Beker, 1963 senesinde John Freely'yi ilk gördüğü andan itibaren kendisini rehber olarak belledığını belirtti. Freely'nin hayat hikâyesinden bahseden Beker, babasıyla arasında 30 yaş fark olduğunu, annesinin de babasının da 1897 doğumlu olduğunu, İrlanda'dan Amerika'ya göç ettiklerini, babasının mezar kazıcılığı yaptığını anlattı. Freely'nin Katolik okulundan mezun olduğunu ve bütün notlarının zayıf olduğunu, Amerika'nın II. Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte 17 yaşında gönüllü olarak Bahriye'ye yazıldığını, bisikletten başka bir şey kullanamamasına rağmen askerde araba kullanmaya gönüllü olduğunu, askerde tanıştığı bir papazın ona Homeros'un kitaplarından birini hediye etmesiyle kültür hayatına ilk adımını attığını ve savaş bitiminde esir nakliye gemilerinde çalıştığını, devletten aldığı bursla fizik bölümüne kaydolan Freely'nin, sonrasında ordunun yönlendirmesiyle yüksek lisansa başladığını ve en nihayetinde de doktorasını aldığını sözlerine ekledi. Hırslı davranarak hayatını harcamak istememesi

John Freely.

sebebiyle Freely'nin daha itidalli bir yaklaşımla farklı bir yol aradığını, bu esnada da Robert Koleji'nin yeni akademisyenler istihdam etmesi sebebiyle kolejin yeni istihdam programına başvurarak fizik bölümünü kuran üç kişiden biri olduğunu anlatan Beker, kolej yönetiminin akademisyenleri işten çıkarması dolayısıyla, Freely'nin kendi isteğiyle işten ayrılıp yurtdışına gittiğini, İstanbul'a döndüğünde Koç Lisesi'nde öğretmenlik yaptığını ve en nihayetinde 1993 senesinde tekrar Boğaziçi Üniversitesi'ne döndüğünü aktardı.

Haluk Beker, Freely'nın kampüste kırk yıl kadar hizmet ettiğini, altmışa yakın kitabının olduğunu, onun derslerindeki kıvraklıkla birlikte gelen öğreticiliğini herkesin yakalaması gerektiğini düşündüğünü de belirterek sözlerini sonlandırdı.

John Freely'nın kızı Maureen Freely, babasının kitaplarının, eski meslektaşlarından birinin söylediğine göre "bütün hayatı boyunca gözleri kapalı gezdiği şehirde", şehrin farkına varmasını sağladığını, gözünü açtığını söylediğini aktardı. Babasının şehre ilgi duymaya başlamasında Evliya Çelebi'nin, Robert Koleji'in ve kolej kütüphanesinin büyük katkısı olduğunu söyleyen Maureen Freely, *Seyahatname*'de babasının ilgisini çeken şeylerden birisinin, Evliya Çelebi'nin 1636 senesinde IV. Murad'ın yaptırmış olduğu yol sayesinde bütün yarımadayı baştan başa gezmiş tek kişi olması olduğunu ve bundan yola çıkarak kendisi ve aile fertleriyle birlikte babasının 1960 senesinde aynı şeyi yaptıklarını aktardı.

Babasının İstanbul'da gömülmeyi vasiyet ettiğini aktaran Freely, verdikleri bu sözü Feriköy'de kendisini ebedi yolculuğuna uğurlayarak tutuklarını ifade etti. Konstantinos Kavafis'in "Ithaka" adlı şiirini okuyarak sözlerini sonlandırdı.

Konuşmayı devralan, John Freely'nin Boğaziçi Üniversitesi'ne döndüğü yıl üniversite rektörü olan Prof. Dr. Üstün Ergüder, Freely ile bizzat tanışmadığını fakat onun kendisi için ifade ettiği şeyin, Robert Koleji olarak eğitim hayatına başlayan bir kurumun Boğaziçi Üniversitesi olarak devam edebilmesindeki süreklilik olduğunu vurguladı. Freely'nin kendisi için öneminin kaynağını, Boğaziçi Üniversitesi'nin sadece meslek sahibi insan yetiştirmeye değil, farklı ve kültürlü bir meslek sahibi insan yetiştirmek amacına hizmet etmesi olarak belirtti. Aynı zamanda, John Freely'nin İstanbul'un tanıtılmasında da büyük rol oynadığını aktardı.

Üstün Ergüder'den sonar Boğaziçi Üniversitesi eski rektörlerinden Prof. Dr. Ayşe Soysal, John Freely'nin eski öğrencilerinden olduğunu, ancak kendisinin mühendislikle pek arası olmadığını ve Freely gibi olmayı istediğini, onu kızıl sakalıyla, aksanıyla, maddeden ve enerjiden bahsetme şekliyle, eşyaların hareketlerini anlatış biçimiyle hatırladığını aktardı. Freely'nin tez canlı bir ruh hâline sahip olduğunu ve dünyada pek çok yer tarafından sahiplenilebileceğini fakat kendisinin esas şehrinin İstanbul olduğunu da sözlerine ekledi.

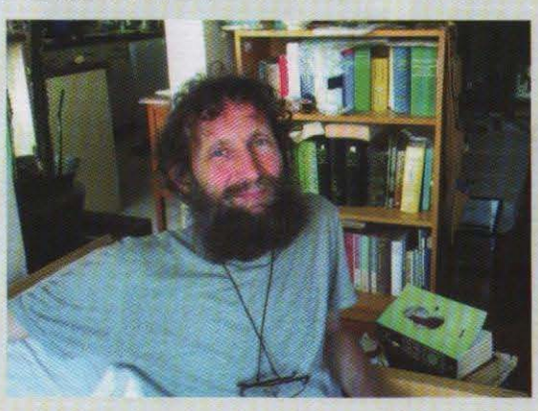
Ayşe Soysal'dan sonra söz alan, yine John Freely'nin eski öğrencilerinden Prof. Dr. Cevza Sevgen, Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı hocalarından Oya Başak'ın Freely'ye yazdığı mektubu okudu.

Sosyoloji Bölümü'nden Emeritus Prof. Dr. Faruk Birtek, John Freely'nin eski öğrencilerinden birinin mektubunu aktardı ve mektupta, Freely'nin öğrencisinin "Urfa'ya gideceğim dediğimde pek çok kişinin ismini verdi: 'Benim yerime de bir çay iç!' dedi" diye yazdığını söyledi.

Son olarak kürsüye çıkan, John Freely'nin eski öğrencilerinden Haluk Usta ve Ekrem Ekinci kişisel anılarını paylaştılar.

HARUN ÖZGÜR TURGAN TUTUKLANDI

Tarih Vakfı Yurt Yayınları eski editörlerinden Harun Özgür Turgan hakkında tutuklama kararı verildi. 21 Mayıs 2017 Cumartesi günü Kadıköy'de "Meşru Değilsin" eylemleri esnasında gözaltına alınan Turgan, 24 Mayıs 2017 Perşembe günü Çağlayan Adliyesi'nde yapılan duruşmasında örgüt propagandası yapmak suçlamasıyla tutuklandı. Turgan'ın avukatlarından alınan bilgiye göre dosyada hangi örgütün propagandası yapıldığı yazmadığı gibi, suçlamaya delil oluşturacak bir kanıt da yok. Harun Özgür Turgan 2007-2008 yıllarında Yurt Yayınlarında editör olarak çalışmıştı. Son zamanlarda görülen hukuksuzluklara bir başka örnek oluşturan bu durumun düzeltilmesini ve arkadaşımızın bir an önce özgürlüğüne kavuşmasını diliyoruz.

FATMAGÜL BERKTAY'DAN SON DERSLER

Nisan ayında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde "son ders"ini veren Siyaset Bilimi Profesörü Fatmagül Berktay, 18 Mayıs günü İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim görevlisi Ateş Uslu'nun organizasyonu çerçevesinde öğrencileriyle buluştu.

PÜREN MUTLUTÜRK MERAL

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde verdiği son derste düşünce tarihçiliği ve bu bağlamda kendi deneyimi üzerinden konuşan Fatmagül Berktay benzer konulara dair düşüncelerini bu kez şöyle paylaştı:

"Düşünme, söz ve eylem siyaset biliminin parçalarıdır. Siyaset biliml okumak benim için hep bir tutku oldu. *Politikanın Çağrısı* kitabımdaki giriş yazısında söz ettiğim gibi, 'Mülkiye'ye gitmezsem üniversite okumayacağım' diye inat etmiştim. Neden ille de Siyasal dediğim konusuna gelirsek: 68'leri hatırlayalım, gençken dünyayı avuçlarınızda tutruğunuzu ve dünyada hızlı bir değişim yaratabileceğinizi düşünürsünüz. İşte 68'lerde tüm dünyada böyle bir ruh vardı. O yüzden benim gibi gençler ya siyaset, ya sosyoloji ya da iktisat okudu. Bunun nedeni, dünyayı değiştirmek, dünyayı daha iyi bir hale getirmek ve bir fark yaratmak arzusuydu... Bugünlerde ise öyle bir duygu pek fazla yok ama dünya eninde sonunda değişir, önemli olan o değişimi kavramak ve ona ayak uydurup değişimi belki de ileriye taşımaktır; gençlikteki bu duygu aslında karşılıksız değildir, siyaset öğrenimi de bu duyguyu gerçekleştirmenin en önemli araçlarından biridir. Siyasal'daki öğrenimim beni bu bağlamda hiç hayal kırıklığına uğratmadı.

Mülkiye'de başlayan ve Cemil Oktay vasıtasıyla İstanbul Siyasal'a aktarılıp bugün buradaki genç hocalar aracılığıyla sizlere aktarılmaya devam eden siyaset öğrenimi ekolü, anlamak ve yorumlamak üzerine kuruludur. Siyasal Bilgiler Fakülteleri meslek ve teknik uzmanlık öğreten yerler değil, hakikaten merak duygusunu uyandıran, 'Var olan niye var?' sorusunu sorduran, bu meraka karşılık da çok geniş bir alanı tarayarak öğreten kurumlardır. Biz bu yüzden sizlere tarih ve edebiyat kitaplarını da tavsiye ederiz, çünkü bunlar anlamayı kolaylaştırır, derinleştirir ve zihnimizi genişletir. Edebi muhayyile, zihin genişletmenin en etkili araçlarından biridir. Siyaset teorisi öğrenimi de esas olarak zihnimizi geliştiren, kendimize ve dünyaya yönelik merak ve sorgulamamızı artıran ve bunlar neticesinde olaylara karşı tavır alma sorumluluğumuzu getiren bir süreçtir. Bu demektir ki, siyasal bilimcilerin, siyaset teorisyenleri ve talebelerinin aynı zamanda ahlaki bir yükümlülüğü vardır, çünkü teori ile pratik kopuk değildir; düşünme, söz ve eylem bir bütündür. Sizlerin böyle bir zihniyet ikliminde yetiştiğini ümit ediyorum."

Sosyal bilimlerin farklı insan topluluklarını düzenli, sistemli bir biçimde ele alıp anlamaya çalıştığından söz eden Berktay, sosyal bilimlerin konusunun birey ve toplum

olduğunu, yani bireysel tarihle toplumsal tarihin sosyal bilimlerde birleştiğini belirtti. Bu yüzden de sosyal bilimin öznel bir yanı olduğunu hatırlatarak bu öznelliğin bireysel tarihlerimizin kendi deneyimimizi, değerlerimizi, ahlakı ve ideolojik duruşumuzu kapsamasından kaynaklandığına işaret etti. Berktay sözlerine şu şekilde devam etti:

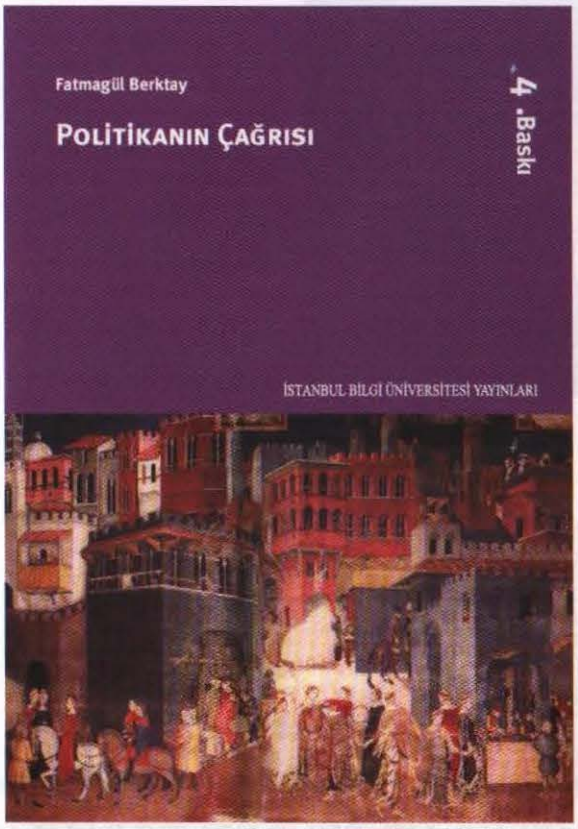
"Sosyal bilimler 19. yüzyılda ilk şekillenmeye başladığında daha çok doğa bilimlerini örnek alıyordu. Comte'un kendi disiplinine 'sosyal fizik' dediğini biliyoruz. Bu durum 19. yüzyılın pozitivist anlayışının bir yansımasıdır. Aydınlanma dönemi, sosyal bilimlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır, çünkü toplum/insana ilişkin şeylerin yine insanların eseri olduğunu ve bunların herhangi bir 'üst akıl' ya da ilahi gücün etkisine gerek kalmadan, anlaşılabilir şeyler olduğunu ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, seküler bir anlayışı getirir; yani dünyada olup bitenler tanrısal bir irade yerine bizim yapıp ettiklerimiz neticesinde gerçekleşmiştir ve bu da politika öğrencileri açısından önemlidir, çünkü bizi doğrudan determinizm konusuna bağlar. Sosyal bilimlerde determinizm söz konusu değildir. Bu nedenle, sosyal bilimciler kehanette bulunamaz. Ama bu, tarihçilerin, sosyal bilimcilerin, siyasal bilimcilerin geleceğe yönelik projeksiyonlarda hiç bulunamayacağı anlamına da gelmez. Elbette gelecekle ilgili öngörülerde bulunabiliriz ancak öngörüler pek doğru çıkmaz ya da bizim istediğimiz zamanda doğru çıkmaz! Yaptığımız bu projeksiyonlar bize ancak bazı yol veya anlam haritaları hazırlayabilir."

Determinizm konusunun politikayı anlamak isteyen birisi için çok önemli olduğuna dikkat çeken Berktay, insanın tümüyle kendisine dışsal etkenlerin belirlenimında olduğunu düşünürsek politikaya bakış açımızın ancak otorite yanlısı olacağını belirterek şöyle devam etti:

"Eğer her şey verilliyse, bize de yalnızca verili olana itaat etmek düşer. Kendi kurumlarımızın, davranışlarımızın, yapıların yaratıcısı mıyız, yoksa onların sonucu muyuz? Bu soru can alıcı bir öneme sahiptir. Akıntıyla sürüklenen bir gemi enkazı mıyız, yoksa gemiye yön veren özneler mıyız? Politik olarak çalkantılı dönemlerde bu türden determinist anlayışlar ve politikaya müdahale etmeme eğilimi artar. Eski Yunan'da da sitenin çöküşe gittiği dönemde 'küçük Sokratik okullar'ın ideali kendilerine küçük, kapalı çevreler oluşturup, bu çevrelerde 'iyi yaşam'ı gerçekleştirmek üzerineydi; çünkü 'Polis çöküyor ve biz bir şey yapamıyoruz, öyleyse içimize çekilelim' diye düşünüyorlardı. Kamusal alan daraldıkça, politikaya müdahale olanağımız azaldıkça bu tip kaçışlar yayılır. Ama böyle düşünürsek kamusal alan ve politika olanağı daha da daralır. Politika 'bir toplumsal faaliyet alanı'dır. Hepimizi ilgilendiren ortak, yani kamusal kararlara katılımdır politika... O yüzden kamusal alan olmadığında politika da olmaz ve bizler de hem bireyliğimizi hem de kamusal yurttaşlığımızı deneyimleyemez oluruz. Bu aslında, özgürlüğü deneyimleyememek anlamına gelir..."

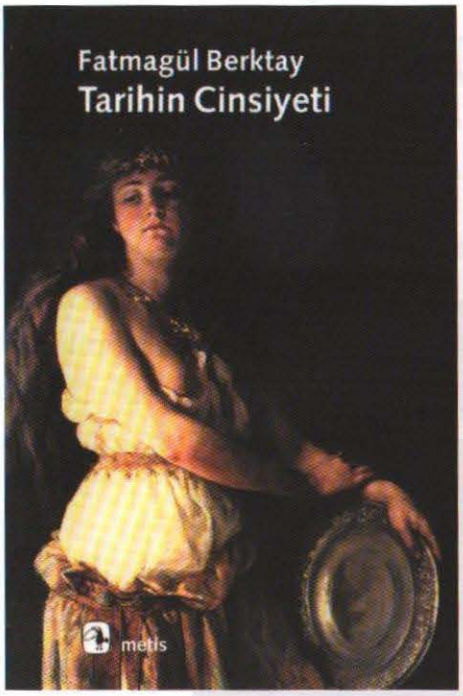
Berktay, *zoon politikon* ve *zoon logon echon* ifadeleri üzerinde de önemle durarak, Aristoteles'in insanın ortak davranma potansiyeline işaret ettiğini belirtti. İnsanı başka hayvanlardan ayıran şeyin kolektif birimler kurma yeteneği değil, politik olarak bir araya gelen topluluklar kurma yeteneği olduğuna dikkat çekti. Politik topluluğun, hayvan topluluklarındaki hiyerarşi ve emir-kumanda ilişkisinin ötesine geçip hiyerarşik olmayan, eşitlikçi birimler yaratma potansiyelinin ayırıcı olduğuna işaret etti:

"Hepimiz ortak bir insanlık paydasını paylaşıyoruz, dolayısıyla bu anlamda aynıyız ama aynı zamanda her birimiz farklıyız ve bu farklılığın da farkındayız. Politik birlik de bu farklılıklarla bir araya gelme kapasitesidir ve ulaşılan bir şeydir, doğal-verili değildir. Bu da bence politikanın özüyle çok ilişkilidir. İnsanın kendisini birey olarak kavrayabilmesi için soyut düşünme yetisine sahip olması ve bireyliğin 'anlam'ı üzerinde düşünebilmesi gerekiyor. Kendini başkalarından farklı bir şekilde kavrayabilmek soyut düşünmeye, kendimizi

karmaşık bir bütün içinde onun benzersiz parçaları olarak algılayabilme yeteneğimize bağlıdır. Yani bir makinenin vidaları olarak da var olunabilir, hayvan kolektivitelerinde olduğu gibi –arı kovanlarını düşünün– ya da hiyerarşik bir örgütlenme içinde size verilen rolü oynayarak herkesin kendi yerini bildiği ve kendi 'doğası'na uygun biçimde kendisine verilen vazifeyi yaptığı bir devlette olduğu gibi... Böylece örneğin Platon'a göre 'adalet' gerçekleşmiş olsa da bu eşitlik değildir. Bu noktada, bugün özellikle cinsiyet eşitliği yerine Platon'un eşitlikçi olmayan ya da 'oranlı adalet' anlayışının geçirilmek istenmesi üzerinde de düşünmek gerekir."

Marx'ın "İnsan toplumsal ilişkilerinin toplamıdır" ifadesini hatırlatan Berktay, insanın kendisini algılamasının çok önemli olduğunu, benzersizliğini kavramak için de özbilince sahip olması gerektiğini, siyasal anlamda da bunun ancak diğer insanlarla etkileşim içerisinde gerçekleşebileceğini belirtti: "Ben ancak 'öteki' ile birlikte, onunla karşılaştırma ve ilişkisellik içinde benzersizliğimi kavrarım. Bazı kültürler toplumu, bazıları bireyi yüceltir, ancak genel olarak bütün toplumlarda bireyle toplum arasında giderek de devlet arasında bir gerilim vardır ve dolayısıyla bundan doğan bir denge arayışı vardır, bu da tabii bizi devlet, iktidar, yönetim sorunlarına getirir. Bu noktada yine determinizm konusuna dönebiliriz. Devlet insanların üzerinde değil, insanlar tarafından, insanlar için oluşturulmuş bir yapıdır; ezeli ve ebedi değildir, bir tarihi vardır. Çünkü her şeyin bir tarihi vardır ve her şey hem tarihsel hem de toplumsal olarak karşılaştırma içinde anlamlıdır. Devlet insanlar tarafından oluşturulduysa eğer, devleti ele aldığımızda aslında yine insanı, bireyi analiz ediyoruz demektir. Politikayı kavrarken de politik öznenin bir yandan sahnede

rol aldığını, diğer yandan da hem seyirci ve hem de eleştirmen rolünde olduğunu akılda tutmak gerekir. Bu bize politika incelemesinin hep bir öznellik taşıdığını bir kere daha hatırlatır; dolayısıyla başta değindiğim gibi politika, ahlak ve değerler hep iç içedir. Yani 'Ortak iyi nedir?' temel sorumuz ise, bunun içini nasıl doldurduğumuz da değerlerimizle ve ahlaki yargılarımızla iç içedir... İnsan anlam peşinde koşan bir varlıktır ve kendi seçimlerimizi niye yaptığımızı anlarsak başkalarının seçimlerini de anlamamız kolaylaşır.

İnsan kendisi üzerinde düşünür, yorum yapar; kendini yorumlayan bir varlığı yani insanı ve toplumu anlamak istiyorsak, kendimizi yorumlayan bir varlık olmamız gerekir. 'Kendini bil' düsturu tam da bununla ilişkilidir. Kendini bilmeyen başkasını da bilemez ve gerçek anlamda analiz yapamaz. Anlam ise nesnel yasalarda değildir, intersubjektif (öznellikler arası) anlama ediminde ortaya çıkar, yani ilişkisellik içinde ortaya çıkar. Bu da bize şunu gösterir ki, siyasal bir teorinin değeri doğrulanabilir öngörülerde bulunması değildir, siyasal yaşama anlamlı bir biçimde bilgi sağlayıp sağlamadığı ve bu bilginin kolektif yaşamı anlamaya yardım edip etmediğidir. Anlama edimini gerçekleştirirken bilgi üretiriz ve bunu yaparken de metodoloji, zihinsel disiplin ve kavram seçikliği çok önemlidir. Bir toplumda kavramların seçik olmaması, üzerinde ortaklaşılmış kavramların bulunmaması itaat kültürüne zemin hazırlar. Çünkü bir kavramın gerçek içeriğini bilirsek o konuda yalan yanlış bilgilere, demagojiye karşı çıkabiliriz. Soru sormayı ve doğru bilgiye nasıl ulaşacağını bilen kolay kolay itaat etmez. O yüzden teori öğrenmeyi, metot öğrenmeyi küçümsemeyin; bunlar bizi sorumlu bireyler ve sonuç olarak da sorumlu yurttaşlar haline getirmeye yardımcı olan şeylerdir. Aynı zamanda dogmatizmden uzaklaşmayı, eleştirel düşünmeyi ve kamusal alanda tavır almayı yani ahlaki bir duruşu da mümkün kılar."

Fatmagül Berktay, öğrencileriyle bir arada olduğu bu toplantıda son olarak eğitim ve üniversite eğitimi üzerinde durdu. Tüm dünyada içinde yaşadığımız iklimin kültür ve eğitime pratik yararı ölçüsünde değer verdiğini belirterek, Türkiye'de de "entel" olarak yaftalanan insanın lüzumsuz işlerle uğraşan, lüzumsuz yere okumakla vakit harcayan biri gibi görüldüğünü ve bunun da muhafazakâr- pragmatist bir yaklaşım olduğunu belirtti. Genellikle eğitimin ancak acil bir ekonomik değeri varsa, kişiyi bir an evvel meslek sahibi yapacaksa, teknik bir uzmanlık getirecekse ya da moda deyişle "kişisel gelişim" sağlayacaksa değerli bir şey gibi görüldüğünü, dünyayı ve insanları merak etmeye dayalı, insanın kendisini ve başkalarını anlamak için bilgi sahibi olmaya yöneldiği bir eğitimin değersiz sayıldığını belirtti. Bu bağlamda kavramın etimolojisine de değinerek, "eğitim"in Türkçede "eğmek" kökünden geldiğini ancak Latincede (*educare*) "insanın içindeki potansiyeli ortaya çıkarmak ve geliştirmek" anlamı taşıdığına dikkat Fatmagül Hoca konuşmasını şöyle bitirdi:

"İhtiyacımız olan, öğrencilerin var olan toplumsal sisteme uyumunu amaçlayan ve üniversiteyi toplumsal yeniden üretimin basit bir aracına indirgeyen 'biçimlendirici' –'eğici'! – bir eğitim değil, adil bir toplumu yaratacak özgür yurttaşların yetişmesini sağlamaya yönelen bir eğitimdir. Ancak böyle bir eğitimle üniversite, adına layık olabilir."

İZMİR VE ÇEVRESİ TOPLUMSAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK TARİHİ KONFERANSI

Hrant Dink Vakfı, 24-25 Kasım 2017'de İzmir'de "İzmir ve Çevresi: Toplumsal, Ekonomik ve Kültürel Değişimin Yüz Yılı, 1850-1950" başlıklı bir bilimsel toplantı düzenliyor. Toplantının amacı, 1850-1950 yılları arasında İzmir kenti ve hinterlandında yaşanan toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel değişimlerin ayrıntılı bir biçimde anlaşılması ve bu konuda yapılan yeni çalışmaların akademik dünyaya tanıtılması. İzmir ve çevresinin yaşadığı "travmatik" dönüşümlerin kapsamlı ve eleştirel perspektifle ele alınabilmesinin önünü açan, disiplinlerarası niteliği ağır basan ve özellikle ulus-devlet tahayyüllerinin ötesine uzanan akademik çalışmaların konferansta yer bulması amaçlanıyor. Konferansta sunulacak çalışmalar, HDV Yayınları tarafından konferans tebliğleri kitabı olarak yayımlanacak.

Bu toplantıya katılmak isteyen araştırmacıların sunacakları özgün bildirilerinin 250 kelimelik özetini, belli başlı kaynakları da belirterek, doğum tarihi, lisans, yüksek lisans ve doktora dereceleri, çalışma alanı, yayımlanan kitaplar ve devam eden çalışma deneyimi gibi bilgiler içeren 150 kelimelik bir özgeçmişle birlikte en geç 30 Haziran 2017 tarihine kadar Hrant Dink Vakfı'na (karunozcelik@hrantdink.org adresine) göndermesi gerekiyor.

HABERLER

OLAĞANÜSTÜ AKADEMİ KONFERANSLARI

Olağanüstü Akademi Konferansları serisine 18 Mayıs'ta Yüksel Taşkın ve Baran Alp Uncu konuk oldu. "Türkiye'de Muhafazakârlık: Kavram ve Gündelik Hayat" başlığı altında sunumlarını gerçekleştiren konuklar temel olarak şu sorulara cevap vermeye çalıştı: Muhafazakârlık kavramı Türkiye örneği için ne kadar açıklayıcı? Muhafazakâr modernleşme, milliyetçi muhafazakârlık, İslamcılık gibi kavramlar hangi eksikleri tamamlıyor? Soğuk Savaş sonrasında muhafazakârlık/ muhafazakâr kesimlerin sınıflandırılması neden sorunlu? Yukarıdan ve dışarıdan tanımlanan muhafazakârlık kategorisi ile aşağıdan ve içeriden tanımlanan muhafazakâr kimliğin arasındaki olası çatışma ve çelişkiler neler? AKP dönemiyle beraber muhafazakârlık kavramı ne ölçüde anlamlı? Muhafazakârlık bavulunda yan yana gelmesi zor kesimler mi var?

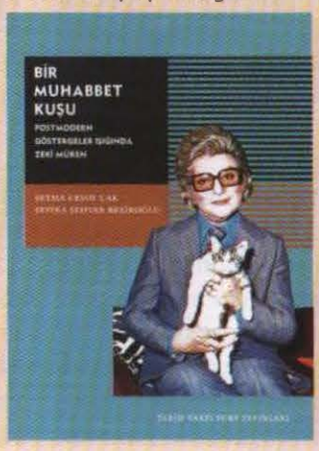
Konferansların 25 Mayıs günkü konukları ise Nilay Etiler ve Kuvvet Lordoğlu oldu. "Göç Akını Karşısında Türkiye'nin Sağlık Hizmetleri Ne Durumda?" başlıklı konuşmasında Nilay Etiler, Suriye İç Savaşı'nın başlamasının ardından savaştan kaçan insanların sığındığı ülkelerden biri olan Türkiye'de, geçici koruma statüsü altına alınan Suriyeli sığınmacıların sağlık hizmetleri anlamında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıyla eşit haklara sahip sayıldığını ama sağlık hakkı konusunun çözüme ulaşamadığını anlattı ve AKP döneminde nihayete yaklaşan neoliberal sağlık reformuyla şekillenen sağlık hizmetlerinin beklenmedik bir biçimde ortaya çıkan bu durum karşısında yetmezlik yaşadığını vurgulayarak, savaş sonrası kitlesel göç hareketi ile sağlık hizmetleri konusunu irdeledi.

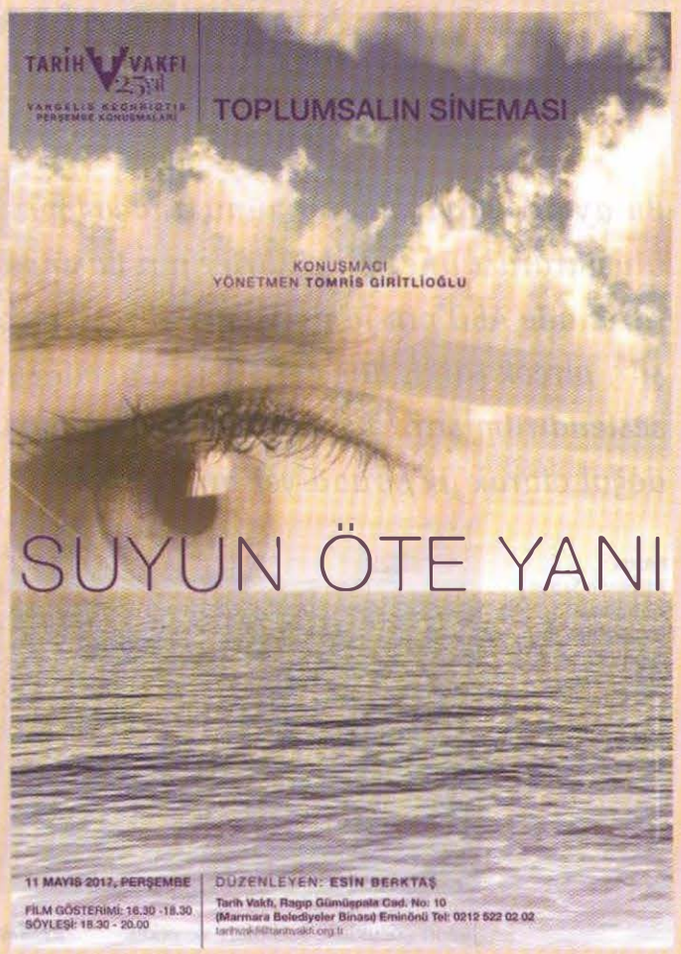
Kuvvet Lordoğlu, "Göçmen Olmak, İşçi Olmak ve Çocuk Olmak Üzerine Kısa Bir Değerlendirme" başlıklı konuşmasında Şanlıurfa ve Mardin'de üç grup çocukla yaptığı görüşmelerden derlediği bilgileri aktardı. Ele aldığı ilk grupta okulla ilişkisi bulunmayıp sadece bir işyerinde çalışan, ikinci grupta hem okula hem de işe giden, üçüncü grupta ise sadece okula gidip çalışmayan çocuklarla görüştüğünü belirten Lordoğlu, Suriyeli göçmen çocuk işçiler üzerine yapılan bu çalışmayla, çocukların çalışma koşulları açısından 19. yüzyıl sanayi devrimi sırasındaki İngiliz dokuma sanayi çalışanlarının koşullarına benzer özellikler gösterdiğinin tespit edildiğini aktardı.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NDAN YENİ KİTAP

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Mayıs ayının son haftasına doğru yeni bir kitap daha yayımladı.

Türkiye tarihinin en sevilen sanatçılarından Zeki Müren'in sanat yaşamının incelendiği bu kitapta, cinsiyet kuramları, postmodern kavramlar ve semiyolojik okumaların beslediği teorik içeriğe eşlik etmek üzere, Müren'in radyo, plak ve gazino

solistliği gibi farklı dönemlerini kapsayan icra ve repertuvar analizlerine de ihtiyaç duyuldu. Bu amaçla, Zeki Müren'in söylemlerini ve toplumsal bir figür olarak varlığını, müzikal kimliğini ve sosyokültürel alanda temsiliyetini açıklamak üzere alternatif bir monobiyografi modeli oluşturuldu. Yazılı, görsel ve işitsel kaynak incelemeleri, süreli yayınlardaki taramalar ve derinlemesine görüşmeler aracılığıyla dönemin koşulları değerlendirildi; sosyoloji, felsefe, tarih ve kültür teorileri ile müzikolojik saha arasında bağlam kurmaya yönelik, geliştirilmeye açık bir yol haritası çizildi.

Türkiye'de hemen herkesin hakkında fikir sahibi olduğu bir sanatçı olan Zeki Müren'in müzikal "temsil"ini yorumlayan *Bir Muhabbet Kuşu*, kuramsal çerçevesiyle akademisyenlere hitap ettiği kadar, müzikseverlerin de ilgisini çekecek bir çalışma...

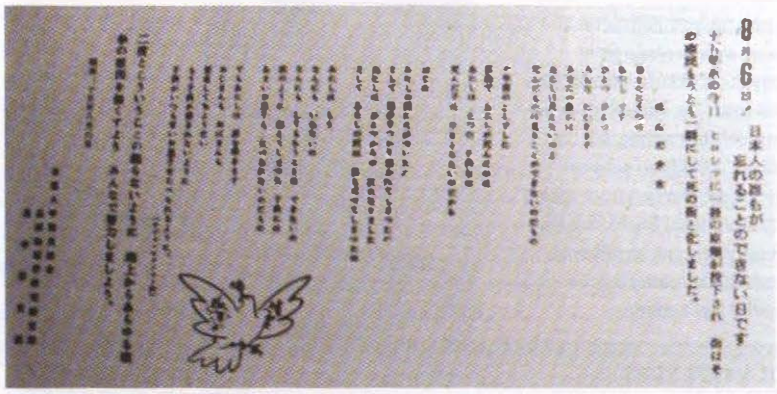
VANGELİS KECHRİOTİS PERŞEMBE KONUŞMALARINDA YENİ SERİ: TOPLUMSALIN SİNEMASI

Tarih Vakfı Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmalarında, Mayıs ayı çerisinde "Toplumsalın Sineması" başlığı altında yeni bir seri başladı. Yrd. Doç. Dr. Esin Berktaş tarafından düzenlenen seride, ilk olarak 11 Mayıs'ta yönetmen Tomris Giritlioğlu, Tarih Vakfı'na konuk oldu. *Suyun İki Yanı* adlı film katılımcılarla beraber izlendikten sonra, Tomris Giritlioğlu ile filmleri, yönetmenlik kariyeri ve kariyeri boyunca yaşadığı güçlükler ve bundan sonra sinema adına yapmak istedikleri üzerine bir sohbet gerçekleştirildi. Yaz dönemi dolayısıyla ara verilecek olan seriye, güz döneminde yeni konu ve konuklarla devam edilecek.

ÖLÜMÜNÜN 54. YILDÖNÜMÜ
JAPONYA'DAN MEKTUPLAR VE NÂZIM'IN CEVABI

MEHMET PERİNÇEK

Bu ay 54. ölüm yıldönümünü anacağımız büyük şair Nâzım Hikmet'in en çok uluslararası üne sahip şiirlerinin başında "Kız Çocuğu" gelmektedir. 6 Ağustos 1945 tarihinde ABD'nin Japonya'nın Hiroşima kentine attığı atom bombasını konu eden şiir, birçok farklı dile çevrilmiş, önemli sanatçılar tarafından da bestelenmiş ve seslendirilmiştir. "Kız Çocuğu"nun en büyük etki yarattığı ülkeler arasında Japonya doğal olarak ilk sırada yer alır.

Nâzım Hikmet'e Japon kadınların gönderdiği mektuplardan biri.

Japon çocukları, kadınları ve erkekleri, "Kız Çocuğu" şiiri dolayısıyla kendisine duydukları sevgiyi ve yaşadıkları coşkuyu çeşitli şekillerde Nâzım'a iletmişlerdir. Bunlardan biri de dört Japon kadının Sovyet Kadınları Komitesi ve Tüm Birlik Sendikalar Merkez Konseyi'nin aylık yayın organı olan *Sovyetskaya Jenşina* (Sovyet Kadını) dergisi aracılığıyla şaire gönderdiği mektuplardır. Farklı dillerde[1] çıkan toplumsal-siyasal içeriğe sahip bu edebiyat-sanat dergisi, bu mektupları ve Nâzım'ın Japon kadınlarına cevabını 1961 senesinde 6 no'lu sayısında okurlarıyla paylaşmıştır.[2]

Türkiye'de ilk defa yayımlanan bu mektuplar ve Nâzım'ın cevabı, dergide "'Küçük Ölü Kız Çocuğu'[3] ve Sıcacık Yürekler" başlığıyla verilmiştir. Derginin sayfalarında "Kız Çocuğu" şiirinin Rusça çevirisi de yer almıştır.

"RESİMLİ DERGİLER" KULÜBÜNÜ KURDULAR

Sovyetskaya Jenşina dergisi, her gün dünyanın dört bir yanından birçok mektup aldıklarını ve hepsinin çok değerli olduğunu belirterek başlar sunuş yazısına; ancak bu mektuplardan bazılarını herkese anlatmak istemektedirler. İşte Japonya'nın Kyoto kentinden Kavakida Vaka'dan gelen mektup, bunlardan biridir. Vaka, "Gurafu Kurabu" (Resimli Dergiler) isimli kulübün kurucularındandır.

Kavakida Vaka gönderdiği mektupta Japonya'da insanların yaşadığı yoksulluğu ve mutsuzluğu gördükçe içinde onlara yardım etme isteğinin doğduğunu, ancak tek başına bütün bunlara yetişemeyeceğini gördüğünü ifade eder. Bu sebeple fakir insanları görmezden gelerek yaşamaya çabalar, ta ki *Sovyetskaya Jenşina, Jenmin Çjungo* (Halkın Çin'i)[4] gibi, SSCB ve Çin'deki insanların hayırsever faaliyetleri hakkındaki dergilerle tanışana kadar. Artık Japonya'daki kapitalist sistemi sorgulamaya başlamış, insanlığını ve başkasının mutsuzluğunu kendisininki gibi görme duygusunu kaybetmek istemediğini anlamıştır. Çevresinde iyi kalpliliğini kaybetmemiş birçok arkadaşını fark eder ve kulübün kuruluşuna ön ayak olur.

Kulüp üyeleri Japonya'daki sıradan insanların hayatlarını öğrenme ve güçleri ölçüsünde onlara yardım etme görevini önüne koyar. Grevdeki madencilerin eşlerine mektuplar, hediyeler göndermişlerdir. İşteki ve evdeki yoğunluğa rağmen akşamları toplanıp "Japonya ve güvenlik anlaşması", "Japonya'nın tarafsızlığının perspektifleri" gibi konular üzerine çalışmaktadırlar.

Kavakida Vaka, kendisininkiyle birlikte Resimli Dergiler Kulübü'nün başka üyelerinin mektuplarını da Nâzım Hikmet'e verilmek ricasıyla göndermiş, dergi Japon kadınların bu ricalarını yerine getirmiştir. Nâzım da bu mektupların dergide yayımlanmasına izin vermiş, bir de Japon kadınlarına derginin sayfa-

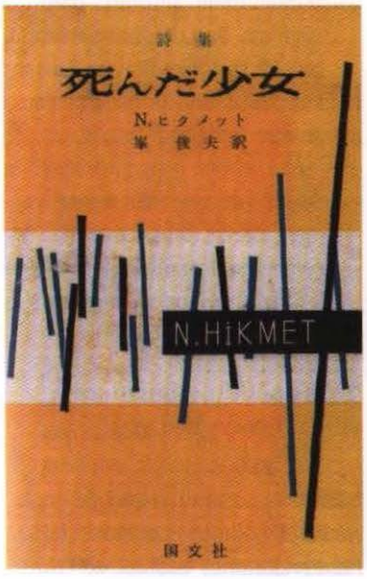
larından cevap vermek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine derginin sayfalarında Nâzım'a gelen dört mektup ve şairin cevabı için yer açılmıştır.

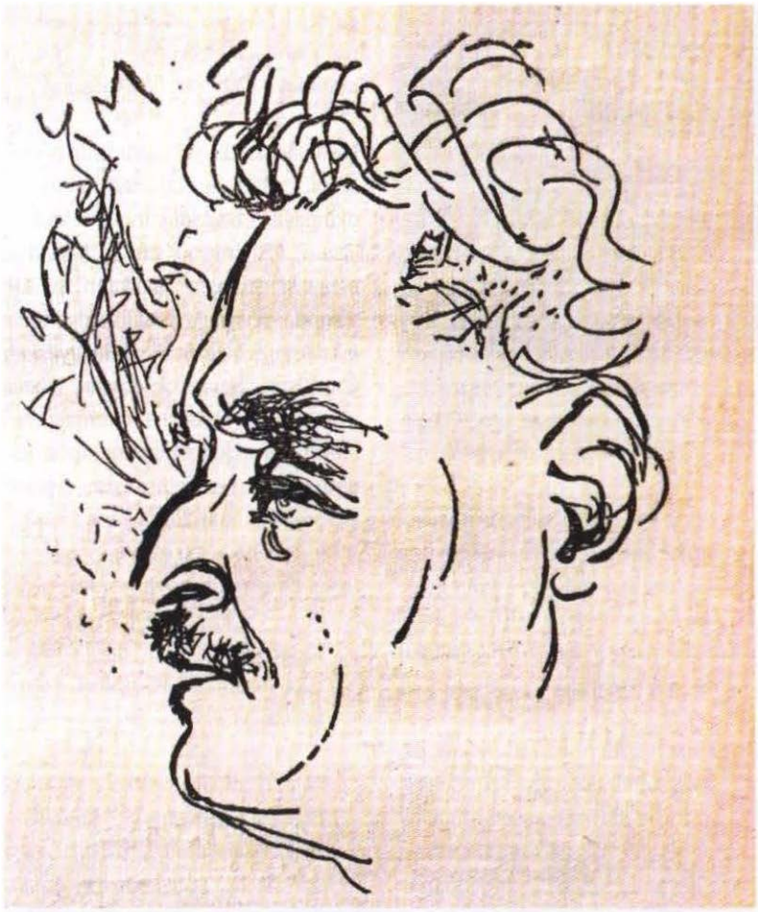
MUHAFAZAKÂR ÇEVRELERE DAĞITTILAR

Kulübün kurucularından Kavakida Vaka, Nâzım'a gönderdiği mektuba şu satırlarla başlar:

> Beklenmedik mektubumdan dolayı sizden özür dilerim. "Kız Çocuğu" şiirinizin duygulandırmadığı tek bir insan yoktur. Onu ne zaman sesli okusam gözyaşları boğazımı düğümlüyor. Yüreğim acıyla dolup taşıyor, Hiroşima'yı unutmamanın gerekliliğini insanlara bağırarak anlatma zorunluluğunu hissediyorum.

Vaka, bu amaçla Nâzım'ın "Kız Çocuğu" şiiri temelinde bir bildiri hazırlamaya karar verdiklerini ifade eder. Genel olarak bu türden bildirilerde bir sürü cümle ve çok sayıda kelime bulunmaktadır. Bu sebeple de sıradan insanlar, bir göz gezdirip bildirileri atmaktadır. Ardından Vaka, "Ne yapmalı ki, sıradan insanlar, ev kadınları onları okusunlar?" sorusunu sorar. Bu sorunu var güçleriyle tartışmış ve Nâzım'ın şiirinin bu amaca çok uygun olduğu kararına varmışlardır. Güçleri yetmediğinden sadece dört bin adet bildiri hazırlayabilmişlerdir ve bu bildirileri, yalnızca hak-

İtalyan ressam Renato Guttuso'nun Nâzım Hikmet portresi (Mürekkep).

Radiy Fiş, *Nâzım Hikmet* (Moskova: Muludaya Gvardiya, 1968), s. 233.

larında "geri kalmış" denen insanlara dağıtmayı kararlaştırmışlardır.

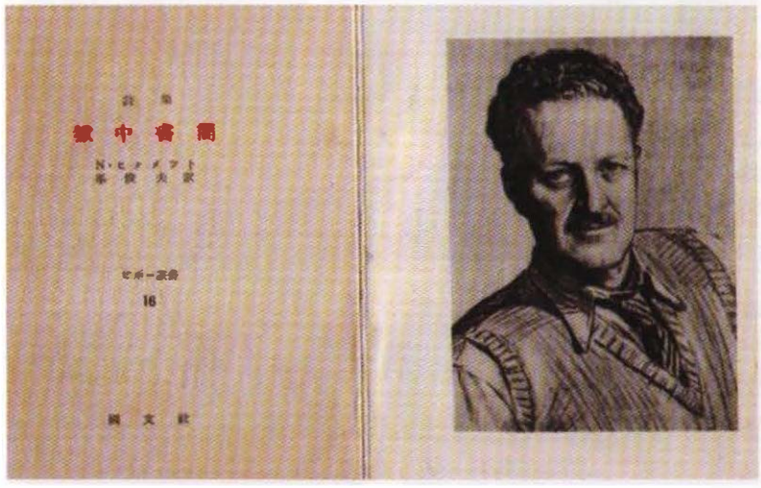
Kavakida Vaka, Nâzım'a mektubunu şu sözlerle tamamlayacaktır:

> Bizden çok uzaktasınız ve adresinizi bilmiyoruz. Bu nedenle bu şiiri onayınız olmadan kullandığımız için sizden özür dileriz. Onun İşiirinizinl söylendiği gibi muhafazakâr olmayan insanların ruhunu derinden etkileyeceğine eminiz. Size içten teşekkürlerimizi gönderiyoruz.
>
> Tüm dünyada barış adına mücadele edebilmeniz için hep sağlıcakla kalın.

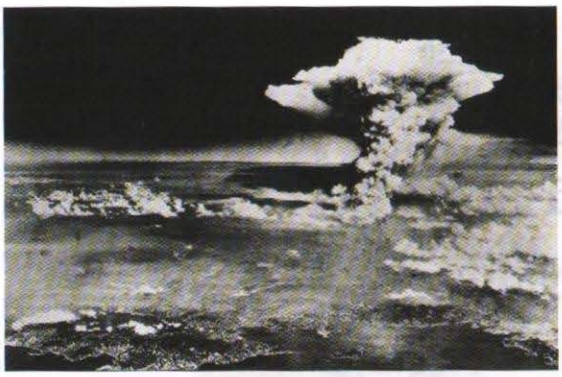
"YEMİN ETTİK: BU TEKRAR ETMEMELİ!"

İkinci mektup Nagata Masako isimli Japon kadındandır:

> ...Ağustos 1945'te Hiroşima'ya, bunun ardından Nagazaki'ye atom bombası atılmasının üzerinden on altı sene geçti. Bu dehşeti geçirmiş biz Japonlar, bütün bu

Nâzım Hikmet'in Japonya'da 1956'da yayımlanan şiir kitabı.

6 Ağustos 1945 Pazartesi günü Amerikan B-29 bomba uçağının Hiroşima'ya atom bombası atmasından yaklaşık bir saat sonra.

AP Photo

senelerde yazmanın ve kelimelerle ifade etmenin imkânsız olduğu bir korku içinde yaşıyoruz.

Zayıf gücümüze rağmen biz kadınlar barışı savunma hareketine katılma kararı aldık. Yemin ettik: "Bu tekrar etmemeli! Tüm dünyada barışı ve insanlığın mutluluğunu savunacağız."

Atom bombardımanının 1960'taki yıldönümünde sizin "Kız Çocuğu" şiirinizle birlikte evleri dolaştık ve kapalı kapıları çaldık, dört bir yanda insanlarla konuştuk. İnsanlarda yerküredeki herhangi bir savaşa karşı tepkinin büyüdüğünü hissettik.

BAKKALA, ESKİCİYE, ÇAMAŞIRHANEYE, MATBAAYA...

Diğer mektubun yazarı Sasaki İosie da bildirilerden dağıtmış, alacakaranlıkta sokakları dolaşmış, her eve girmiştir. Ayrıca bakkala, bir eskicinin evine, çamaşırhaneye, küçük bir matbaaya da bildiri bırakmıştır.

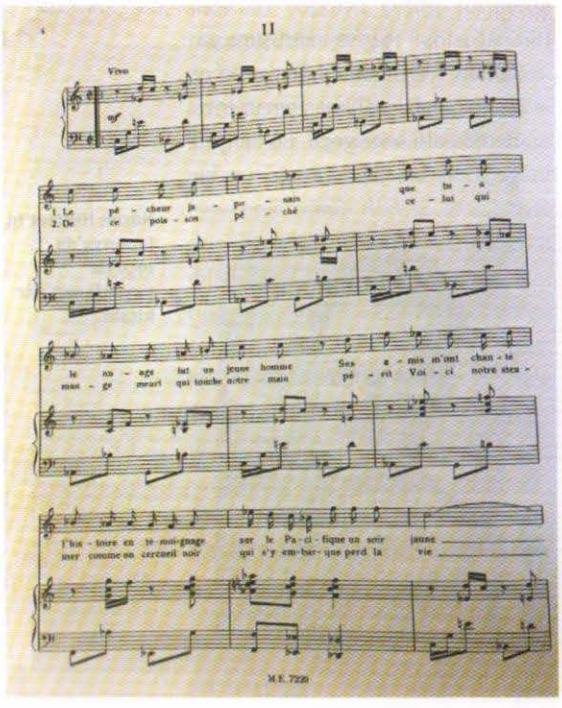
Matbaadaki dizgici, işini bitirip yağlanmış elleriyle bildiriyi almış ve okumaya başlamıştır. Mektubun yazarı İosie'nin o an mutluluktan ağlayası gelmiştir. Bakkalın evi ise yakında, iki-üç ev uzaklıktadır; İosie bu aileyi evde akşam yemeği yerken görmüştür. Beyaz bir gömlek giymiş olan bakkal, bildiriyi okumaktadır. Metni pürdikkat okuması Japon kadını çok duygulandırmıştır. Gözleri yine mutluluktan dolmuştur.

İosie, devamında şöyle yazar:

> Kararmakta olan dar sokakta yürüyorum ve bildirileri dağıtıyorum.
>
> "Ahali" diyorum, "bu bildirileri okuyun, öyle yapın ki, bu dehşet bir daha yaşanmasın"...
>
> Bir sonraki sokağın köşesinden dönüyorum...

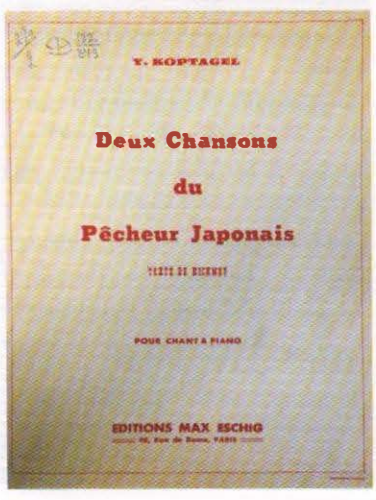
"ÖZELLİKLE ANNELER OKUSUN"

Dördüncü ve son mektup ise Marumori Tomiko'ya aittir. Resimli Dergiler Kulübü üyesi Japon kadın, Amerikan casusu uçağı "U-2" krizinden[5] dolayı gerginleşen uluslararası ortama dikkat çekerek başlar Nâzım'a gönderdiği mektuba. Dünyayı tekrardan kara bulutlar kaplamıştır. Bunun üstüne Japon Kishi hükümeti, halkın sesini bastırarak Japon-Amerikan güvenlik anlaşmasını onaylamıştır.[6]

Yüksel Koptagel'in Nâzun'ın "Japon Balıkçısı" ve "Saat 21-22 Şiirleri"nden 1 Ekim 1945 tarihli olan şiirlerine yaptığı müziklerin Paris'te basılan şan ve piyano için notalarının kapağı ve "Japon Balıkçısı" şarkısının notalarının birinci sayfası.

Y. Koptagel. *Deux Chansons du Pêcheur Japonais. Texte de Hikmet* (Paris: Editions Max Esching, 1962).

Kız Çocuğu[1]

Kapıları çalan benim
kapıları birer birer.
Gözünüze görünemem
göze görünmez ölüler.

Hiroşima'da öleli
oluyor bir on yıl kadar.
Yedi yaşında bir kızım,
büyümez ölü çocuklar.

Saçlarım tutuştu önce,
gözlerim yandı kavruldu.
Bir avuç kül oluverdim,
külüm havaya savruldu.

Benim sizden kendim için
hiçbir şey istediğim yok.
Şeker bile yiyemez ki
kâğıt gibi yanan çocuk.

Çalıyorum kapınızı,
teyze, amca, bir imza ver.
Çocuklar öldürülmesin
şeker de yiyebilsinler.

1 Nâzım Hikmet, *Yeni Şiirler* (İstanbul: Adam Yayınları, Ocak 1989), s. 81.

Ancak Tomiko'ya göre mücadeleleri boşa gitmeyecektir, Japon halkının hayati görevi olan barış ve demokrasi mücadelesi daha da yükselecektir.

Tomiko, mektubunun son satırlarını şairin "Kız Çocuğu" şiirine ayırmıştır:

> Şiiriniz "Kız Çocuğu" beni derinden duygulandırdı. Böyle bir şiir, dünya görüşünden bağımsız olarak her insanda derin etki yaratmaktadır. Uzak bir ülkede, Japon olmayan bir kişi tarafından yazılan esere ben de hayran kaldım. Hümanizmin sınırları olmadığı söylenir. Ben de arzu ederim ki, bu kısa şiiri tüm dünyanın insanları okusunlar, özellikle de çocuğu olan anneler.
>
> Büyük olmayan gücümüze rağmen barış davası uğruna öğrenmekte ve mücadele etmekte kesin kararlıyız. İnsan dediğin böyle yapmak zorunda.

"'KIZ ÇOCUĞU' DİRİLDİ VE TÜM DÜNYAYI DOLAŞTI"

Nâzım, kendisine gelen mektuplara verdiği "Japon Kız Kardeşlerime Müteşekkirim..." başlıklı ve "Nâzım

Hikmet, Türk şairi" imzalı cevabında şunları belirtir:

> Bir şiiri bitirirken, canlı bir varlık yaratmışım gibi gelir. Aralarından bazıları, daha matbaaya bile gitmeden, küçük bir kabarcık gibi ölür; bazıları sadece kitap ve dergi sayfalarında sıkıcı bir hayat sürer; diğerleri, insanlarla ilişki kurar, sanmam ki çok uzun ama onlar arasında yaşarlar.
>
> Kalın duvarları, gardiyanları atlatıp cezaevine giren ve iyi işler için mücadele eden mahpushane arkadaşlarımla konuşan şiirlerin olduğunu biliyorum. Bazı şiirlerimi aşklarını ilan ederek sevgililerin birbirlerine gönderdiklerini biliyorum. Kendi şiirlerimle övünmüyorum. Öyle ki söylediklerim, genel olarak şiirlere dair.
>
> Bazen şiir yazarsın ve onun uzun yaşayacağını ve onun payına harika maceraların düşeceğini düşünürsün. Ama o, evden dışarı dahi çıkmaz. Oğullarından bir tanesi, senin için beklenmedik bir şekilde çok önemli bir anlam kazanır.
>
> Yüzlerce dürüst ve yetenekli şair, Hiroşima hakkında şiir yazdı. Onların arasında sadece sanatın seçkin eserleri değil, ayrıca insan vicdanının tartışmaya yer bırakmayan şahitliği de var. Hiroşima hakkında ben de üç şiir yazdım.[7] Bunlardan bir tanesinin başlığı "Kız Çocuğu".
>
> Bu, küçük, sessiz, narin bir Japon kız çocuğu. O ölü. Ve birden dirildi ve tüm dünyayı dolaştı. Barış yanlılarının kongresinin katılımcıları için para toplarken İskoç trenlerinde görüldü. Fransız şehirlerinin duvarlarındaki afişlerde yaşadı. Türkiye'de, etrafına bakınarak polislerden saklanırken gece yarıları evlerin pencerelerini tıklattı. Ben onunla Bulgar köylerinde ve Moskova tiyatrolarının sahnelerinde karşılaştım. O, Viyana'da, Hindistan'da bulundu. Farklı besteciler ona dair şarkılar yazdılar,

Я БЛАГОДАРЕН ЯПОНСКИМ СЕСТРАМ...

Когда я заканчиваю стихотворение, мне кажется, что я создал живое существо. Некоторые из них умирают, как мыльные пузыри, даже не дойдя до типографии, некоторые живут скучной жизнью только на страницах книг и журналов, другие общаются с людьми, и не думаю, что очень долго, но живут среди них.

Я знаю, были стихи, которые входили в тюрьмы, перелетая толстые стены, мучителей, и говорили с моими друзьями-узниками, борющимися за добрые дела. Я знаю, что некоторые мои стихи влюбленные посылали друг другу, объясняясь в любви. Я не хвалю свои стихи. Ведь то, что я говорю, касается стихов вообще.

Иногда напишешь стихотворение и думаешь, что оно будет долго жить и на его долю выпадут замечательные приключения. А оно даже не выходит из дома. А какой-нибудь из твоих сыновей неожиданно для тебя самого приобретает важное значение.

Сотни честных и талантливых поэтов писали стихи о Хиросиме. Среди них есть не только замечательные произведения искусства, но и убедительные свидетельства человеческой совести. Я тоже написал три стихотворения о Хиросиме. Одно из них называется «Маленькая мертвая девочка».

Это маленькая, тихая, нежная японская девочка. Она мертва. И вдруг она ожила и обошла весь мир. Она появлялась в шотландских поездах, собирая деньги для участников конгресса сторонников мира. Она жила в афишах на стенах французских городов. В Турции, озираясь по сторонам и прячась от полицейских, она стучала в полночь в окна домов. Я встречался с ней в болгарских деревнях и на сцене московских театров. Она была в Вене, в Индии. Разные композиторы написали о ней песни, их пел Поль Робсон. И одна турчанка, композитор Юксель Котагель, тоже написала о ней песню. В день Хиросимы радио Токио передавало ее.

И сейчас я знаю, что она помогла моим японским друзьям в их борьбе за жизнь. Она была, как пишут японские женщины, в районах, известных своей наибольшей «консервативностью».

Я бесконечно благодарен японским сестрам, что они в своей самой благородной работе взяли с собой мою «Мертвую девочку» и дали ей возможность жить.

НАЗЫМ ХИКМЕТ,
турецкий поэт

Nâzım'ın Japon kadınlara cevabı.

bunları Paul Robeson[8] söyledi. Ve Türk kadın besteci Yüksel Koptagel[9] de ona dair bir şarkı yazdı. Hiroşima'nın yıldönümünde Tokyo Radyosu bu şarkıyı çaldı.

Ve şuan biliyorum ki, o, Japon arkadaşlarıma yaşam mücadelesinde yardımcı oldu. O, Japon kadınlarının yazdığı üzere, koyu "muhafazakârlığıyla" nam salmış bölgelerde bulunuyor.

Yüce işlerinde yanlarına benim "Kız Çocuğu"mu aldıkları ve ona yaşama imkânı verdikleri için Japon kız kardeşlerime sonsuz teşekkür ederim.

MEHMET PERİNÇEK
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Nâzım Hikmet'in cenazesi omuzlarda, Novodeviçi Mezarlığı (Moskova).

Rusya Film Fotoğraf Belgeleri Devlet Arşivi (RGAKF) 2.2442.

"Kız Çocuğu" Nerede ve Ne Zaman Yazıldı?

Şimdiye kadar basılan bütün kitaplarda, Nâzım Hikmet'in "Kız Çocuğu" şiirini 1956 yılında yazdığı belirtilmiştir. Ancak bu tarih, şiirin altında köşeli parantez içinde, "[1956]" şeklinde yazılmıştır. Dolayısıyla bu ifade, şairin kendi düştüğü bir not değildir. Şiirleri yayına hazırlayanlar belirli kıstasları değerlendirerek bu kanıya varmışlardır. Ancak bugüne kadar gelen bu bilginin yanlış olduğunu, şiirin 1955 yılında yazıldığını kesinlikle söyleyebiliriz. Dönemin tanıklarından şiirin yazılış hikâyesini aktaralım.

FEVRALSKİY'İN NOTLARI

Nâzım'ın yakın arkadaşı olan Sovyet tiyatro adamı ve eleştirmen Aleksandr Vilyamoviç Fevralskiy (1901-1984), ilk olarak 1966 yılında aylık *Moskva* (Moskova) dergisinde, ardından 1976'da SSCB'de basılan *Zapiski Roveasnika Veka* (Çağın Yaşıtının Notları) başlıklı kitabında Nâzım'la ilgili anılarını ve günü gününe tuttuğu notlarını yayımlamıştır. Fevralskiy, 13 Nisan 1955 tarihinde aldığı notlarda Nâzım'ın Viyana, Budapeşte, Prag, Bratislava, Brno, Varşova gibi bazı Avrupa kentlerine yaptığı yurtdışı gezisinden 9 Nisan 1955'te Moskova'ya döndüğünü belirtmiştir. Nâzım bu gezi için SSCB'den 14 Ocak 1955 tarihinde yola çıkmış, yurtdışından döndükten sonra Fevralskiy'le buluşmuştur. Rus tiyatro adamı 13 Nisan 1955 tarihli notlarında bu buluşmadan bahsederken şu satırları da yazmıştır:

> "[Nâzım Hikmet], yurtdışında bulunduğu sürede üç şiir yazmış sadece: Üçü de nükleer savaşın yarattığı tehditle ilgili: 'Japon Balıkçısı', 'Kız Çocuğu', 'Bulutlar Adam Öldürmesin'"

Ancak Fevralskiy, bu notlarını 1966 yılında *Moskva* dergisinde bastığında şiirlerin başlıklarını vermemiş, 1976'daki kitabında ise üç şiirin başlığını da saymıştır. Dolayısıyla şiirlerin başlıklarının notlara daha sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Ancak Nâzım'ın 1955 yılının o döneminde nükleer savaşın yarattığı tehditle ilgili başka şiiri bulunmamaktadır. Notların günü gününe tutulmuş olması da Fevralskiy'in bu ayrıntıyı seneler sonra yanlış hatırlaması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Gerçekten de Nâzım, "Bulutlar Adam Öldürmesin" şiirinin altına "Şubat 1955" tarihini kendi eliyle düşmüştür. Ancak "Japon Balıkçısı" ve "Kız Çocuğu" şiirlerine dair Nâzım'ın düştüğü bir kayıt bulunmamasından yayına hazırlayanlar şiirlerin 1956 yılında yazıldığını kendileri tahmin etmiştir. Belki de basıldıkları tarihi esas almışlardır.

Ancak Rus tiyatro adamının notlarından bu iki şiirin de 14 Ocak-9 Nisan 1955 tarihleri arasında SSCB dışındaki yukarıda adı geçen veya Fevralskiy'in belirtmediği bir Avrupa şehrinde yazıldığı anlaşılmaktadır.[1]

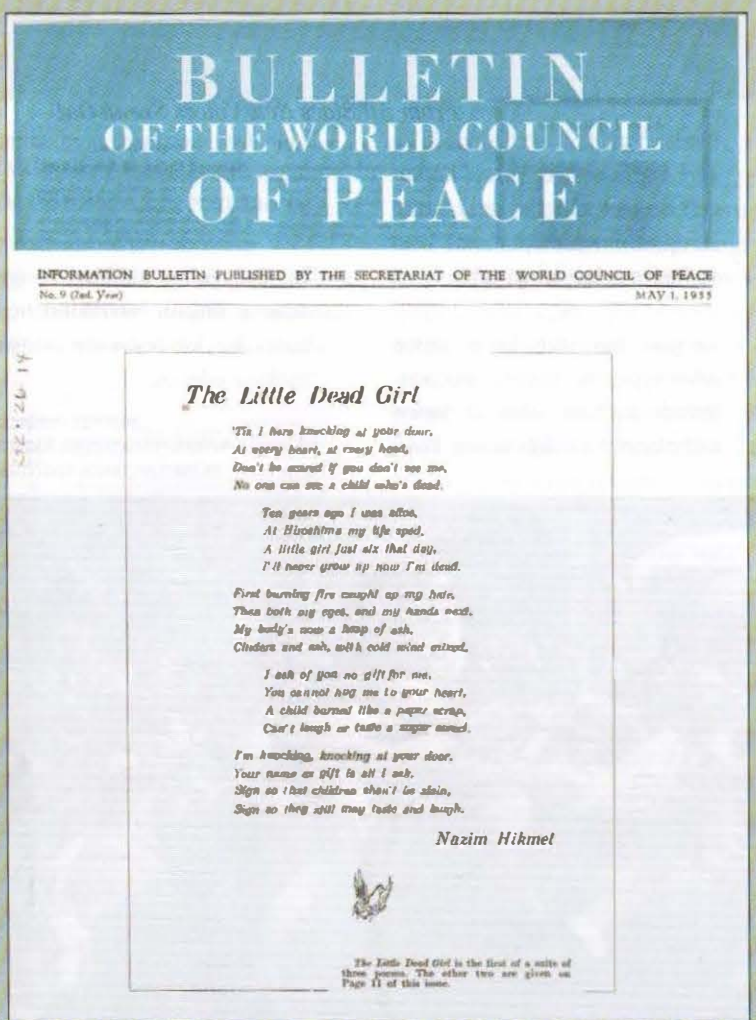
SERTEL'İN ANILARI

Zekeriya Sertel'in Nâzım Hikmet'le ilgili anıları da Fevralskiy'in notlarını desteklemektedir. Nâzım 1955 yılında Viyana'ya geldiğinde, yani Fevralskiy'in bahsettiği yurtdışı gezisinde, Zekeriya Sertel'le buluşmuştur; Viyana'ya geliş nedeni Dünya Barış Konseyi'nin 17-19 Ocak 1955 tarihleri arasında gerçekleşen toplantısına katılmaktır. NATO Konseyi'nin Aralık 1954'te Paris'te nükleer silahların kullanımına yol açacak bir karar alması üzerine Dünya Barış Konseyi, Viyana'daki toplantının son gününde nükleer savaş hazırlıklarına karşı bir bildirge de yayımlamıştır.[2]

Sertel, Viyana'daki bu buluşmasında Nâzım'a barış için yapılacak bir propagandada türkülerin büyük rolü olabileceğini söylemiştir. Bu türküler herkesin ağzında dolaşacak, sınır, dil, din, milliyet ayrılığı tanımadan bütün insanların dilinden düşmeyecektir. Nâzım, bu fikri olumlu karşılar ve Sertel'in ifadesiyle ertesi gün elinde üç şiirle gelir. Gece uyumamış, barış için üç türkü yazmıştır. Sertel, Fevralskiy'le uyumlu olarak bu eserlerin adlarının "Japon Balıkçısı", "Kız Çocuğu" ve "Bulutlar Adam Öldürmesin" olduğunu belirtir.[3]

Zekeriya Sertel anılarında Nâzım'ın "Japon Balıkçısı", "Kız Çocuğu" ve "Bulutlar Adam Öldürmesin" şiirlerini yazımızda ele aldığımız Paul Robeson'a nasıl gönderdiklerini de anlatır:

> Bu şiirler birbirinden güzeldi. Barış ihtiyacını, barış sevgisini bundan daha iyi anlatmak kolay değildi. Şimdi iş bunları türküye çevirmekti. Bu işi kim yapabilirdi? Bize öyle biri gerekti ki, şarkı bestelemekte usta olsun. Bestecinin adı dünyaca tanınmış olsun. Düşündük, taşındık, o sırada yürekten gelen türküleri ve güzel sesiyle bütün dünyaya ün salmış olan Amerikalı zenci şarkıcı Robeson aklımıza geldi. Robeson'un türküleri içliydi, sesi de güçlüydü. Bu türküleri onun ağzına koyabilirsek bütün dünyaya yayılacağına ve bütün halkların ağzında dolaşacağına kuşku yoktu. Oturup biri Robeson'a ikincisi ünlü Amerikan romancısı Hemingway'e birer mektup yazdık. Bu şiirlerin doğru dürüst tercümesini ve Robeson tarafından bestelenip türküye çevirmesini rica ettik. (...)
> Dünya Barış Konseyi, bu şiirleri pek beğenmişti. Onlar da bunların türküye çevrilmesini istiyorlardı. Bir yandan da bu şiirleri resimlerle süslü güzel bir şekilde bastırarak bütün dünyaya yaydılar.[4]

BULLETIN
OF THE WORLD COUNCIL
OF PEACE

INFORMATION BULLETIN PUBLISHED BY THE SECRETARIAT OF THE WORLD COUNCIL OF PEACE
No. 9 (2nd. Year) MAY 1, 1955

The Little Dead Girl

'Tis I here knocking at your door,
At every heart, at every head,
Don't be amazed if you don't see me,
No one can see a child who's dead.

Ten years ago I was alive,
At Hiroshima my life sped,
A little girl just six that day,
I'll never grow up now I'm dead.

First burning fire caught up my hair,
Then both my eyes, and my hands next,
My body's now a heap of ash,
Cinders and ash, with cold wind mixed.

I ask of you no gift for me,
You cannot beg me to your heart,
A child burned like a paper scrap,
Can't laugh or taste a sugar sweet.

I'm knocking, knocking at your door,
Your name as gift to ask I ask,
Sign so that children don't be slain,
Sign so they still may taste and laugh.

Nazim Hikmet

The Little Dead Girl is the first of a suite of three poems. The other two are given on Page 11 of this issue.

Dünya Barış Konseyi Bülteni'nin Nâzım'ın şiirlerini bastığı 1 Mayıs 1955 tarihli sayısının kapağı.

DÜNYA BARIŞ KONSEYİ BÜLTENİ'NİN KAPAĞINDA

Sertel'in bahsettiği üzere Dünya Barış Konseyi, Nâzım'ın bu şiirlerine gerçekten de ciddi önem göstermiştir. Aslında "Kız

İnsana dokunan hiçbir şey büyük Türk şairin düşüncelerine yabancı değildir: Bu nedenle onun çalışmaları, çağdaş tarihin kati ve yaşayan birer yansımasıdır.

Çocuğu"nun 1955 yılında yazıldığının en önemli kanıtı, *Dünya Barış Konseyi Bülteni*'nin 1 Mayıs 1955 tarihli 9 no'lu sayısıdır. Bülten, kapağında Nâzım'ın "Kız Çocuğu" şiirinin İngilizce çevirisiyle çıkmıştır. İç sayfalarda da "Japon Balıkçısı" ve "Bulutlar Adam Öldürmesin" şiirlerinin çevirileri yer almıştır.[5] Muhtemelen bu üç şiir, Türkçesinden de önce ilk kez bu bültende yayımlanmıştır.

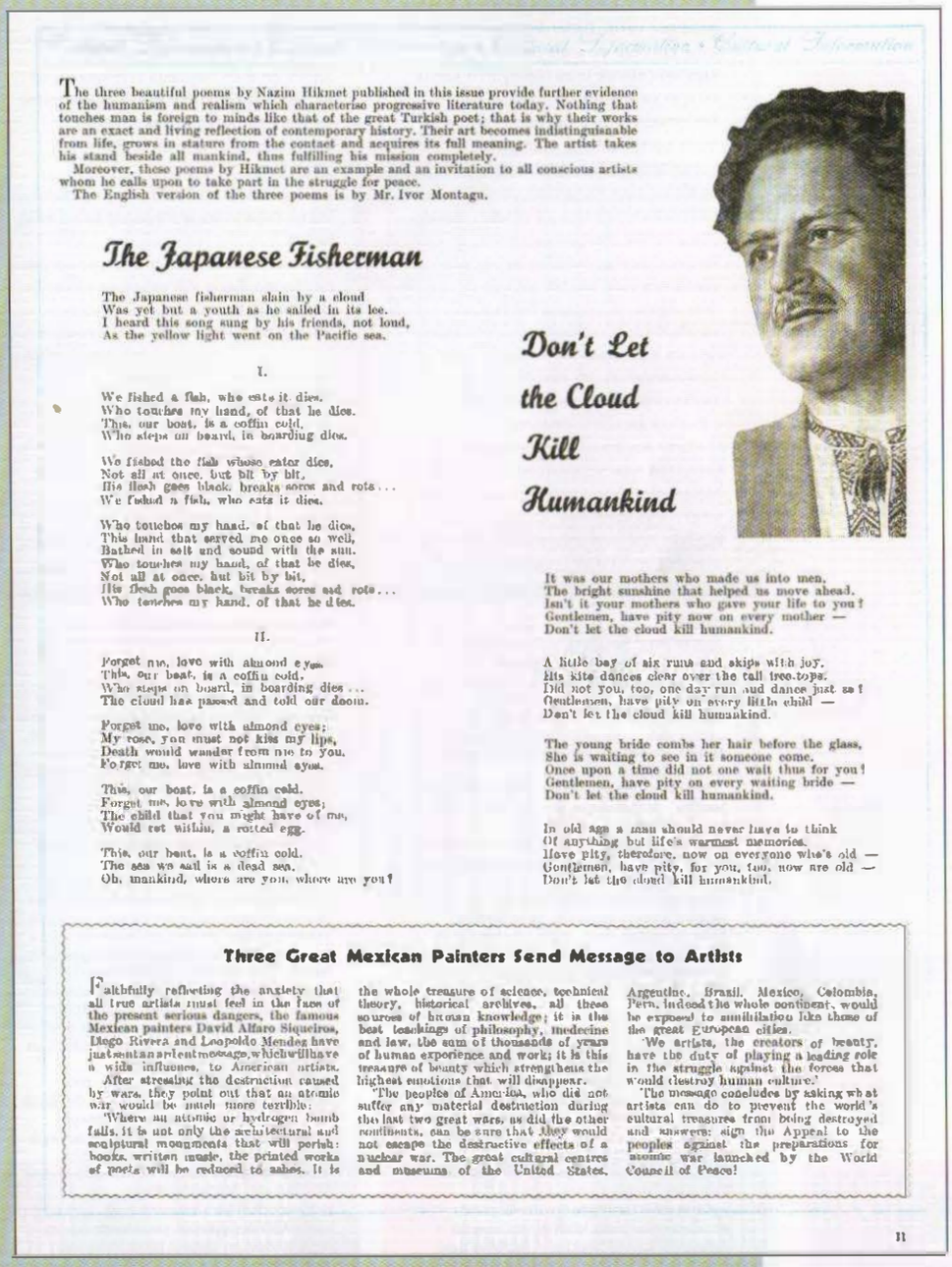
Nâzım'ın bu üç eserini Ivor Montagu[6] İngilizceye çevirirken, şiirler bültende şu takdim yazısıyla sunulmuştur:

> Bu sayıda basılan üç güzel Nazım Hikmet şiiri, ilerici edebiyatı karakterize eden gerçekçilik ve hümanizmi daha belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. İnsana dokunan hiçbir şey büyük Türk şairin düşüncelerine yabancı değildir; bu nedenle onun çalışmaları, çağdaş tarihin kati ve yaşayan birer yansımasıdır. Onun sanatı hayattan ayırt edilemez hale gelmekte, kaynağında boy atmakta ve tam anlamını elde etmektedir. Sanatçı bütün insanlığın tarafında safını tutmakta, böylece görevini bütünüyle yerine getirmektedir.
>
> Dahası, Hikmet'in bu şiirleri, barış için mücadelede yer almaya çağırdığı tüm bilinçli sanatçılara bir örnek ve davettir.[7]

JAPON HALK TÜRKÜSÜYLE BENZERLİĞİ

Diğer yandan Radiy Fiş de Nâzım Hikmet üzerine kaleme aldığı eserlerinde bu şiirlerin 1955 yılında yazıldığını belirtmektedir. Fiş, bu şiirleri berrak ve bilge kederiyle ve kısaltılmış ritmik cümleleriyle Japon halk türküsü utaya da benzetir; şiirlerin Türk türkülerinin hece vezniyle yazıldığının altını çizer. Nâzım Hikmet'in bu seçimi tesadüfi değildir: Japon şiirinin temel metrik düzeni (5 ya da 7 heceli), hece vezinli şiirin ilkelerine yakındır. Bu seheple Fiş'in ifadesiyle, Japon halk şiirinde Nâzım "şair"den çok "utarıro" (Japon halk türküleri utayı seslendiren şarkıcı) olarak anılmaktadır.[8]

Bütün bunlar değerlendirildiğinde "Kız Çocuğu"nun da dâhil olduğu bu üç şiirin Viyana'daki Dünya Barış Konseyi'nin nükleer savaş karşıtı toplantısının etkisiyle aynı günlerde, aynı atmosferde ve aynı duygularla bestelenmek üzere yazıldığı açıktır. Hatta bu şiirler, Nâzım ve çağdaşları tarafından bir takım olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Nâzım'ın bütün eserlerinde bu şiirler, tarihleri düzeltilerek anlam bütünlüğünü de sağlaması bakımından peşi sıra yayımlanmalıdır.

The three beautiful poems by Nazim Hikmet published in this issue provide further evidence of the humanism and realism which characterise progressive literature today. Nothing that touches man is foreign to minds like that of the great Turkish poet; that is why their works are an exact and living reflection of contemporary history. Their art becomes indistinguisnable from life, grows in stature from the contact and acquires its full meaning. The artist takes his stand beside all mankind, thus fulfilling his mission completely.

Moreover, these poems by Hikmet are an example and an invitation to all conscious artists whom he calls upon to take part in the struggle for peace.

The English version of the three poems is by Mr. Ivor Montagu.

The Japanese Fisherman

The Japanese fisherman slain by a cloud
Was yet but a youth as he sailed in its lee.
I heard this song sung by his friends, not loud,
As the yellow light went on the Pacific sea.

I.

We fished a fish, who eats it dies.
Who touches my hand, of that he dies.
This, our boat, is a coffin cold,
Who steps on board, in boarding dies.

We fished the fish whose eater dies,
Not all at once, but bit by bit,
His flesh goes black, breaks sores and rots...
We fished a fish, who eats it dies.

Who touches my hand, of that he dies,
This hand that served me once so well,
Bathed in salt and sound with the sun.
Who touches my hand, of that he dies,
Not all at once, but bit by bit,
His flesh goes black, breaks sores and rots...
Who touches my hand, of that he dies.

II.

Forget me, love with almond eyes.
This, our boat, is a coffin cold,
Who steps on board, in boarding dies...
The cloud has passed and told our doom.

Forget me, love with almond eyes;
My rose, you must not kiss my lips,
Death would wander from me to you.
Forget me, love with almond eyes.

This, our boat, is a coffin cold.
Forget me, love with almond eyes;
The child that you might have of me,
Would rot within, a rotted egg.

This, our boat, is a coffin cold.
The sea we sail is a dead sea.
Oh, mankind, where are you, where are you?

Don't Let the Cloud Kill Humankind

It was our mothers who made us into men.
The bright sunshine that helped us move ahead.
Isn't it your mothers who gave your life to you?
Gentlemen, have pity now on every mother —
Don't let the cloud kill humankind.

A little boy of six runs and skips with joy.
His kite dances clear over the tall tree-tops.
Did not you, too, one day run and dance just so?
Gentlemen, have pity on every little child —
Don't let the cloud kill humankind.

The young bride combs her hair before the glass.
She is waiting to see in it someone come.
Once upon a time did not one wait thus for you?
Gentlemen, have pity on every waiting bride —
Don't let the cloud kill humankind.

In old age a man should never have to think
Of anything but life's warmest memories.
Have pity, therefore, now on everyone who's old —
Gentlemen, have pity, for you, too, now are old —
Don't let the cloud kill humankind.

Three Great Mexican Painters Send Message to Artists

Faithfully reflecting the anxiety that all true artists must feel in the face of the present serious dangers, the famous Mexican painters David Alfaro Siqueiros, Diego Rivera and Leopoldo Mendez have just sent an urgent message, which will have a wide influence, to American artists.

After stressing the destruction caused by wars, they point out that an atomic war would be much more terrible:

"Where an atomic or hydrogen bomb falls, it is not only the architectural and sculptural monuments that will perish: books, written music, the printed works of poets will be reduced to ashes. It is the whole treasure of science, technical theory, historical archives, all these sources of human knowledge; it is the best teachings of philosophy, medecine and law, the sum of thousands of years of human experience and work; it is this treasure of beauty which strengthens the highest emotions that will disappear.

"The peoples of America, who did not suffer any material destruction during the last two great wars, as did the other continents, can be sure that they would not escape the destructive effects of a nuclear war. The great cultural centres and museums of the United States, Argentine, Brazil, Mexico, Colombia, Peru, indeed the whole continent, would be exposed to annihilation like those of the great European cities.

"We artists, the creators of beauty, have the duty of playing a leading role in the struggle against the forces that would destroy human culture."

The message concludes by asking what artists can do to prevent the world's cultural treasures from being destroyed and answers: sign the Appeal to the peoples against the preparations for atomic war launched by the World Council of Peace!

11

1 Fevralskiy'in notlarının ilgili bölümleri için bkz. A. Fevralskiy, "Tovariş Nazım", *Moskva*, No. 5, 1966, s. 192; Aleksandr Fevralskiy, *Zapiski Rovesnika Veka* (Moskova, Sovyetskiy Pisatel, 1976), s. 358, 360-361. Ataol Behramoğlu, 1976 yılında basılan kitabı esas alarak Fevralskiy'in Nâzım'la ilgili anılarını ve notlarını Türkçeye çevirmiştir. Türkçe çevirisinin ilgili bölümü için bkz. Aleksandr Fevralski, Nâzım'dan Anılar (İstanbul: Cem Yayınevi, 1979), s. 54, 56-57.

2 Dünya Barış Konseyi'nin Viyana toplantısı ve yayımladığı bildirge için bkz. "Venskoe Obraşenie Vsemirnogo Sovyeta Mira Protiv Podgotovki Atamnoy Voyni", *Sovyetskaya Istoriçeskaya Entsiklopediya*, c. 3 (Moskova: İzdatelstvo "Sovyetskaya Entsiklopediya", 1963), s. 350-351. Nâzım'ın bu toplantıda sessiz kaydedilen görüntüleri için bkz. Rusya Film Fotoğraf Belgeleri Devlet Arşivi (RGAKF) 17503.

3 Zekeriya Sertel, Nâzım Hikmet'in Son Yılları (İstanbul: Milliyet Yayınları, Ekim 1978), s. 143-147, 151.

4 Age, s. 147-148. Sertel anılarında yazdıkları mektuplara cevap alamadıklarını belirtse de şiirler, yazımızda ifade edildiği üzere Robeson tarafından bestelenmiştir.

5 *Bulletin Of The World Council Of Peace*, no. 9, 1 Mayıs 1955, s. 1, 11. (W.E.B. Du Bois Papers [MS 312-b144-1315] Special Collections and University Archives, University of Massachusetts Amherst Libraries)

6 Ivor Montagu (1904-1984), sosyalist İngiliz film yönetmeni, yapımcı, yazar.

7 Age, s. 11.

8 Radiy Fiş, *Razum Serdtsa: Lirika Nazıma Hikmeta* (Moskova, İzdatelstvo "Hudojestvennaya Literatura", 1977), s. 114; Radiy Fiş, *Nazım Hikmet*, s. 298-299.

Dünya Barış Konseyi Bülteni'nin Nâzım'ın şiirlerini bastığı 1 Mayıs 1955 tarihli sayısının iç sayfası.

Japon Çocukların, Ölümünden Sonra Nâzım'a Mektubu

Dört kadının Nâzım'a yazdığı "Kız Çocuğu"yla ilgili Japonya'dan gelen mektuplar ne ilkti ne de son. Bu mektuplar, Nâzım'ın ölümünün ardından da devam etmişti. Japonya'dan ilkokul çocukları, şairin ölümden yirmi gün sonra şu mektubu göndermişlerdi:

Nâzım Hikmet!
Siz de sonsuz uykuya yattınız...
Artık hiçbir zaman elinize kaleminizi alamayacak, olanca sesinizle haykıramayacaksınız en yakıcı sorunların üstüne. Siz, sonsuz uykuya yatmış olan...
Ah, bilseniz, biz Hiroşimalı küçük kızlara nasıl güç verdi, bizlerden biri için, bir avuç kül olan ve göze görünmeden kapıları çalarak imza toplayan o küçük kız için yazdığınız şiir...
Kentimizin ortasında, Barış Parkı'nda, atom savaşında yok olup giden çocukların anısına dikilmiş bir anıt var ve bizler, tüm Hiroşimalı çocuklar, sizin şiirlerinizden destek ve cesaret alarak omuz verdik o anıtın yapımına.
Bir atom patlamasını hiçbir zaman görmemiş olan siz, her yüreğe derinliğine işleyen o dizeleri nasıl yazabildiniz? Çünkü sizin yüreğinizde de tüm Hiroşimalı ve Nagazakililerin yüreklerindeki gibi nefret ve öfke kaynıyordu! Çünkü siz de barışın susuzluğunu duyuyordunuz!
... Hatta bugün, aradan on sekiz yıl geçtikten sonra da, o felaketi yaşamış ve hiçbir şeyde kabahatli olmayan insanlar yitiriyor yaşamlarını. Acaba günün birinde yine acımasızca öldürülecek mi insanlar ve "Ölmek istemiyoruz!" inilтileri duyulacak mı yine?
Hayır geçmişte olanlar bir daha yinelenmesin... Bizler yaşadığımız sürece bunun savaşını vereceğiz. Sesimiz yettiği sürece bunu haykıracağız. Ellerimiz kalem tutukça bunu yazacağız. İyilik ve mutluluk taşıyıcısı kâğıttan turnalar yapacağız. Seslenecek, haykıracak, eylem yapacağız!
Hayır, sizin barışa susamanız boşuna değildi Nâzım Hikmet! Hayır, Hiroşima ve Nagazaki'deki sayısız kurbanın acıları boşa gitmeyecek! Seslenecek, haykıracak, eylem yapacağız!
Bizler, Hiroşima'nın tüm çocukları, anınız önünde başlarımızı minnettarlık ve saygıyla eğiyor ve cenazenizin önüne binlerce turna, dünyaya özgürlük ve sonsuz barış taşıyan binlerce kuş bırakıyoruz.
Unutulmaz Nâzım Hikmet! Hiroşimalı küçük kızların bu armağanını kabul edin, lütfen...
Değerli Nâzım Hikmet'e, ailesine ve yakın dostlarına, barış için savaşımı sürdüren Hiroşimalı ilkokul öğrencilerinden;
Hiroşima kâğıttan turnalar derneğinden.
23 Haziran 1963[1]

ÖLÜMÜNDEN BİR GÜN ÖNCE

Nâzım'ın eşi Vera Tulyakova Hikmet, bu mektubu aldığında "Kız Çocuğu"yla ilgili büyük şairle dünyadan ayrılmadan bir gün önce yaşadıkları bir anıyı anımsar:

Küçük, sarı parmakların beceriyle yaptığı renk renk kâğıt turnalardan bir çelenk var dizlerimin üstünde. Bağışla beni Nâzım, yeniden doğuş mucizesine inanmıyorum artık, tıpkı senin ölmüş olduğuna inanmadığım gibi.
Ya nasıl öldün, biliyor musun Nâzım? Her zaman bilmek isterdin bunu. Şimdi sana bunun nasıl olduğunu anlatabilirim.
Bir gün önce, pazar sabahı, erkenden kalktım, sana küçük bir fincan Türk kahvesi ve başka bir şeyler getirdim. Kahveyi içtin, çevrende gazetelerle yatmayı sürdürüyordun. Ben çalışma odasına gidip korkunç bir hızla çalışmaya koyuldum. Saat on ikide Merkez Çocuk Tiyatrosu'na "Turnalar" adlı oyunu teslim etmeye söz vermiştim. Senden yazmanı istemişlerdi, sen benim üstüme yıkmışsın bu çalışmayı ve ben de vaktinde yetiştirememiştim işte. Oyunda Hiroşima trajedisinden, bir avuç küle dönen küçük kahramanların kısacık yaşamlarından ve şimdi Hiroşimalı çocukların yaptıkları kâğıttan turnalardan söz ediliyor. Bu turnalardan bin tane yapıldığında, ölen birinin dirileceğine inanılıyor. Böylece, senin ayrılışına birkaç gün kala üst üste birçok kez okumuştum küçük Japon kız hakkındaki şiirini. Onu oyuna almıştım senin öğüdüne uyarak. Sanki tam böyle bir şey için yazılmıştı bu şiir.[2]

1 Vera Tulyakova Hikmet, *Nâzım'la Son Söyleşimiz* (İstanbul: Milliyet Kitapları, 1997), s. 298-299.
2 *Age*, s. 299.

DİPNOTLAR

1 1945'te yayın hayatına başlayan dergi, bahsi geçen sayının basıldığı 1961 senesine gelindiğinde Rusça, İngilizce, Macarca, İspanyolca, Çince, Korece, Almanca, Fransızca, Hintçe ve Japonca çıkmaktadır. İlerleyen dönemde Bengalce, Arapça, Portekizce gibi başka dillerde de yayımlanmıştır.

2 "Malenkaya Myortvaya Devoçka' i Goryaçie Serdtsa", *Sovyetskaya Jenşina*, No.6, 1961, s.32-33.

3 Nâzım'ın "Kız Çocuğu" şiiri, Rusçaya ve birçok başka dile "Küçük Ölü Kız Çocuğu" başlığıyla çevrilmiştir.

4 Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından yayımlanan ve farklı yabancı dillerde basılan dergi, diğer ülkeleri Çin'le tanıştırmayı ve o ülkelerle Çin arasındaki dostluğu geliştirmeyi hedeflemiştir. Derginin Japonca baskısı, 1953 yılında çıkmaya başlamıştır.

5 1 Mayıs 1960'ta İncirlik'ten havalanan bir Amerikan U-2 casus uçağının Sovyet toprakları üzerinde düşürülmesi üzerine çıkan ve Sovyet-Amerikan ve Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir bunalıma yol açarak Soğuk Savaşı şiddetlendiren olay. Bkz. Çağrı Erhan, "U-2 Olayı", ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.573.

6 19 Ocak 1960 tarihinde iki ülke arasında imzalanan Karşılıklı İşbirliği ve Güvenlik Anlaşması kastedilmektedir. Japonya'daki sosyalist ve komünist partiler Japonya'nın güvenlik anlaşmasından vazgeçerek tarafsız bir politika benimsemesinin daha uygun olacağını savunmuşlardır. 19 Mayıs 1960 gecesi anlaşmanın meclisten geçirilmesi ülke içerisinde büyük bir krize neden olmuştur. Liberal Demokrat Parti'nin Nobusuke Kishi hükümetinin bu tutumu ciddi bir sorumsuzluk olarak değerlendirilmiş ve bu durum muhalif gruplar tarafından şiddetle kınanmıştır. Kishi hükümeti, halkın da çoğunluğunun karşı çıktığı anlaşmayı meclisten geçirebilmeyi başarmış, ama hükümetin bu ısrarcı tutumu başbakanın istifasıyla sonuçlanmıştır. Bkz. Hakan Gönen, "ABD-Japonya Güvenlik Antlaşmaları: Oluşumu, Evrimi ve Sonuçları", *Uluslararası İlişkiler*, c.1, No.4, Kış 2004, s.124-128.

7 Hiroşima üzerine yazdığı, "Kız Çocuğu" dışında Nâzım'ın kastettiği diğer iki eseri, "Bulutlar Adam Öldürmesin" ve "Japon Balıkçısı" başlıklı şiirleri olmalıdır. Ancak "Japon Balıkçısı"nın 1 Mart 1954 tarihinde ABD'nin Bikini Adaları'nda gerçekleştirdiği hidrojen bombası deneyi sırasında radyoaktif ışınların öldürdüğü bir Japon balıkçısını ele aldığını belirtmek gerekir. Şiir, doğrudan Hiroşima'yla bir ilgisi bulunmamakla birlikte nükleer savaşın yaratığı tehlikeye dikkat çekmektedir. ("Japon Balıkçısı" şiiriyle ilgili olarak bkz. A.A. Babayev, *Nâzım Hikmet: Jizn i Tvorçestvo* [Moskova: İzdatelstvo "Nauka", 1975], s. 349. Ekber Babayev, *Yaşamı ve Yapıtlarıyla Nâzım Hikmet* [İstanbul: Cem Yayınevi, 1976], s. 345). Yazımızda ayrıntıları okunacağı üzere bu üç şiir de aynı günlerde yazılmış ve hep beraber anılmışlardır. Nâzım'ın bu şiirlerden bahsettiği şüphesizdir. Nâzım, "Ben İçeri Düştüğümden Beri" (1947) ve "Umut" (1958) başlıklı şiirlerinde de Hiroşima'ya değinmiştir. Bu mektubun yayımlanmasından sonra ise konuya dair "Bir kız vardı Japonya'da" dizesiyle başlayan başlıksız şiirini (1963) yazmıştır.

8 Paul LeRoy Bustill Robeson (1898-1976), Amerikalı siyahi şarkıcı, aktör. 1950'de Nazım Hikmet'le birlikte Dünya Barış Konseyi tarafından Uluslararası Barış Ödülü'ne layık görüldü. 1952 yılında Uluslararası Stalin "Halklar Arasında Barışın Kuvvetlendirilmesi" ödülünü aldı. McCarthy döneminde Hollywood'un kara listesine girdi. 1958 yılına kadar ABD'den çıkması yasaklandı. Nâzım cezaevindeyken serbest bırakılması için dünya çapında kampanya başlatan Robeson, Amerikalı ilerici sanatçılara şu çağrıyı yapmıştı: "Biz, Amerika'da Türk hükümetini Nâzım Hikmet'i serbest bırakmaya zorlamak için elimizden geleni yapmalıyız. Amerikan halkının bütün ilerici güçleri, büyük şairin özgürlüğüne kavuşması için birleşmek zorundadır. Yazarlarımız, ressamlarımız, Amerikan halkının kültürünü gerçekten seven herkes, tepki göstermek için sesini yükseltmelidir. Nâzım, bizi aynı bu sesi boğmak isteyenlerin duyduğu gibi duyacaktır. Büyük halk şairini hemen harekete geçersek Türkiye'nin, Amerika'nın işçileri için, tüm dünya için kurtarabiliriz." (Bkz. Radiy Fiş, *Nazim Hikmet* [Moskova: Molodaya Gvardiya, 1968], s. 298). Amerikalı sanatçı, Türk şairin başka şiirlerini de bestelemiştir. Nâzım Hikmet ise ırkçılar tarafından ABD'nin Peekskill kentinde linç girişimine maruz kalması üzerine onun için Ekim 1949'da "Korku" başlıklı şiirini yazdı:

"Bize türkülerimizi söyletmiyorlar Robeson
kartal kanatlı kanaryam
inci dişli zenci kardeşim
türkülerimizi söyletmiyorlar bize

Korkuyorlar Robeson
şafaktan korkuyorlar
görmekten, duymaktan, dokunmaktan korkuyorlar
yağmurda çırçıplak yıkanır gibi ağlamaktan
sımsıkı bir ayvayı dişler gibi gülmekten korkuyorlar
Sevmekten korkuyorlar, bizim Ferhad gibi sevmekten
(sizin de bir Ferhadınız vardır, elbet Robeson adı ne?)
tohumdan ve topraktan korkuyorlar
akan sudan ve hatırlamaktan korkuyorlar
ne iskonto, ne komisyon, ne vâde isteyen
birdost eli
sıcak bir kuş gibi gelip konmamış ki
avuçlarının içine
ümitten korkuyorlar Robeson, ümitten korkuyorlar, ümitten,
korkuyorlar, kartal kanatlı kanaryam
türkülerimizden korkuyorlar Robeson."

Nâzım, "Açlık Grevinin Beşinci Gününde" (Mayıs 1950) başlıklı şiirinde de Robeson'u anmıştır:

"(...)
Kardeşlerim,
ölmeğe niyetim yok
Kardeşlerim,
biliyorum,
yine de yaşamakta devam edeceğim yanı başınızda.
Aragon'un mısraında olacağım
- gelecek güzel günleri anlatan her mısraında –
ve beyaz güvercininde Picasso'nun
ve Robeson'un türkülerinde
ve aşı!
ve en güzeli.
Marsilya dok işçilerinden yoldaşımın muzaffer gülüşünde olacağım.
(...)"

(Şiirler için bkz. Nâzım Hikmet, *Yatar Bursa Kalesinde* [İstanbul: Adam Yayınları, Aralık 1988], s. 192, 200-201).

9 1931 doğumlu Yüksel Koptagel Kerven, Türk besteci, piyanist.

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

DK DOĞAN KİTAP

17. YÜZYILDA AFRİKA'DA BİR "BEYÂZ ÂDEM": EVLİYA ÇELEBİ*

NURAN TEZCAN

Evliya Çelebi 7 Ağustos 1672 (12 Rebiyülâhır 1083) tarihinde, dönemin Mısır valisi Kethüda İbrahim Paşa'nın himayesine girer ve onun görevlendirmesiyle son büyük yolculuğu olan Nil yolculuğuna çıkar. Seyahatname*'nin 10. cildinde yer alan bu yolculukta Evliya, giderek kendi uygarlık ölçütlerinin dışına çıktığı ve bu ölçütlerden adım adım uzaklaşarak farklı bir halk ve kültür dünyasına girdiği bir coğrafyadadır. Zaman zaman endişe ve korkulara kapılır, hatta gittikçe içsel bir yalnızlığa sürüklenir, ama bunlar onu hiçbir şekilde yolculuğundan alıkoymaz.*

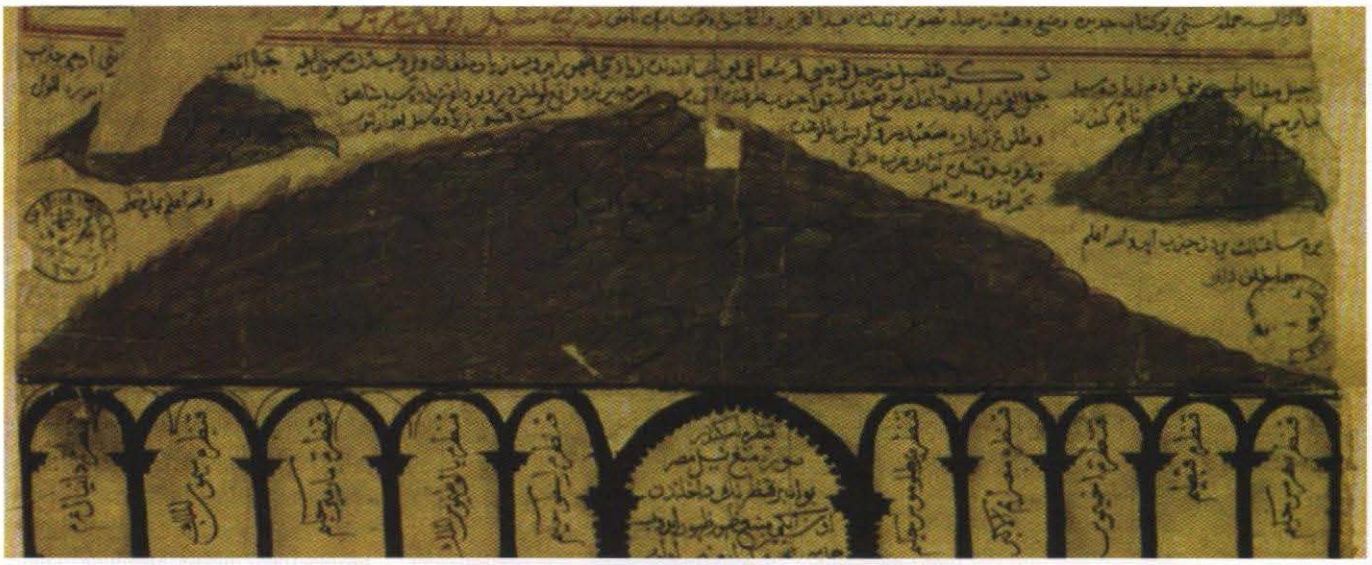

Evliya Çelebi (1611-1687?).

Evliya Çelebi 4 Haziran 1672 (1083) tarihinde Hac yolculuğundan dönerek Kahire'ye yerleşir. Dönemin Mısır valisi Kethüda İbrahim Paşa'nın himayesine girer ve kısa bir süre sonra onun görevlendirmesi ile 7 Ağustos 1672 (12 Rebiyülâhır 1083) tarihinde son büyük yolculuğu olan Nil yolculuğuna çıkar. Paşa tarafından kendisine verilen çeşitli görevleri yerine getirmek üzere önce Nil'in kuzey kolları Kahire-İskenderiye-Reşid-Kahire-Burlos-Dimyat hattında yolculuk yapar. Dimyat'tan Kahire'ye dönüşünün ardından, kaynağına kadar inmek ve kaynağını görmek istediği Nil Nehri'nin güneyine doğru yolculuğa çıkar: Beni Seyf, Minye, Asyut, Suhac, Circe ve Kına'ya uğrar. Kına'dan Kızıldeniz kıyısında bulunan Kusayre'ye gider ve tekrar Nil Nehri'ne dönerek Aksureyn (Luksor), Asvan'ı (Asuan) ziyaret eder; Osmanlı'nın sınır şehri olan İbrim'e varır, Say Adası'nı ziyaret eder. Say Adası'ndan Donkola (Dongola) şehrine kadar inen Evliya, bu şehre 1672 yılı Kasım ayı (Receb 1083) sonlarında varır. Donkola'dan sonra Hisâr-ı Kenise ve Arbaci'yi ziyaret eder, ardından Mavi Nil üzerinden Sudan'a iner. Sudan'ın başşehri olan Sennar'a (Sinnar-Sudan'ın eski başkenti) ulaşır. Bundan sonra haritada belirlenemeyen, bilinmeyen Cebel-i Sindas, Rümeyleti'l-Himal, Cebel-i Şevam'a, Cersinka'ya varır (Şubat 1673). Burası, onun Nil yolculuğunun en güney noktasıdır ve Nil'in kaynağına "32 konak" kalmıştır. Ancak bu kadar yaklaşmış olmasına rağmen vahşi hayvanlar, insan yiyen yerliler ve zorlu yol koşulları yüzünden daha ileriye gidemez: "Ve bu Cersinka'dan Nil'in başı cenûba otuz iki konak kaldı dediler. Ammâ varmak müyesser olmadı..." (Y.Y430a) diyerek buradan tekrar Arbaci'ye (Sudan) döner ve Habeşli tüccarların kervanına katılarak Habeşistan'a, oradan da Kızıldeniz kıyısına ulaşır. Kızıldeniz'in batı sahilindeki liman şehirleri Sevakin (Suakin), Donkalap, Musova (Massava) ve Arkiko'ya uğrayarak Aden Körfezi'nin kıyısında bulunan Zeyla'ya kadar iner. Burada bir ay kalır. Tekrar Arkiko üzerinden 16 Haziran 1673 (1 Rebiyülevvel 1084) tarihinde Mısır'a dönüş yolculuğuna başlar; yine aynı limanı şehirleri üzerinden Sevakin'e kadar gelir, oradan Nil sahiline geçer. 13 Eylül 1673 (1 Cemaziyülâhır 1084) tarihinde İbrim'e (ikinci kez) varır; Circe, Feyyum ve Gize'den geçerek Kahire'ye ulaşır.

AY DAĞI'NDAN (CEBEL-İ KAMER) ÇIKTIĞINA İNANILAN NİL'İN KAYNAĞINA YOLCULUK

Seyahatname'nin 10. cildinde yer alan Nil yolculuğunun her safhası 17. yüzyıl Afrika'sını anlatan en özgün kesitlerdir. Yolculuğun başlangıcında Kahire-Circe hattındaki şehirler, mimari ve ticari yapılarıyla belli bir zenginliğe ve uygarlığa sahip yerleşim alanlarıdır. Ancak Circe'den

Nil'in efsanevi kaynağı Cebel-i Kamer.

Robert Dankoff ve Nuran Tezcan, *Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası: "Dürr-i bî misâl in Ahbâr-ı Nil"* (İstanbul: YKY, 2011)

sonra, önce İbrim'e ve daha sonra Sennar'a kadar olan bölge. Evliya Çelebi'nin giderek kendi uygarlık ölçütlerinin dışına çıktığı ve bu ölçütlerden adım adım uzaklaşarak farklı bir halk ve kültür dünyasına girdiği coğrafyadır. En başta şehir tasvirlerinin, özellikle mimarî tasvirlerin giderek azaldığı, doğa ve insan gözlemlerine dayanan tasvirlerin daha çok öne çıktığı görülür. Değişen doğa yapısı, değişik ağaçlar, hayvanlar ve insan tipleri, yaşam tarzları seyyahın gözlemlerinin odak noktasıdır. Bu yolculukta zaman zaman endişe ve korkulara kapıldığı, algı farklılıkları yaşadığı, hatta gittikçe içsel bir yalnızlığa sürüklendiği görülür; ama bunlar onu hiçbir şekilde yolculuğundan alıkoymaz, hedefine doğru yoluna devam eder.

Evliya Çelebi'nin bu yolculuktaki resmî görevi ulaklıktır. Mısır valisi Kethüda İbrahim Paşa' tarafından Isyut'ta (Asyut) batan geminin keşfiyle görevlendirildiğinde, bunu fırsat bilip Nil'in kaynağına kadar gitmek istediğini bildirir; çünkü daha yolculuğunun başında Reşid ve Dimyat'ta, Nil'in gerçek kaynağının henüz keşfedilmediği[2] bu çağda Nil'in kaynağını görmek için dua etmiştir:

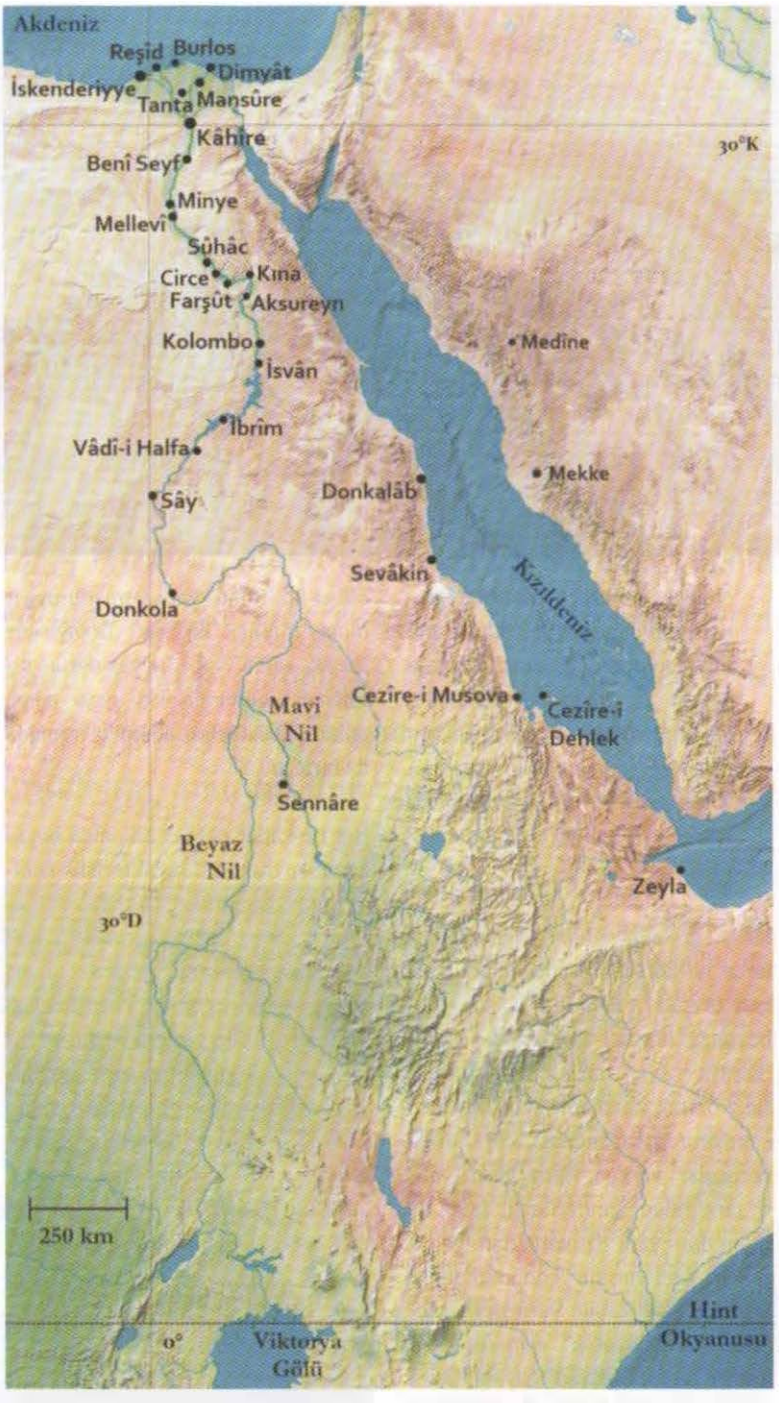
> Ve hakir bu Nil-i mübârekin Akdeniz'e munsab olduğu [döküldüğü] Reşîd ve Dimyât merece'l-bahreynlerinde [denizle nehrin birleştiği ağız] ikişer rek'ât hâcet namâzı kılup du'â etdim ki, "Ey Bârî Hudâ, Nil'in deryâya mahlût olduğu merece'l-bahreynlerin ziyâretin müyesser eyledin. İlâhî, Nil'in tulû' etdüği [doğduğul mahalleri ve Nil'in iki cânibinde medfûn evliyâ ve enbiyâların merâkıd-ı pür-envârlarının [mübarek türbelerini] ziyâretin müyesser eyle", deyü du'â etdim (X. 394a).

Bu isteği kabul edilir ve gittiği yerlerde iyi karşılanıp misafir edilmesi için tavsiye mektupları yazılır. Yol boyunca ulaştığı merkez şehirlerin "kâşif"leri (vali) tarafından özel misafir olarak karşılanır; yol boyunca emniyetinin sağlanması için yanına korucular verilir. Hem Mısır valisi tarafından gönderildiği, hem de "Rûm"dan yani Osmanlı'dan geldiği için özel misafir konumundadır. Şehir, köy ve kabile yerleşim yerlerinde konaklayarak "esmerül-levn" [esmer renkli], "esved" [siyahl, "kara saçlı" diye nitelediği "kara derili" halkların içinden geçerek güneye doğru ilerlerken kendisinin gittikçe "beyaz" derili olduğunun farkına varır. Kara derililere karşılık kendisini beyaz ya da "çiğ" yani güneşte pişmemiş/esmerleşmemiş anlamında "beyaz âdem" olarak niteler. Bu insanların yaşam düzeyi ile olan farklılığını, yani "uygar" dünyaya aidiyetini ise "Rûm oğlanı" olması yani Osmanlı'dan gelmesiyle belirginleştirir. Bu ortamda kendisinin renk, yaşam tarzı, toplumsal değer ölçütleri ve algıları açısından ne kadar yabancı kaldığını başından geçen olaylarla yansıtır. Onun beyaz derili insan oluşu ile "Rûmî" yani Osmanlı-uygar olma niteliği birleşir. Dolayısıyla "beyaz âdem" yanı "beyaz derili" nitelemesi, günümüzdeki uygar adam anlamındaki beyaz adam kavramıyla da birleşir.

Her ne kadar çağdaş anlamda beyaz adam kavramının karakteristik özelliği olan yerli halkı köleleştirme ve toprak zenginliğini işlevsel olarak doğrudan sömürme gibi bir amacı yoksa da, Evliya'nın bu coğrafyadaki insanlara ilişkin gözlem ve değerlendirmelerinde küçümseyici ve aşağılayıcı bakış açıkça yansır. Bu bakımdan Evliya Çelebi'nin Nil yolculuğu 17. yüzyılda bir Osmanlı bireyinin, bir anlamda "beyaz adam"ın Afrika yolculuğu olarak karşımıza çıkar.

ZENGİN CİRCE'DEN "ZENGÎ, BERBERÎ, FUNCÎ" İBRİM'E

Kahire'den İbrim'e kadar olan bölge, İbrim dahil, Osmanlı'nın elindedir ve İbrim, Osmanlı'nın sınır şehridir; bundan ötesi Funcistan sultanına bağlıdır. İbrim'den sonraki yerleşim yerlerinin "kâşif"leri, resmen Funcistan meliki tarafından görevlendirilir. Böyle olmakla birlikte Osmanlı'yla da belli bir bağları vardır. Evliya, İbrim'de "Func eşkiyası" ile savaşın, çatışmanın devam ettiğini, buranın huzursuz bir bölge olduğunu bildirir. Circe'den ve İbrim'den güneye doğru indikçe doğa, şehir ve insan yapısı belirgin bir şekilde değişmektedir. Circe-İbrim arasında Füvve-i Âlî (Fûwa), Kına (Qinâ), Kusayre (Qu-

Nil Nehri ve Kızıldeniz üzerinde Evliya Çelebi'nin geçtiği şehirler.

Nuran Tezcan ve Semih Tezcan (yay. haz.), *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2011)

sayr), Kus (Qûs), Aksureyn (al-Aksur/Luksor), Kolombo (Kawm Umbû), Sınbas, İsvan (Aswân/Assuan), Şellal (Nilkatarakt), Der (Dirr) gibi büyük ve tarihi şehirlerin bulunduğu bölgeden geçer. Firavun dönemine kadar uzanan kadim bir tarihe sahip bu şehirler tapınakların yoğun olarak bulunduğu bölgelerdir. Evliya bu şehirlerdeki harabelere büyük bir ilgi duyar, özellikle sütunların çokluğunu ve kadim ihtişamı zengin bir anlatımla vurgular. Firavun dönemine kadar inen kadim tarihi ve Müslümanlığa geçişini tarihî-efsanevî hikâyelerle anlatır. Bu şehirlerin içindeki ve çevrelerindeki harabeleri gözlemler. Özellikle çok sayıda ve toprağa karışmış halde bulunan granit sütunları inceler, sütunlardaki yazıları, kabartmaları ve tılsımları tasvir eder; bunlara ilişkin "acâib ü garâib" [efsanevi-fantastik] hikâyeler anlatır. Bu harabelerde bulunan çok sayıdaki hazine ve defineleri anekdotlarla betimler. Bu büyük şehirler arasında kimi zaman Nil kenarında, kimi zaman Nil'den uzaklaşarak, kimi zaman da Nil içindeki adalar üzerinde bulunan onlarca küçük, büyük kalelerden, yerleşim yerlerinden, kabilelerin yaşadığı köylerden geçer.

Yolculuğu güneye doğru ilerledikçe cami, mektep, çarşı, dükkân gibi sosyal işlevli binalar gittikçe azalır, kamıştan evlerle sönükleşen şehir tasvirlerinde daha çok insan tiplerinin ve yaşam tarzlarının anlatılması öne çıkar. Müslüman olup olmamaları, dindarlık dereceleri, mezhepleri ilgi odağıdır; bunu değişik yiyecekler ve yemekler, cinsel yaşam, giyim kuşam, davranış biçimleri, âdetler, asker-ordu kalitesi, silah çeşitleri, ticaret malları, madenlerin zenginliği, altın yatakları, vahşi hayvanlar izler. Buna karşılık pek çok küçük yerleşim yerinde bozahane ve kahvehane bulunması da dikkat çekicidir. Evliya Çelebi bu coğrafyadaki tüm farklılıkları kendi objektifinden yansıtırken, kendisine farklı gelenleri kimi zaman hayretle, kimi zaman eleştirel bir bakışla, kimi zaman da korkuyla anlatır. Bir yandan coğrafya ve insan topluluklarının yaşam tarzlarındaki farklılıklar, öte yandan kabilelerle merkezler arasındaki "çıkar"a dayanan ilişkiler, yağma ve ganimet anlayışı, buna dayanan inanılmaz miktarlardaki ölçüsüz hediyeleşme kültürü, doğal zenginliğe karşılık üretimsizlik ve insan tembelliği onun gözlemlerinden yansıyan başlıca izlenimlerdir.

Özellikle toplumsal yaşamdan kesitler yansıtan gözlemleri, Afrikalı insan tasvirleri, ilişkilerde davranış ve anlayış farklılıkları Evliya'nın "beyaz âdem" ve "beyaz adam" izini sürmemize olanak verir. İnsana ilişkin gözlemleri, olumlu ve olumsuz nitelemeleri bu coğrafya insanını nasıl algıladığının ipuçlarını sunar.

CİRCE'DE HEDİYE SUNMA TÖRENİ

Kahire'den güneye doğru ilk büyük yerleşim yeri olan Circe'den başlayarak Evliya Çelebi'nin izlenimlerinden bazı kesitler şöyledir:

Güçlü idari yönetimi, verimli toprakları ile son derece zengin bir merkez-şehir olan Circe'nin ticaret malları içinde kölelerin önemli bir yeri vardır: "Ala çuka ve kumaş ve beyaz memlûk [beyaz köle] ve bakır evânî pahalıdır, zira Rûmdan gelir, ammâ

siyâh Araplar on, on beş, yigirmi guruşa Habeşî gulâmın alırsın..." (421) diye bilgi veren Evliya Çelebi, bu yolculuğun daha en başında köle ticaretine dikkat çeker.

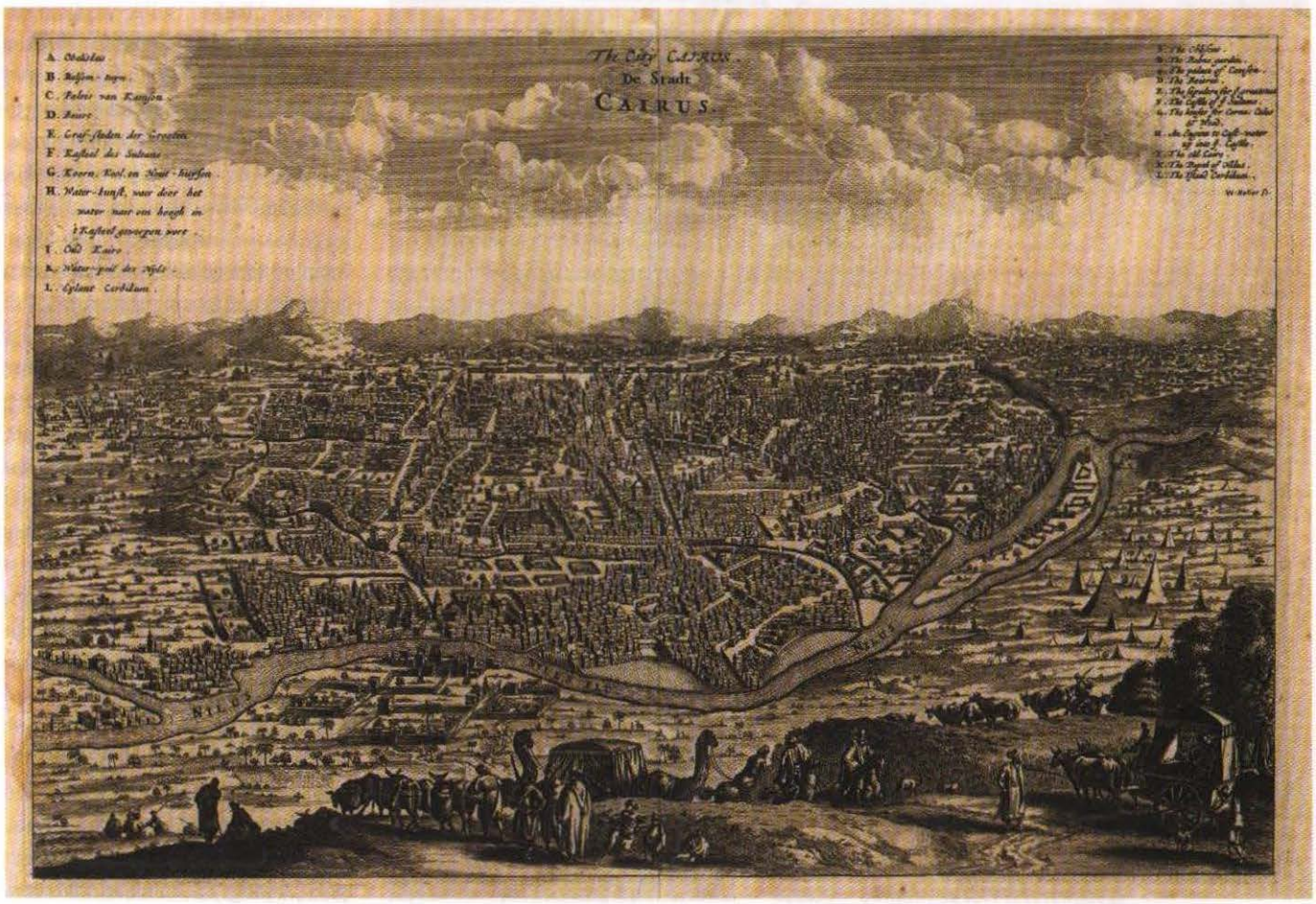
600 "Arab-ı urban"ın (kabile şeyhinin) biat ettiği, resmi ve ticarî gelirlerinin yanı sıra kabile beylerinden, Arap şeyhlerinden, "beled" [köyl şeyhlerinden, "kâşif"lerden ve daha başka görevlilerden her yıl hadsiz hesapsız hediye gelirleri olan Circe'de hediye sunuluş töreninin tasviri bizi egzotik Afrika'yla karşı karşıya getirir: Kabile şeyhleri çeşit çeşit renkli elbiselerle süslü bir şekilde giyinmiş olarak, kölelerin her birinin elinde birer bohça ve kıymetli kokular, fildişi, çatallı fildişi, fil kalkanı, yapılmış timsah derisi, harp aletleri taşıyarak düzenli bir şekilde gelirler. Bunların yanı sıra burunları ve kulakları küpeli, esmer tenli, cinsel çekiciliği olan "Funcî" ve "Afnuvî"[1] cariye kızlar gelir. Evliya, Circe'nin hediye gelirlerinin çokluğunu ve kontrolsüzlüğünü "ana çûn çerâ yoktur [hesabı sorulmaz], elbetde gelir" diye vurgular (417). Çeşitli ilişkiler çerçevesinde gelen ve dağıtılan hediye gelirlerini üç sayfa boyunca anlatır. Bedevilerin elinde olan malların asker kuvveti (ordu) ile toplandığını, isyan ve kargaşanın eksik olmadığını vurgulayarak Circe çevresindeki bedevileri "gâyet akûr ve anîd ü pelid ve şecî' ve hayyâl fetâ..." [saldırgan, inatçı, korkusuz, hileci güçlü kuvvetli insanlar...] olarak niteler (418).

Bu zengin şehrin "erkekleri uzun ömürlüdür, genç ve akıllı yiğitleri çoktur. Hazarî yani Kıbtî ve Havvarî gönül çeken, görenin aklını başından alan güzel kadınları vardır. Tellak delikanlıları gül yüzlü ve keskin bakışlıdır..." Circe beyinin sarayındaki divan toplantısına gelen bedeviler ise böcek gibi çıplak yaratıklardır: "Ecnâs-ı mahlûkât haşerât-ı Urbân-ı uryân..." (421)

GÖÇEBE VE ASİ KABİLELER ARASINDAN GÜNEYE DOĞRU

Kızıldeniz sahilindeki Kusayre limanından tekrar Nil'e dönüp güneye yönelen Evliya, başlarında "şeyh" olarak adlandırılan aşiret, kabile beylerinin bulunduğu yerleşim yerlerinden geçer. Buraları "kamıştan yapılmış harap görünüşlü" evlerin olduğu köylerdir. Hüceyze kabilesi "cürd" [tüysüz] atlı, "şecî'" [korkusuz] kavim; Redesi aşireti, Habeş paşasına ve İbrim "kâşif"ine, Funcistân padişahına asla itaat etmez "cebbâr" [acımasız, vahşil kavim; Şibeyke urbanı "hoş-nişin" yani göçebe, "âsi" [dikbaşlı, isyankâr] kavimdir (428). Buradan güneye doğru inerken bu bölgede vahşi, ilkel, aç, çıplak, timsah yiyen, hayvan gibi saldırgan kabilelerin arasından geçer ve bunlara hediyeler verip yoluna selametle devam eder (428).

Çadırda yaşayan kabile şeyhleri Evliya'yı bizzat misafir eder; deve eti, sütü ve darı[4] ekmeği ikram ederler. Bazı yerlerde buna hurma şerbeti ya da hurma helvası eklenir. Evliya hem kendilerinin hem de atlarının darı yemesini yadırgayarak vurgular. Yol boyunca her gittiği yerde darı ekmeği yemekten bıkmıştır. Senyal kabilesinde (435) ve Hafîr-i Kebîr'de (442) beyaz ekmek yediği zaman çok mutlu olur.

17. yüzyılda Kahire.

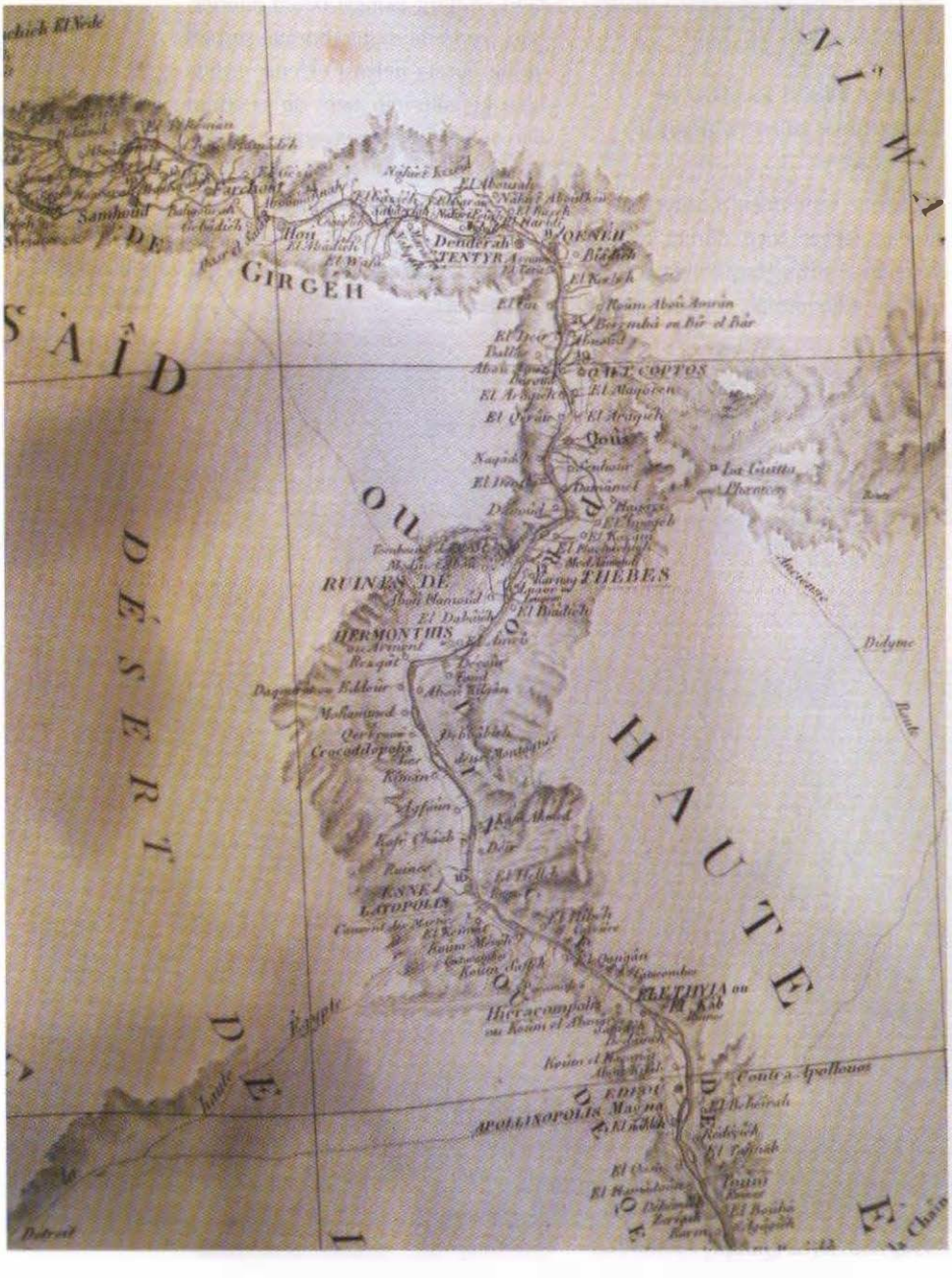
Bibliotheque national de France koleksiyonu.

"CEZÎRE-İ HARÂBİSTÂN" İSVAN (ASVAN/ASUAN)

Evliya Çelebi'nın Circe'den sonra ulaştığı büyük şehir Isvan'dır (Asvan/Asuan). "Şehr-i köhne; dâr-ı kehene; cezire-i harâbistân" [kadim şehir, kâhinler ülkesi, harabeler adası] (430) olarak nitelediği Isvan, eski ihtişamı yansıtan binaların bulunmasına karşılık halihazırda harabe olmuş ve eski canlılığını kaybetmiştir. Isvan halkı kale içinde küçük fukara evlerinde yaşar, hatta eski evleri onarıp otururlar. Mektep, hamam, çarşı pazar yoktur; kulübe gibi kahvehaneleri ve bozahaneleri vardır, bozası güzeldir! Haftada bir gün pazar kurulur, etraf köylerden "ecnâs-ı ibâdullâh" [çok sayıda ve Allah'ın yarattığı her çeşit insan] toplanıp alışveriş yapar. Isvan'ın çevresinde asi kabileler yaşamaktadır (430). Buradan önce geçtiği Füvve-i Âli de kadım zamandan kalan muhteşem ve harabe yönünden zengin bir şehirdir. Harabeleri dolayısıyla eskiden "sehere"lerin [kadın büyücü] oturduğu sıkıcı, uğursuz bir yerdir. Evliya, tarihi şehirlerde Firavun döneminde "kâhin ve sâhir" [büyücüler] olduğuna dair *Hıtât-ı Makrîzî*'ye tarihine dayanarak bilgiler verir (423; 426). Hatta bu şehirlerde gördüğü ihtiyar kadınları bunların kalıntısı olan büyücüler olarak nitelendirir. Ve bu çirkin büyücü kadınlar erkekleri tuzaklarına düşürmektedir (421).

Evliya, geçtiği yerlerdeki toprağın maden zenginliğine dikkat eder. Isvan'da Nil'in adalarında toprağın neft (petrol), zift, katran, kükürt, kurşun, kibrit suyu gibi madenler açısından zengin olduğunu (430; 431; 432), fakat halkın bunları çıkarmasını bilmediğini, dolayısıyla Nil taşkınlarında yok olup gittiğini bir hayıflanmayla dile getirir. "Beyaz adam" bakışıyla "İnsanlar bunu çıkarmasını bilseler Mısır hazinesi hasıl olur" der (431). Aynı şekilde Isvan'ın güneyindeki Nube (Nubia) dağlarında da zümrüt olduğunu fakat halkın bunu çıkarmasını bilmediğini vurgular. Isvan'da konuştuğu bir Nubeli ona "Biz bir alay süflî âdemleriz" [Biz bir sürü fakir, aciz, beceriksiz insanız], zümrüd çıkarmaga gücümüz yetmez. Bu masraflı bir iştir. Bunun için sultan desteği lazımdır" dediğini aktarır (431). Böylelikle bu insanların yeteneksizliğini kendi ağızlarından vurgular.

Eski Asuan.

Isvan'ın güneyinde Nil'ın geniş bir alana yayıldığı Şellal (Katarakt) bölgesi başlar, dolayısıyla bu şehrin çevresinin havası güzeldir. Öyle güzeldir ki havanın letafetinden bir koyun yılda üç kere kuzular; hem de ikişer ikişer doğurur (431). "Âdemleri cimâkâr [ilkel cinsellik yaşayan insanlar], güzelleri ünlüdür. Nitekim Isvan'ın hemen yakınındaki Alavi vilayetinin havasının güzelliğinden güzel gözlü ve tatlı sözlü Gülşah, Leyla, Züleyha, Azra gibi ay yüzlü güzelleri vardır ve Evliya, bunların bazılarının "hep bakire" olduğunu duyduğunu, Isvan'ın ileri gelenlerinin ise bu kızlardan eş aldığını bildirir (431).

Nil vadilerindeki toprağın bereketi, hatta yılda birkaç kez ürün alındığı bilinmektedir. Evliya, bu verimliliği hayvanların yılda iki üç kez doğurduğunu, gençlerin küçük yaşta ergenleştiğini, kadınların 7-8 ayda ikiz doğurduğunu söyleyerek pekiştirir (Ilgun-ı Donkola 454). Bedevi ("Urbân") halkına yönelik yadırgayıcı, küçümseyici, aşağılayıcı nitelemelerine karşılık kadınları güzellikleri ve cinsel çekicilikleri ile tasvir etmesi dikkat çekicidir. Circe'den sonra Kına'daki halkı anlatırken kadınlarının açık esmer renkli, doğuştan sürmeli gözlü olduğunu yazar. Bunlar "siyah ipek çarşaf giyip kulaklarında küpe,

boyunlarında kolye, ayaklarında halhal olan alımlı kadınlar"dır ve bazıları kahvehanelerde rakkaslık edip gazel okurlar (424). Sây (439), Dongola (450) ve Ilgun-ı Donkola (454) şehirlerinde de benzer şekilde kadın güzelliğini ve cinsel çekiciliğini vurgulayan tasvirler yapar. Bu vurgulamalar, beyaz adamın egzotik dünyanın gizemli kadınında bulduğu cinsel çekicilik olarak yorumlanabilir.

Bundan sonra geçtiği Der ve İbrim şehirlerinin yakınlarındaki köylerde evler yine hasırdan ve kamıştan yapılmıştır; halk fakir, esmer, sadece avret yerleri örtülü olmak üzere çıplak, zayıf, imansız ("haşr u neşri" [kıyamet günü] inkâr eden), ilkel cinsellik yaşayan, timsah hatta kedi eti yiyen, saldırgan kabile halkıdır (434).

Müslüman olan Senyal kabilesinde Evliya kendi yeme içme kültürüne uygun yiyecekler bulur: Peynir, süt ikram ederler, üç koyun keserler, atlara beyaz darı verirler. Hatta İbrim'den gelen bir atlı asker onlara buğday ekmeği getirir. Evliya "Ekmeği tereyağ ile yiyip tâze cân bulduk!" der (435).

Gittikçe ticaret malları ve usulü değişmeye başlar. Kelafiş kavmi fil avlayıp fildişi ve gergedan boynuzu elde eder. Bunları verip yerine bez alırlar (435). Ticaret takas usulüdür. Hammadde karşılığında üretilmiş madde alımı, hammaddenin bolluğuna karşılık insan gücünün üretimsizliği onun gözlemlerinin odağındadır (446). Funcistan'da elle yapılan üretimin eksikliği daha da belirginleşir: "Hedâyâ bu diyârda bezdir, andan aziz bir şey yokdur..." (448). Şellal ("Şellalat") bölgesinden sonra iklim belirgin bir şekilde değişir; Evliya sık sık aşırı sıcağa vurgu yapar: "Zîrâ bu diyâr ol mertebe şiddet-i hâr üzredir kim deve tabanından, hımâr tırnağından pişer." (436).

İsvan kalesi (Asuan).

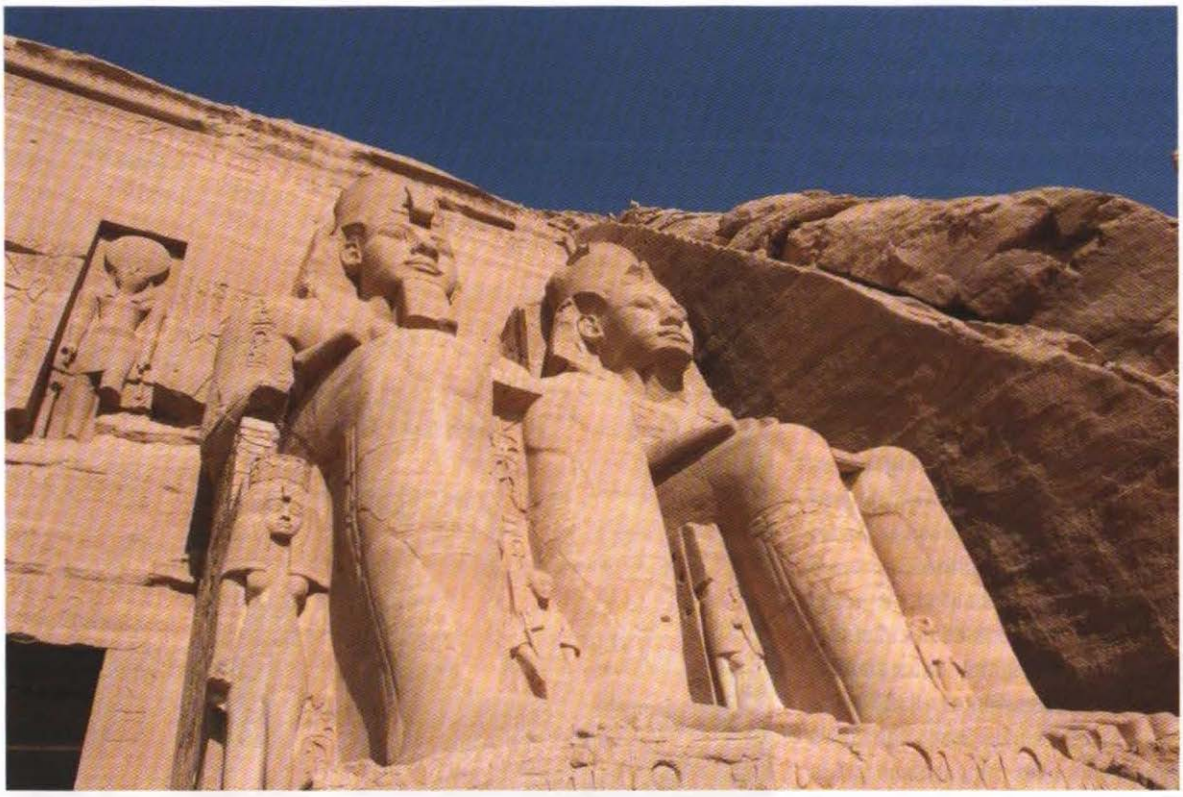
Robert Dankoff ve Nuran Tezcan, *Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası: "Dürr-i bî-misâl fî Ahbâr-ı Nîl"* (İstanbul: YKY, 2011)

OSMANLI'NIN AFRİKA'DAKİ SINIR ŞEHRİ, SÜRGÜN YERİ İBRİM

İbrim bu yolculukta hem insan ve doğa yapısının değişimi açısından hem Osmanlı'nın en güney sınırı olması açısından çok önemli bir şehirdir. Evliya burada imparatorluğun birbirinden çok farklı coğrafya ve uygarlıkları kapsayan hayret verici genişliğini vurgular: Üstolni-Belgrad'dan (Székesfehérvar-Macaristan) Bağdat'a, Azak'tan İbrim'e kadar! Ancak Osmanlı topraklarının çoğunluğunda bulunan güzel havalı, bağlı bahçeli şehirlerden sonra İbrim'de bağsız bahçesiz, halkı üretimsiz, fakir bir şehirle karşılaşmıştır.[6] Daha Kanunî Süleyman zamanında Osmanlıların eline geçen İbrim, tekrar Mısır valisi Tavâşî Süleyman'ın kumandanı Özdemir Paşa tarafından Funcistan ve Berberistan'ın "Zencî, Berberî ve Funcî" "eşkıyaları" ile savaşarak alınır: "... zâğî ve bâğî ve yağı [kaba kuvvetli, düşman] ve çekirge bacaklı nahîf [zayıf] Funcî ve Berberî kavimlerin başını tıraş edip rüy-ı siyâhların hâk-i siyâha salup [öldürüp] vilâyet-i İbrim müceddeden [yeniden] feth olunup..." (436). "Şedîd [saldırgan], akür [kudurmuş] kulları var, şecî ve bahâdır kavm..." (437).

İbrim, Osmanlı'nın sürgün yeridir. "Şâhî ve kolomburna" toplarıyla donanmış olan kalesine karşılık –kahve ve bozahane hariç– sosyal işlevli yapılardan yoksundur, aşırı sıcakta tutuşan "hasırdan ve neyden" fukara evleri vardır. Evliya burada "kamış" yerine "ney" kelimesini kullanarak özellikle dayanıksız "zayıf ve basit" evler olduğunu vurgular. Dükkânları da aynı şekilde kamıştan yapılmış, basit ve fakir görünüşlüdür: "Çalaşdan yani külbe-i ahzân" [kamıştan yapılmış hüzün kulübesi]. Halk hastalıklıdır ("emrâz-ı zahîre", basur iltihaplanması). İshal yaygındır, burada insanlar vebadan değil, ishalden ölür. İlkel bir cinsellik yaşayan "âdem"lerin giyimleri bir gömlek ve üstüne incecik bir şaldır [ince yün dokuma]; orta halliler hem üstüne hem altına peştamal giyerler, fakirler yalnız beline "futa-i Nilî" [mavi peştamal] sarıp çıplak gezerler. Kadınlar siyah ya da beyaz peştemal bürünüp başlarına siyah "burka" tutarlar; halkı esmerdir, güzel genç "mahbûb ve mahbûbe" [erkek ve kadınlar] yoktur; sivrisineği çoktur (437).

Evliya bundan sonra daha vahşi bir doğaya ve daha az bilinen bir coğrafyaya doğru gideceğinin bilincindedir. Tüm zorluklara karşın, bu yolculuğu aynı zamanda dünya coğrafya literatürüne katkıda bulunmak idealiyle gerçekleştirmektedir. Bunu şöyle açıklar: Batlamyus'un (Ptolemaios)

Asuan harabeleri.

dünyayı "ilim ve akıl" gücüyle anlatmasına karşılık, Yeni Dünya'yı (Amerika) keşfeden Padre (Pedro Álvares Cabral; ö. 1520) ve Kolon (Cristóbal Colón; ö. 1506) adlı ruhbanların hayatlarını seyahatle geçirdiklerini, dünyayı gözlemleyerek anlattıklarını, Batlamyus'un soğuk, sıcak ve tehlikeler dolayısıyla gidemediğini, onların ise dünyayı doğudan batıya, kuzeyden güneye birkaç kez dolaştıklarını, yalnız Akdeniz ve Karadeniz'i gezmeyip Bahr-ı Muhit'i gezdiklerini, Bahr-ı Okyanus, Bahr-ı Hind, Danimarka, Portakal (Portekiz) ve Yeni Dünya (Amerika) denizcilerinin onların haritalarına göre hareket edip dolaştığını yazarak haritalarının güvenilirliğini belirtir ve doğru harita yapmak için seyahatin önemini vurgular. Dolayısıyla kendisinin bu yolculuğunun, Kolon ve Batlamyus'un gerçekleştiremediği "müstesna" bir yolculuk olduğunun bilincindedir ve burada gezip gördüğü yerlerin, şehirlerin, köy, kasaba, dağ, nehir ve kalelerin resimli haritasını yapmak istediğini bildirir.[7] (437)

BERBERİSTAN TOPRAKLARI VE "OK GEÇMEZ" ORMANLAR

Evliya Çelebi, İbrim'den sonra Berberistan topraklarına girer, Afrika içlerinde ilerledikçe korucu desteği artar; yerli tüccarlar ve çok sayıda yerli askerle yola çıkar. İbrim'deki "kâşif" [vali], dizdâr [kale muhafızı] ve "serdâr" [komutan] Evliya'ya "iyi korunması" için Funcistan sultanına yazılmış mektuplar verir. Orada bulunan Funcistan tüccarları, Berberistan tüccarları ve 300 "hımâr-süvâr" [eşek binen] Sây kalesindeki askerlerden 70 adet "tüfekendâz" muhafız, ayrıca "kâşif"in adamlarından 20 kişi, (hediye olarak) iki deve yiyecek, iki hecin, bir kısrak ile birlikte "piyâde, cemel-süvâr, esb-süvâr ve hımâr-süvâr" 800 silahlı bir toplulukla yola çıkar (437-438).

Bundan sonra aslan, kaplan ve daha başka yırtıcı hayvanların olduğu, insan izi olmayan korkunç yerlerden, altı gün durmadan sık ormanlar içinden ("ok atsan geçmez") güneşi görmeden giderler (438). Doğa artık tamamen değişmiştir. Evliya, "Rûm eşcârlarından nişân yoktur" diyerek, bildik dünyasından ne kadar uzaklaştığını vurgular. Değişik ağaçlar görür: "santa ağacı" (akasya),[8] "sindiyân" (pelit ağacı, pırnal),[9] "etle ağacı" (ılgın)[10] (438).

Kalesi Nil içindeki bir ada üzerinde bulunan Sây şehrinde onu "hoş geldın" topuyla karşılarlar. Dizdarın evinde misafir ederler ve şehrin ileri gelenleri "Çok şükür Rûm âdemi gördük" diye sevinirler (438). Şehri gözlemlerken siyah taştan yapılmış kalenin eşik kemeri üstünde kaleyi yaptıran Ebrehe'nın kara taştan yapılmış dev görünüşlü korkunç sureti onu ürkütür ("mehîb ve div-sıfat"). Hasırdan, kamıştan yapılmış fakir evlerin olduğu bu şehirde han, hamam, medrese, zaviye, mektep ve sebil gibi binaların olmadığını hayretle anlatır. Beyaz adam gözüyle, bu bölgede darı yetiştirilen verimli topraklardan başka altın olduğunu, fakat halkın bunu elde etmesini bilmediğini özellikle vurgular (439).[11] Sây çevresinde yaşayan Beni Halfa kabilesi "abûsu'l-vech" [çirkin yüzlü], "bî-mezhep" [dinsiz], "sahrâ-nîşîn" [çölde yaşayan] bir kavimdir, burada sürekli isyan ve çatışma yaşanmaktadır.

Evliya, Sây kalesine kapatılmış fil kadar büyük siyah aslanlar görür. Her tarafta aslan, kaplan, gergedan, zürafa, ceylan, yabani koyun dolaştığını, ortalığın kepçe kuyruk, yılan, yabani eşek ve benzeri vahşi hayvanlarla dolu olduğunu bildirir. Burada da havanın latif olmasından dolayı genç erkek ve kadınların güzel olduğunu söyler (439). Fakat

Rûm'dan (Osmanlı'dan) ticaret için gelen "beyaz insan" delikanlıları kendi tuzaklarına düşüren kötü/ahlaksız kadınlar da vardır (Circe 421; Füvve-i Âlî 423 vb). Bundan sonrası artık Funcistan'dır ve burada "Rûm oğlanı asla yoktur" (Rûm oğlanı: Osmanlı'dan gelen beyaz renkli insan); ticaret için gelenleri de "Beyâz âdemdir" diye alay ederler (439). Sây şehrinin ileri gelenleri ona, bundan sonra karşısına çıkacak olan açlık, aşırı sıcak, "zengi harâmî"ler gibi tehlikeleri anlatırlar ve yolculuğa devam etmesine izin verilmez. Fakat o her şeye rağmen yola çıkar (439-440).

ESRARENGİZ FUNCİSTAN (SUDAN)

Funcistan topraklarında Evliya'nın ilk durağı Magrak, Tennâre ve Sese şehirleridir. Yine "zâgî, bâgî, dâgî" [kara derili, kaba saba, ilkel] askerler, kamıştan evler, avret yerleri örtülü çıplak ve esmer, kara saçlı insanlar görür. Magrak'ta kendisine, "bela yükü" dediği iki fildişi hediye ederler.

Nil'in doğusunda "siyâh zengiler"in içinden geçerek, deve eti yiyerek ve deve sütü içerek ilerlerken artık silahların da değiştiğini gözlemler: Sese kalesindeki mancınık, hurma ağaçlarıyla ve fil derisinden yapılmış urganlarla taş atılan bir mancınıktır. Bu, Evliya için basit ve komik bir düzenektir; Osmanlı'da bayramlarda çocuklar için yapılan salıncağa benzer (441). Bu coğrafyada silahlar ok, yay, kılıç, sapan, hışt (kısa mızrak), mızrak, çatal harbe [süngü], fil kalkanıdır. Buralarda top tüfek olmadığını vurgular. Sese'den korucu olarak "eli harbeli" 500 çıplak piyade korucuyla yola çıkar (442). Hafîr-i Sagîr şehrinde "fil kemiğinden toplar" dikkatini çeker (442). Difna'da da "fil inciğinden" top atarlar (448). Hafîr-i Kebîr'de, Evliya "kan" [sultan/vezir] tarafından bin atlı ile asker ve top atışıyla karşılanır. Önemli bir merkez olan Hafîr-i Kebîr'in valisi Kör Hüseyn Beg'dir.[12] Evliya'yı ve adamlarını onun sarayına yerleştirirler, çok zengin ikramda bulunurlar: "İki yüz ekmek, birer koyun, iki kazan yağ ve bir cerre bal..." Evliya, "Allaha çok şükür buğday ekmeği gördük" der (442). Kale kapısındaki file binmiş çirkin yüzlü ve korkunç görünüşlü ("ucbelikâ bir hey'et-i acîbe") kara zenci heykeli (kabartması?) gözünden kaçmaz. Burada kadınların yüzü sıcaktan esmer ve kırmızıdır; başları açık olan bu kadınların saçları ince ince örülmüştür: "...Bir güne saç örerler güyâ hayâldir." (442)

Özellikle toplumsal yaşamdan kesitler yansıtan gözlemleri, Afrikalı insan tasvirleri, ilişkilerde davranış ve anlayış farklılıkları Evliya Çelebi'nin "beyaz âdem" ve "beyaz adam" izini sürmemize olanak verir. İnsana ilişkin gözlemleri, olumlu ve olumsuz nitelemeleri bu coğrafya insanını nasıl algıladığının ipuçlarını sunar.

Hafîr-i Kebîr, kalesinin içinde kamış, hasır evler olmakla birlikte nispeten mamur bir şehirdir. Böyle olmakla birlikte Evliya, şehrin en önemli camisi olan Hüseyn Beg Camii'ni ihtiyaca yetecek kadar yapılmış olup basit, sade ve özensiz bulur: "Müfîd ü muhtasar alçak minâre hemen sünnet üzre yapılmış müzeyyen değil." (442)

Bu bölgedeki şehirlerde ticaret mallarının bolluğunu ve bunların çarşı pazar yerinde herhangi bir gözetim olmaksızın açık olarak durduğunu hayretle dile getirir: "Bu Sindî'nin çârşü-yı bâzârında ve mahzenlerinde fil dişi ve gergedân boynuzu ve keler derisi ve âbnüs ağacı dağlar gibi bâzâr yerinde pâymâl-i rimâl olup bî-kıymet yatır." (443)

O sırada Evliya, savaşa çıkmış olan Funcistan veziri Kör Hüseyn Beg'e yardım götüren asker kafilesiyle karşılaşır. Uçsuz bucaksız bir kalabalıktan oluşan vahşi sesleri göğe yükselen bu askerleri "cemapur askeri" (eğitimsiz insan topluluğundan oluşan ordu) olarak niteler (443).[13] Askerin kalitesizliğine yönelik değerlendirmesini "Kan"la [vezir] aralarında geçen diyalogla pekiştir. "Kan" öğünerek "Osmanlı bu kadar askere malik midir ?" diye sorar. Evliya, "Bu kadar çok deve, bu kadar çok çıplak askerimiz yoktur. Fakat Osmanlı'nın toplu tüfekli iyi yetişmiş 'pâk' askeri vardır" der. (443) Vali ve adamları da Hüseyn Beg'in askerinin "deryâ misâl" olduğunu bildirirler. Evliya, asker denen bu kalabalığı hiç beğenmez ve bir iç monologla "Bunların asker dedikleri bir sürü çıplak, aç, kara sığır sürüsüdür. Başlarındaki yüzbaşı bunları döve döve götürür. Kemikleri sayılacak kadar zayıftır, güçsüz zavallıdırlar. Bütün yetenekleri ceylan gibi hızlı koşmaktır..." diyerek küçümser.[14]

Evliya, yolda (Danika sahrası) yine Kör Hüseyn Beg'e yardım götüren Berberistan meliki ile karşılaşır; o da çok sayıda deve ve askerle yola çıkmıştır (443). Evliya askerlerin çokluğunu belirtmek için "Askerlerin başı sabah, sonu da ikindi zamanında geçer" der. Sayısal çoklukla eğitimsizlik arasındaki zıtlığa dikkat çeker. Berberistan melikinin çadırını ise fakir bulur: "Kara şal [yün] çadır içinde beş on meşin yasdık ve siyah kilimler..." (443). Melik, Evliya'ya saygı gösterir; kandiller yakıp deve eti kebabı, hurma ve darı ekmeği ile ziyafet verir. "Berber melikinin yemekten sonra ellerini yıkamayıp makrama [büyük mendil] ile silmesi" Evliya'nın gözünden kaçmaz. Kıyafeti ise "beyaz dokuma kumaş ("sâde") giymiş, başı açık, saçları kıvrım kıvrım örülmüş aydınlık yüzlü bir insan; fakat "siyâhçerde" (koyu esmer) hizmetçileri korkunç görünüşlüdür (443). Yemeğin üstüne ikram edilen hurma şerbetini melik ile aynı ağaç kâseden içmek hoşuna gitmez, ama oradaki usullere zoraki uyduğunu belli eder: Melik kendi elindeki kâseyi Evliya'ya ikram eder, o da saygı gösterip, alıp içer (443). Berberistan meliki,

Evliya'nın Mısır veziri tarafından Funcistan melikine gönderildiğini öğrenince Mısır'dan Funcistan'a hiç "beyâz âdem" gelmediğini söyleyerek, Evliya'yı çok özenle koruyup Func sultanına götürmeyi teklif eder: "Hiç bu Funcistân'a Mısır vezîrinden beyâz âdem geldiği yokdur, bu âdem sızın misafirinizdir. Bir hoş tazîm edip Funcistân melikine vâsıl edelim" (443). Evliya, yalnız beyaz derili insan olarak değil, aynı zamanda "değer verilen" yabancı olarak ilgi görür.

Vardan şehri bu bölgede 7 camı, 40 zaviyesiyle oldukça mamur bir şehirdir; ancak binaları, Evliya'nın ölçülerine göre Osmanlı binaları gibi gösterişli değildir, "Arabistan tarzı" basit binalardır: "Arabistân tarzı ve Rûm binâları gibi değildir ve ol zîb ü zînet yokdur, ancak halkına göre binâlar var" (444). Korkunç ve vahşi hayvanlarla dolu olan, sıcaktan insanın beyninden pıştığı ("Şiddet-i hârdan âdem beyninden pişer") bu bölgede binlerce deve yükü yiyecek alıp büyük bir asker kalabalığıyla yola çıkarlar. "Yeryüzünün haşeratı" olarak nitelediği bu askerleri Evliya, hayvan gibi çirkin ve ilkel sesler çıkaran bir kalabalık olarak tasvir eder (444).

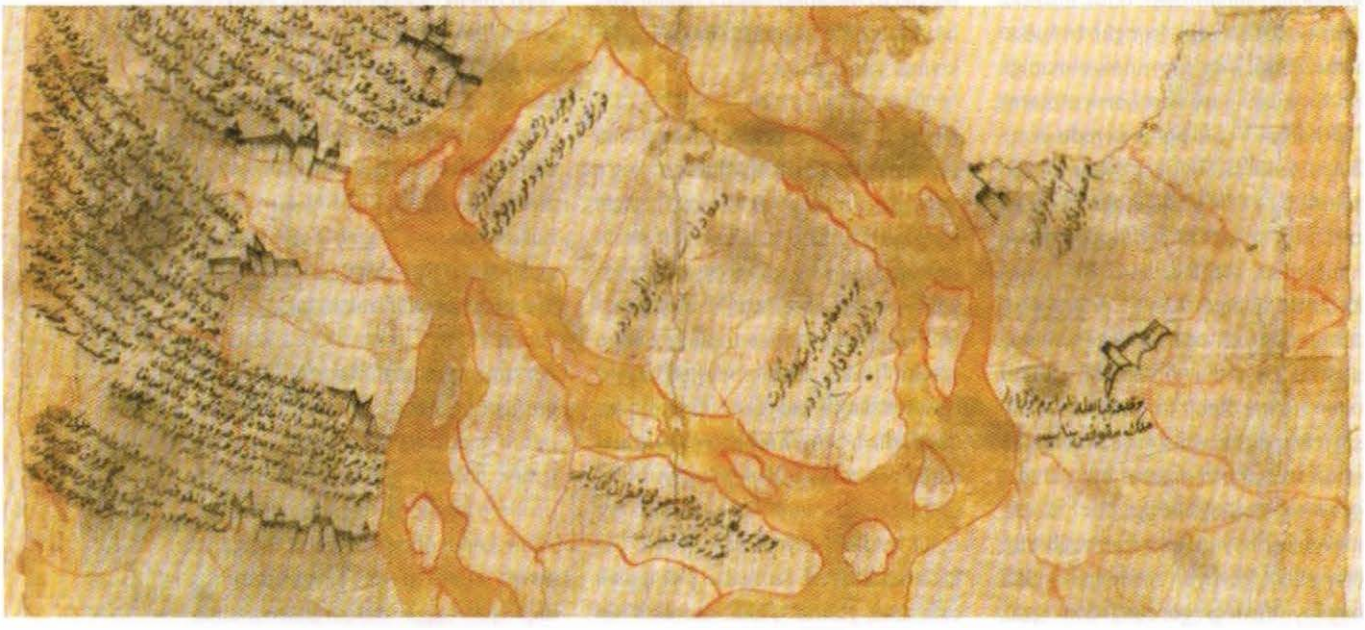
Evliya, bu yolculuğunda Mısır valisi İbrahim Paşa'nın mektuplarını ve hediyelerini vermek üzere mutlaka görüşmek istediği Kör Hüseyn Beg ve askerleriyle Hankoç ovasında karşılaşır. Buradaki asker kalabalığı da onu şaşırtır.[15] Aşırı sıcakta başlarına yağ ("zebat yağı"[16]) sürmüşlerdir ve bu yağın rahatsız edici keskin kokusu burnuna çarpar. Hüseyn Beg'in askerinin uçsuz bucaksız kara çadırlarının arasında Osmanlı çadırlarına, Mısır askerine benzer olanlar da vardır, Evliya bunları görünce sevinir (444).

AFRİKA'DA TÜRKÇE KONUŞAN BİRİSİNE RASTLAMAK!

Mısır valisi tarafından gönderilmiş olan Evliya Çelebi, Kör Hüseyn Beg tarafından büyük bir ilgi ve saygıyla karşılanır. Hüseyn Beg, Evliya'ya Türkçe hitap eder. Evliya onun Türkçe bilmesinden "Canım yerine geldi" diyecek denli mutlu olur: "Safâ geldin, hoş geldin dedikde cânım yerine geldi. Meğer fasih Türkçe bilirmiş..." Bu konuşmadan, Evliya'nın başka yolculuklarında söz etmediği bir iletişim sıkıntısı yaşadığı, anlamadığı bu dil dünyasında kaygı ve yabancılık çektiği anlaşılır. Hüseyn Beg'le arasında sıcak bir dostluk kurulur, zengin bir hediyeleşme yaşanır, kendisine çeşitli ikramlar sunulur (444). O kadar mutlu olmuştur ki onun için çok değerli olan ve koynunda son kalan Kaya Sultan yağlığını (büyük mendil) Hüseyn Beg'e hediye eder. Hüseyn Beg "Rûm" (Osmanlı) hediyesine sahip olmayı uğur sayar (444). Akşam vakti askerin "gülbang" sedasından korkan Evliya'nın yüreği ağzına gelir ve onu eğitimsiz insan sesinin ürkütücülüğü karşısında bir beyaz adam tepkisiyle buluruz. Beyaz adam ilk kez korkuyla file biner; fil derisinden örülmüş ip merdivene "Allahım koru!" diyerek çıkar. Filin üstündeki mahfilde giderken kahve içer ve bu koşullarda kahvenin dökülmemesi onu çok şaşırtır (445).

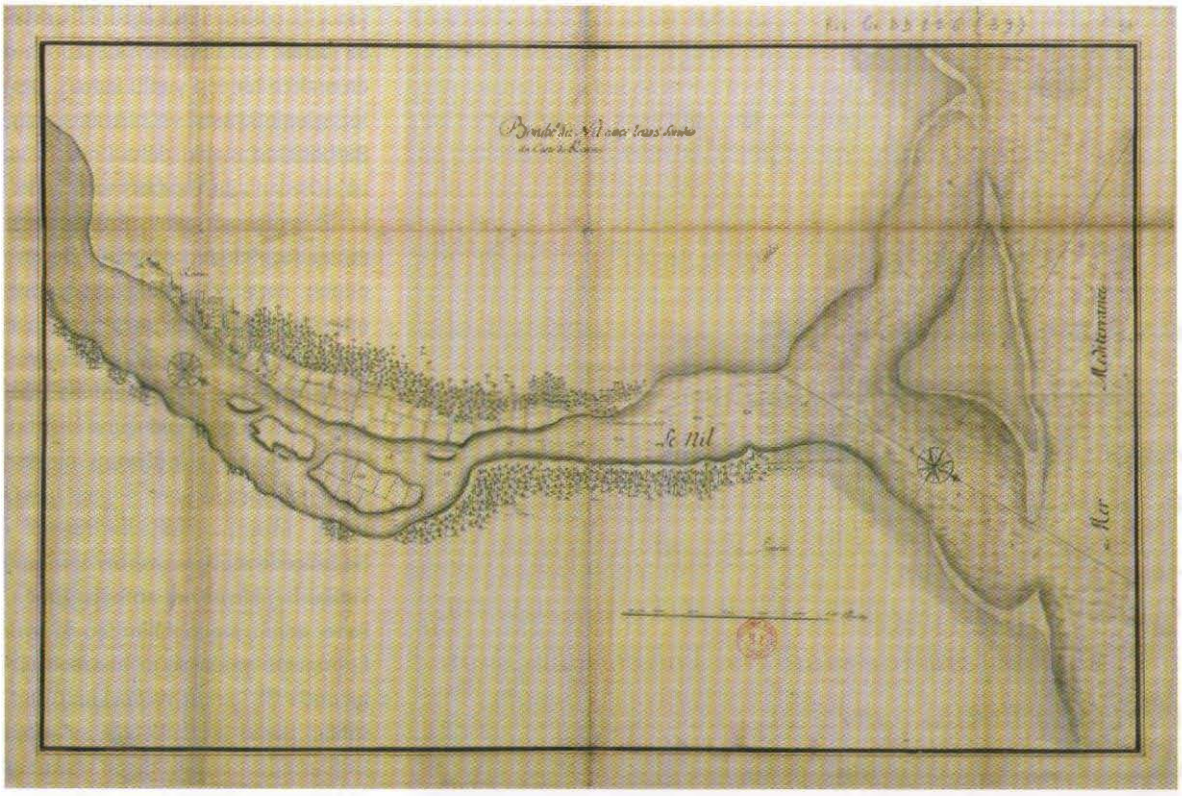
Hüseyn Beg ateşperestlerle savaşır. Evliya, Hüseyn Beg'in askerlerinin saldırısını "hayvanların leşe saldırmasına" benzetir: "...eyle hücûm eylediler kim güyâ mûr [u] mârlar lâşeye seğirdir." (446) Böyle olmakla birlikte, Müslüman askerlerin tarafını tutar, onların üstünlüğünü paylaşır.

Hüseyn Beg, Firdaniye kalesinde tüm hazineleri ele geçirip ateşperestleri esir alır; kalenin içini dışını kazıyıp çok miktarda altın ve altın yatağı, fildişi, amber gibi kıymetli maddeler bulurlar. Evliya, kendi uygar dünyasında elde edilmesi imkânsız olan bu tür kıymetli hammaddelerin çokluğunu hayretle vurgular (446). Buna karşılık para (altın ve kuruş) ve üretilmiş madde (keten bezi, mavi bez, ok, yay, kılıç, mızrak) olmadığını yine aynı hayretle dile getirir (446). Buradaki mağaralarda yaşayan "âteşperest"lerin ve "şemsperest"lerin ayinlerini gözlemler. Ateştperestlerin ibadet için her sabah "pana" [sorkun/ben ağacı],[17] "santa, sındiyân, abnûs" [abanoz] ağaçlarından muazzam bir ateş yaktıklarını, fakat "haşerât" olarak ni-

İbrim kalesi.

Robert Dankoff ve Nuran Tezcan, *Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası: "Dürr-i Bî-misâl fî Ahbâr-ı Nil"* (İstanbul: YKY, 2011).

Nil ve civarı.

Bibliothèque national de France koleksiyonu

telediği "Berberî, Funcî, Kırmanki ve Kakanî" askerlerinin bu ateşi dışkılarıyla vahşice söndürdüğünü de vurgulamadan edemez (446).

Hüseyn Beg'in askerlerinin önüne gelen kabileleri yağma edip çok büyük miktarda ganimet ele geçirdiğini bildirirken, buradaki insanların öküz, fil, güneş gibi doğaya dayanan inanç kültürüne küçümseyici bakışı yansır ve bu bölgelerin ilkelliğini "âteş-perest, gâv-perest, fil-perest, âfitâb-perest diyârları..." (446) nitelemesiyle dile getirir. Yağma yapan asker ile onların ele geçirdikleri hayvan ganimeti ve "çirkin yüzlü, deve dudaklı zenci" esirleri aynı kategoride sayar (447).

Bir süre Hüseyn Beg'in misafiri olan Evliya, Funcistan sultanına gitme görevi dolayısıyla ondan izin alıp yoluna devam etmek ister. Hüseyn Beg onun Rûm'dan geldiğini yani "beyaz ve yabancı" olduğunu ve "korunması" gerektiğini bildirir: "...Sizler kavm-i Rûmsuz ve garîbü'd-diyârsız, hâlâ bizim müsâfirimizsiz, müselmânlık oldur kim herkese eylik ede..." (447). Hüseyn Beg, Müslümanlık gereği onu korumanın kendi sorumluluğu olduğunu belirtirken Evliya'nın "uygar-yabancı" profili pekişir.

BEYAZ ADAM VE KARA DERİLİ YERLİ: "BEYÂZ SÂDELİ, BELİ ZİLLİ, ELİ HIŞTLI, BAŞI CIGALI, BİR ZÂGÎ ÂDEM"

Tam o sırada Berberistan melikinin geldiğini haber veren "bir adam" Hüseyn Beg'in önünde zıplayıp sıçrayarak secde eder. Evliya bu adamın görünüşünü şaşkın bakışlarla izler: "bir beyâz sâdeli, beli zilli, eli hıştlı, başı cıgalı,[18] bir zâgî âdem gelüp..." (447) [beyaz dokuma giymiş, belinde zil, elinde ok, başında kuş yeleği olan kaba saba bir karaderili...]. Evliya, iyice göreneklerinin dışına çıkmıştır. Berberîleri "ser-bürehne" [başı açık kavim] olarak küçümser; çünkü onun terbiye anlayışına göre, başı açık olmak bir ilkellik ölçütüdür ve ayıptır.[19] Berberî meliki elini öpmek isteyince kendi göreneklerine uymayan bu davranış karşısında elini vermez, reddeder. Bu davranışın aslında "değer verilen misafiri ululamak" anlamına geldiğini ve onların eski bir âdeti olduğunu öğrenir. Böylece kendisinin "yüksek" konumda olduğunu vurgulayarak "beyaz adam" bakışını açık eder: "Meğer bunların deeb-i kadîmleri [eski âdetleri] pek mahabbet edüp ta'zîm edecekleri müsâfirin elin öpmek şart imiş." (447). Hüseyn Beg, Berberî melikine Evliya'nın yolda "birinci derecede" korunması için çok sıkı talimat verir ve fildişleri, gergedan boynuzları, güzel cariye kızlar, zenci gulamlar, hecin tavusları, iki fil, külçe altın, misk kedileri, misk, anber, panzehir, kakule gibi "iki katar deve yükü"nden oluşan pek çok egzotik hediye verir.

Berberistan topraklarında yol boyunca Berberî kavminin yaşadığı kalelerden küçük yerleşim yerlerinden geçerler. Nil kıyıları çok verimli olmasına karşılık halk, örneğin Difna halkı ziraat yapamayacak kadar zayıf, miskin, kaba saba köle, "behâyim makûlesi" [hayvan gibil insanlardır (448). Kala-i Cebriyye'de halkın namazı kuralına göre değil, kendi tarzlarına göre saati belirsiz, hangi yöne olursa olsun durup kılmasına, hatta bir yere toplanıp beş vakti toptan bir oturumda kılmalarına şaşırır (448). Hannak kalesindeki halk ise deve ve file binmede maharetli olan çevik, "cıdabâz" [çıta gibi zayıf; çıta ile oynayan/kullanan] insanlardır (449). Handak kalesinde kamıştan Berberî evlerinde yaşayan kavmin "saçları iki yandadır, alınlarından enselerine kadar tıraş ederler." (449)

Yol boyu geçtikleri kalelerden, Berberistan melikine pek çok ganimet

hediyesi gelir (449). Berberistan melikinin bu ganimetten "ulemaya yeterince vermemesi" Evliya'nın dikkatinden kaçmaz. Meliki hasis bulur ve yolsuzluk yapmasına içinden kızar. Çadırında oturup deve sütü, darı ekmeğiyle beslenen, boza içen bu adamın bütün işi gücü hasislik ve aşağılık hesapları üzerinedir. Bu tepkisiyle Evliya'yı, haksızlığa başkaldıran bir beyaz adam profiliyle buluruz. Fakat içinden melikin adaletsizliğine tepki gösterse de "diyâr-ı gurbette" yolculuk gereği "Herkesin gerçeği gönlünce değildir âlem / Mümkin oldukca geçinmek gerek ammâ âdem" diyerek yine de onunla iyi geçinir (449). Ertesi sabah Berberistan meliki giyinip sayısı belirsiz kalabalıktan oluşan, "eli harbeli ve beli kırbalı" ve kendine mahsus lisanlarıyla "teganni" eden askerleriyle yola çıkar. Evliya bu askerleri kara sığır sürüsüne ("kara nahır") benzeterek aşağılar (449).

Akşam vakti askerin "gülbang" sedasından korkan Evliya'nın yüreği ağzına gelir ve onu eğitimsiz insan sesinin ürkütücülüğü karşısında bir beyaz adam tepkisiyle buluruz. Beyaz adam ilk kez korkuyla file biner; fil derisinden örülmüş ip merdivene "Allahım koru!" diyerek çıkar. Filin üstündeki mahfilde giderken kahve içer ve bu koşullarda kahvenin dökülmemesi onu çok şaşırtır.

anekdot, okuru daha sonra ulaşacağı Arbaci'de (Sudan'ın kadım şehirlerinden) Evliya ile Sudan sultanının veziri olan Kan Cercis arasında geçen kara derili ve beyaz derili arasındaki algı farkını vurgulayan diyaloga hazırlar. Donkola, Funcistan'ın ticaret merkezidir. Sudan, Isvan ve Funcistan tüccarları buradadır. Fakat "altın ve kuruş yoktur" yani ticaret takas usulüdür. (451) Maliki mezhep olan halkı dürüst ve namusludur. Ticaret şehri olmasına rağmen kahvehane ve bozahane dışında çarşı, han, hamam gibi sosyal işlevli binalar yoktur. Cuma günleri şehrin dışındaki bir meydanda pazar kurulur ve çevre yerlerden "ecnâs-ı haşerât" (böcek ve benzeri hayvan türü insanlar) dediği yerliler gelir. "Beyaz adam" gözüyle Donkola'daki kadınların ve delikanlıların çekici güzelliklerini vurgular: Sürmeli ceylan gözlü gözlü, esmer renkli, kırmızı yüzlü, alımlı yürüyen güzellerdir, fakat elbiseleri yoktur, ihram ya da peştamal bürünüp saçlarını örmüşlerdir, cehennemde yüzyıl yanmış gibi esmer ve zayıftırlar. Cesur ve saldırgan olup ilkel cinselliğe sahiptirler. Çıplak gezip, parasız yiyecek bulup yerler (450). İlk kez "at gibi, deve boyunlu, keçi kafalı, elma gözlü, deve dudaklı, minare boyunda" diye betimlediği ve "zurlapâ" diye adlandırdığı zürafa görür ve zürafa eti yer. "Müslüman beyaz adam" olarak, bunun "helâl" olup olmadığını sorgular: "Hakire teklif etdiler, tenâvül etdik, inşâallâh helâldir, kitâbda mahallin görmedik." (450)

EVLİYA ÇELEBİ İLK KEZ ZÜRAFA GÖRÜYOR: "KEÇİ KAFALI, ELMA GÖZLÜ, DEVE DUDAKLI, MİNARE BOYUNDA"

Evliya, Donkola'ya (Dongola) geldiğinde (449), bir süredir içinde yaşadığı ve gözlemlediği bu insanların neden kara derili ve çıplak olduklarını sorgular. Daha önce gezdiği coğrafyadaki insanlar ile bu insanların neden böyle farklı yaratıldığını irdeler. Bunu Nuh Peygamber ve oğulları arasındaki ilişkiye bağlar ve bunun üzerine bir anekdot anlatır. Anlattığı hikâyeyle insanlar arasındaki renk farkının nedenini açıklamış olur. Bu

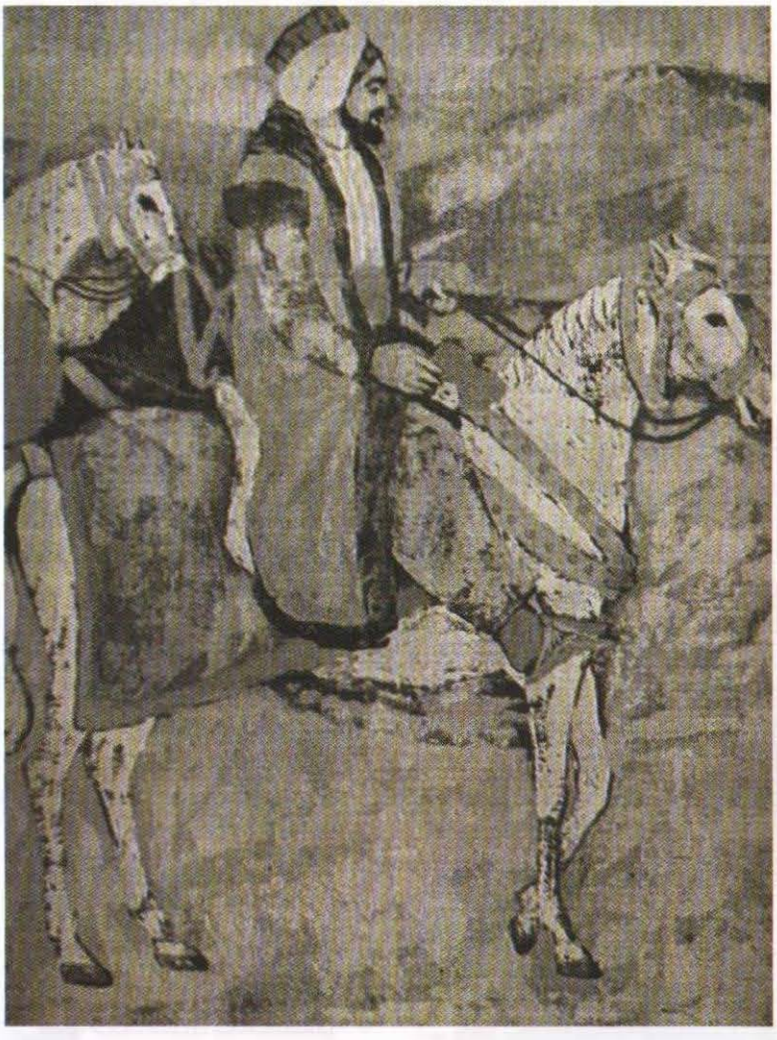
Evliya, Donkola'dan (Dongola) ayrılır.[20] Melik ona fildişi, Seylan taşı gibi çok kıymetli egzotik hediyeler sunar. Bu hediyeler karşısında o da melike bir top yünlü kumaş, destar, işlemeli yastık ve makrama verir. Berberistan meliki daha önce "Rûm işi" (Osmanlı'da yapılmış yani iyi kaliteli) hediye görmemiştir. Çok beğenir ve sevincinden oynar: "...Derûn-ı dilden hazz edüp safâsından raks etti. Zîrâ anlar bu güne Rûm metâ'ın görmemişler." (451) Evliya, böylece kendi hediyelerinin "üretilmiş mal" olarak çok değerli olduğunu belirtip, "uygar" dünyaya aidiyetini bir kez daha pekiştirir.

Bu bölgede maymun ve benzeri hayvanlardan başka her an koyun, sığır, deve kapıp suya dalan 40-50 zirâ (40x75cm), yaklaşık 30 metre uzunluğunda (!) "çirkin ve korkunç" timsahlar görür (452). Kabile evlerinin kapılarında timsah derisi çakılmış olduğunu gözlemler (452). Kara derili insan tasvirlerine "bülhe" yani aptal, ahmak sıfatını da ekler. Melik İdris kalesindeki halkı kendilerinden isyan ve kötülük gelmeyen dindar ve ahmak insanlar olarak niteler (454). Halfahı kalesi halkı ise karaderili, deve dudaklı, parlak gözlü, hırsız, yankesici ve saldırgandır (454).

Kadım şehir kalıntıları olan Ilgun cehennem sıcaklığında, fakat cennet gibi bir yerdir: "Şiddet-i hâr, diyâr-ı nârda şam-ı cennet-misâl..." Havası güzel olduğu için halkı zayıf, fakat sağlıklıdır ve doğum çoktur; hayvanlar senede üç kere ve ikişer ikişer doğurur, kadınlar ise yedi sekiz ayda ikiz doğururlar. Kadınlar ve erkekler on yılda yetişkin olur (454). Burada bulunan ılıcalardan dolayı Ilgun halkı "bugda" laçık esmerî renklidir ve sağlıklıdır; güzelleri Funcistan'da ve Isvan'da meşhurdur (454).

Bu bölgede artık hiç taş olmadığını ("Zerre-misâl bu şehrde taşdan alâmet yokdur") gözlemleyen Evliya, kamıştan yapılmış basit evlerin yanı sıra "tûb"dan[21] Ikerpiç] yapılmış Berberi evleri görür. Noci kalesi "santa" ağacından, içi toprak doldurularak, Arbaci'nin yüksek kalesi de ahşapların arası çamur ve darı sapı doldurularak yapılmıştır (455).

Evliya, Funcistan sultanlığının merkezi olan Sennar'dan önce Arbaci'ye gelir. Arbacı bu bölgenin önemli şehirlerindendir. Burada Funcistan sultanının kardeşi ve veziri olan Kan Cercis oturmaktadır. Evliya onunla tanışıp Hüseyn Beg'in ona gönderdiği ganimetleri ve Berber melikinin hediyelerini verir. Hüseyn Beg'in Hankoç ovasındaki gazası hakkında bilgi aktarır. Ayrıca kendi adına da hediyeler verir. Cercis, bu hediyeler karşısında çok memnun olur ("...vâfir hazzetdi"; 455). Fakat Evliya, şimdiye kadar tanıdığı insanlardan çok farklı bir insanla karşılaşmıştır, onun görünüş ve davranışlarını yadırgar. "Ammâ gâyet bülhe ya'nî oğuz âdem" diyerek onun "aptal, bön, kaba saba" bir tip olduğunu vurgular. Burada Rûm'dan yani uygar dünyadan ne kadar uzaklaştığını ve "beyaz âdem" ve "beyaz adam" olarak ne kadar yalnızlaştığını ve yabancılaştığını anlar; buradaki insanların ne kadar cahil, bilgisiz ve aptal olduğunu gösteren bir olay yaşar; belki de kurgular. Her zamanki davranış usulüyle Cercis'e hediyelerini sunup Hüseyn Beg'in gazasını anlatırken birden karşısındaki bu adamın ne kadar "bön" ("bülhe") bir tip olduğunun farkına varır ve aralarında geçen tuhaf diyaloğu ("kelâm-ı acîbe-i û")[22] aktarır.

"BEYÂZ ÂDEM"DEN "ÇİĞ ÂDEM"E EVLİYA ÇELEBİ'DEN KORKAN ARBACİ SULTANI KAN CERCİS

Kan Cercis, Evliya'yı ve adamlarını görünce korkup birden bir köşeye saklanır, tercümanını çağrır ve "Bu çığ âdemler nedir?" diye sorar. Tercüman "Mısır vezîrinden karındaşınız sultân-ı Fünc'a giderler" diye cevap verir. Cercis, "Ya bunlar niçün böyle beyâz çiğdir, bizim gibi kakan[23] değildir?" diye sorar. Tercüman, Evliya'ya dönüp "Kan Cercis buyururlar kim bunlar niçün böyle akdır? Yoksa yüzlerinin derisin yüzenlerden şikâyete mi geldiler? Bunları böyle beyâz çiğ edenin hakkından gelüp bunların hakkı hak olsun" der. Evliya "bu kelimât-ı ebleh" [saçma cümle] karşısında hayretler içinde kalır. 18 padişahlık ve krallık gezdiğini, bu kadar "saçma" bir söz işitmediğini söyler: "Âlem-i hayretde kalup ...Hayfâ vü dirîğ, başıma türâb-ı rîg kim on sekiz pâdişâhlık ve krallık yerleri geşt lül güzâr ederek bu diyâra düşerdik ve böyle kelimâtlar istimâ' etmeldim" (455). Ama bu yolculuğu yapmayı kendisinin istediğini, bu nedenle de kimseye kızmaya hakkı olmadığını düşünerek kendisini teskin eder ve hayatında hiç "beyaz insan" görmemiş bu adama dünya insanları hakkında "va'izâne" bilgi verir. Onun cahilliği karşısında kendi bilgisinin üstünlüğüne dayanarak dünyada insanların beyaz ve kara derili olarak bulunduğunu, derisinin yüzülmediğini anlatır.[24]

Kan Cercis'in bilgisizliği ve kafasızlığı karşısında Evliya, onu "Kan Cercis-i nâ-cins" yani "cinsi belli olmayan!/ ne idiği belirsiz!" diye niteler. Şimdiye kadar gördüğü insan tiplerinin hiçbirine uymayan bir insanla karşılaştığını vurgular. Aynı şekilde Kan Cercis de Evliya'nın sözleri karşısında şaşırır ve "zâğî ve rû-dağî âdemlerine" [kara derili, kaba saba adamlarına] "Siz bunların gibi pişmemiş çiğ âdemler gördünüz mü?" diye sorar. Orada Mısır'a ve Gazze'ye dek seyahat etmiş bir Berberi vardır, o Mısır'da böyle insanlar gördüğünü ve o bölgede güneşin bu kadar kuvvetli olmadığını, onun için insanların beyaz derili olduklarını bildirir: "Zâdekellâhu ömrek yâ Kan Cercis, Ben Mısır kavminde böyle pişmemiş çiğ kavm gördüm. Zirâ ol diyârda böyle şiddet-i hârlı şems olmaz, anıniçün çiğ kalırlar." (456) Evliya bunu duyunca çok korkar. "Bu deli"nin yani Cercis'in onları soyup güneşte birkaç gün pişireceği korkusuna kapılır ve "cızbız kebâbı gibi" pişmekten korkarak dua etmeye başlar. Cercis, yerinden kalkıp Evliya'ya ("hakîre") doğru gelir. Evliya hemen ayağa kalkar ve adamları da silahlı olarak hazırdır. Cercis bu sefer Evliya'nın kuşağına sarılır, "Görelim vücûdun dahi böyle yüzün gibi çiğ midir?" der. İyice şaşıran Evliya, çaresiz kollarını açıp başına kadar kaldırır. Fakat

Cercis yetinmez, kuşağını çözüp vücudunu çıplak olarak görmek ister, bu uygunsuz teklif ("teklîf-i mâlâyutâklar") karşısında Evliya öfkeden titrer, kendini zor tutar. Artık onu güneşte pişireceklerinden şüphesi kalmaz ve "Bire meded hay!" diye bağırmaya başlar. Orada bulunan Habeşliler, Cercis'e bunların Rûm olduğunu, bu tür davranışları bilmediklerini, "kuşağını çöz" demenin onlarda "parasını çalmak" anlamına geldiğini, bu durumda onların da silaha davranacağını ve burada kan dökületeceğini, kardeşi Func sultanının ise böyle bir duruma çok kızacağını anlatırlar. Cercis bu sözleri duyunca sakinleşir ve yerine oturup "sırıtarak" Evliya'yı yanına çağırır. Evliya pek gitmek istemez fakat gelmesini rica eder, onu dizinin dibine oturtur ve hayatında hiç beyaz derili insan görmediğini, onun için merak edip görmek istediğini, kendisini bağışlamasını, başka bir niyetinin olmadığını söyleyerek yine de başındaki sarığı çıkarıp başını göstermesini ister. Evliya yine büyük bir şaşkınlığa düşer ve adamın deli olduğuna şüphesi kalmaz: "Bildim ki bu âdemde cünûn alâmeti vardır." Deliye uymak deliliktir diyerek sarığını çıkarmaz ve bu kez Cercis'e sarığı çıkarmanın kendi kültüründe ayıp olduğunu, bunun bir Müslümanlık edebi[25] ve şehitlik gereği olduğunu anlatır: "Bizim başımızda destârımız böyle dırâz olduğunun aslı biz mücâhidün fi-sebîlillâhız. Şehîd olduğumuzda bununla sarup defn ederler. Alâmet-i Muhammedîdir ve ırz [u] vakâr-ı Ahmedidir. Bunu âdemin başından bozan ırzın bozmakdır. Hâlâ başımızda böyle alâmetdir." (456) Bu açıklama karşısında yaptığı hatayı anlayan Cercis ona deri yastığının altından amber, gülsuyu kokulu üzerlik, akik, mercan, ceviz iriliğinde inci gibi kıymetli eşyalar ve güzel kızlar, gulamlar hediye eder.[26] Bu hediyeler karşısında Evliya da ona yükünden kurtulmak istediği bir fil verir. Çünkü filler "her gün yüzer deve yükü alef [otl yerlerdi ve nehr-i Nil'in gûyâ nısfın nûş ederlerdi" [Nil'in yarısını içerlerdi].

"Beyaz âdem" ve "beyaz adam" Evliya bundan sonra egzotik yolculuğunu "avret yerleri"ni ucu boncukla süslenmiş, dilim dilim püsküllü koyun, keçi, ceylan derisiyle örtüp dolaşan çıplak kadınlar; çıplak, esmer, bir deve yulafı tanesine muhtaç, aç, serseri dolaşan, bir iplik versen boğaz tokluğuna üç dört gün hizmet eden; gazaba gelince azgınlaşan yaratıklarla karşılaşacağı Sennar'a (Sudan'ın eski başkenti) doğru sürdürür.

DİPNOTLAR

* Bu yazı "Evliya Chelebi's White Mans" View of the People in Africa in the Seventeenth Century" (çev. Gary Leiser) başlığıyla *Festschrift in Honor of Robert Dankoff* (ed. Gary Leiser and Bill Hickman) 2014'te yayımlanan yazıma dayanmaktadır.

1 Ebu'l-hayr İbrahim Paşa 1670-1673 (1081-1084) tarihlerinde Mısır valisidir.

2 Nil'in kaynağı "efsanevî" olarak Cebel-i kamer yani "Ay Dağı"ndan çıktığı kabul edilmekteydi. Nil'in gerçek kaynağının Viktorya Gölü olduğu 1827'de keşfedilmiştir.

3 Func: Sudan; Afnu: Nijerya'da Bornu'nun batısındaki halka verilen ad.

4 Evliya'nın bu yolculuğunda sık sık yediğini söylediği *dari* Sudan ve Etiyopya'da yetişen sorghum bitkisidir. Bu bölgenin ana besinleme maddesi olan bu bitkiden aynı zamanda alkollü içecek de yapılır. Nitekim Evliya geçtiği şehir, köy ve kasabalarda sık sık "güzel boza" olduğunu ve pek çok bozahane bulunduğunu yazar.

5 Al-Makrizî (1364-1442) Mısırlı tarihçi. Evliya'nın yazılı kaynaklarındandır. Bkz. Dankoff, "Evliya Çelebi ve Seyahâtnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı", *Türkler Ansiklopedisi* (2002), s. 268-291.

6 Evliya bu yolculuğundan dönüşte Kahire'ye giderken tekrar İbrim'den geçer. O zaman *İbrim'i firdevs-i huld-i berîn* yani cennetler cenneti diye niteler ve "beyâz âdem" görüp rahatladığını, atlarının arpa yiyip yüzünün güldüğünü, kendisinin ve adamlarının buğday ekmeği yiyip kuvvet (*kût-ı cân ve kuvvet-i cân*) bulduğunu bildirir. (498)

7 Bu resimli harita için Bkz. Robert Dankoff-Nuran Tezcan, *Evliya Çelebi'nin Nil Haritası: Dürr-i bî-misâl in ahbâr-ı Nil* (İstanbul: YKY, 2011).

8 *EÇSOS* 2004.236

9 *EÇSOS* 2004.243

10 *EÇSOS* 2004.128

11 "Bu vilâyette Nil-i mübâreki tur'a tur'a cereyân etdirseler hâk-i pâkinde alun hasıl olurdu." (439)
Afrika coğrafyasında başta altın olmak üzere çeşitli madenlerin çokluğu, toprakların doğal zenginliği Evliya'nın en çok dikkatini çeken bir özelliktir. Sudan yolculuğunun son durağı olan başkent Sennar'ın topraklarında kırk çeşit maden bulunan doğal zenginliğini ("Kırk ma'âdin-i hâslara mâlikdir") büyük bir ilgi ve hayretle anlatır. Bu zenginliğe karşılık halkın becerikliz ve tembel oluşu ise onu en şaşırtan durumdur: "Ammâ bir alay oğuz ve uğursuz tâ'ife içinde olmak ile istihrâcına kâdir değillerdir" (414a); "...Ve tıbrleri [altın] gâyet çokdur ammâ kal edüp altun sikke etmeği bilmediklerinden sikkeleri yokdur" (414a).

12 O dönemde Hafîr-i Kebîr'in valisi ve Sennar'daki Funcistan sultanının vezîri. Bkz. Ettore Rossi, "A Turkish Map of the Nile River, about 1685", *Imago Mundi* (1949), s. 73.

13 Kuzey Hindistan'daki Jaunpur/Jamnapur'dan. Bkz. *EÇSOS* 2013.81-82.

14 "Ammâ bunların asker ta'bir edikleri uryân ve ciğeri büryân, elinde ve dilinde bir dilim nân tenâvül ederek kara nahır gibi gürûh gürûh ve sürü sürü ol şiddetli hârda sürünerek, beriterleri ya'ni yüzbaşıları bunların başına götüne fil sikleri urarak götürürler..." (443)

15 "...bir âdem deryâsı ve deve gavgâsı içine düşüp kara çadır ve ihrâm derim ile mezkûr sahrâ pür olmuş. Ve bilâ-had ve lâ-nihâye harbe ve oklu ve yaylı zemberekli ve kemân küreli(?) ve sapan ve mızraklı kavmin hisâbın Hudâ bilür.... ol şiddetli hârda başlarının rây ihtiyat tayyibesinden âdemin demâğı mu'attar olur. Cümle zebât yağı sürünmüşler, esmerûl-levn şirîn çehre kavmdır.. kara çadırları cihânı dutmuş." (444)

16 "Misk yağı" Bkz. *EÇSOS* 2013. 251.

17 *EÇSOS* 2004.219

18 *EÇSOS* 2004. 97.

19 Müslümanlıkta başı açık olmanın ayıp olduğu anlayışı konusunda Robert Dankoff'un "Sarıklar ve Osmanlılar" yazısına bakınız; dipnot 26.

20 Berberistan melikinin Funcistan melikine gönderdiği hediyeleri götürmek için 10 bin âdem görevlendirilir. (451)

21 *EÇSOS* 2013. 233.

22 A.C.S. Peacock "The Ottomans and the Func sultanate in the sixteenth and seventeenht centuries" (Bulletin of SOAS 75,1.2012. 87-111- School of Oriental and African Studies 2012) başlıklı yazısında 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlılarla Func Sultanlığı arasındaki ilişkiler üzerine kapsamlı bir inceleme yapmıştır. Peacock bu yazısında Ebu-Bekr bin Behram Dımışkî'nin *Nuzretu'l İslâm ve'l-Surûr fi Tahrir-i Atlas Mayor* (1685) adlı eserinde *Faslı der beyân-ı Func saltanatı* bölümünden bir pasaj aktarır (106-107). Bu pasajda Dımışkî Sinnar'daki Func sultanının kulağında küpeler ve kolunda altın bileziklerle süslü giyimini tasvir eder. Bu sultanın vezirinin Arbaci'de oturduğunu, onun da aynı şekilde süslü giyindiğini bildirerek bu şehrin kurban bayramındaki tuhaf bir âdetini anlatır. Bu, bayram namazından sonra hutbe okuyan hatibe uğur getirdiğine inanılan sığır tezeği atma âdetidir. Hem Evliya Çelebi'nin eserinde hem de Dımışkî'nin eserinde bu şehre ilişkin (absürd!) bir hikâye anlatılması ilginç bir paralellik göstermektedir.

23 Kakan: sultan, hükümdar; pişmiş (?) Bkz. *EÇSOS* 136. 2013.

24 "Biz Mekke ve Medine sultânı mevlânâ mülûkü'l-Arab ve'l-Acem ve'r-Rûm Kostantıniyye kayseri Sultan Mehemmed Hân'ın kullarındanız ve anın hükmündeki türâbda sâkiniz. Bi-emrillâhi ta'âlâ ol diyârlarda âdetullâh bunun üstüne câridir kim ol diyârların kavmi bizim gibi beyâz ola. Ve bu sizin Funcistân ve Berberistân ve Sûdân ve Bağanisla veyl-hâsıl bu cezîreı Mısır içinde olan halk Hazreti Nûh oğlu Hâm evlâdlarındandır, cümle sizin gibi yüzleri gözleri ve sözleri bile böyle karadır. Allâhu Rabbül-âlemîn sızı böyle siyâh, bizi böyle beyâz halk etdi. Yohsa bizim yüzümüz derisin kimse yüzümedi. Eyle olsa (ve) yüzümüzden kan cereyân ederdi. Yohsa biz şikâyete gelmedik. Yüzümüz dü-cihânda ak eden Hak'dır, Hak'dan hakkı kim alıvermeğe kâdirdir?" deyü vâ'izâne..." (456)

25 R. Dankoff, "Sarıklar ve Osmanlılar" başlıklı konferansında (20.09.2012. Bilkent Üniversitesi) İslam'da başlığın (sarık, serpuş) önemi üzerinde durmuş; bir Müslümanın itibar ve şerefinin göstergesi olduğunu Müslümanlıkta başı açık olmanın "öteki" için bir sembol olduğunu minyatürler üzerinden göstermiştir.

26 "Alu şemâme beyâz amber çıkarup ihsân etdi. Ve bir tobra dahi mâverdî ve iki tobra akîki yemenî ve mercân cevzi bevvâ kadar iri habbeleri verdi. Ve iki siyâh bâkire kızlar ve sekiz esmerûl-vech gulâmlar verdi." (496)

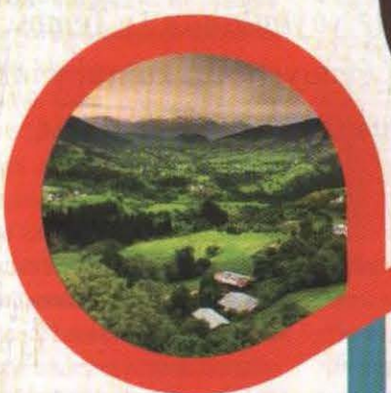
Adım Adım Anadolu®

8-10 Temmuz
İstiklâl Yolu
İnebolu'dan Çankırı'ya

SADECE FEST'TE

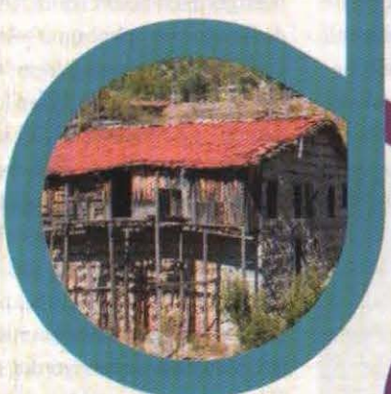

8-11 Temmuz
Bulutların Üzerinde
Maçahel ve Yaylaları

15-16 Temmuz
Sagalassos ve Lavanta
Kokulu Kuyucak

22-23 Temmuz
Ormana
Düğmeli Evler

29-30 Temmuz
Baksı Müzesi

SADECE FEST'TE

22-23 Temmuz
HaBuDiyar®
Haftasonu Gümüşhane
ve Santa

fest FEST TRAVEL

yurtici@festtravel.com
0850 622 33 78

www.festtravel.com
/festtravel

Mersis No: 0385044598200019

"ARAPLAR VE TÜRKLER": 1910 YILINDA *LE TEMPS* VE *TANİN* ARASINDA BİR TARTIŞMA*

SELİM SEZER

İttihatçılar ve Araplar arasındaki ilişkiler hakkındaki literatür gelişmeye devam etmektedir. Biz bu makalede, zamanla uluslararası bir boyut da kazanacak olan "Arap sorunu"nu ve bu soruna ilişkin tartışmaları bir mikro örnek üzerinden inceleyeceğiz. Ele alacağımız örnek, Nisan 1910'da Paris'te yayımlanan Le Temps *gazetesi ile İstanbul'da yayımlanan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kamuoyundaki baş sözcüsü konumunda olan* Tanin *gazetesi arasında yaşanmış bir polemiktir.*

1908 yılının Temmuz ayında Meşrutiyet'in yeniden ilan edildiği haberi Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerine ulaştığında, uzun zamandır beklenen bu haberi sevinç gösterileri ve kutlamalarla karşılayan yerler arasında imparatorluğun Arap vilayetleri de vardı. Başta Beyrut olmak üzere Arap nüfus çoğunluklu pek çok şehirde kutlamalar günlerce devam ederken, aralarında Reşid Rıza, Curci Zeydan, Cemaleddin el-Kasımi, Ruhi el-Halidi gibi isimlerin de olduğu pek çok Arap aydın, gazeteci ve âlim de, devrimi takip eden haftalar ve aylar boyunca, istibdadın son bulmasını ve hürriyetin gelişini öven yazılar kaleme alacaktı.[1]

Arap siyasetçilerin ve aydınların yeni rejime verdiği destek uzun denebilecek bir süre boyunca devam edecek olsa da, İstanbul'daki hükümetin 1908 Devrimi'ni takip eden süreçlerde Arap vilayetlerine yerel dili bilmeyen Türk memurlar tayin etme ve mahkemeler de dâhil olmak üzere kamu işlerinde tek geçerli dil olarak Türkçe kullanımını zorunlu tutma gibi uygulamalara gitmesi, tedrici bir şekilde, özellikle Suriyeliler arasında güçlü bir adem-i merkeziyetçi reform hareketinin gelişmesine yol açacak ve İstanbul'la muhalif Araplar arasındaki gerilim, 1913 yazında İttihat ve Terakki'nin kapsamlı bir siyaset değişikliğine giderek Araplarla uzlaşma yolunu seçmesine kadar büyüyerek devam edecekti.

İttihatçılar ve Araplar arasındaki --değişken, karmaşık ve çetrefil-- ilişkiler hakkındaki literatür, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde önemli oranda gelişmiştir ve halen gelişmeye devam etmektedir. Biz bu makalede, bu ilişkilere dair kapsamlı bir resim ortaya koymak yerine, zamanla uluslararası bir boyut da kazanacak olan "Arap sorunu"nu ve bu soruna ilişkin tartışmaları bir mikro örnek üzerinden inceleyeceğiz. Ele alacağımız örnek, 1910 yılının Nisan ayında, Paris'te yayımlanan *Le Temps* gazetesi ile İstanbul'da yayımlanan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kamuoyundaki baş sözcüsü konumunda olan *Tanin* gazetesi arasında yaşanmış bir polemiktir.

TARTIŞMANIN BİRİNCİ SAFHASI

İki gazete arasındaki tartışma, o tarihte Paris'teki Osmanlı Ticaret Odası'nın başkanlığını yapan ve kendisi de ilk dönemlerde İttihatçıları desteklemiş olan Suriyeli Şükrü Ganem'in *Le Temps* gazetesine bir mektup yazmasıyla başladı. *Le Temps*, 4 Nisan 1910 tarihli nüshasının başyazısını bu mektuba ayırdı. "Araplar ve Türkler" başlığını taşıyan imzasız başyazı, mektuptan bazı kısa alıntılar da yapmakla birlikte, kendi sözlerini ve argümanlarını da ortaya koyuyordu.

Söz konusu yazıda, Jön Türklerin çözmesi gereken bütün zorluklar arasında en ağırının "ırk sorunu" olduğunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun "modern bir devlet olmak için İslam'ın yapamadığı şeyi yaparak ırklar arasında eşitliğin sağlanması için her şeyi yapmak zorunda olduğunu" söyleyen gazete, o günlerde Araplar ve Türkler arasında anlaşmazlıklar yaşandığını belirterek, Ganem'in mektubunun da bu huzursuzluğun kanıtlarından biri olduğunu savunuyordu. Gazete, Şükrü Ganem'in mektubunu yayımlayarak bu tartışmada taraf olmadığını ifade ediyor, ancak arkasından ekliyordu: "Türkiye"de artık bir meşruti rejim olduğuna göre, çözümler, serbest tartışmalar yoluyla geliştirilmeliydi. Bir başka deyişle *Le Temps* gazetesi, "Araplar" ve "Türkler" arasındaki tartışmanın tarafı olmaksızın, bu tartışmanın gelişmesinde bir rol oynayarak çözümün de geliştirilmesine aracı olmayı umduğunu ileri sürüyordu.

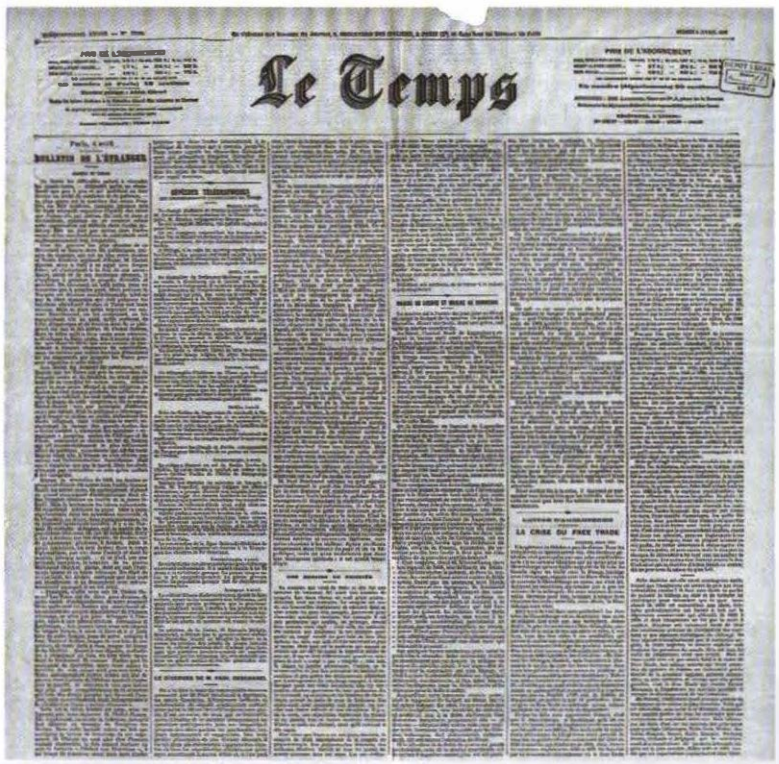
Şükrü Ganem'in mektubunda hem Arap soyundan geldiğini, hem de Osmanlı devletine bağlılığını vurguladığını ifade eden *Le Temps* gazete-

sinin aktardığına göre Ganem, 1908 Devrimi sürecinde bütün unsurlar gibi Arapların da hürriyeti coşkuyla kutladığını, ancak devrimin "ertesi gününde" huzursuzlukların baş gösterdiğini ve Türklerin kendilerini diğer unsurlara ısındırmak için hiçbir şey yapmadığını yazmıştı. Arapların Meclis'te ve devlet görevlerinde yeterli ve hakkaniyetli şekilde temsil edilmediğini söyleyen Ganem, ülkede nüfusun yaklaşık yarısına denk gelecek şekilde 12 milyon Arabın yaşamasına karşın Meclis-i Mebusan'ın 240 üyesinden 65'inin, Meclis-i Âyân'ın 40 üyesinden ise sadece dördünün Arap olduğunu, askeri ve diplomatik yapılar içinde Arapların yok denecek kadar az olduğunu söylüyordu. Ganem, mektubun gazete tarafından alıntılanan bir kısmında ise şu ifadeleri kullanmıştı:

> Türkler neden bizden, bağımsızlık ruhumuzdan, sayımızdan korkuyor? Ayrılıkçı projeleri ciddiyetle besleyen Araplar hangileridir? Eğer Yemen isyan ediyorsa, bu, imparatorluktan çıkmak için değil, çürümüş ve tiranca bir yönetimden kurtulmak içindir... Jön Türkler, hepimizin, Türklerin ve Arapların dininin temeli olan, kanunlarımızın, dualarımızın, hepimizin Yasa'sının, Kuran'ın ve hilafetin dili olan dilimizden haklı olarak çok gurur duyan bizlere, Türkçeyi dayattı. Mebuslarımıza gelince, kendilerini Türkçe ifade etmeyi beceremedikleri için, Meclis içinde zor durumdalar.[2]

Le Temps gazetesinde yer alan yazının son paragrafı, "İşte tez bu" cümlesiyle başlıyordu. "Antitez", yahut cevap ise birkaç gün sonra, *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid (Yalçın) Bey'den geldi. Şükrü Ganem'in mektubundan hareketle yayınlanan *Le Temps* başyazısının içeriği karşısında "hayretlere düştüklerini" söyleyen Hüseyin Cahid'e göre Türkler de dâhil olmak üzere bütün unsurların içinde mevcut durumdan memnun olmayan kişilerin olması son derece doğaldı, ancak Türklerle Araplar arasında kesinlikle bu yazıda tarif edilen türden ilişkiler yoktu. Ganem'in iddialarının içinde doğru olan tek şeyin, Türklerin kendilerini diğer unsurlara ısındırmak için başlangıçta hiçbir şey yapmaması olduğunu söyleyen Hüseyin Cahid bunun Türk milletinin suçu olmadığını savunuyordu:

> Çünkü Türk milleti kendi mukadderatına ancak 10 Temmuz'dan sonra sahib olmuşlardır. 10 Temmuz'dan sonra Araplara daha fena muamele edildiği iddiası ise sırf yalandır. Ve yine Araplara karşı bir iftiradır. Çünkü bu tarz ifadeden Arapların eski devre mütehassir oldukları gibi bir mana çıkar ki, bunu Araplar hesabına kemal-i nefretle reddederiz.

Le Temps

5 Nisan 1910 tarihli *Le Temps* gazetesi.

Bibliothèque national de France koleksiyonu

طنين

8 Nisan 1910 tarihli *Tanin* gazetesi.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu

Memurluklar ve Meclis-i Mebusan'daki temsille ilgili söylenenlerin tamamen keyfi olduğunu savunan, orduda Arapların olmadığı iddiasına ise "gülmekten başka verilecek cevap olmadığını" söyleyen Hüseyin Cahid'e göre ordudaki Arapları görmemek için kişinin gözlerinin garezle örtülmüş olması gerekirdi. Ayrıca

İttihatçıların önde gelen ideologlarından, *Tanin* gazetesi sahibi ve başyazarı Hüseyin Cahid (Yalçın) Bey.

SALT Galata arşivi.

ordudaki Arapların sayıları azsa, bunun sebebi de kendi çabalarının azlığıydı. Memurların unsurlar arasındaki dağılımında ise nüfusa göre oran aramamak gerekiyordu: "Umum Osmanlı'nın işleri umum Osmanlılar tarafından" yapılıyordu.[3]

Hüseyin Cahid'in bu ilk yanıtını, iki gün sonra aynı yerde verdiği ikinci yanıt izledi. *Tanin* başyazarı, 10 Nisan 1910 tarihli yazısında, *Le Temps* gazetesinin iddialarını dört başlık altında topladı. Bu iddialardan dille ilgili olan dışındakilere ayrıntılı yanıtlar vermeye koyulan Hüseyin Cahid, Araplara Türkçenin dayatıldığı iddiasına cevaben ise "Türkler Araplara cebren hiçbir yerde Türkçeyi kabul ettirmediler, böyle bir teşebbüse de kalkmadılar. Buna da asılsız demeyelim mi?" demekle yetinmişti.[4] Diğer yandan, Arapların kendi aralarındaki ideolojik farklılaşmanın –ve içlerinden bir kısmının halen hükümeti destekliyor olmasının– bir göstergesi olarak, gazetenin aynı tarihli yazısında tartışmaya Havran Mebusu Halil Bey de katıldı. Şükrü Ganem'e gönderme yaparak "Araplar namına, kendi fikirleri hilafına söz söyleyen bu adam kim oluyor, bu salahiyeti nefsinde nasıl buldu bilmiyoruz" diyen Halil Bey, Arapların, Türklerin ve Osmanlılığı teşkil eden diğer kavimlerin bir ailenin fertleri olduğunu, aralarında herhangi bir yanlış anlaşılma veya ihtilaf olmadığını savunmuştu. Havran mebusu, Arap mebusların Meclis'te Türkçe konuşmak zorunda kaldığı ve bu yüzden kendilerini ifade edemediği iddiasına da itiraz etmiş ve Arap mebusların tamamının Türkçe konuşmayı ve yazmayı mükemmel şekilde bildiğini ileri sürmüştü.[5]

İKİNCİ SAFHA

Böylelikle, 4 Nisan 1910'da *Le Temps* gazetesinde yayınlanan yazıya *Tanin* gazetesi sütunlarından üç ayrı yanıt gelmiş oldu. Ancak tartışma burada bitmemişti. Bu itirazların gelmesi üzerine 15 Nisan günü Paris gazetesinde aynı başlığı taşıyan bir yazıya daha yer verildi. "Araplarla Türkler arasındaki" tartışmanın devam ettiğini söyleyen *Le Temps* gazetesi, bu tartışmaların yeni olmadığını, bütün Arap basınının uzun zamandır bu meselelerle meşgul olduğunu savunuyordu. "Türklerle Araplar arasında tartışmasız bir şekilde bir ihtilaf olduğunu" ileri süren başyazı, bu ihtilafın en fazla yoğunlaştığı noktanın da dil sorununun ele alınma biçimi olduğunu söylüyor ve "Türkler" ile "Araplar"ın bu konudaki bakış açılarını, kendi yorumuna göre özetliyordu. Gazeteye göre hükümetin tezi, "Tek bir resmi dilin olması gerekir. Farklı ırklara Osmanlılık fikrinin empoze edilmesi gerekir. Türkçe bu zamana kadar hükümetin dili olduğu için, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi dili olması da doğaldır. Bu yüzden Araplar Türkçe öğrensinler, biz de onlara yönetici görevlerinin kapılarını daha fazla açmaktan memnuniyet duyarız" şeklindeydi. Arapların yanıtı ise şuydu: "Siz bize, yönettiklerinin dilini bilmeyen memurlar, yargıladıklarının dilini anlamayan hâkimler gönderiyorsunuz. Oysa Türkiye, dil sorununun bulunduğu tek ülke değildir. Avusturya-Macaristan'da altı, İsviçre'de üç, Belçika'da iki dile izin verilmektedir. Ilave olarak Arapça, İslam'ın din dilidir. Türkler Kuran'ı anlamak için Arapça okumalıdır. Nihayet, Türkçe bilmeyi nasıl tanımlayacağız? Ve bunun sınırları nereye kadar gitmelidir?" Bu tartışmaya ilave olarak "Arapların" imparatorlukta sayılarına ve değerlerine orantılı bir rol oynamayı isteme hakları olduğunu, "Türklerin" ise yöneticisi oldukları siyasi rejimde bir birlik olmasını istemeye hakkı olduğunu söyleyen gazeteye göre bu iki eğilim çelişkili olsa da, uzlaşmaları mümkündü.[6]

Bu ikinci yazıya da yanıt gecikmedi. Hüseyin Cahid Bey, *Tanin*'in 19 Nisan 1910 tarihli nüshasındaki başyazısında *Le Temps* gazetesinin "Türklerin Araplara cebren Türkçeyi kabul ettirdikleri" iddiasından vazgeçip, bunu başka biçimlere soktuğunu ileri sürdü. Hüseyin Cahid'in gazetede diğer ülkelerden verilen örneklere verdiği yanıt ise, tartışmayı başka bir bağlama taşıyordu:

> Avusturya ve Macaristan'da altı lisana müsaade edilirmiş demek, bizim memleketimizde de altı lisana müsaade etmek, yani altı lisan-ı resmi kabul etmek için bir sebep teşkil etmez. Avusturya ve Macaristan'da muhtelif lisanlar kullanılıyorsa orada bir nevi muhtariyet idaresine malik eyaletler de vardır. Bu muhtelif lisanlar oralarda kullanılır. Bir hükümet içinde isteyen altı lisandan birini kullanabilir demek, hükümet yerine Babil Kulesi dikmek demek olur.
>
> Binaenaleyh fikrimizce Türkiye'de hükümetin birkaç lisan-ı resmisi olsun denmesi Türkiye'yi adem-i merkeziyet esasına göre birkaç parçaya taksim arzusundan başka bir şey değildir.

Öte yandan yazıda Hüseyin Cahid'in bir düzeyde "uzlaşmacı" bir tutum aldığı da görülüyordu. Öncelikle, *Tanin* başyazarı, mahkemelerde tek dil olarak Türkçenin zorunlu kılınmasını

yanlış bulduğunun altını çiziyordu. Bundan daha ilginci, Arap vilayetlerine ve diğer vilayetlere giden memurların bulundukları bölgede konuşulan yerel dili bilmesi gerektiğini söylemeseydi; bunu ilginç kılan ise, o tarihten yaklaşık bir buçuk yıl önce, memurların yerel dili bilmek zorunda olmadığı şeklindeki resmi argümanın en ateşli savunucularından birinin kendisi olmasıydı.[7] Ancak Hüseyin Cahid şimdi bu yeni yaklaşımını ortaya koyarken önemli bir şerh de düşüyordu: Memurlarda öncelikli olarak aranması gereken şey, görevinin ehli olmalarıydı ve bölgede Arapça bilmeyen çok sayıda memurun hepsinin bir anda ve sırf bu nedenle görevden alınması halinde, yerlerine kimin getirilebileceği sorusunun yanıtı yoktu. Hüseyin Cahid Bey yazısını şu sözlerle bitirmişti:

> Bugün şüphesiz ki elsine-i mahalliyeye vâkıf memurlar ve hâkimler tamamen bulunamıyor. Fakat yavaş yavaş elbette bu noksan da telafi edilecek, memurlar lisan-ı mahalliyi öğrenmeye mecbur tutulacak, yalnız Arapların değil, her unsurun ihtiyacı te'min edilecektir. Bu hakikat bu kadar aşikâr iken, kimse bunun esas itibariyle haklı olduğunu inkâr etmezken, bunu bir "mesele" addetmek bizce doğru bir şey değildir. "Mesele" denilebilecek başka bir şey varsa, o başka. İzah edilirse onu da tedkik ve tenkıd eyleriz.*

Geç Osmanlı döneminde Arap siyasetinin merkezlerinden olan Beyrut'tan bir görünüm (20. yüzyıl başları).

Library of Congress koleksiyonu.

SONUÇ YERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Kuşkusuz, iki gazete arasında yaşanan bu polemik, II. Meşrutiyet döneminde bu konularda yürütülen tartışmaların yalnızca çok küçük bir parçasıdır. Ancak bu tartışma kendi başına da, dönemin ruhuna ve eğilimlerine dair bazı göstergeleri içinde barındırmaktadır. Öncelikle, İstanbul ile Araplar arasında Meşrutiyet'in ilanının hemen arkasından yaşanan "balayı" süreci bitmiş görünmektedir. Araplar arasında hükümet karşıtı sesler yükselmekte, bu sesler aynı zamanda uluslararası platformlarda dillendirilir hale gelmektedir. İttihatçılar ise Araplara karşı bir farklılık söylemi geliştirmemekle ve Osmanlıcı iddialarını korumakla birlikte, ifade edilen rahatsızlıkların önemli bir kısmını kabul etmemekte ve bir "parçalanma korkusunu" dışavurmaktadır. Diğer yandan bu süreçte İttihatçılara destek veren Araplar da bulunmaktadır; bu sebeple tartışmanın "Türkler" ile "Araplar" arasında vuku bulduğu tam anlamıyla doğru değildir. Ancak politize Araplar arasındaki meşru rahatsızlıklar sonraki dönemlerde de devam edecek, adem-i merkeziyetçi reform hareketi önce 1913 başında Beyrut'ta, arkasından aynı yılın Haziran ayında Paris'te düzenleyeceği kongrelerle tepe noktasına varacak ve İttihatçıları somut tavizler vermeye zorlayacaktır.

DİPNOTLAR

* Bu makale, yazarın bu yılın Ocak ayında sunduğu doktora tezinin üçüncü bölümündeki bir pasaj temelinde hazırlanmıştır. Bkz. Selim Sezer, "Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Tartışmaları ve Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Suriye Siyaseti", Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, yayınlanmamış doktora tezi (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet Kuyaş), Ocak 2017, 308 s.

1 Bunların içinde belki de en canlı ve dikkat çekici örnek olarak Reşid Rıza, kendisinin çıkardığı *El Menar* dergisinde, "Geçmiş ile şimdi arasındaki fark, gece ve gündüz, karanlık ve aydınlık, gölge ve güneş, hakikat ve yalan, bilim ve cehalet, güç ve güçsüzlük arasındaki fark gibidir" ifadelerine yer vermişti. Bkz. Anne-Laure Dupont, "Réforme et révolution dans la pensée arabe après 1908"; François Georgeon (haz.), *"L'ivresse de la Liberté": La Révolution de 1908 dans l'Empire Ottoman* (Paris-Louvain- Walpole, MA: Peeters, 2012) içinde, s. 424.

2 "Bulletin de l'étranger- Arabes et turcs", *Le Temps*, 5 Nisan 1910.

3 Hüseyin Cahid, "Araplar ve Türkler", *Tanin*, 26 Mart 1326 / 8 Nisan 1910.

4 Hüseyin Cahid, "Milliyet meselesi", *Tanin*, 28 Mart 1326 /10 Nisan 1910.

5 Halil Emirizade, "Araplar ve Türkler", *Tanin*, 28 Mart 1326 /10 Nisan 1910.

6 "Bulletin de l'étranger: Arabes et turcs", *Le Temps*, 15 Nisan 1910.

7 Örneğin 1908 yılının sonbahar aylarında yine *Tanin* gazetesinde yer alan bir başyazıda, Hüseyin Cahid'in kaleminden şu kelimeler çıkmıştı: "Bu hükümet Türk ve Müslüman hükümettir. Binaenaleyh devletin lisan-ı resmisi Türkçedir. Her unsura mensub olabilen memur Rumca, Bulgarca, Ermenice öğrenecek değil. Hükümetle alışverişi olacak Rum, Bulgar, Ermeni, Türkçe öğrenecektir." Bkz. Hüseyin Cahid, "Anâsır-ı Osmaniyye'nin birleşmesi", *Tanin*, 2 Teşrinisani 1324 / 15 Teşrinisani [Kasım] 1908.

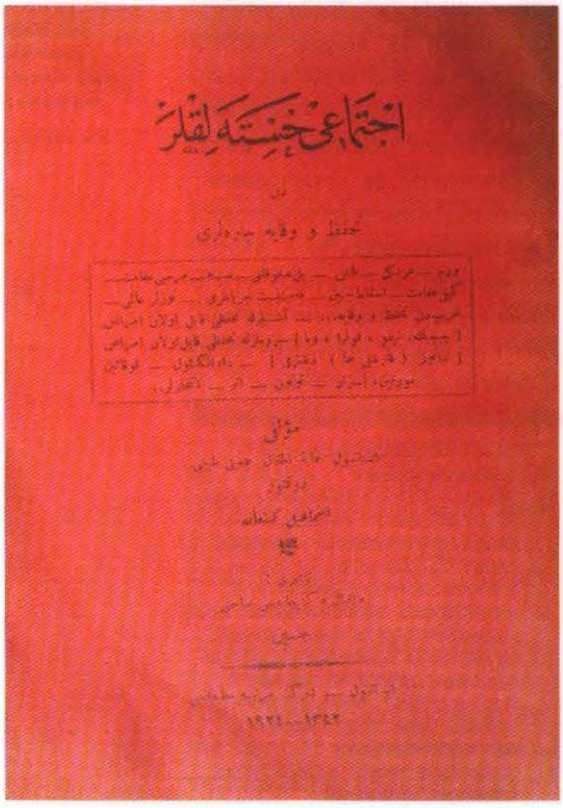
8 Hüseyin Cahid, "Araplar ve Turkler", *Tanin*, 6 Nisan 1326 / 19 Nisan 1910.

ERKEN CUMHURİYET, KÜRTAJ YA DA ISKAT-I CENİN

ZAFER TOPRAK

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, çocuk ölümleri gündemde yer tutan bir meseleydi. 1925'te toplanan Birinci Türk Tıp Kongresi'nde en yoğun tartışılan başlık bu olmuş, Resimli Ay *1927 yılında çocuk doğumu, çocuk ölümü ve çocuk ıskatı üzerine derinlemesine görüşmeli bir anket yapmak gereği duymuştu. İsmail Ken'an* İctimaî Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri *adlı kitabında "ıskat-ı cenin"e özel bir yer ayırıyor. Doktor Cemal Zeki konuya dair iki kitap yazıyordu:* Çocuk Düşürmek-İçtimaî-Tıbbî *ve* Gebelik, Doğum, Lohusalık Devresinde Görülen Hastalık ve Ölümlerden Korunma Çareleri.

Cumhuriyet'in ilk yılında yayımlanan, Ismail Ken'an'ın *İctimaî Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri*[1] adlı eserinde toplumsal hastalıklar arasında "ıskat-ı cenin", yani çocuk düşürme de yer alıyordu. Yazara göre, büyük kentlerde çocuk düşürme olayı doğumlarla eşit, belki de daha fazlaydı. Sekiz on sene önce yüzde doksan "hatayı saklamak felaketinde bir genç kızın vaziyeti kurtarmak" zorunluluğu karşısında çocuk düşürme söz konusu iken artık hayat pahalılığı, maişet darlığı çocuk düşürmelerde temel faktör olarak ortaya çıkıyordu. Cihan Harbi öncesi 7 Osmanlı lirası bir aileyi geçindirmeye yetiyordu, oysa savaş sonrası hayat pahalılığı nedeniyle bu meblağ en az 160 liraydı ve bu para pek az kimsede vardı. Bu koşullar altında kimse çocuk yapmaya cesaret edemiyordu. Ana baba ortak bu "cürüm"e iştirak ediyorlardı. Çocuk düşürmeyi meslek edinmiş birçok ebe, hatta doktor da bu yolla servet edinmişti. Ve Ismail Ken'an'a göre, her gün yüzlerce şahsı öldüren bu kişiler kanunun pençesinden kurtuluyorlardı.

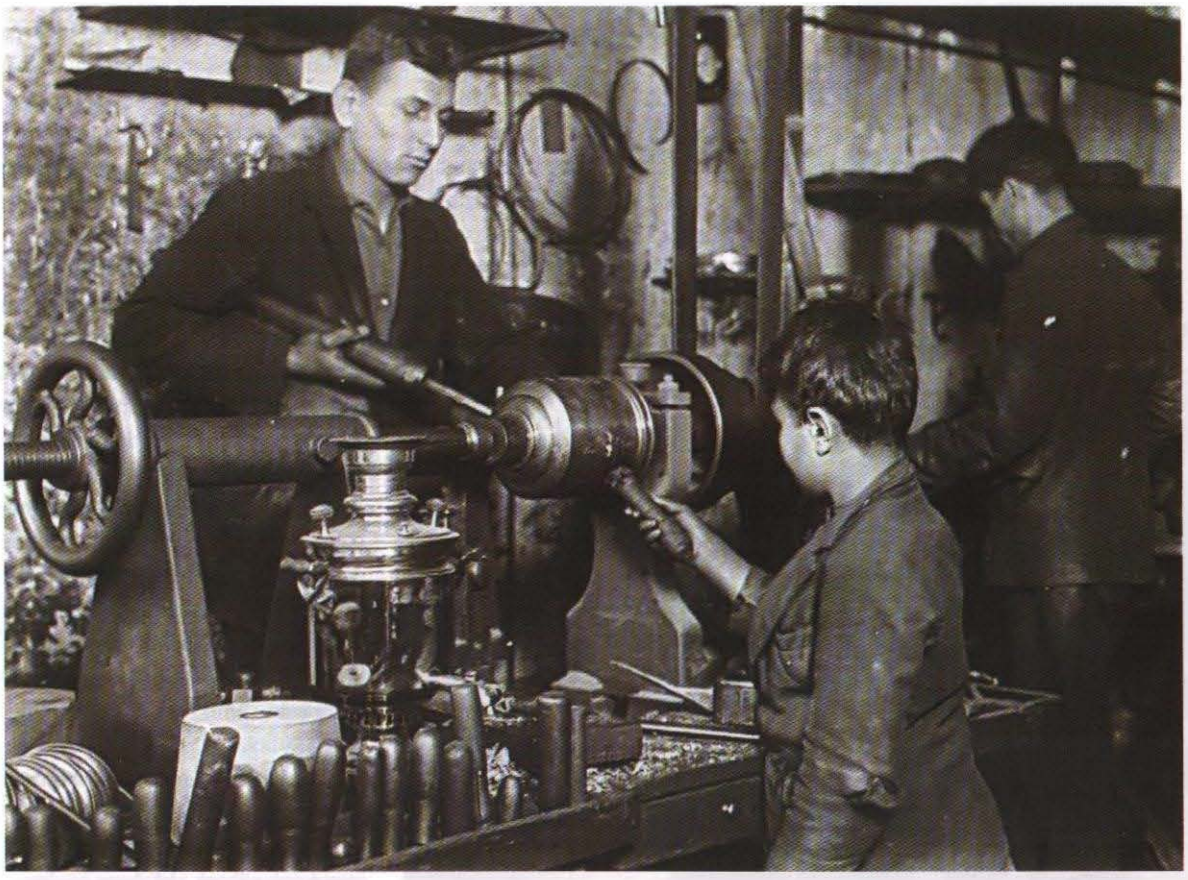
Doktor İsmail Ken'an İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti Tabibi, *İctimaî Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1342-1924.

Vatana bu büyük felaketi getiren bu gibi eşhasın izinin sürülmesi, meydana çıkarılması ve ağır cezalara çarptırılması şarttı. Kim olursa olsun bu cinayetleri işleyenler cezalandırılmalıydı. Bu amaçla yasalara daha ağır cezalar konmalıydı. Gereğinde sıhhiye müfettişleri şüphelendikleri yerleri teftiş etmeli ve "ıskat-ı cenin" icra edilen batakhaneler hükümet tarafından yakından izlenmeli, gizli cinayetler şiddetle cezalandırılmalıydı. Hatta bu amaçla daha iyi sonuç alabilmek için polis teşkilatına "zeki ve memleketimizin yeni nurlu ilimleriyle yetişmiş kadınlar" alınmalıydı.

İSMAİL KEN'AN VE "ISKAT-I CENİN"

Ismail Ken'an "ıskat-ı cenin"le mücadelede kamu kurumlarına önemli görevler düştüğü kanısındaydı. Belediyeler bazı hayır cemiyetlerinin yardımıyla, görünür olmayan kimi yerlerde gizli sıhhî doğum yerleri yapmalıydı. Buralara başvuran hamile kadınlara hiçbir sual sorulmamalı ve kimlikleri anonim tutulmalıydı. Bir uzman doktor, bir asistan ve birkaç hastabakıcıdan oluşacak bu sıhhî doğum yerleri ancak hali vakti yerinde olanlardan ücret almalıydı. Beşinci aylarında hamileler buralara kabul edilmeli ve dokuz ay dolması beklenmemeliydi. Ayrıca bu sıhhî gizli doğum yerlerine bağlı kreşler ihdas edilmeli ve özellikle fukara kadınların çocukları oralarda büyütülmeliydi.

Kadınların ve genç kızların çocuk düşürmek zorunda kalmasının temel nedenlerinden biri, hamileliklerinin duyulması ve mahallede rezalet çıkarılması korkusuydu. Böylece gizli kalan doğumlar bu tür cinayetlerin

Küçük yaşta çocuk işçiler fabrikalarda istihdam ediliyordu.

önlenmesinde önemli bir etmen olacaktı. Bu arada ebelerin formasyonu sırasında bu konuda uyarılarda bulunulmalı ve kendileri sıkı bir denetim altında bulundurulmalıydı. Hamile kadınlara çocuk düşürenleri tavsiye edenler "şerik-i cürm", yani suç ortağı addedilmeli, bu konuda bilgisi olanlar hükümete ihbarda bulunma mecburiyetinde tutulmalıydı. Bir yandan yukarıda belirtilen türde seçenekler sunularak çocuk düşürme girişimlerinin önüne geçilirken, zecri yasal önlemler de uygulamaya sokulmalıydı. Öte yandan çocuk sevgisini artırmaya yönelik eğitici faaliyetlerde bulunulmalıydı.

Çocukların haklarının uluslararası ortamda korunması amacıyla bir örgütün gerekli olduğu düşüncesi ilk kez Jules de Jeune tarafından 1894 yılında ortaya atılmıştı. Bu amaçla çocukların, gençlerin ve annelerin korunması konusunda ilk resmi girişim 1912 yılında İsviçre'de ve benzer bir çaba Belçika'da görülmüştü. Bu çabalara Cihan Harbi nedeniyle ara verilmiş, konu Milletler Cemiyeti'nin kuruluşuyla tekrar gündeme gelmişti. "Din, milliyet, ırk, farkı gözetmeden beşerin felaketzede çocuklarına şefkat kanatlarını açmak" amacıyla Beynelmilel Çocuklara Yardım Cemiyeti kurulmuş, Cemiyet 1920 ile 1923 yılları arası 80.000 altın İsviçre frangı toplamış ve bir milyona yakın çocuğa yardım eli uzatmıştı.

Bu arada 26 Eylül 1924 tarihli Hukuk-ı Etfal Beyannamesi, bugünkü adıyla Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi yayınlanmıştı. Bu beyannamenin maddeleri o günkü dille şöyleydi [Yanlarına İngilizcesini veriyoruz]:

1- Çocuk maddeten manen tabii neşv ü nevasını ve inkişafını bulabilecek surette yetiştirilmelidir. [*The child must be given the means requisite for its normal development, both materially and spiritually*]

2- Çocuk aç ise karnını doyurmalı, hasta ise tedavi edilmeli, geri kalmış ise cesaret verilmeli, yoldan çıkmış ise doğru yola getirilmeli, öksüz ve bakımsız bulunursa, barındırılıp himaye edilmelidir. [*The child that is hungry must be fed; the child that is sick must be nursed; the child that is backward must be helped; the delinquent child must be reclaimed; and the orphan and the waif must be sheltered and succored.*]

3- Felaket günlerinde herkesten evvel çocuklar mazhar-ı himaye edilmelidir. [*The child must be the first to receive relief in times of distress*]

4- Çocuk hayatını kazanabilecek bir hale getirilmeli ve zayıf insanlar] sırtından kazanmak yolundaki, teşebbüsât ve muamelâta karşı vikaye olunmalıdır. [*The child must be put in a position to earn a livelihood, and must be protected against every form of exploitation*]

5- Çocuk en iyi kabiliyetleri kardeşlerinin hayrına maruf olmak lâzım geleceği hisleriyle büyütülmelidir. [*The child must be brought up in the consciousness that its talents must be devoted to the service of fellow men*]

İsmail Ken'an bu beş maddeyi saydıktan sonra "ıskat-ı cenin" konusunda şu sonuca varıyordu: Çocuk daha anasının rahminde iken himaye edilmeliydi. Onu öldürmek bir cinayetti. Bu cinayeti işleyenler acımadan ezilmeliydi. Böylece "ıskat-ı cenin" girişiminde bulunanların girişimleri akim kalırdı.

Yoksul çocuk sayısı her geçen gün artıyordu.

RESİMLİ AY'IN ANKETİ

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çocuk ölümleri basında geniş yer tutar olmuştu. Tabipler arasında da temel sorunlardan biri buydu; nitekim 1925'te toplanan Birinci Türk Tıp Kongresi'nde en yoğun tartışılan konu olmuştu. *Resimli Ay* 1927 yılında çocuk doğumu, çocuk ölümü ve çocuk ıskatı üzerine derinlemesine görüşmeli bir anket yapmak gereği duymuştu.

"Çocuk doğumu, çocuk ölümü ve çocuk ıskatı hakkında doktorlarımız ne diyorlar?"[2] başlıklı bu ankette iki erkek, iki kadın olmak üzere dört kişiye sualler yöneltilmişti. Bunlardan üçü doktor, sonuncusu bir ebe kadındı. Doktorlardan biri, Türkiye'nin ilk kadın doktoru Safiye Ali'ydi. İlk soru çocuk ölümlerinin oranı üzerineydi. İkincisi ülkede bilimsel (fennî) çocuk bakımını bilen ve uygulayan ailelerin oranıydı. Kadınlar arasında çocuk düşürme eğilimi oranı üçüncü soruydu. Dördüncüsü çocuk doğurmaktan kaçınan kadınların kullandığı bilim dışı (gayr-ı fenni) araçlardı. Bir başka soru kadınlar arasında çocuk doğurmaya yönelik eğilimin oranıydı. Doğumu doğanın bir kuralı gibi gören ve müdahaleden yana olmayan ailelerin çoğunlukta mı, yoksa azınlıkta mı olduğu yine bu sorular arasındaydı. Sorular gitgide daha "mahrem" bir nitelik alıyordu. Bu tür sorular Hipokrat yemini etmiş doktorları güç duruma sokacak nitelikteydi. Çocuk düşürmek için kezzap ya da tahta parçası gibi bilimsel olmayan yollara başvuran kadınlara bilimsel yöntemlerin öğretilmesine taraftar olup olmadıkları, bu durumdaki kadınları kendi hallerine bırakıp bilim dışı yöntemlere başvurmalarına göz yumup yummayacakları bu tür sorulardan biriydi. Bir başka soru çocuk sayısıyla ilgiliydi: Sağlam bir nesil yetiştirme nicelik sorunu muydu, nitelik sorunu mu. Son soru ise çocuk doğurma konusunda doktorların telkinlerinin çocuk düşürmeleri engelleyip engelleyemeyeceğiydi.

Ankete verilen cevaplarda doktorlar, suç unsuru taşıyabilecek kimi sorulara cevap vermekten kaçınacaklardı. Bu konuda kaygı taşımayan, rahat konuşan kişi kadın ebeydi. Çocuk ölüm oranları konusunda doktorlar temkinli davranmayı yeğleyeceklerdi. Ne de olsa bu konuda tutulan istatistik yoktu; ancak kendi deneyimlerinden kısmi sonuçlar çıkarabilirlerdi. Nitekim suallere cevap veren Doktor Kadri Raşit, yüzde 25-26 oranını vermişti. Çocuk ölümlerini araştıran Asaf Paşa'nın verdiği oran yüzde 27-28'i bulmuştu. Konu Tıp Kongresi'nde tartışılmış, orada da benzer sonuçlardan söz edilmişti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yüzde 70-80 gibi oranların ortaya atılışı durumun vahametine dikkat çekmeye yönelikti. Doktor Safiye Ali'nin kendi çalışmalarından vardığı sonuç yüzde 30-35'ti. Doktor İhsan Hilmi ise daha temkinli davranarak, ülkede nüfus ve doğumların yeterince kayda geçmediğini söylüyordu. Yabancı ülkelerde doğumların ihbarı zorunluluğu vardı. Bildirimde bulunmayanlar kanunen mesul tutuluyordu. Türkiye'de henüz böyle bir mevzuat, bu tür bir zorunluluk yoktu.

Sorular karşısında en rahat konuşan Ebe [Kabile] Kadriye Hanım'dı. Kadınlar arasında çocuk düşürme eğiliminin çok yüksek olduğunu söyleyen Kadriye Hanım, "Şimdiki kadınlar çocuk istemiyorlar" diyordu. Çocuk istenmemesinin bir nedeni olarak da gebelik evresinde dans edilememesini gösteriyordu. Çocuk düşürme konusunda ise "işittikleri"ni ifade etmekle yetiniyor ve çoğu kez kibrit çöpüyle çocuk düşürüldüğüne dikkat çekiyordu.

Sorulardan en kritik olanlardan biri, gebe kalmamak için bilimsel yöntemler kullanılması konusunda doktorların görüşleriydi. Bu konuda Safiye Ali'nin verdiği cevap diğer doktorlarınkinden farklıydı; kadınları "kendi hallerine bırakıp gayr-ı fenni vesaiti kullanmalarına taraftar değilim" diyor, uluslararası alanda "birth control" adıyla bir hareketin başladığını, bu amaçla kurulan derneğin amacının ebeveynin çocukları için "Allah gönderdi, büyütür" demeyerek sıhhatli çocuk yetiştirmeyi öğretmek olduğunu söylüyordu. Nitekim derneğin temsilcileri Türkiye'ye de gelmiş, Safiye Ali ile görüşmüşlerdi. Kadınlar arasında çocuk düşürme eğilimi konusunda ise Safiye Ali "Maatessüf her sene, hatta her ay bu temayülün arttığını görüyo-

rum" diyecek ve bu eğilimin artışına üç neden gösterecekti. İlki ihtiyaçtı; ekonomik durumdu. İkincisi aile bireylerinin rahatlarına düşkün olmasıydı. Üçüncüsü ise çocuk düşürme konusunda kimi insanların kolaylık sağlamasıydı.

CEMAL ZEKİ VE ÇOCUK DÜŞÜRMEK

Çocuk düşürmenin vahim boyutlara ulaştığının en somut kanıtı Doktor Cemal Zeki'nin 1926 yılında *Çocuk Düşürmek Esbâbı, Tehlike ve Kıbetleri ve Buna Mani Olabilecek Tedâbir* başlığını taşıyan kapsamlı bir kitap yayımlama gereği duymasıydı.[3] Abdülhak Hamid'in önsöz yazdığı kitap iki bölümden oluşuyordu. İlk bölüm halka yönelikti, ikinci bölüm ise tabiplere hitap ediyordu. Kitap o günkü adıyla ıskat-ı cenin konusunda neredeyse antropolojik bir nitelik taşıyor, Türkiye'de çocuk düşürmenin hemen her yönüne eğiliyordu. Cemal Zeki nisaiyye doktorlarına başvurmuş, onlardan anılarında yer alan "ıskat-ı cenin" örnekleri toplamıştı. Kitap bunları sıralıyor, ayrıca gazetelerden, vahim sonuçlar doğuran çocuk düşürme olaylarına örnekler veriyordu.

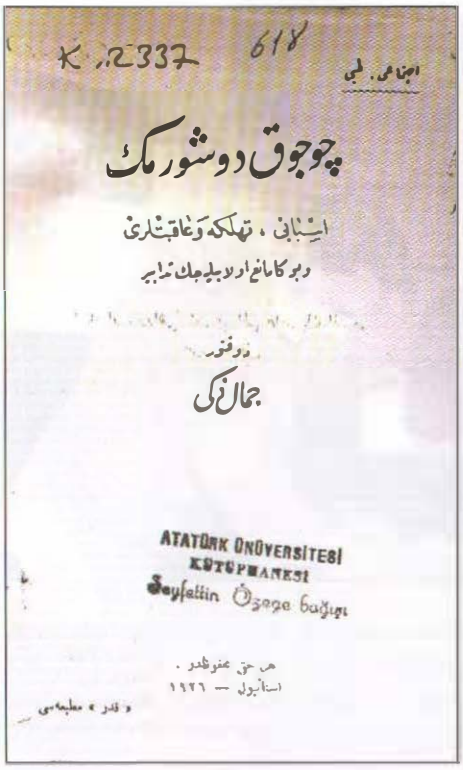
Operatör Besim Ömer Paşa Türk Tıp Kongresi riyasetinde.

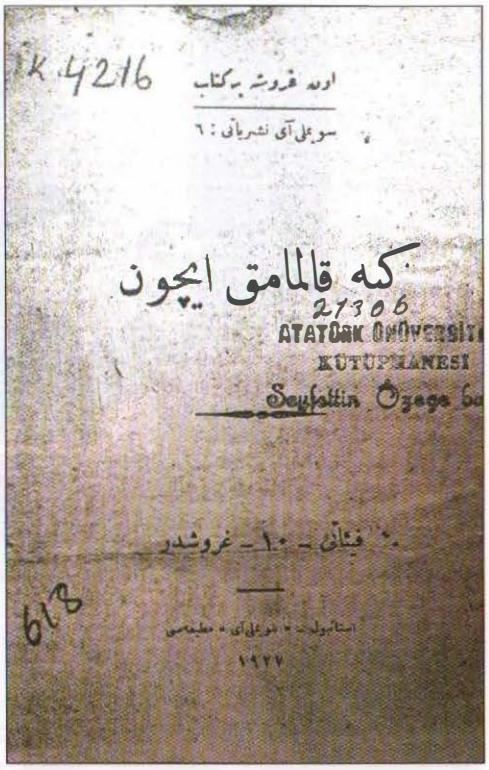
Cemal Zeki son derece karamsar bir söylem benimsemişti. Çocuk düşürmenin ülke kadınlığını kemiren toplumsal bir facia olduğunu, bu facianın aynı zamanda ülke nüfusunu çökerttiğini kaydediyordu. Ülkede bir salgın almış gidiyor, birçok talihsiz kadını ölüme sürüklüyordu. Her gün bir yuva yıkılıyor, her dakika başka bir ocak sönüyordu. Toplumsal yaşamı sarsan, kadınları bedbaht kılan, ülke nüfusunu kıran çocuk düşürme girişimlerinin önünü almak, hurafe ve ananelerden başka bir inancı olmayan ülke kadınlığına çocuk düşürmenin tehlikeli, tüyler ürperten sonuçlarını göstermek, gerçekleri onlara anlatmak, kadınlığı düştüğü uçurumdan kurtarmak herkes için vicdan borcuydu. Bu kitap "çocuk düşürmenin feci sahnelerini haykıran, kadına kendi benliğinin kutsi vazifelerini telkin eden, kadını çocuk düşürmekten, bilerek kendisini ölüme sürüklemekten men eden", ona yol göstermeyi amaçlayan bir eserdi.

Kitap ne gibi yöntemlerle çocuk düşürüldüğünü, bunun ne tür "meş'um

Yoksul çocuklar kötü koşullarda yaşamak zorunda kalıyordu.

Cemal Zeki, *Çocuk Düşürmek- Esbâbı, Tehlike ve Akıbetleri ve Buna Mani Olabilecek Tedâbir*, İstanbul: Kader Matbaası. 1926. "Memleket kadınlığını kemiren bir facia-i ictimaiyye var: Çocuk düşürmek." (solda)

***Gebe Kalmamak İçin*, İstanbul: Sevimli Ay Matbaası, 1927. [On kuruşa bir kitap: Sevimli Ay neşriyatı. 6 - Fiyatı 10 kuruştur.] (sağda)**

netice"ler doğurduğunu, kadınların nasıl yaşamlarına son verdiklerini, çocuk düşürmemek için ne tür önlemlerin alınması ve hamile kalındığında nelerden kaçınılması gerektiğini, son olarak da zorunluluk dışında çocuk düşürenler hakkında ne tür bir kanuni takibatın yapıldığını ayrıntılarıyla ele alıyordu.

Cemal Zeki'ye göre hilkat, kadınları tabiatı süslemek, canlandırmak, yaşatmak için yaratmıştı. Kadınsız şiirin, aşkın, tabiatın hatta hilkatin anlamı yoktu. Kadın olmasaydı aşk bilinmez, şiir tanınmaz, saadet aranmazdı. Hayatta emek, servet, emeller en nihayet kadını tatmin içindi. İnsanlığın her ferdinin başka başka surette tecelli eden ihtirası nihayet kadını elde etmek içindi. Kadın tabiatın en müşfik yaratığıydı. Doğan bir çocuğa yegâne melce olarak tabiat kadın kucağını göstermişti. Masum yavru kadının memesine sarılır, kadının sinesinde yaşlarını dindirirdi. Orada hayat ve sükûn bulurdu.

Çocuğa hayat ve şefkat bağışlayan, ona ilk terbiye ve yaşayış yolunu gösteren, hilkatin ilk müşfik mürebbiyesi kadındı. Yaşam sürecinde insanlığın teselli kaynağı olan, yeisi, umutsuzluğu sevince dönüştüren, korkunç felaketlerde saadet yaratan yegâne esrarlı kuvvet kadındı. Hayatın her adımında beşerin hamisi yalnız kadındı. Çocukluk onun şefkatiyle, gençlik onun cazibesiyle, ihtiyarlık onun sihriyle yaşardı. Acı ıniltileri dindiren, yeisi, umutsuzluğu, kederi, felaketleri dağıtan, insanoğlunu tesellisiyle avutan yegâne yaratık kadındı. Kısaca kadınsız tabiat boş, hayat tatsız, zevk bir muammaydı.

Kadının bunca değerli bir varlık oluşunun nedeni ise onun bir "eşime-i hayat", yani hayat için dölyatağı olmasıydı; fıtratın, yaratılışın en ulvi bir görevi olan analığı yüklenmiş bulunmasıydı. Kadın bu görevini ihmal ettiği ve de suiistimal ettiği saniye sukut ederdi. Bu sukutun en acıklı noktası ise çocuk düşürmekti. Bu sukutu hazırlayan, kadını bedbaht, öksüz kılan yegâne neden cehalet ve hurafelerdi.

Evet, kadın analığın kutsal niteliğine, ondaki esrarlı duygulara vâkıf olsa çocuk düşürür müydü! Kendini ana olmaktan mahrum eder miydi! Çocuk düşürmenin onu fazilet ve şefkat duygularından, kadınlığından soyutladığını bilse, öğrense acaba kendini böyle bir uçuruma atar mıydı! Ama maalesef cehalet ve hurafeler o güne kadar kadının gerçeği öğrenmesine mani olmuştu.

Artık bu gerçek bilinmeliydi; çocuk düşürmek kadınlığın en büyük günahı, affedilemez bir cürümü ve en korkunç bir cinayetiydi. Çocuğunu düşürten kadın hem kendine, hem çocuğuna, hem vatana, hem de beşeriyete ihanet etmiş demekti. Bir kelebeği tutmayı, onu öldürmeyi günah bilen, kesilen bir tavuğun çırpınarak fışkıran kanını görmeye dayanamayarak bayılan kadın nasıl olur da bilerek kendisini, saadetini taçlandıracak bir canlıyı öldürür, bu fiile cüret ederdi! İşlediği cinayetin dehşetiyle nasıl titremezdi! Acaba o saniye kadın bir canı, hem de kendi yavrusunun katili olduğunu bilmiyor muydu! Buna cüret eden kadın yalnız yavrusunun katili değil, aynı zamanda vatanı müdafaa edecek bir unsuru, medeniyet ve insaniyete hadim olabilecek bir ferdi öldürdüğünü, vatana ihanet eden bir hain olduğunu düşünmüyor muydu!

Kadını bu cinayete, bu ihanete sevk eden amiller sırf kadının kendisini bilmemesiydi. Görevini anlamıyor, tabiatın kedisine bahşettiği faziletleri seçemiyordu. Kendisine yol gösterecek, hayatında fıtrî olan görevlerini bihakkın telkin edecek, ona o terbiye hislerini verecek bir çevre bulamayınca, aklınca çözüm olarak bildiğiyle büyüleniyor, gözleri bağlı kendini ölüme bırakıyordu. Böylece kadına benzer bir yönü kalmıyordu. Bundan böyle beşeriyet onu reddedecek, tabiat ondan nefret edecek, tufeyli bir mahluka dönüşecekti. O artık riyakâr, kendiden beklenen görevi yerine getirmeyen, ülkesine ihanet eden, kendi hayatını zehirlerken yaşamak hakkıyla çırpınan yavrusunu öldüren bir katildi.

ISKAT-I CENİNİN NEDENLERİ

Kadınlığın büyüklüğü tabiatın ona en kutsi bir vazife olan analığı tevdi etmesindendi. Hayatın idamesini sağlamak, beşeri doğurmak, yaşatmak, ona şefkat ve insanî vasıfları öğretmek için kadın yaratılmıştı. Çocuk düşürmesi onu bu niteliğinden uzaklaştırıyor, bikes, zavallı, bedbaht kılıyordu. Peki kadın neden çocuk düşürüyordu? Onu kadınlığın-

dan uzaklaştıran, şefkatinden ayıran, beşeriyetin "menfûr"u, nefret edilen kişisi olmasına neden olan cinayeti neden işlerdi?

Her şeyden önce şu gerçek bilinmeliydi: Günden güne artan çocuk düşürmelerin gerçek sayısı tüyler ürpertici boyut kazanmıştı. Fransa'da tutulan istatistiklere göre, yılda 600.000 doğuma karşılık 700.000 çocuk düşürüldüğü görülüyordu. Okumuş insanların ülkesi Fransa'da sayı bu kadar yüksek ise Türkiye'de nüfus zayiatı hayli hayli daha yüksek olmalıydı.

Eskiden çocuk düşürenlerin sayısı düşüktü. Zaman zaman, evli olmadığı halde herhangi bir nedenle iffetini çiğneyerek gebe kalan kadınlar çocuk düşürürdü ama artık durum değişmişti. Çocuk düşürmek artık moda olmuştu, kanıksanıyordu; neredeyse "eğlence"ye dönüşmüştü. Bir araya geldiklerinde kadınlar hiç sıkılmadan kendi aralarında çocuk düşürmek için ne yapmak gerektiğini tartışıyorlardı.

Kadınların çoğu çocuk düşürmeyi basit, tehlikesiz bir işlem zannediyordu, fakat aldanıyorlardı. Çocuk düşürmek daima tehlike arz ediyordu ve çoğu defa kadının hayatına mal oluyordu. "Çocuk düşürme baca temizlemeye benzemez"di. Artık çocuk düşürmek moda halini almıştı; "tabii güzel bir eğlence" addediliyordu. Buna alışkın "zavallılar" vardı. Bunlar hiç sıkılmadan çocuk düşürmek için ne gibi tarzlar bulunduğunu, ne suretle hareket edilmesi lazım geldiğini birbirine öğretiyorlardı. Bir şeyden haberi olmayan birçok masum bu yolda iğfal ediliyordu.

Çocuk düşürmenin değişik nedenleri olabilirdi. Kadın ya arzusu hilafına, yani istemediği halde çocuğunu düşürebilirdi ve bunda görece suçsuzdu, ihmal, tembellik, lakaydi, sağlık koşullarına önem vermemek, yani cehalet oldukça fazla bir oranda çocuk düşürmeye neden olmaktaydı. Kadın ya da bilerek, isteyerek, çocuğunu kasten düşürürdü. Böylece "mücrim" durumuna düşerdi. Kadının arzusu hilafına çocuk düşürmesi, yani çocuğun kendiliğinden düşmesi, bilerek, kasten çocuk düşürme vakalarına oranla çok düşüktü. Genellikle çocuk düşüren kadınların yüzde 80'i bunu kasten yapıyordu. Bilerek çocuk düşüren kadınlar yavrularını ya sefalet ve yoksulluktan veya safahat ve ahlaksızlıktan düşürmekteydiler.

Kadınların çoğu çocuk düşürmeyi basit, tehlikesiz bir işlem zannediyordu. Fakat aldanıyorlardı. Çocuk düşürmek daima tehlike arz ediyordu. Çoğu defa kadının hayatına mal oluyordu. "Çocuk düşürme baca temizlemeye benzemez"di. Artık çocuk düşürmek moda halini almıştı. "Tabii güzel bir eğlence" addediliyordu. Buna alışkın "zavallılar" vardı. Bunlar hiç sıkılmadan çocuk düşürmek için ne gibi tarzlar bulunduğunu, ne suretle hareket edilmesi lazım geldiğini birbirine öğretiyordu. Bir şeyden haberi olmayan birçok masum bu yolda iğfal ediliyordu.

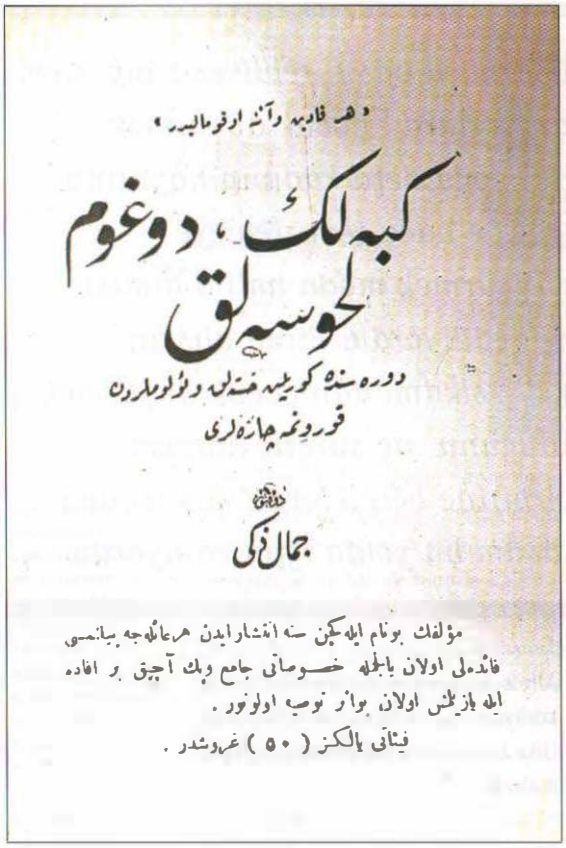
Çocuk düşürmek özellikle uygar ülkelerde süratle ve korkunç bir surette artıyordu. Bu artışı sayıya dökmek güçtü, zira bu konuda en doğru sayılar adalet bakanlığından ve hastane istatistiklerinden elde ediliyordu. Oysa çocuk düşürenlerin pek azı mahkemeye düşüyor ve çoğu kez eldeki deliller cürümü ispata yeterli olmuyordu. Bu nedenle, mahkeme verileri gerçeği yansıtmıyordu. Hastanelere ise çocuk düşüren kadınların pek azı başvuruyordu. Esasen çocuk düşüren kadınlar varlıklı ise evde tedavi görüyorlardı, fukara ise ya hiç tedavi görmüyor ya da yarım yamalak bir tedaviyle yetiniyorlardı.

Öte yandan çocuk düşürme keyfiyeti yalnız büyük şehirlerde görülmüyordu. Günden güne köylerde, hem de son derece ilkel yöntemlerle, çocuk düşürülüyordu. Bu tür "cinayet"ler hem doğum oranlarını düşürüyor hem de çoğu kadının ölümüne neden oluyordu. Birçok kez kadını "vazife-i tenasüliyye"sinden mahrum bırakıyor, diğer bir deyişle kısırlaştırıyordu. Böylece "ıskat-ı cenin" ülke nüfusunun azalmasında en önemli amillerden birine dönüşüyordu. Çocuk düşürme sorunu giderek salgın halini alıyordu.

Peki ne yapmalıydı? Hurafelere inanarak bu işe girişen masum kadınlar uyarılmalı, cehaletten kurtarılmalı, kendilerine gerçek gösterilmeliydi. Aile ocaklarını tehdit eden bu salgın, korkunç bir kâbusa dönüşüyordu. Ülke biran önce bu beladan kurtarılmalıydı.

Eğer çocuk kendiliğinden düşerse bu durumda kadının suçu yoktu, mücrim durumuna düşmüyordu. Birçok nedenle çocuk düşebilirdi. Kadının bilerek veya bilmeyerek ve iradesi dışında çocuğunu düşürmesinin temel nedenlerinden biri, gebelik sırasında sağlık kurallarına riayet etmemesiydi. Bu konuda Cemal Zeki *Gebelik, Doğum, Lohusalık Devresinde Görülen Hastalık ve Ölümlerden Korunma Çareleri* adıyla bir kitap da neşretmişti. Kadının ayakta durması, çok dolaşması, uzun yol yürümesi, merdivenden hızlı inmesi, koşması, sıçraması, yüksekten atlaması, ağır yük kaldırması, çamaşır ya da bulaşık yıkaması, ayaklarını üşütmesi, çıplak ayakla tahta ya da taşlık silmesi, kuyudan su çekmesi, ayaklı makineyle dikiş dikmesi, spor ve eğlenceyi ifrata götürmesi, özellikle dans etmesi, tenis ya da top oynaması, ata ya da bisiklete binmesi, soğuk su dökün-

mesi, denize girmesi, yüzmesi, bozuk yollarda araba ya da otomobil ile gezinmesi, deniz seyahatlerine çıkması, tren sarsıntısı yaşaması ve nihayet modaya uyacağım diye sıkı, dar elbise giymesi, mevsimsiz ince dekolte gezinmesi, korse vesaire taşıması, fazla ıkınması, fazla öksürmesi, peklik olması, çürük diş çektirmesi,

"Her Kadın ve Anne Okumalıdır", Cemal Zeki, *Gebelik, Doğum, Lohusalık Devresinde Görülen Hastalık ve Ölümlerden Korunma Çareleri.* Müellifin bu nam ile geçen sene intişar eden her ailece bilinmesi faideli olan bilcümle hususâtı cami' açık bir ifade ile yazılmış olan bu eser tavsiye olunur. 50 kuruştur.

hiddetle haykırması, herhangi bir nedenle korkması, fazla sevinç göstermesi veya felaket haberi ile sarsılması, özellikle gebeliğin ilk ve son aylarında "mukârenet-i cinsiye"de yani cinsel ilişkide bulunması, karnına tekme veya beline yumruk yemek gibi dış şiddete maruz kalması, direnç durumuna göre değişiklik gösterse de, çoğu kez çocuğunu düşürmesine neden olabiliyordu. Kısaca gebe kadının maddi ya da manevi fazla sarsıntıya uğramaması gerekiyordu.

Bütün bu sayılanların dışında gebe kadının zatürree, tifo, kızıl, kızamık, grip gibi ateşli hastalıklardan birine yakalanması ya da kalp, böbrek hastalığı veya kanser, verem gibi müzmin hastalıklardan biriyle malul olması, içkiye müptela bulunması ve nihayet tenasül uzuvlarında özellikle rahminde iltihap, nezle durumları, rahmin ağzının yırtılması veya rahimde ur türemesi çocuğun kendiliğinden düşmesine neden olabiliyordu.

Keza çalışma koşulları da gebeliği etkileyebiliyordu. Reji fabrikalarında çalışan tütün amelelerinin kurşunla zehirlenmesi, matbaa mürettiplerinin ya da matbaada çalışanların karbondioksitle ve aşçı kadınların kömür kokusuyla zehirlenmesi çocuk düşmesine neden olabiliyordu. Nihayet, ana babanın frengi ile malul olması da kadının çocuğunun kendiliğinden düşmesiyle sonuçlanıyordu. Herhangi bir ailede irade dışı çok sayıda çocuk düşüyor ya da doğan bebekler neden olmaksızın ölüyorsa daima ilk önce frengiden şüphe etmeliydi.

SAFAHAT YA DA SEFALET

Cemal Zeki'ye göre, bilerek çocuk düşüren kadınlar bu "cinayet"i ya safahat ve ahlaksızlık ya da sefalet ve yoksulluk nedeniyle işliyorlardı. Safahat ve ahlaksızlık sonucu buna cüret edenlerin bir kısmı bilerek veya bilmeyerek iffetini çiğnetip, sonra pişman olan ya da mahallede dedikodudan, "rezalet"ten ürkerek "zahiren" iffetini temizlemek için "cinayet"le günahını örtmek isteyen kadınlardı. Ama devir değişmişti. Artık görünüşte seviyesi yüksek, okumuş görünen ancak gerçekte sefih bir hayatın "mütefessih", kokuşmuş, çürümüş kokularıyla sersemleyerek sukut eden kadınlar başı çekiyordu. Kısaca, bu duruma yalnız cahil, seviyesiz kadınlar kurban olmuyordu. Yüksek tahsilli, hayatın anlamını bilen birçok kadın da bu yola başvuruyordu. Eğitim, irfan kadını bu gibi bilinçsiz hareketlerden, iğrenç cinayetlerden koruyorsa da toplum yaşamının değişik ortamlarında büyülenen kadın çoğu kez sukut ediyordu. Saadet ve refahını unutarak hayatını, benliğini çekinmeden derin bir uçuruma bırakıyordu.

Kadını çocuk düşürmeye sevk eden nedenlerden biri de çocuk büyütmekteki "külfet"ti. Gebelik geregi kadın dinlenmek, yorulmamak, birçok konuda perhizkâr kalmak, gebelik hıfzıssıhhasının gerektirdiği birçok fedakârlığa katlanmak zorundaydı. Oysa "salon kadını" ve monden yaşamın sefahat sahnelerine kendini kaptıran kadın bu hallere katlanamıyordu. Çay daveti, balo, dans, tenis gibi eğlenceler onun için hayati bir ihtiyaçtı; bunlardan mahrum kalamazdı. Alkollü içkiler, kokain türü keyif veren maddeler, spor adıyla yapılan eğlenceler, gezintiler, bunlar olmaksızın edemiyordu. Dahası da vardı. Gebe kalınca karnının büyümesi, memelerinin şişmesi kadının zarafetini bozuyordu. Karındaki çatlaklar, hele doğumdan sonra karın ve memelerin sarkması onun büsbütün letafetini kaçırıyordu. Bu duruma düşünce etrafında uçuşan "kelebekler", erkek hayranları dağılıp gidiyordu; âşıklarını, sevgililerini, dostlarını kaybediyordu.

Hele doğan çocukla uğraşmak, ona belirli zamanlarda meme vermek, çocuğun nazını çekmek, onu beslemek, büyütmek, onun için birer işkenceydi. Bu nedenle bu zihniyetteki kadınlar hiçbir hicap duymadan kendilerinin "kuluçka makinesi" olmadığını, hayatlarını çocuk doğurup büyütmeye hasredemeyeceklerini söylemekten çekinmiyorlardı.

Cemal Zeki'ye göre bu "bedbaht"lar, kadınlığın en büyük fazileti olan analık hissinden, o duygudan bihaberdiler. Çocuk sahibi olmak saadetini tahlil edemeyen, onu şefkatiyle kucaklayarak büyütmekteki fazileti duymayan birer "zavallı"ydılar. Çocuk ailenin tesellisiydi. Onun hıçkırıklarında başka bir şiir, gözyaşlarında başka bir letafet, gülüşünde derin bir cazibe vardı. Fakat çocuk düşüren o "zavallı"lar bunu göremezlerdi. Onlar hayatlarının semeredar olabileceği, faal bulunduğu bir zamanda tabiatın kendilerine bahşettiği fırsattan yararlanamaz, ondan sakınırlardı. Fakat tabiat kendi hukukuna hürmetkâr olmayanlara nihayet bir zaman müsamaha eder, sonra küser ve intikamını alırdı. Seneler geçtikçe, nihayet bir gün analık görevini ihmal ederek sefahatten başka bir şey düşünmeyen bu gibi kadınların yüzlerinde çizgiler çoğalır, işte o gün kadın etrafında uçuşan "kelebek"lerden,

Gebe kalınca karnının büyümesi, memelerinin şişmesi kadının zarafetini bozuyordu. Karındaki çatlaklar, hele doğumdan sonra karın ve memelerin sarkması onun büsbütün letafetini kaçırıyordu. Bu duruma düşünce, etrafında uçuşan "kelebekler", erkek hayranları dağılıp gidiyor, âşıklarını, sevgililerini, dostlarını kaybediyordu.

vaktiyle kendisini iltifata boğan riyakâr dost demetinden hiçbirisinin kalmadığını görürdü. Ne kendisine, ne insanlığa karşı görevini yerine getiren bu "hilkat" deruni bir azapla çırpınır, başkalarının bebeklerini gördükçe acı bir ıstırap ile "Ahh! Keşke benim de bir çocuğum olsa..." diye inlerdi. Fakat artık çok geçti; iş işten geçmişti. Hayatının en üretken olduğu saatleri boş eğlencelerle, riyakâr aşk serüvenleriyle, kadınlık nedir, analık nedir bilmeyerek, bu ulvi fazileti anlamadan, şefkat hissinden yoksun olarak geçirir, sonra da elim bir yeisle çırpınırdı. Artık onu hiçbir şey tatmin edemezdi. Çoğu kez hayatın ona hiçbir anlam ifade etmediğini anlar ve geçmiş yılların sefahat sahnelerinde her gün başka bir sadme ile sarsılan benliği nihayet çöker, bilincini kaybeder, delirir ya da yeisinden ölüme sarılır, intihar ederdi. Sefih kadınların sığınacakları melce nihayet bir zindan ya da bir mezardı.

Cemal Zeki safahat âlemine mensup "monden" kadınların ardından sefalet ve yoksulluktan çocuk düşürenleri ele alıyordu. Bunlardan kimileri gebelikten korunamayan ve gebe kalınca doğacak çocuğa bakamayacağı için bu yola başvuranlardı. Birçok kez koca eşini bu yola zorlardı, hatta çocuğu düşürmezse boşanacağını ya da başka bir kadın alacağını söyleyerek tehdit ederdi. Erkeğin tahakkümü karşısında çoğu kez çaresiz kalan kadın bilerek kendini ölüme terk ederdi. Bu büyük bir haksızlıktı. Erkeğin zevkine kadın varlığını feda etmiş olurdu; bu durumda isyan etmeliydi ve isyan etmekte haklıydı. Çünkü bu "cinayet" yalnız çocuğun düşmesiyle sonuçlanmıyordu. Çoğu kez kadın da ölüme sürüklenirdi. Yaşarsa da alil, hastalıklı olur, ne kendine ne de ülkesine yararı dokunurdu.

NASIL ÇOCUK DÜŞÜRÜLÜR

Genellikle kadınlar çocuk düşürmeyi kafaya koyunca sırasıyla şu üç yönteme başvururlardı: Öncelikle çocuk düşürmekle şöhret bulmuş olan ve gerçekte hiçbir tesiri olmayan ya da anneyi zehirleyip mezara götürdükten sonra bazen çocuğun da düşmesine neden olan ilaçları içerlerdi. Bunda fayda görmeyince, ayaklarını suya sokarlar, karınları üzerinde tehlikeli hareketlere yeltenirlerdi. Bununla da sonuç alamayınca son çare olarak rahimleriyle oynarlar, rahme tehlikeli müdahalelerde bulunurlardı.

Gebe bir kadının çocuk düşürmek için içtiği ilaçların haddi hesabı yoktu. Ama hiçbiri tıbbi anlamda çözüm değildi. Bu ilaçlardan fazla alınca evvela kadın kendisini zehirlerdi. Ve organlarında husule gelen etki sonucu çocuğun düşmesi de olasıydı. İçilen ilaçlar genellikle iki türlüydü: Bir kısmı gerçek dışı şöhret bulan, aslında hiçbir etkisi olmayan ilaçlardı. Alelade müshiller ve birçok ot bu hususta nafile yere kullanılırdı. Bu ilaçların ne denli zehir olduğunu ifade etmek için Cemal Zeki, ilaçlardan birini tanımlarken sonuçlarını da zikrediyordu. Söz konusu olan toz deri üzerine konunca deriyi adeta yakıyor, delerek kanatıyordu. Gebe kadın çocuk düşürmek için bunu içince mide ve bağırsaklar feci şekilde etkileniyordu. Zehir mideye, bağırsaklara, kana, kalbe yayılıyordu. Bir süre sonra gebe kan kusmaya başlıyor, dehşetli mide sancılarıyla kıvranıyor, paralanıyor, çırpınıyordu. İdrarı kanlanıyor, ardından büsbütün kesiliyor, idrarını yapamaz oluyor, kendini yerden yere vuruyor, derken zehir sinirlerini istila ediyordu. El ve ayakları titriyor, nihayet bir daha uyanmamak üzere derin bir uykuya dalıyor, birkaç saat içinde ölüp gidiyordu.

İkinci yöntemde ise kadın organlarını zorlayarak çocuğunu düşürmeyi denerdi. Ayaklarını suda tutar, şırınga yapar, karnına kuşaklar bağlar, bedeninin değişik yerlerinden kan aldırır, tenasül nahiyesi civarına sülük yapıştırır, uzun yol yürür, ağır kaldırır, belini bastırır, karnını ovuşturur, yapmadığı kalmazdı.

Bu yöntemlerle de çözüm alamayınca işi büyütür, elini rahmine götürür, rahmiyle oynar, çocuk düşürmek için aklın almayacağı yöntemlere başvururdu. Aklınca, rahmi herhangi bir araçla delerse, kanatırsa artık çocuğun durmayacağını, düşeceğini düşünür; parmağını rahminin içine sokar; kirli elleriyle içini karıştırır, helada saç firketesiyle rahmiyle oynar, dantela ve örgü tığlarını, perde veya şemsiye telini, sivri uçlu çivileri, makas ucunu, kaz ya da tavuk tüyünü, kibrit sapını süpürge çöpünü, pazı kökünü, ebegümeci kökünü rahmine sokardı. Ebegümeci işte bu tür bir işlev gördüğü için halk dilinde yaygınlaşmıştı. Ebeler gümeç denen bu nebatın kökünü çocuk düşürmek için kullanır, söz konusu kökü gebe kadının rahmine gömerlerdi.

Çocuk düşürmekte kararlı kadın bu tür araçlarla rahmini karıştırır, deler, kanatırdı. Bir sokar, sonuç alamayınca bir daha dener, kan geldi mi kanaat etmez; bir an önce çocuk düşsün diye bir daha karıştırırdı. Bununla da yetinmez, çamaşır ya da bulaşık yıkar, taşlık siler, ağır kaldırır, kısaca ne kadar tehlikeli hareket varsa hepsini sırayla denerdi. Rahmiyle oynaması ise son kertede kadının sağlığını tehlikeye koyar, birçok kez ölümüne neden olurdu. Kısacası çocuğunu dü-

şürmeye niyet eden kadın öncelikle kefenini hazırlamalı, onu koltuğunda taşımalıydı.

Çocuk düşürmede kararlı kadın kendi başına çözüm bulamayınca bu uğraşı sanat edinen ebe ya da "mütetabbib"e yani hekimlik taslayan birtakım şarlatanlara başvurmak zorunda kalırdı. Birçok ölüm, tabip kisvesi taşıyan bu insanların müdahalesi sonucu gündeme geliyordu.

SUÇ OLARAK "ISKAT-I CENİN"

Aslında çocuk düşürmek bir suçtu. Kanun koyucu çocuk düşürmeyi men etmiş, buna cüret edenleri "mücrim" bilmişti. Dünyanın dört bir yanında bu böyleydi. Ahlaken "merdud" olan bu hal dinen de "merdud"du; reddediliyordu. Neslin üremesini bir çıkar karşılığında baltalayan, anaları mezara sürükleyerek cinayetlere neden olan, insanlığın bu "mütefessih" uzuvları elbette cezasız kalamazdı. Herhangi bir sebeple kadın çocuğunu düşürür veya çocuk düşürtmekle geçinen canilere çocuğunu düşürtecek olursa, gerek çocuğu düşüren kadın, gerek kadına çocuk düşürmesine akıl hocalığı eden yani çocuk düşürmesini öğreten, gerekse çocuğu düşürten şahıs katl cezası görür, hapse tıkılır, küreğe konurdu. Ceza Kanunu'nun 192. maddesi, "Vesait-i mahsuse istimal ederek veya başkasının tarafından istimaline muvafakat göstererek çocuk düşüren kadın altı aydan üç seneye kadar hapis olunur" diyordu. Bu işlem sırasında kadın ölürse müdahalede bulunan kişi dört yıldan yedi yıla kadar küreğe konuyordu. Bir kişi gebe olduğunu bildiği bir kadının rızası olmadan özel bir araç kullanarak ya da darp, cerh ve benzer bir fiil ifa ederek çocuk düşürtürse üç yıldan on yıla kadar kürek cezası alırdı. Bu süreçte kadın ölürse çocuk düşürtenin cezası en aşağı on beş yıl kürek oluyordu. Bu "cinayet"leri işleyen kişi doktor, sağlık memuru ya de ebe gibi hükümette görevliyse öngörülen ceza altıda bir oranında artırılırdı.

193. maddede ise bir hamile kadına, rızası olsun ya da olmasın, çocuk düşürtmek için ilaç içirip ya da bu doğrultuda tarifte bulunup çocuğun düşmesine neden olursa altı aydan iki yıla kadar hapis öngörülmüştü. Buna neden olan kişi doktor, cerrah veya eczacı ise, muvakkaten küreğe konuyordu.

Kısaca, çocuk düşüren kadın için hayat bir ıstırap, bir azaptı. Kadın çocuğunu düşürürken ya ölür, ölmezse ya kısır kalır veya her gün başka bir hastalıkla baş etmek zorunda kalır, ölmezse bile en sonunda kanunun pençesine düşer ve zindanı boylardı.

Çocuk düşüren kadın faziletini benimsemeyen, nefsine itimadı olmayan düşkün bir kişiydi. Onda ne Allah korkusu, ne ülke sevgisi vardı. Bu tür insanların toplum içinde yaşaması doğru olmazdı. Son kertede ya toprağa gömülür ya da zindanlarda çürürlerdi. Kısaca, seciyeli bir kadın çocuğunu düşürmezdi.

28 Kânunusani 1926 tarih ve 2621 numerolu Akşam gazetesi sütunlarındaki çocuk düşürme faciasının hülasası:

"Esrarengiz bir ölüm!
Namıkpaşazade Fuad Bey'in kızı ve ... Bey isminde zengin bir zatın zevcesi, 21 yaşındaki Naciye Hanım bundan üç gün evvel Kadıköyü'nde zevcinin evinde esrarengiz bir surette vefat etmiştir. Naciye Hanım'ın bir buçuk yaşında bir de yavrusu vardır.
Naciye Hanım'ın valdesi Leman Hanım'ın zabıtaya vaki olan ihbarına nazaran: Naciye Hanım'la zevci beyninde imtizaçsızlık bulunduğu, ve ... Bey'in Naciye Hanım'a tahammülün fevkinde azap, işkence etmekte olduğu, karnında taşıdığı beş aylık çocuğunun düşürülmesi için ısrar etmekte olduğu anlaşılmış.
Leman Hanım kızı Naciye Hanım'ın zehirlenerek öldürüldüğünü iddia etmektedir.
Kadıköy zabıtası işe vaziyet etti.
Zabıta tabii genç kadının cesedi üzerinde yaptığı muayene-i evlada tesemmüm [zehirlenmel alameti görerek cenazenin derhal defnine mani oldu.
Zabıta genç kadının ne suretle zehirlendiğini tespit etmek için tahkikata başlamış ve neticede Naciye Hanım'a hamili olduğu çocuğu düşürtmek üzere zevci V... Bey vasıtasıyla Hayik Sıvacıyan isminde Ermeni bir doktor tarafından bir miktar zehir verdiği anlaşıldı. Bunun üzerine Naciye Hanım'ın cesedi morga gönderildi. Ve cürümünü inkâr eden doktor da kefalete rabt edildi. Morgun verdiği rapor hadiseyi tenvir edecektir."

31 Kânunusani 1926 tarih ve 2624 numerolu *Akşam* gazetesi yazıyor.
"Esrarengiz ölüm!
Polis ve adliyenin tahkikat mütemmimesi neticesinde Naciye Hanım'ın bir cinayete kurban olduğu tahakkuk ediyor. Morg ceset üzerinde yaptığı muayene ve fetih-i müeyyet ameliyesinde bu zavallı genç kadının bir alet sokulmak suretiyle rahminin parçalandığını meydana çıkarmıştır.
Bunun üzerine zabıta cinayeti işleyen Hayik Sıvacıyan ismindeki hekimi dün gece hanesinde tevkif ve Kadıköy merkezine getirerek istiçvap eylemiş.
Çocuğunu düşürtürken annesini öldüren Sıvacıyan korkudan büyük bir şaşkınlık göstermiş ve bu buhran esnasında kadının rahmini parçaladığını itiraf etmiş. Yapılan tahkikata nazaran beş aylık çocuğu düşürmek üzere Naciye Hanım'ın zevcine bir miktar zehir verilmiş, fakat bu zehir çocuğu düşüremeyince Naciye Hanım'ın zevci, Sıvacıyan'a çocuğun rahminden alınmasını teklif etmiş, Sıvacıyan da buna muvafakat ederek beş aylık çocuğu rahimden almağa razı olmuş, çocuğu düşürürken rahmi parçalamış. 21 yaşındaki genç bir kadını ve karnındaki beş aylık çocuğu öldürmüş.
Kadın mezara gömüldü, cinayetin faili Sıvacıyan bu sabah müddeiumumiliğe revdi edildi."
Bundan çıkan netice şudur:
Beş aylık hamile olan Naciye Hanım'ın herhangi bir sebepten çocuğu düşürülmek istenmiş, muvafakat etmiş. Zehir içmiş, çocuk düşmemiş. Cinayetler ile geçinmeği sanat edinen düşkün bir doktora müracaat edilmiş, bu da para deyip ellerini sıvamış, çocuğu düşüreyim diye iken kadının rahmini parça parça etmiş. Henüz yirmi bir yaşındaki genç bir kadını öldürmüş, mezara sokmuş. Naciye Hanım'ın hayatı belki baştan başa bir faciadır.
Fakat bunun en acıklı noktası Naciye Hanım'ın çocuğunun düşürülmesi olmuştur. Mesut olabilmek ihtimali olan bir yuva yıkılmış, gözleri yaşlı bir anne, henüz bir buçuk yaşında bir bebek öksüz kalmış. Kadının kocası, çocuk düşürten katil ile birlikte fail veya şerik-i cürm olarak hapse tıkılmış. Neticede memleket bir anne onun karnında bir de beş aylık bir çocuk kaybetmiş.
Bundan büyük bir facia nasıl tasavvur edilir.

Hekimlerin Iskat-ı Cenin Anıları

Doktor Asaf Derviş Paşa - Tıp Fakültesi Nisaiyye Müderrisi
Memleketi kemiren bu facialar o kadar çok ki: Saymakla bitmez, tükenmez. Bir iki tane anlatayım:

1. Bundan iki sene evvel, bir kış mevsimi idi. 25 yaşlarında üç aylık hamile olan ... Hanım çocuğunu düşürmek fikriyle rahmine süpürge çöpü sokmuş, çocuğunu düşürmüş. Çocuk düştükten sonra rahatsızlanmağa başlamış. İki gün sonra rahatsızlığı artıyor, şiddetli karın sancılarıyla çırpınıyor. Bir iki gün bu halde geçirdikten sonra çocuğunu düşürdüğünün beşinci günü Haydarpaşa'ya fakültedeki seririyyat-ı nisaiyyeye getiriliyor.
Hastanın benzi uçuk, çehresini hafif bir sarılık kaplamış, gözleri çökmüş, etrafı kara, dudakları mosmor, çehresindeki çizgiler birbirine karışmış, karnı şişmiş, fevkalade hassas, el dokundurmuyor, nabzı küçük, pek fazla süratli. Dakikada 130, 140, ateşi yüksek 39,5-40,5 arasında, hıçkırık, bulantı, kusmalar fasılasızdı. Karın zarı ilrihaplanmış. Kan ve tenasül yollarından alınan akıntıda streptokok denilen irin mikropları bulundu.
Yapılan tedavi fayda vermedi. Çünkü iş işten geçmiş, pislikler kana geçmiş vücuda yayılmıştı. Çocuk düşürdükten haftasında karın zarının iltihabıve kanın irinleşmesiyle öldü.

2. 30 yaşında, birkaç çocuk annesi, dört aylık hamile taşralı ... Hanım çocuğunu düşürmek üzere hekimin birine gider. Hekim çocuğu düşürmek üzere rahme bir şeyler sokar, rahmi deler, bağırsakları yakalar. Yakaladığı ince bağırsağı çocuğun göbek kordonu sanarak çektikçe çeker. Bir arşından fazlası dışarı çıkıp bunun arkası geldiğini görünce yaptığı işin farkına varır. Çektiği şeyin bağırsak olduğunu anlar, bu defa dışarı çıkardığı bağırsakları tekrar karna sokmağa uğraşır. Buna da muvaffak olamaz. Bunun üzerine mezkûr bağırsak parçasını hazneye tıka basa doldurur ve tekrar dışarı çıkıp sarkmasına mani olmak ve yaptığını gizlemek için mehbili İrahim yolunu] üstelik tülbent ile tıkar. Hastaya çocuğun düştüğünü söyleyerek bırakır gider.
Az zaman sonra fevkalade rahatsızlanan hastalnın] seririyyatımıza vaki olan müracaatı üzerine yapılan rezalet anlaşılır. Vakit geçirmeden derhal lazım gelen ameliyat yapılır. Fakat yapılan bunca ihtimama rağmen hastanın hayatını kurtarmak mümkün olamadı. İki üç gün sonra zavallı kadın peritonitten öldü. Hekime çocuğunu düşürttüren, canını veren iki vaka anlattım. Kadın çocuk düşürmekten sakınmalıdır. Yoksa bu facıaların sonu gelmez!..

Doktor Orhan Tahsin Bey - İstanbul Haseki Nisa Hastanesi Nisaiyye ve Veladiyye Mütehassısı
1. Bundan ... sene evvel 19 yaşında, genç ve ilk defa hamile kalmış ... Hanım iki buçuk aylık hamile iken çocuğunu düşürmek için bir mütetabbibe [hekimlik taslayan, hekim taslağı] müracaat ediyor. Çocuk alet ile düşürülür, fakat bir kandır boşanıyor. Müdahaleyi yapan şahıs yapacağını bilmiyor, dakikadan dakikaya hastanın fenalaştığını, ahval-i umumiyyesinin gittikçe vahamet kesp etmekte olduğunu görünce müdahaleden kırk sekiz saat sonra hastayı uydurma bir teşhis ile ve vakit geçirmeden derhal ameliyat yapılması tavsiyesiyle Haseki nisaiyye serlrly ayımıza getiriyor.
Hastanın ahval-i umumiyyesi pek fena, yarı baygın bir halde bulunuyordu. Derece-i hararet 30, nabız fevkalade süratli, sayılamamakta, dil paslı, karın şiş, tenasül yollarından pek pis kokulu bir akıntı geliyordu. Bunların hepsi hastanın karın zarının iltihabını gösteriyordu. Hastanın ifadesinde çocuğunun düşürüldüğü anlaşıldığından, çocuk düşürülürken rahmin delinmiş olduğuna şüphe edildi. Fakat aradan iki gün geçmiş ve karın zarı iltihaplanmış bulunduğundan müdahale edilemeyeceği cihetle peritonit tedavisi tatbik edildi. Fakat bir iki saat sonra, hasta öldü.
Feth-i meyyit [otopsi] ameliyatında rahmin iki yerinde oldukça geniş iki delik görüldü. Iki gün evvel çocuk düşürülürken delinen rahimden karın zarına mikroplar salarak bunun iltihabını ve netice itibariyle hastanın ölümünü intaç ettiği anlaşıldı. Gebelik rahmin dışında değildi. Gebelik rahmin içindeydi. Fakat kadının çocuğu düşürülmüş, rahmi delinmiş, parçalanmıştı. İşlediği cinayeti iki gün beklettikten ve bu suretle hastanın hayatını büsbütün tehlikeye koyarak ölüme mahkûm ettikten sonra uydurma bir yaygarayla günahını örtmek isteyen ... mutetabbibinin foyası meydana çıktı. Fakat ne çare! Kadın öldü.

2. 35 yaşında, birkaç çocuk annesi üç aylık hamile ... Hanım çocuğunu düşürmek fikriyle rahmine bahçeden kopardığın sedef dalını sokuyor. Çocuk düşüyor, fakat ertesi gün kadın fevkalade rahatsızlanınca hastanemize getirildi. Muayene edilince, rahmin ağzından bir cism-i ecnebi bulunduğu anlaşıldı. Pensle çıkarılan mezkûr cism-i ecnebinin bir sedef dalı olduğu görüldü. Lazım gelen tedabir alınmasına rağmen 48 saat sonra hastanın çocuğu kendiliğinden düştü. Fakat savn [koruma] düşmedi. Usulü veçhile savn çıkarıldı. Hastanın tedricen ahval-i umumiyyesi iyileşti. Derece-i hararet düştü. Hastaneyi terk edeceği bir sırada (rahmine sedef dalını soktuktan bir hafta sonra) birden derece-i harareti tekrar yükseldi, hastada tetanos denilen kazıklı humma alameti görülmeye başladı. Hasta ağzını açamaz oldu. Ensesi sertleşti, vücudu gerildi. Derhal lazım gelen hususi tedavi tatbik edildi. Uzun bir tedaviden sonra güzel bir tesadüf olarak ikinci ölümünden de nasılsa kurtuldu.
Daha bu gibi pek çok vakalar var; her birisi başka başka bir faciadır.

Doktor Besim Ömer Paşa - Tıp Fakültesi Fenn-i Velade Müderrisi
Çocuk düşürmenin mucip olduğu fecayi hakkında ne yazılsa azdır. Ne söylesek eksiktir. Hayat-ı tababette tesadüf ettiğim tüyler ürperten vakalar bir değil bin değildir. En feci'i hangisi diye düşünemiyorum. Hepsi birbirinden fecidir. Bunlardan biri iki tane anlatayım:

1. 25 sene oluyor. Nişantaşı'nda hasta bir kadına konsültasyon yapmak üzere çağrılmıştım. Nesi var? diye araştırırken, birkaç gün evvel o tarihte icra-i san'at eden bir Rus kadın hekimi tarafından ailesinin teşvik ve ısrarı üzerine üç aylık hamile ve dört çocuk annesi olan kadının çocuğunun düşürülmüş olduğunu öğrendim.
Tuhafı neresi; çocuğu düşürecek olan Rus kadın çocuğu düşürtmeden evvel aileden gebe kadının çocuğu düşürülürken ölebilmesi ihtimaline mebni bu hususta sonradan mesuliyet kendisine raci olmasın diye senet istemiş; aile buna muvafakat etmiş, senet vermiş.
Çocuk düşürülmüş. Fakat iki gün sonra hasta titreyerek çırpınmağa başlamış, ateşi yükselmiş, karnı şişmiş, bunun üzerine birçok doktorlara ve bilahare bana müracaat vaki olmuştu. Ne yapıldı ise fayda vermedi. Bir iki gün sonra hasta, dört çocuğu öksüz bırakarak öldü. Yalnız hatırımda şu kaldı: Çocuğu düşüren Rus kadına aile tarafından güzelce bir dayak atılmış. Çocuğunu düşürürken annesini öldüren canavar kadının gördüğü ceza yediği dayaktan ibaretti.

2. Yine 15 sene oluyor. Genç iki çocuk annesi zavallı bir kadın iki buçuk aylık gebe iken çocuğunu düşürmek istemiş. Birçok şeyler kullanmış, nihayet bir şemsiye telini ele geçirerek bunu rahmine sokmuş. Tel rahmi delmiş, o civardaki büyük damarlardan birine saplanmış.
Kadın pek fazla kan kaybetmeğe başlamış. Ben gelinceye kadar hastayı ölmüş buldum. Kadın işlediği cinayeti ancak anlatacak kadar bir zaman yaşayabilmiş ve herkesin gözü önünde faydalı hiçbir tedabir yapılamadan solup gitmiş.
Feth-i müeyyet [otopsi] yapıldı. Rahmin delinmiş, büyük damarlardan birinin zedelenmiş olduğu görüldü. Kadının çocuğu düşmedi. Karnında mezara gitti. İşte memleket kadının cinnet ve cinayetiyle iki ferdini kaybetti: Biri karnında çocuk, öbürü zavallı annesiydi.
Bir vaka daha anlatayım: Bu da başka, bu ötekilere benzemez. Bu hayatımda tesadüf ettiğim en büyük facialardan biridir:
Bir gün üç haremağası geldiler: "Efendimizin iradesi var" diyerek beni alıp Beşiktaş'ta Yıldız'a tırmanan yol üstünde

köhne, viran bir eve götürdüler. Evde genç, güzel, mücevherata gark olmuş bir kadın bekliyordu.
Harem ağalarının en yaşlısı olacak söze başladı:
"Efendimizin iradesi var. Çocuğu düşüreceksiniz. Emir buyurdular" dedi.
Bu zalimane iradeye ne cevap verecektim. Bilmiyordum. Bu emir; zillullah-ı fi'l arzın (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) iradesi. Her şeye geçer.
Doğru, fakat benim vicdanıma tahakküm edemez. Ben bunu yapamam. Benliğim beni tel'in eder.
Bir saniye titredim. Beşeri yaşatmaga ahd edenlerin cinayetler işleyemeyeceğini haykıracaktım. Dişlerim gıcırdadı.
Dudaklarımdan şu sözler döküldü:
"Çocuk düşürülürken bir kadın ölebilir. Efendimiz bu şeameti bilseler şüphe etmem ki irade buyursunlar, bir defa arz buyurulsun" dedim.
Üç siyahi birbirine bakındılar.
"Peki arz ederiz" dediler ve ben kurtuldum.
Sonraları kadın ne oldu? Bilmiyorum. Yalnız o günden sonra bir daha çocuk düşürmek hususunda bana irade gelmedi.
Şunu söyleyeyim ki, Saray'da gebe kalanların çocuklarını düşüren, Saray'ın içinde "ebezade ve çırağı" var. Bu işleri bunlar yapar. Bunların beceremediklerini de Balat'ta "Sarayın çocuk düşürücü başısı" olan yarı hekim bir Yahudi var. Bu cinayetler asıl ona havale olunurdu.

Doktor Rauf Fehmi Bey -Etfal Hastanesi Nisaiyye Veladiyye Mütehassısı

Bundan ... sene evvel Gedikpaşa'da sakin, 28 yaşında üç çocuklu bir anne olan ... Hanım, üç aylık gebe iken çocuğunu düşürmek fikriyle helaya giriyor. Ele geçirdiği kurşunkalemi rahminin içine sıplıyor.
Biraz kan geliyor, bununla kalmıyor, bir daha sapliyor, bu defa belinde şiddetli bir sancı duyuyor. Kanlar akmaga başlayınca "Hal Oldu" diye kalkıyor. Fakat aradan az bir zaman geçmeden kadının gizlice yaptığı oyun meydana çıkıyor.
Üst üste titreyerek üşüyor. Ateşler içinde yatıyor. Vaki olan müracaat üzerine gittim. Baktım hastanın nabzı dakikada 160, ateşi 40, dili paslı, karnı şiş, hasta etrafını seçecek halde değil, baygın yatıyor.
Yapılacak tedabirin daha kat'i bir surette ittihazı zımnında hastayı hastaneye naklettim.
Fakat hastalık almış gidiyor, yapılan emekler hep boşa gidiyordu.
Rahmi istila eden streptokok mikroplar kana karışmış, kan irinleşmiş bulunuyor, yapılan tedavi müspet bir netice vermiyor. Hasta ailesinin talebi üzerine hayatı tehlikede olmasına mebni mesuliyet kendilerine raci olmak şartıyla hastaneden kaldırıldı. Bir iki gün sonra tababetin acizi karşısında kadın öldü. Çocuğunu düşüremedi, fakat işlediği cinayete kurban oldu.

Doktor Aziz Fikret Bey-Haseki Nisa Hastahanesi Fahri Nisaiyye Mütehassısı

1. Bundan ... sene evvel 35 yaşında ... Hanım ilk defa gebe kalmış. Beş aylık hamile iken çocuğunu düşürmek üzere böyle iğrenç cinayetler ile geçinen doktorların birine gitmiş. Doktor rahmi birçok aletler ile karıştırarak çocuğu düşürmüş ve "Merak etmeyiniz, bir şey kalmadı" diyerek hastayı bırakıp gitmiş.
Aradan üç saat geçmiş, hasta pek çok rahatsızlanır.
Bunun üzerine bana haber verdiler.
Gittim, hasta pek fena bir halde idi: Rengi uçmuş, nabzı hissedilmiyor. Karnı şiş, her tarafı fevkalade hassas, baygın bir halde yatıyor.
Bu emraz karşısında kadının çocuğu düşürülürken rahminin delinmiş olması mülahazasıyla derhal ameliyata lüzum görerek hastaneye kaldırttım.
Hastanın karnını açınca, tahminen iki libre kadar lizol kokan kanlı bir su ile dolu buldum, bu mahlulü boşalttım. Rahmi muayene ettiğimde gavri idibil hizasında delinmiş olduğunu gördüm.
Deliğin etrafı paralanmış, çetele gibi olmuştu. Süratle istihsal-i rahim ameliyesi yapılarak rahmi çıkardım. Bundan sonra batında kalan su bakayasını temizlerken 15 santimetre tulünde ince bağırsaklara ait bir kısmın koparılmış olduğunu gördüm. Kangren olmak üzere bulunan bağırsağın bu kısmını kesip attım; kalan iki nihayeti uç uca diktim. Yani tefemmüm-i me'ai me'ai ameliyesi yapıldı. Bunu müteakip bağırsakları umumiyetle bir defa daha gözden geçirmek mecburiyetinde kaldım.
Bu defa yine 15, 20 santimetre boyunda ince bağırsakların bir kısmının koparılmış olduğunu gördüm, bu koparılan kısmı da kaldırarak ikinci bir uç uca dikme ameliyesi yaptım. Yine kalan bağırsakların iki nihayetini birbirine diktim. Ve bağırsakları teftişe devam ettim. Yine hayretle takriben 15 santimetre tulünde ve ince bağırsaga ait masarikanın bir kısmının koparılmış olduğunu gördüm: Masarikası koparılan bağırsak parçasını çıkartarak bağırsağının iki ucunu birbirine diktim. Yani üçüncü defa olarak tefemmüm-i me'ai me'ai ameliyatını yapmağa mecbur oldum. Bağırsaklarda zedelenmiş başka bir şey bulmayınca ameliyata nihayet verdim.
Bir hüsn-i tesadüf olarak hasta bu dört ameliyata ve bu ameliyatlardan birkaç saat evvel vuku bulan çocuk düşürme ameliyesinin sadmesine tahammül etti ve bir ay sonra olmadan bohçasını koltuğunun altına alarak hastaneyi terk etti. Fakat maalesef çocuğunu düşürdükten sonra ancak bir sene yaşayabilen bu kadın nihayet taşrada bizce esbabı meçhul kalan bir hastalıktan vefat etti.
Bu facialar anlatmakla bitmez.

2. Evli olmayan genç ... bir kız âdeti gecikmiş, neden âdet görmüyor, gebe olup olmadığını anlamak üzere bana müracaat etti. Muayene ettim, gebeliğe ait henüz hiç bir alamet görünmüyordu. Kendisine gebe olmadığını ve her ihtimale karşı on gün sonra bir defa daha gelmesini söyledim.
Fakat nedense içi rahat etmemiş, bana inanmamış olacak ki ertesi gün bir başka doktora gider. Mezkûr doktor ise kadına üç aylık hamile olduğunu ve vakit geçirmeden rahmini kazıyarak çocuğun düşürülmesini paraya mukabil teklif eder. Kadın tereddüt etmeden muvafakat etmiş, çocuk düşürülmüş. Yalnız çocuk düşürülürken rahim delinmiş. Fakat kabahatini örtmek isteyen ve görünüşte büyük bir iş yapmış gibi davranan hekim efendi oralarda olmamış. Artık bir şeyi yoktur diyerek hastayı evine yollamış.
Hasta eve geldikten sonra rahatsızlanmaya başlamış, rahatsızlığı artıkça artmış, aradan iki gün geçer. Yataktan kımıldayamaz bir hale gelir, dehşetli sancılar ile kıvranmaya başlayınca bana haber gönderdiler.
Gittim; hastayı gördüm. Bitkin bir halde, ateşler içinde çırpınıyor. Nabzı hissedilmiyor, derece-i hararet 40, karnı şiş, gözleri çukurda, yüzü çekik, dudakları mor, dili paslı, korkunç bir halde idi.
Hasta bir şey söyleyecek halde değil. Etrafındakilerin itirafatından hastanın iki gün evvel bir doktora gidip çocuğunu düşürttüğünü anladım.
Yapılan muayenede çocuk düşürülürken rahmin delinmiş, lakat vakitiyle yapılması icap eden ameliyatın yapılmamış olduğunu ve aradan üç gün geçmiş bulunduğundan karın zarı da (peritonit başlamış) iltihaplanmış olduğu cihetle umumi ve mevzi tedaviler ile iktifa etmek mecburiyetinde kaldım.
Hasta üç ay hastane köşelerinde inledikten sonra nasılsa ölümden kurtulup bugün biraz kımıldayacak bir hale geldi. Fakat tamamiyle iyileşemedi. Daha senelerce tedavi olmak mecburiyetindedir. Çocuk düşürürken zor bela ölümden kurtuldu, fakat artık tam bir insan değil yarım insan vaziyetindedir. Çocuk düşürmenin akıbeti budur. Ya ölüm, ya inletidir.

Doktor Kenan Tevfik Beyefendi - Tıp Fakültesi Seririyyat-ı Veladiyye Muallimi

Bu hususa ait müşahedeler pek çoktur. Bir iki ay evvel hastanemize müracaat eden iki vakayi'i zikredelim.

1. Bundan 4 ay evvel, Beşiktaşlı, 22 yaşında ... Hanım dört buçuk aylık hamile olduğu halde çocuğunu düşürmek istemiş ve bir çok şeylere baş vurmuş, bir netice alamayınca doktora gitmiş. Doktor rahmin içini karıştırdıktan sonra çocuğu düşürememiş. Yalnız kadının hastaneye kaldırılmasını söylemiş, gitmiş. Kadırga'ya hastaneye getirilen kadından mütemadiyen kan boşalıyor. Kadın baygın bir halde bulunuyordu.
Derhal lüzumuna mebni gebenin karnını açtık. Kanayan yer araştırılırken rahmin parçalanmış, delik deşik olduğunu gördüm. Rahmi o kadar karıştırılmış ki

rahmin içindeki çocuk da parçalanarak bağırsakların arasına karışmış: Çocuk, rahim, bağırsak hep birbirine girmiş. çocuğun parçaları bağırsaklar arasından ayıklanırken çocuğun gövdesi, sol kolu, sol bacağı parça parça bağırsakların bir tarafında, başı, belkemiği, diğer bir kolunu da yine bağırsakların başka bir tarafında parçalanmış bir halde bulduk. Çocuğun parçalarını bağırsakların arasından birer birer ayıkladık. Parçalanmış olan rahmini de çıkardık.
Fakat yapılan ihtimama rağmen zavallı kadın, çocuk düşürüldüğünden dördüncü günü öldü.

2. 3 ay evvel Bakırköylü 21 yaşında ... Hanım 2.5 aylık hamile iken çocuğunu düşürmek istemiş, bir çok şeyler yapmış, fayda vermemiş, nihayet ebeye karıştırtmış, çocuk düşmemiş, fakat kadın fazlaca kan kaybetmeye başlayınca korkarak, Kadırga'ya veledethaneye gelir.
Alınan tedabir ve tatbik edilen tedavi sayesinde kan durdu. Gebelikte kadının talihine devam etti.
Fakat hasta bundan memnun olmadı. "Siz çocuğumu düşürmediniz. Ben ne yapar yapar onu yine düşürtürüm" diyerek hastaneden çıktı gitti. Arası çok geçmemişti. Yine aynı kadının geldiğini hayretle gördüm. Hastaneden çıktıktan sonra rahat durmamış, tekrar ebeye karıştırtmış. Bu defa pek fazla kan boşalmağa başlamış, kanın miktarı gittikçe artmış.
Hayatının tehlikede bulunduğunu anlayınca hastaneye zor yetişmiş. Ebe rahmi karıştıralı epey olmuş, aradan on iki saat geçmiş bulunuyordu.
Kan pek fazla boşalmakta olduğundan kaybedilecek zaman yoktu. Lüzumuna mebni derhal rahmi boşalttık, çocuğu çıkarttık. Fakat kan durmuyordu. Yapılan tetkikatla rahmin delinmiş parçalanmış olduğunu gördük. Mehbil İrahim yolu tarikiyle rahmi çıkardık.
Yapılan fevkalade tedabir ve güzel bir eser-i tesadüf olarak hasta nasılsa muhakkak bir ölümden kurtuldu.
Fakat bu defa rahmi çıkarılmış olduğu cihetle artık çocuk yapamaz, ana olamaz, artık ebediyyen kısır kalmağa mahkümdür. Ölümden kurtuluşu bir fevkaladelikti. Fakat talihi kısırlaşmak oldu.
Görülüyor ki çocuk düşürmek daima tehlikeli kadını çok defa öldürür, öldürmese de alil hastalıklı bırakır. Bu unutulmamalı.
Bu gibi daha ne korkunç facialar var.
Gün yok ki, gazete sütunlarında tüyler ürperten bir facia bulunmasın.
Daha bir kaç gün evvel yevmi gazetelerde henüz kulaklarımızı tırmalayan bir iki faciayı hatırlatmak isterim.

6 Teşrinisani 1926 ve 228 numerolu Son Saat sütunlarındaki çocuk düşürme faciasının hülasası:

N ... Hanım'ın vefatı çok şayan-ı dikkattir! Bu genç kadın hem bir doktora hem de sihrengiz güzelliğine kurban olmuştur.
"Beşiktaş'ta Uzuncaova'da ... sokakta sakin 20 yaşında ... Hanım şayan-ı dikkat bir surette vefat etmiştir. Genç ve güzel, tahsil ve terbiyesine fevkalade itina edilen bu hanımın pederi vefat ediyor. Güzelliği ile etrafını teshir eden ... Hanım evvela bir tramvay memuruyla münasebet peyda ediyor. Tarafeyn birbirini istiyor, nikâhları kıyılıyor. Dört ay bir arada bulunuyorlar, N ... Hanım bu defa bir zabite gönül bağlıyor. Sevişmeye başlıyorlar, meseleyi annesine anlatıyor, annesi ses çıkarmıyor. Henüz tramvaycının nikahında bulunan ... Hanım zabitle nişanlanıyor. Dört ay sonra zabit beyi de atlatıyor. Fakat arası çok geçmiyor, on gün sonra ... Hanım'da bir gayritabiilik başlıyor, iştihası kesiliyor. Karnı gittikçe büyüyor. Annesi telaş ediyor. Bir çok yerlere baş vuruyor. Aradan dört ay geçiyor nihayet kızının gebe olduğunu öğreniyor. Bu haber karşısında ailenin telaşı artıyor. Bir ebe getiriliyor. Henüz kız ve bakire olduğunu iddia eden ... Hanım'ın beş aylık hamile olduğu meydana çıkıyor. Ailenin endişesi artıyor. Bu ne olduğu belli olmayan meselenin ortadan atılması düşünülüyor. Bir doktora gidiliyor, doktor muayeneden sonra ... Hanım'ın gebe olduğunu söylüyor. Annenin telaşı büsbütün artıyor. Ailenin namusunu kurtarmak için çocuğun behemehal düşürülmesi doktora rica ediliyor. Evvela nazlanan doktor sonra pazarlığa girişiyor, söylendiğine göre yüz yirmi liraya razı oluyor. Para bin müşkülatla hazırlanıyor. Çocuğun düşürülmesi için ... Hanım'ı doktor iki gün evinde alıkoyuyor. Aradan iki gün geçiyor. Annesi kızını almağa geliyor, çocuk düşürülmüş, ailenin güya namusu artık kurtulmuş, hanım kızı da rahat etmiş bulunuyor.
Fakat asıl felaket şimdi başlıyor, otomobile bindirilerek Beşiktaş'taki evine annesiyle birlikte giden çocuğu düşürülen N... Hanım'a otomobilin içinde iken fenalık geliyor ve 'Aman ! Anneciğim. Fena oluyorum!..' demesiyle...
Annesi şaşırıyor. Bu esnada kızı acı feryatlar içinde cansız bir halde başını annesinin omzuna bırakıyor.
Bedbaht anne neye uğradığını bilmiyor 'Kızım... Kızım....' diye sesleniyor. Fakat kızı artık ölmüş bulunuyor. Beş on dakikalık bir zevkın acı, vahım, pek feci hesabını otomobilde ağzından, burnundan, fışkıran kanlarla ödemişti. Otomobil bu sırada eve varmış, bedbaht anne al kanlara boyanan biricik güzel ölü kızını kucağa alarak yatağına uzatıyor. Bu kara haber süratle her taraftan duyuluyor. Konu komşu toplanıyor. Çocuğu düşürürken pek genç yaşta pek feci bir surette ölen güzel ... Hanım'a herkes acıyor. Onu öldüren ... doktora lanet okuyor.
Derhal polise haber veriliyor. Polis müddeiumumilik meseleye vaziyet ediyor. Kızın cenazesi muayene edilmek üzere Gülhane hastanesine gönderiliyor. Lazım gelen muayene yapılıyor. Verilen rapor üzerine tekrar eve getiriliyor. Ertesi gün al ve beyaz kurdeleler ile süslenmiş tabutu kanlı göz yaşlar arasında medfen-i ilmezarl aidisine bırakılır. Müddeiumumilik zavallı kızı tedavi etmek için iki gün evinde alıkoyan ve sonra ameliyat yapan doktor hakkında takibatta bulunmaktadır. Kızın nasıl, ne suretle doktorun evinde tedavi edildiği ve nasıl ameliyat yapıldığını, kızın vefatına sebep olan maddenin ne olduğu yapılan, yapılacak tahkikat verilen ve verilecek raporlar ile anlaşılacaktır.
Bu ictimaî faciaya kendiliğimizden bir kelime daha ilave etmek istemiyoruz. Çocuk düşürmenin fecaati daha başka nasıl olabilir? Bundan daha elim bir facia tasavvur edilir mi?
N... Hanım'ın güzelliği, muhitinden gördüğü müsamahakârlık, düşüncesizliğinin onu bir felakete sürüklemekte olduğu muhakkaktı. Fakat bu felaketin en acı noktası çocuğunu düşürmeğe karar verdiği saniye olmuştur.

DİPNOTLAR

1 İsmail Kenʿan, İctimaî Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri (İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1342/1924), s. 53.

2 "Çocuk doğumu, çocuk ölümü ve çocuk iskatı hakkında doktorlarımız ne diyorlar?", *Resimli Ay* 4/2 (Nisan 1927), 30-33.

3 Cemal Zeki, Çocuk Düşürmek-İctimaî-Tıbbî-Esbâbı, Tehlike *ve Akibetleri ve Buna Manı Olabilecek Tedâbir* (İstanbul: Kader Matbaası, 1926). "Memleket kadınlığını kemiren; bir facia-i ictimaiyye var: Çocuk düşürmek. Kadınlarımızın mevcudiyetini tehdid eden, bu korkunç facia memleketin nüfuz-u umumiyyesinde derin boşluklar tevlid etmektedir. Saadetleri matemle örten, ölüm kokan bir facia bitmek tükenmek bilmiyor. Bir ibtila halini almış gidiyor. Yaşamak hakkıyla çırpınan; nice bedbahtları ölüme sürüklüyor. Her gün başka bir yuva yıkılırken; her dakika başka bir ocak söndürüyor. İşte hayat-ı ictimaiyyemizi sarsan, kadınlarımızın bedbahtisini artıran, memleketin nüfusunu kıran çocuk düşürme facialarını tahdid etmek, bunlara mâni olmak, hurafe ve ananelerden başka bir ışık görmeyen memleket kadınlığına; çocuk düşürmenin mühlik akıbetlerini, tüyler ürperten facialarını haykırmak, bu hakayıkı öğrenmek, kadınlığı düştüğü bu uçurumdan kurtarmak herkes için bir vicdan borcudur. İşte bu eser; memleket kadınlığına çocuk düşürmenin feci sahnelerini haykıran, kadına kendi benliğini, kutsi vazifelerini telkin eden, kadını çocuk düşürmekten, bilerek kendisini ölüme sürüklemekten men eden, bu yolda ona ışık göstermeğe çalışan, samimi bir eserdir."

KANSIZ SAVAŞ: CİHAN HARBİ HATIRALARINDA OSMANLI ASKERLERİNİN AÇLIK, SUSUZLUK VE DOĞA İLE MÜCADELESİ*

CEMAL CAN TARIMCIOĞLU

Bu çalışmada I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı askerlerinin cephelerde İtilaf Devletleri askerleri dışında ne gibi sorunlara karşı mücadele verdiğini, hayatta kalabilmek için ne gibi çarelere başvurduklarını ve bunların sebep olduğu olumsuz sonuçları bizzat bu askerlerin kendilerinin bırakmış olduğu hatıralar vasıtasıyla incelemeye çalışacağız. Belki de birbirleriyle hiçbir zaman tanışmamış ve farklı cephelerde savaşmış olan bu askerlerin ortak bir noktası vardı: Zorlu savaş şartlarında hayatta kalmak ve tecrübelerinin hatırlanması.

GİRİŞ

Yaklaşık on bir milyon askerin hayatını kaybettiği, yirmi milyon askerin yaralandığı I. Dünya Savaşı'nda tek tehdit unsuru düşman askeri değildi. Farklı coğrafyalarda toplam sekiz cephede[2] savaşmış Osmanlı ordusunun muhtelif rütbeden askerinin bu cephelere ilişkin yazmış olduğu günlük, hatıra ve mektuplardan oluşan literatür[3] incelendiğinde, savaşa katılan askerlerin yalnızca düşman askerlerine karşı ölüm kalım mücadelesine girmediği,[4] aynı zamanda açlık, susuzluk, temizlenememe, bitlenme, sivrisinekler, olumsuz hava şartları gibi sorunlarla mücadele ettikleri görülmektedir. Bu sorunlardan kimisi bazı cephelerde daha sık yaşanırken, kimisi hemen her cepheye ait anlatıda kendini göstermektedir. Mesela, temiz içme suyu bulamama problemi en çok Sina-Filistin Cephesi'ne ait hatıralarda hissedilirken, açlık, bitlenme ve hijyen sorunu her cepheye ait anlatıda karşımıza çıkan sorunların başında gelmektedir.

Bu çalışmada I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı askerlerinin cephelerde İtilaf Devletleri askerleri dışında ne gibi sorunlara karşı mücadele verdiğini, hayatta kalabilmek için ne gibi çarelere başvurduklarını ve bunların sebep olduğu olumsuz sonuçları bizzat bu askerlerin kendilerinin bırakmış olduğu hatıralar vasıtasıyla incelemeye çalışacağız.

Türk ve Alman birlikleri kamp ateşinde ısınıyor. Sina-Filistin Cephesi, 1917.

Imperial War Museums koleksiyonu.

SAVAŞIN SOSYAL TARİHİ İÇİN OTOBİYOGRAFİK KAYNAKLARIN ÖNEMİ

I. Dünya Savaşı tarihini daha bütüncül ele almak için savaşa katılan sıradan insanların/askerlerin tecrübelerine müracaat etmemiz gerekmektedir. Zira Cihan Harbi'ne ilişkin resmi evraklar, arşiv belgeleri, harp cerideleri, raporlar, madalyonun yalnızca bir yüzüne ışık tutmaktadır. Oysaki savaşın bizzat içinde yer almış, ordunun çoğunluğunu oluşturan rütbesiz veya düşük rütbeli askerlerin anlatıları resmi belgelerde yer almayan bilgilerin hem tamamlayıcısı hem de denetleyicisidir. İki kaynağın sunduğu bilgiler birbiriyle örtüşebileceği gibi, bazen birbiriyle çelişkili de olabilir. Mesela Çanakkale, Galiçya, Sina-Filistin cephelerinde savaşıp başçavuşluğa kadar terfi eden İbrahim Arıkan savaş sonrası başkasına yazdırmak suretiyle vücuda getirdiği

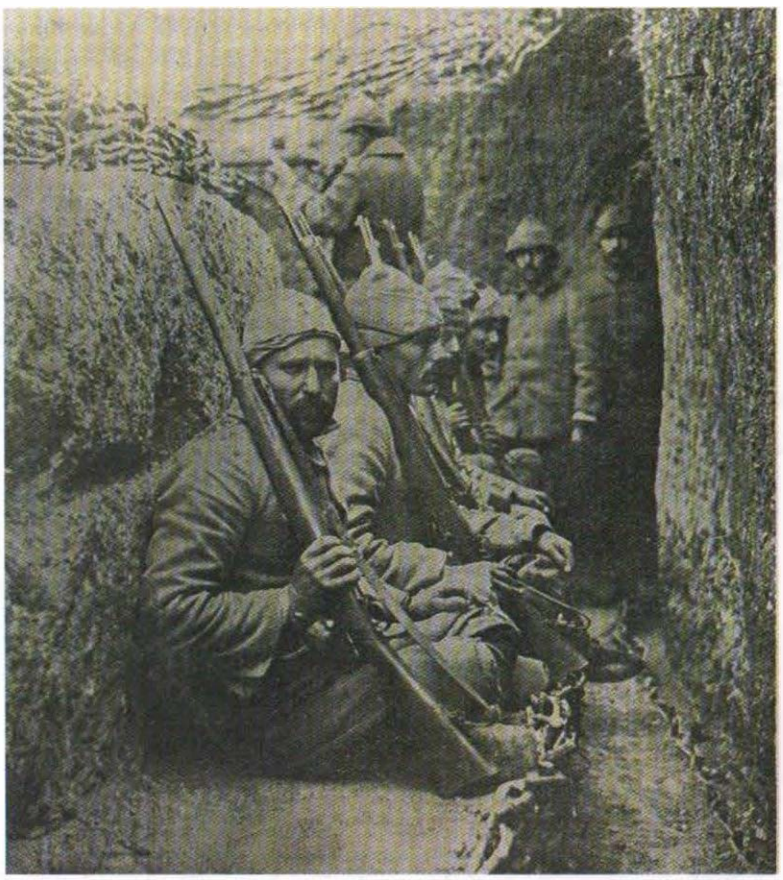
ve ilk defa 2007 senesinde kitap olarak yayımlanan hatıralarının Sina-Filistin Cephesi'ne ait kısmında şunları söylemektedir:

> laşe raporunda askere yevmiye 50 gram et verildiğini aylardan beri yazmaktayım. Hakikatte ise, et değil, ot yiyorduk. Bir gün yaver Tevfik Bey'e aylardan beri yevmiye 50'şer gram et yazdığımızı, askerin ise 5 gram et dahi görmediğini söyledim. Yaver Tevfik Bey bana dikkatle baktı. Düşündü ve bu tarzda konuşursan, o kadar ilersini görecek olursan, rahatını bozarsın dedi.[5]

Bu ifade, hem resmi evraklar ile otobiyografik kaynaklar arasındaki çelişkiyi, hem de cephenin gerçek şartları hakkında konuşmanın askerler için kötü sonuçlanabileceğini gösteren güzel bir örnektir. Başının belaya girmesini istemeyen asker, raporları yazarken sessiz kalmış olsa bile, savaş sonrasında hatıralarını yazarken veya yazdırırken tecrübelerini kısmen de olsa daha rahat bir şekilde aktarma imkânı bulacaktır. Bu, otobiyografik anlatılarda yazan her ifadenin doğru olduğu anlamına gelmemektedir. Otobiyografik eserler yazarlarının kendilerini haklı çıkarmak, kendini olduğundan fazla göstermek, birtakım mercilere yaranmak gibi sebeplerden ötürü, gerçeklerin gizlenebileceği veya saptırılabileceği ihtimali de göz önüne alınarak değerlendirilmesi gereken tarihi kaynaklardır.

OSMANLI ASKERİNİN AÇLIKLA MÜCADELESİ

I. Dünya Savaşı'na katılan askerlerin bırakmış olduğu hatıralarda gıdasızlık ve iaşe sorunlarına dair pek çok anlatı mevcuttur. Günlük, mektup ve anılarda tespit edebildiğimiz kadarıyla, askerler hemen her cephede aynı sorundan mustarip olmuştur. Iaşenin yetersizliği askerleri her daim alternatif çareler bulmaya sevk etmiştir. Bu çarelerden en başta geleni, ot yemektir. Kafkas Cephesi'ne ihtiyat zabiti (yedek subay) olarak katılan Faik Tonguç'un büyük çoğunluğunu savaş yılları esnasında günü gününe yazdığı ve ilk defa 1960'da kitap olarak yayımlanan hatıralarında askerin çaresizliği şu ifadelerle anlatılmaktadır:

Canakkale Cephesi'nde askerler.

SALT Galata arşivi

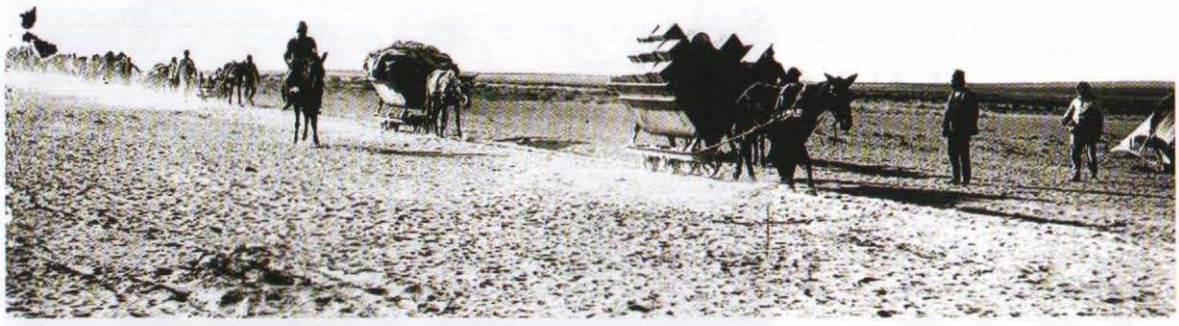
> Bugünlerin en önemli meselesi, karşımızdaki düşmandan çok, iaşe işi olmaya başladı. Yolların çamur deryası haline gelmesi, taşıtların azlığı yüzünden bölükler ciddi bir açlık tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu; yüz elli dirheme (480 gr) inmiş olan asker tayını bile verilmez oldu. Askerin hali pek feci olmaya başladı. Bir gün ihtiyatta bulunduğumuz köyden, ileri hattı teslim almaya giderken askerin arasında bilinen pancar, yemlik, kuzukulağı gibi otları yemek için her biri bir yana dağılıverdi. Dağılan askeri toplayıp mevziye götürmek için bir hayli zahmet çektim. Gerçekten ot yemek mecburiyetindeydik. Açlık hiçbir şeye benzemiyordu.[6]

Faik Tonguç'un bu ifadelerinden hem iaşe meselesinin düşmandan daha tehlikeli bir tehdit unsuru olabildiğini, hem de askerlerin bu meselenin halledilmesi için başvurduğu yöntemlerin ordu içerisindeki disiplini bozduğunu öğrenmekteyiz. Askerlerin açlıkla baş etmek için ot yemeye başvurduğuna dair bir başka örnek ise yukarıda bahsettiğimiz İbrahim Arıkan'ın hatıralarında şu ifadelerle anlatılmaktadır:

> Bazen gecelere kadar erzak beklediğimiz halde sabahı aç olarak yapıyorduk. Asker geçi sakalı ismi verilen otu yiyordu ve bununla doymaya çalışıyordu. Bu ottan dolayı da geceleri askerin yüzde yirmisi uykuda farkına varmaksızın işiyorlardı.[7]

Bu örnekte, ot yemenin bir yan etkisinden de bahsedilmektedir. Ancak, ot yemekten kaynaklı bazı yan etkiler bu kadar zararsız olmuyor, daha ciddi şekillerde sonuçlanabiliyordu. Bunlardan biri, askerlerin zihin sağlığının bozulmasıydı. Bu duruma dair bir örneğe Kafkas Cephesi'nde ihtiyat zabiti olarak bulunmuş olan Vasfi Şensözen'in 1979'da kaleme aldığı ve ilk defa 2013 yılında kitap olarak basılan hatıralarında rastlamaktayız:

> Yiyecek için askerimiz bazen toprağı karıştırırlar ve bitki kökleri

Sina Çölü'nde Osmanlı ordusu levazım konvoyu.

Library of Congress koleksiyonu

bulup onları yerlerdi fakat bir çeşit kök vardı ki askeri yirmi dört saat için deli ederdi. Asker saçma söylemeye başlar, hareketleri bozuk düzen olur. O neferin başına bir süngülü nöbetçi dikilerek yirmi dört saat için hapis hayatı geçirtilirdi.[8]

Ot yemenin bir diğer ve en ciddi yan etkisi ise ölümle sonuçlanabilmesiydi. Çanakkale Cephesi'nde er olarak savaşmış olan Emin Çöl, ilk defa 1964'te gazete tefrikası olarak yayımlanan hatıralarında alayların kolera ve zehirli ottan çok ölü verdiklerini söylemektedir.[9]

Askerler için açlıkla mücadele etmenin bir diğer yolu ise hayvan leşi yemekti. Hatıralardan anlaşıldığına göre hayvan leşi yemenin ot yemekten daha fazla yan etkisi mevcuttu. Bu durum yine Emin Çöl'ün hatıralarında şu sözlerle ifade edilmektedir:

> Ağır şartlar altında ordunun arkasını beslemek başlı başına bir sorundu. Bu yoklukların getirdiği zalim kış, zalim açlık neler, neler yedirmezdi? Ölmüş at eşek, deve, katır etleri mi kapışılmazdı? At bokundaki diri arpalar, taze hayvan derisinden yapılmış çarıklar mı yenmezdi? Bunun sonucu olarak lekeli humma, tifo, dizanteri, uyuzluk, verem, tavukkarası, ishal gibi hastalıklar savaştan daha çok öldürmüştür.[10]

Emin Çöl'ün ifadelerinde ve üslubunda insanın normal şartlar altında yemeyeceği şeyleri, yemek mecburiyetinde bırakan savaş ortamına karşı sitemi açıkça göze çarpmaktadır. Ayrıca bu perişanlığın sebep olduğu zayiatın, düşman askerinin sebep olduğu zayiata nispetle daha çok olduğunun belirtilmesi de ele aldığımız konuyla örtüşmesi bakımından önemlidir. Açlıkla mücadele etmek için hayvan dışkısı içerisindeki arpa tanelerinin ve hayvan leşlerinin yendiğine, Konyalı Veli Çavuş'un kendisiyle yapılan mülakat sonucu elde edilen Çanakkale hatıralarında da rastlamaktayız:

> Ekmek yok, yemek yok... Hey gibi yokluk günleri hey... Atın pisliğinin içinden midesinin eritemediği arpaları çıkarır, yıkayıp kuruttuktan sonra, gavırga gibi yerdik. Bir keresinde, şarapnel top beygirini öldürmüştü. Baldırını kesip pişirdikten sonra yedim. Gâvurların her şeyi vardı, biz ekmek bulamazken, onlar halva, çikolata, şeker gibi şeyler yiyorlardı. Zaman zaman bizim mevzilerden yana da attıkları olurdu, biz de alır yerdik.[11]

Hatıralardan öğrendiğimize göre kemikleri toz haline getirerek yemek, açlıkla mücadele etmenin bir diğer yoluydu. Çanakkale, Irak ve Iran cephelerine mülazım (teğmen) rütbesi ile katılan Mehmet Sinan'ın 1942'den sonra kaleme aldığı ve ilk defa 2006 yılında yayımlanan hatıralarında Irak Cephesi'ndeki bu umutsuz durum şöyle anlatılmaktadır:

> Irak muharebeleri başladığı günden beri, kolordu efradı ve subayları bol yemek, bol içmek ve hatta bol harcamaya alışmış keza hayvanat dahi iaşe darlığı görmemişti. Salahaddın Bey devrinde efrad ve hayvanatın iaşesi çok güç bir duruma düştüğü gibi zabitana verilen madeni para da pek aşağı indirilmişti. Bunun üzerine ve kısa bir zaman içinde kolordu da açlık başlamış ve efradın günlük ekmek gıdası 250 gram una, hayvanların da birer kilo arpaya indirilmişti. 250 gram unla doymayan efrad karınca yuvalarını kazarak tane bulmaya ve buldukları kemikleri ezerek yemeye savaşıyor, başıbozuklar ise açlıktan ölen her nevi hayvanların leşlerini paylaşıyorlardı.[12]

Son olarak, askerlerin iaşe yetersizliğine alternatif olarak başvurduğu en normal yolun köylülerden yiyecek temin etmek olduğunu söyleyebiliriz. Kafkas Cephesi'nde savaşırken Ruslara esir düşen Binbaşı Ziya Yergök ilk defa 2005 yılında kitaplaştırılan hatıralarında bu durumla ilgili şunları söylemektedir:

> Bir iki günlük dinlenme onlara açlığı hatırlattı. Asker ne bulursa yemeye başladı. Köylüden satın aldıkları koyun, keçi, kuzu ve oğlak kesilir kesilmez işkembe ve bağırsaklarına varıncaya kadar her organı karavanalarda üstünkörü pişiriliyor, çiğnenmeden yutuluyordu. Ekmek yerine buğday verildiği için bunu da kavuruyor ya da haşlıyorlar, bazı atların arpa içmesi gibi çiğnemeyip bunlar adeta içiyorlardı.[13]

Köylülerden yiyecek temini her zaman satın alma yoluyla olmuyordu. Kimi zaman köylünün rızası olmadan da gerçekleşebilmekteydi. Kafkas Cephesi'nde çavuş olarak savaşmış olan Süleyman Nuri, 1950 sonrasında kaleme aldığı ve ilk defa 2002 yılında kitap olarak yayımlanan hatıraların-

da yaşadıkları açlığı aktarırken bu durum hakkında da bilgi vermektedir:

> Zeytin ile ekmek, ceviz ile ekmek, galeta yiye yiye açlıktan nefesimiz kokuyordu, bereket versin bazen içlerinden geçmek nasip olan köylerde köylüler zoraki de olsa bazen lavaş, yoğurt, ayran ve hatta peynir de az veren candan çok veren maldan kabilinden veriyorlardı.[14]

Bu ifadeden anlaşıldığı üzere, köylüler yiyeceklerini istemeye istemeye askerlerle paylaşmıştır. Bunun en önemli sebebi, muhtemelen, savaş yıllarında köylülerin de yokluk içerisinde olmalarıdır. Zira I. Dünya Savaşı hatıralarında sivil halkın askerlerle aynı kaderi paylaştığına ilişkin ifadelere de rastlanmaktadır. Mesela, Çanakkale ve Irak cephelerine er olarak katılmış Fehmi Genişol savaş yıllarında kaleme aldığı, kitap olarak ilk defa 2014 yılında basılan günlüğünde, Çanakkale Cephesi'ne giderken tecrübe ettiği yokluktan şu şekilde bahsetmektedir:

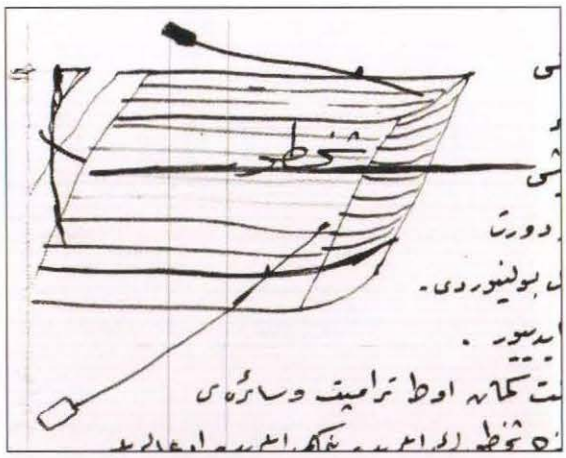
> Küfeli köyünü geçip gece geç vakitte Çöpköy nahiyesine geldik. Yirmi dört saat boyunca asker ekmek ve yemek görmedi. Bizler yine açız. Köyde süt ve yoğurttan başka bir şey bulmak mümkün değildi.[15]

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Savaşa ihtiyat zabiti olarak katılmış I. Hakkı Sunata savaş yıllarında yazmış olduğu ve ilk defa 2003 yılında kitaplaştırılan hatıralarında sivil halkın çaresizliğini şöyle anlatmaktadır:

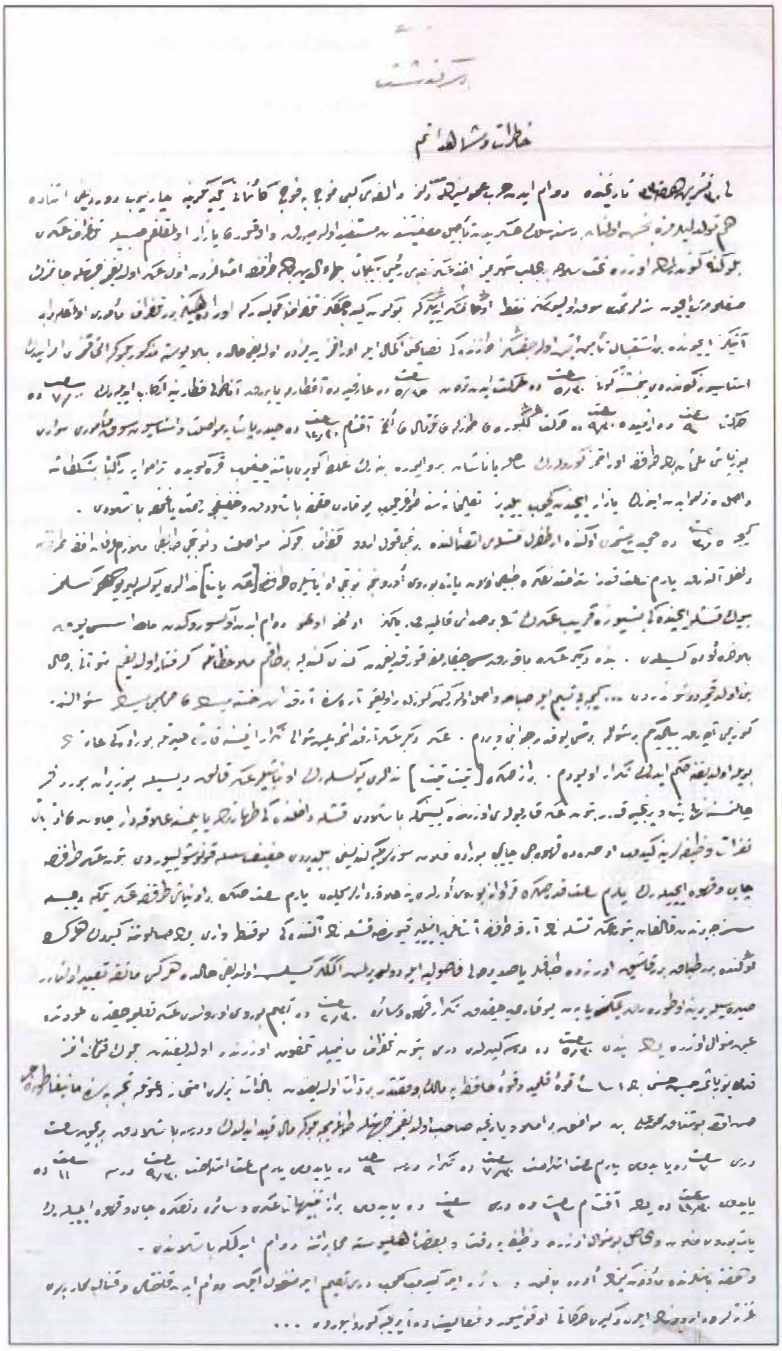
> Yol kenarında zayıf bir ihtiyara rastladık. Eline aldığı bir taşla, bir kemik parçasını dövüp toz haline getirmeye çalışıyor. Kadit haline gelmiş vücuduna bir gıda olacak bu kemik tozu.[16]

Farklı coğrafyalardaki insanların savaş yıllarında içinde bulunduğu ahvalin iç açıcı olduğunu söylemek oldukça zordur. Vazifesini Sina-Filistin Cephesi'nde yapan Mülazım Selahattin Günay, ilk defa 2006 yılında kitaplaştırılan hatıralarında Aclun (günümüzde Ürdün sınırları içerisinde) bölgesinde rastladığı fakirliğe köylülerle yaşadığı şu diyalogla değinmektedir:

> Yanıma aldığım iki erle köyü dolaşmaya başladım. Bir tarafta bir mangal üzerinde de kapalı bir tencere vardı. Yanlarına gittim, "Evde erkeğiniz var mı?" dedim. Elimi uzatıp açmak istedim. Bir kadın mani oldu. "Ne yapacaksınız bey?" dedi. "Açmayınız" dedi. "Niçin" dedim. "Size yarayacak yemek değil, biz idare ediyoruz" dedi. Başı önüne eğildi. "Aç hemşire ben yabancı değilim, benden size ziyan gelmez ve bizim yiyeceğimiz de var" dedim. "Açmayınız çok rica ederim. Keşke olsaydı

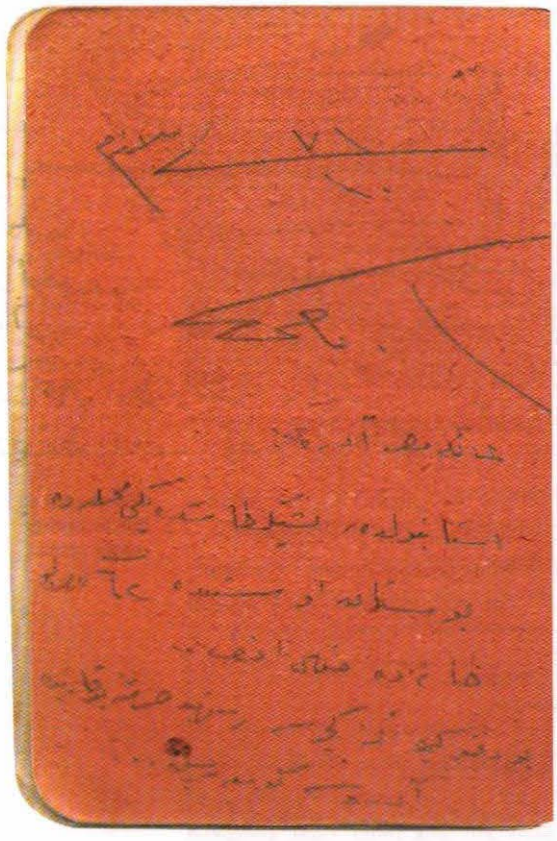

Hüseyin Fehmi Bey'in yaptığı şahtur resmi.

Hüseyin Fehmi Bey'in defterinin ilk sayfası.

Hüseyin Fehmi Genişol, *Çanakkale'den Bağdat'a Esaretten Kurtuluş Savaşı'na*, haz. Mustafa Yeni (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014).

İbrahim Naci'nin defterinin kapağı.

İbrahim Naci, *Allahaısmarladık: Çanakkale Savaşı'nda Bir Şehidin Günlüğü* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016).

da sizi de misafir etseydik" dedi. Bu ısrar benim merakımı daha da artırdı. Açtım, bayağı ot vardı, bir iki damla da yağ. Filhakika ambarları boş, yalnız bir buçuk kilo kadar bir tasta bulgur vardı. Yağ da yoktu. Muhtelif yerlerde rastgele birkaç evi muayene ettim. Durum çok kötüydü.[17]

Sivil halkın yaşadığı açlığa bir başka örnek ise yine Sina-Filistin Cephesi'nde savaşan Mülazım-ı Sani (teğmen) Şerif Güralp'in Şam'da tanık olduklarıdır. İlk defa 1956'da tefrika edilerek yayımlanan hatıralarında Güralp şöyle demektedir:

> Ezzahıriye köyünü geçtikten sonra bizi çok üzen bir hadise ile karşılaştık. Bir deve pisledi mi hemen onu kapışıyorlardı. Ne yaptıklarını sorduğumda bunları kurutup içindeki bütün arpaları ayırdıklarını söylediler. Sonra arpaları un haline getirip ekmek yapıyorlarmış. Yedi sene devam eden çekirge ve kuraklıktan çok fakir düşmüşler. Bundan çok üzüntü duyduk.[18]

Tüm bu anlatılardan yola çıkarak askerlerle sivillerin, açlıkla mücadele edebilmek için ortak çarelere başvurduğunu söylemek mümkündür. Bu çareler ot, hayvan leşi, hayvan dışkıları içindeki gıda kalıntıları ve kemiklerin tüketimidir.

SUSUZLUK

Sina-Filistin Cephesi'nde Dördüncü Ordu'ya bağlı Osmanlı birlikleri, uzun ve zorlu bir çöl yolculuğuna maruz kaldıklarından dolayı su temininde büyük sıkıntılar çektiler. 1916 yılında miralay (albay) rütbesine terfi eden Ali Fuat Erden, ilk defa 1954 yılında tefrika halinde yayımlanan hatıralarında askerlerin günlük yalnızca bir matara su hakkı olduğunu, bunu da yıkanmak, çamaşır yıkamak veya başka şekillerde kullanmasının kesinlikle yasaklanmış olduğunu yazmaktadır.[19] Aynı durumun benzer hava şartlarının hüküm sürdüğü Hicaz Cephesi'nde de mevcut olduğuna, savaşa er olarak katılmış olan Hidayet Özkök'ün ilk defa 1992 yılında yayımlanan hatıralarında rastlamaktayız:

Türk ve Alman subaylar Filistin'de elma hasadında.

Imperial War Museums koleksiyonu.

> Bir nefere 24 saatte bir matara su veriliyordu. Açlık başladı. Nefer başına 75 gram un verilir; yağ, tuz, çamaşır yıkamak yoktur.[20]

Susuzluk yalnızca bu iki cepheye mahsus bir durum değildi. Susuzluk sorununun yaşandığı diğer bir cephe de Çanakkale Cephesi'ydi. Şehit Teğmen İbrahim Naci'nin 1915 yılında kaleme aldığı ve ilk defa 2013'te kitap olarak basılan günlüğünde askerin çektiği susuzluğu ifade eden sözler şöyle geçmektedir:

> Asker susuzluktan pek fazla zahmet çekiyordu. Adeta disiplin bozulmuştu. Nerede çeşme dere görseler hemen hücum yapıyorlar, sonra bin zahmetle çekebiliyorduk.[21]

Burada dikkati çeken bir başka husus da, tıpkı Faik Tonguç'tan alıntıladığımız açlık örneğinde olduğu gibi, susuzluğun da ordu nizamına zarar verebilmesidir. Açlık ve susuzluk yalnızca askeri zor şartlar altında savaşmaya mahkûm etmiyor, aynı zamanda komutanların askeri disipline etme noktasında zorluk çıkarıyordu.

Suyun azlığı ya da yokluğu askerler için yalnızca susuzluğa sebep olmuyordu. Bunun yanı sıra su kıtlığı, hem vücut temizliğine hem de kıyafet temizliğine ciddi engel teşkil etmekteydi. Su kıtlığına ilaveten temizlik için yeterli zamanı bulamadığından kendisini ve kıyafetlerini yıkayamayan asker bitleniyor, pis kokuyor ve böylelikle kendisi ve çevresi için nahoş bir ortam oluşuyordu. Su noksanlığının temizlik meselesini menfi bir biçimde nasıl etkilediğine ilişkin en uygun örneğe Emin Çöl'ün hatıralarının Çanakkale Cephesi'yle ilgili kısmında tesadüf etmekteyiz:

> Temizlik durumu: Bu durum suya bağlı idi. Aylar geçerdi de, ne giyen ne de giyilen yıkanırdı, dersem abartmış olmam. Bu yüzden kıl biti türedi. Arkada genel bir temizlenme yeri vardı. Duvarları kerpiç, üstü toprakla örtülmüş bir yıkanma yeri idi. Bir bölüğe

> iki ayda bir sıra gelirdi. Taburun 4 sakası vardı. Su taa gerilerden getirildi. Sabah çorbası çayı ile öğle akşam yemeklerine bir de içmeye anca yeterdi. Önceleri karayürek deresindeki birikinti sular ile giysi, vücut yıkanırdı. Bu sular kuruduktan sonra erler bu işleri matara suları mutfaktan artan sular ile yaparlardı.[22]

Susuzluktan kaynaklanan pislik sadece koku gibi basit bir soruna değil, ciddi zayiata da sebep olabiliyordu. Ziya Yergök hatıralarında bu durumla ilgili şöyle yazmaktadır:

> Pislik ve sefalet o dereceye varmıştı ki askerlerin yanına yaklaşılmıyordu. Pis kokmayan er yok gibiydi. Bu sefalet yüzünden taburların mevcudu 300'e kadar düşmüştü.[23]

Benzer bir yakınma, Filistin Cephesi'ne başçavuş rütbesi ile katılmış Sami Yengin'in 1917-1918 yılları arasında kaleme aldığı ve kitap olarak ilk defa 2007'de basılan günlüğünde şu ifadelerle anlatılmaktadır:

> Bugün 50 gün olur ki sırtım yıkanmamıştır. İleri ateş hattında bulunduğumuz için su tedariki mümkün olamadığı gibi çamaşır değiştirmek de imkânsızdır.[24]

Temizliğin yapılamaması, askerleri en çok bitlenme yüzünden rahatsız etmekteydi. Birçok cepheye ilişkin hatırada bitlenmeyle ilgili anlatılara rastlamak mümkündür. Bu anlatılarda askerlerin bitlerle başa çıkabilmek için kendi kendilerine buldukları çözüm yollarına başvurdukları görülmektedir. Mesela, Faik Tonguç Kafkas Cephesi'nde bitlerle nasıl mücadele ettiklerini şöyle anlatmaktadır:

> Hastalığım sırasında değiştirdiğim bir kat çamaşırı yıkatmaya zaman ve fırsat bulamıyordum. Çamur içinden çıkarılmış bir hasırı dört kat yaparak içine girip yatıyordum. Her tarafımızı sarmış olan haşarat dayanılmaz bir hal alıyor, ayıklamakla bitmiyordu. Dolaklarımın içinde taşıdığım kaşığın sapını ateşle kızdırarak elbisenin dikiş yerlerine sıvaşmış olan bit yumurtalarını yok etmeye çalışıyorduk.[25]

Sami Yengin'in hatıralarından anladığımıza göre, bitlerle mücadele etmenin bir başka yolu da bit yumurtalarının sigarayla yakılmasıdır:

> Abdest bozmak bahanesiyle bir kaya arkasına çekildim. Çamaşırlarımı çıkardım. Güzel bir yıkandım. Fakat ne göreyim, 148 tane bit kırdım. Yalnız pantolonumun ağında 500 tane sirke vardı. Bunların yok edilmesi kırmakla mümkün olmadığından gücüm yettiği kadar elimdeki sigara ile yaktım.[26]

Bu iki ayrı tecrübede ortak nokta bitlerden kurtulmak için ateşin kullanılmasıdır. Bitlerden kurtulmak için başvurulan daha başka yöntemler de vardır. İbrahim Arıkan, Sina-Filistin Cephesi'nde askerin nasıl bitlendiğini ve onlardan kurtulmak için başvurdukları yöntemi şöyle anlatmaktadır:

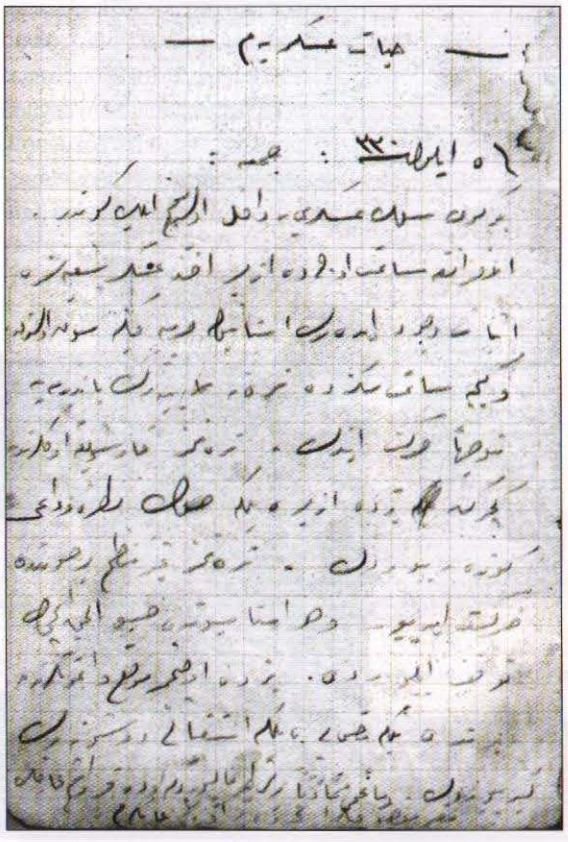
> Haftalardan beri susuzluktan ve vaktin müsaadesizliğinden çamaşır yıkamak mümkün olmadığından üzerimizde bitler görünmeye başlamıştı. Bunlara karşı gömleklerimizi bol zeytinyağı ile ıslattık ve o suretle üzerimize giydik. Geçici bir müddet için de olsa bit derdinden kurtulduk.[27]

Bu örnekler askerlerin içinde bulundukları şartların zorluğuna ve tüm imkânsızlıklara rağmen, hayatta kalabilmek için, mücadele ederek yaratıcı çareler bulduklarını göstermektedir.

CESETLER, KOKU VE SİNEKLER

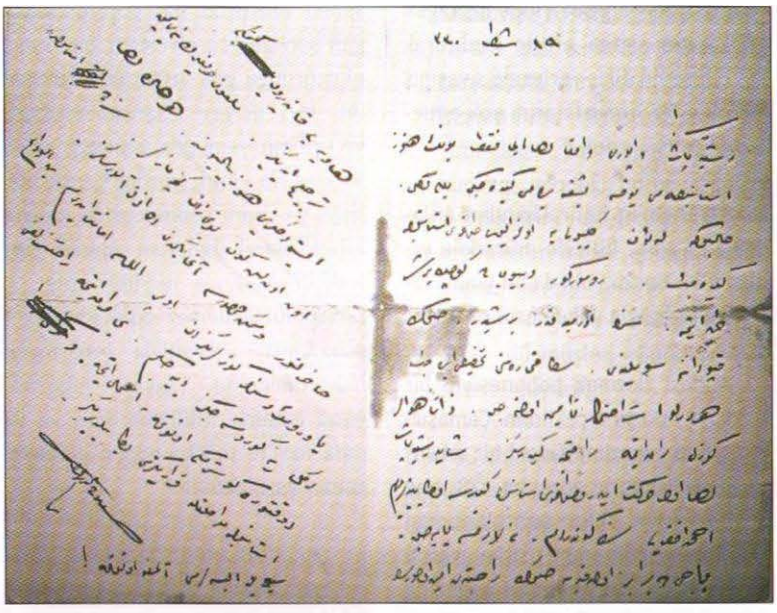
I. Dünya Savaşı'na damgasını vuran siper savaşları fasılasız bir şekilde[28] devam ettiğinden, ölen askerler çoğunlukla defnedilemiyordu. Böylece siperin etrafında biriken cesetler korkunç bir kokuya ve siperlerin sinekler tarafından istila edilmesine sebep oluyordu. Bu durum, sağlık için son derece elverişsiz bir ortam oluşturduğu gibi, askerlerin ruh halini son derece olumsuz etkiliyor ve onların yemeden içmeden kesilmesine de yol açıyordu. Çanakkale, Irak ve İran cephelerinde ihtiyat zabiti olarak bulunan Abidin Ege, Irak Cephesi'nde tecrübe ettiği bu tahammül edilemez durumun asker psikolojisi üzerindeki etkisinden bahsetmektedir. Savaş yıllarında günü gününe tutulmuş olan ve ilk defa 1973'te tefrika edilen günlükte şunlar yazmaktadır:

> Şimdi siperlerin içerisi ve dışarısı düşman leşleri ve şehit cesetleriyle[29] dolu. Ağır bir koku var. Gece bütün siperleri dolaştıkça nereye baksam kol, bacak, vücut parçalarından başka bir şey görmüyorum. Bu kanlı ve korkunç manzaradan bugün çok etkilendim. Tam üç gecedir gözüme uyku girmedi. Başım sersem. Kendime malik değilim. Bizi gören insan olduğumuza inanamaz. Yağmur gibi yağan toz ve topraktan yüzümüz, gözümüz bir hale girdi. Baştan aşağıya bir kömürcü hamlına benziyorum. Elim, yüzüm belli değil.[30]

Abidin Ege'nin günlüğünün ilk sayfası.

Abidin Ege, *Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Harp Günlükleri* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011)

Selahaddin Adil Paşa'nın 4 Mart 1915 tarihli mektubu.

Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007)

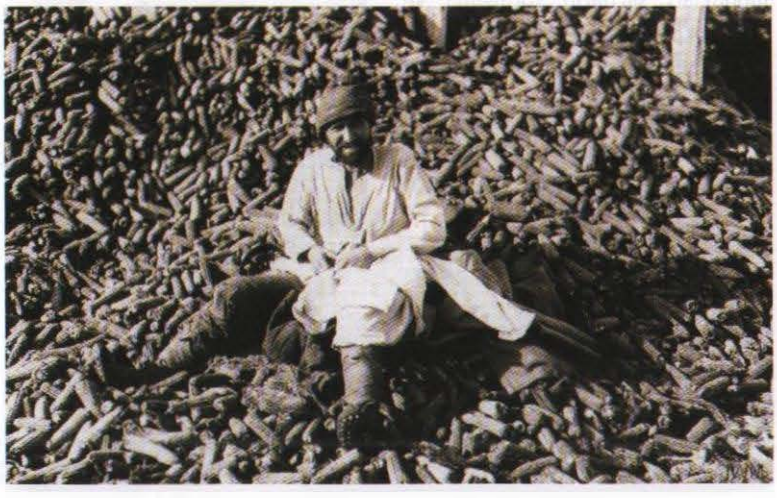
Cesetlerin yaymış olduğu ağır koku ve sinekler, askerin yeme içmesine mani olmaktaydı. Bu durum hakkında Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen) Mustafa Tevfik Bey'in Çanakkale Savaşları sırasında tutmuş olduğu notlarda çarpıcı bilgiler bulunmaktadır. İlk defa 2007 yılında kitaplaştırılan bu notlarda ceset kokusu ve sineklerin sebep olduğu olumsuz etkiler şöyle anlatılmaktadır:

> Ceset kokusu ve ölülerin üzerinden et kopartıp dağılan milyarlarca sineğin ölü canlı ayırt etmeden uçuşması korkunçtu. Bardakların veya maşrapanın üzerlerini bir örtüyle kapatmadan su içmek mümkün değildi. Hepimizin üstü defin kokuyordu ve artık yemek yiyemez olmuştuk. Hiç savaşmadan gelen taze birlikler bölgeye girer girmez mideleri bulanıyor ve istifra etmeye başlıyorlardı. Gündüzleri karasineklerin öldürücü saldırısı, geceleri de sivrisineklerin rahatsız edici kan emmeleri bizi canımızdan ediyordu... Havayı o kadar mide bulandırıcı bir koku kaplamıştı ki, nefes alıp vermek bile bu kadar zor olabileceğini hiç düşünmemiştim. Mümkün olduğu kadar nefes almamaya çalışıyordum. Hatta ölülerin üzerinde gezinen ve konup kalkan sineklerin vızıltıları o kadar kuvvetliydi ki kulaklarımızı bile kapatamıyorduk, rahatsız edici sesleri bile kimsenin tahammül sınırlarının dışındaydı.[31]

Çanakkale Cephesi'nde askerlerin sineklerle başa çıkmak için başvurduğu yöntem cibinlik kullanımıydı. Üsteğmen Mustafa Tevfik Bey sivrisinekleri İngiliz ölülerinden temin ettikleri cibinliklerle engellemeye çalıştıklarını yazmaktadır.[32] Çanakkale Cephesi'nde alay komutanlığı yapan Miralay Selahaddin Adil Paşa ise 28 Ağustos 1914'te eşine yazdığı mektubunda rahatının sivrisineklerden dolayı hiç yerinde olmadığını, elinin ve yüzünün her tarafının sivrisinek yarası olduğunu, 31 Ağustos 1914 tarihli mektubunda da sivrisineklerden kurtulmak için cibinliğe fevkalade ihtiyaç duyduğunu söyler.[33]

Son olarak bir dış gözlemci tarafından bu atmosferin nasıl tasvir edildiğine de değinmekte fayda vardır. İngiliz Reuter Haber Ajansı'nın Çanakkale Cephesi'ne yolladığı özel bir muhabir şöyle yazmaktadır:

> Gelibolu'daki yaşamın en büyük belası sinekler. Bu memleketin tanrısı ne Allah, ne Muhammed ne de Şeyhülislam. Asıl Tanrı, baş şeytan, yani sineklerin tanrısı![34] Yemekler masaya konur konmaz sinekler tarafından simsiyah kaplanıyor. Çadırlara ve siperlere doluşan bu yaratıklar, aptal vızıltılarıyla, öğlen sıcağında yarım saat için kestirmeye çalışanları deli ediyorlar.[35]

Türk askeri mısır koçanları üzerinde otururken kıyafetlerindeki bitleri ayıklıyor. Sina-Filisin Cephesi, 1917.

Imperial War Museums koleksiyonu.

SONUÇ

Bu çalışmada Osmanlı askerlerinin bırakmış olduğu hatıralar vasıtasıyla, cephede yaşanan açlık, susuzluk, yetersiz hijyen ve bitlenme gibi sorunlarla ilgili tecrübelere ve gözlemlere yer verilmiştir. Bu tecrübelerden yola çıkarak I. Dünya Savaşı'nın oldukça zor şartlar altında verildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Cephelerde askerleri yalnızca top, tüfek ve bomba beklemiyordu. Onlar buna ilaveten açlıkla, susuzlukla, zorlu hava şartlarıyla da mücadele ettiler. En çaresiz durumlarda hayatta kalabilmek adına, normal şartlar altında başvurulmayacak yolları denediler. Belki de birbirleriyle hiçbir zaman tanışmamış ve farklı cephelerde savaşmış olan bu askerlerin hepsinin ortak bir noktası vardı: Zorlu savaş şartlarında hayatta kalmak ve tecrübelerinin hatırlanması.

CEMAL CAN TARIMCIOĞLU
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

* Bu yazı TÜBİTAK desteğiyle yürütülmekte olan 115K350 no'lu proje kapsamındaki araştırmalara dayanmaktadır. Bu destekten dolayı teşekkürlerimi sunarım.

1 Bu cepheler birincil olmak üzere Çanakkale, Kafkas, Irak, Sina-Filistin, ikincil olmak üzere ise Hicaz-Yemen, Iran, Galiçya ve Makedonya cepheleridir.

2 Bu literatürle alakalı tespit edebildiğimiz tüm yayınlar için bkz. http://cihanharbihatiralari.com/ erişim tarihi: 05.04.2017.

3 Benzer bir durum Avrupa cepheleri için de söz konusudur. Mesela Kuzey'de Baltık Denizi'nden Güney'de Karadeniz'e kadar yaklaşık iki bin kilometrelik bir alana yayılan Doğu Cephesi, 1916-1917 kışında aç kalmış Rus kurtlarının istilasına uğramıştı. Hem Alınan hem de Rus askerlerine saldıran aç kurtlardan kurtulmak için askerler onları zehirlemeyi, tüfekle vurmayı hatta bomba kullanmayı denediyseler de kurtlardan tamamen kurtulmayı başaramadılar. Durum vahimleştikçe iki tarafın askerleri komutanlarını geçici bir ateşkes yapmaya ikna etti ve iki hasım birleşerek kurtlara karşı mücadele verdiler. Mesele halledilince ateşkes sonlandırılarak taraflar birbirleriyle savaşmaya devam etti. Bkz. http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?_r=1&res=9E0DE3DD103BE03ABC4151DFB166838C609EDE&oref=slogin erişim tarihi: 05.04.2017.

4 İbrahim Arıkan, *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer*, yay.haz. Selman Soydemir, Abdullah Satun, 3. basım (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), s. 222.

5 Faik Tonguç, *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Anıları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), s. 39.

6 Arıkan, *age*, s. 219.

7 Vasfi Şensözen, *Dünya Savaşı Yılları ve Kafkas Cephesi Anıları*, yay.haz. Saro Dadyan (İstanbul: Okuyanus Yayınları, 2013), s. 107.

8 Emin Çöl, Çanakkale-Sina Savaşları Bir Erin Anıları, yay.haz. Celal Kazdağlı (İstanbul: Nöbetçi Yayınevi, 2009), s. 67.

9 *Age*, s. 24.

10 H. Murat Başbay (yay.haz.), Çanakkale'den Asker Mektupları *Anılar ve Gözlemler* (İstanbul: Ara Kitap, 2008), s. 197.

11 Mülazım Mehmet Sinan, *Harp Hatıralarım Çanakkale-Irak-Kafkas Cephesi*, yay.haz. Hasan Babacan, Servet Avşar, Muharrem Bayar (Ankara: Vadi Yayınları, 2006), s. 98.

12 Sami Önal (yay. haz.), *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920)*, 8. basım (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007), s.76.

13 Süleyman Nuri, Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine Uyanan Esirler (İstanbul: TÜSTAV Yay., 2002), s. 100-101.

14 Hüseyin Fehmi Genişol, Çanakkale'den Bağdat'a Esaretten Kurtuluş Savaşı'na Cephede Sekiz Yıl Sekiz Ay (1914-1923), haz. Mustafa Yeni (Istanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 21.

15 İ. Hakkı Sunata, *Gelibolu'dan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anılarım*, yay.haz. Kansu Şarman, 4. basım (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), s. 462.

16 Selahattin Günay, *Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsun Türk? Suriye ve Filistin Anıları*, 2. basım (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), s. 35.

17 Şerif Güralp, *Bir Askerin Günlüğünden Çanakkale Cephesinden Filistin'e*, 2. basım (İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2003), s. 70.

18 Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, yay.haz. Alpay Kabacalı, 2. basım (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000), s. 18.

19 Hüseyin Cömert (yay.haz.), Çanakkale'den *Hicaz'a Harp Hatıraları. Hidayet Özkök'ün Hatıraları* (Kayseri: Kayseri Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1992), s. 34.

20 İbrahim Naci, *Allahaısmarladık: Çanakkale Savaşı'nda Bir Şehidin Günlüğü*, yay.haz. Lokman Erdemir Seyit Ahmet Silay (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013), s. 83.

21 Çöl, *age*, s. 50.

22 Yergök, *age*, s. 78.

23 Sami Yengin, *Drama'dan Sina Filistin'e Savaş Günlüğü*, yay.haz. Dr. Öğ. Alb. Ahmet Tetik, Uzm. Sema Demirtaş, Uzm. Ayşe Seven (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007), s. 31.

24 Tonguç, *age*, s. 39.

25 Yengin, *age*, s. 31.

26 Arıkan, *age*, s. 213.

27 Doruk Akyüz, "I. Dünya Savaşı'nda Siper Savaşı ve Makineli Tüfek", Ali Arslan, Mustafa Selçuk (ed.), *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti* (İstanbul: Kitapevi, 2015), s. 297.

28 Düşman ölüsü için leş gibi aşağılayıcı ifadelerin kullanımı diğer hatıralarda da karşımıza çıkmaktadır. Mesela, İ. Hakkı Sunata hatıratında şöyle yazmaktadır: "Biz artık tarafların ölülerine de isim takık. Bizimkiler şehit, onlarınki geberik." Bkz. Sunata, *age*, s. 138.

29 Abıdın Ege, Çanakkale, Irak ve Iran Cephelerinden Harp Günlükleri (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), s. 298.

30 Zafer Güler (yay.haz.), *Gelibolu Müfrezesi Yüzbaşı Tevfik'in Ölüm Kalım Mücadelesi* (İstanbul: Truva Yayınları, 2007), s. 139-140.

31 *Age*, s. 139.

32 Selahaddin Adil Paşa, Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007), s. 114-115.

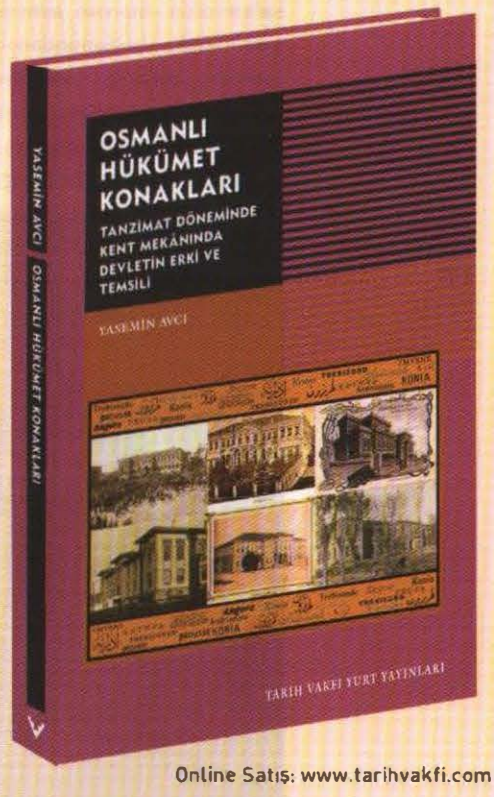
33 Nobel ödüllü İngiliz romancı William Golding'in meşhur romanına ismini veren bu tabirin, romanın yazılışından yaklaşık 40 yıl önce Çanakkale Cephesi'yle ilgili bir gazete yazısında kullanılmış olması dikkate şayandır.

34 A. Mete Tuncoku (yay.haz.), *Anzakların Kaleminden Mehmetçik* (Ankara: TBMM Basımevi, 2005), s. 84.

OSMANLI HÜKÜMET KONAKLARI

TANZİMAT DÖNEMİNDE KENT MEKÂNINDA DEVLETİN ERKİ VE TEMSİLİ

Tanzimat'ın kent mekânına taşıdığı yeni bina tiplerinden olan hükümet konakları, önceki dönemde "paşa kapısı", "vali sarayı" ya da "vali konağı" gibi adlarla bilinen yapılardan tamamen farklıdır. 1860'lı yıllardan itibaren, tüm Osmanlı eyaletlerinde, hatta küçük idari merkezlerde dahi boy gösteren bu yapılar, devletin "inşa edilmiş bir gerçekliğe" kavuşması, soyut ve müphem bir olgu olmaktan çıkarak cisimleşmesi demektir. Böylece şahsileşmiş yerel iktidar olgusu ortadan kalkmaya, himaye ve intisab sisteminden profesyonelliğe ve bürokratlığa geçilmeye başlanmıştır. Tanzimat reformlarının uzantısı olarak devletin üstlendiği yeni işlevlerin gerektirdiği bu yapılar, aynı zamanda sembolik güç merkezleri olarak da görülmelidir. Bu dönemden itibaren, Osmanlı padişahları, saltanatlarının meşruiyetleri adına yaptırdıkları anıtsal camilerde değil, tümüyle sivil karakterli resmi hizmet binalarında temsil edilmişlerdir. Padişah tuğrası, devlet arması ya da sancak gibi siyasi iktidarın sembolik göstergeleri artık gündelik işler için gidilen devlet yapılarında sergilenmekte, böylece kamusal alanda her yerde ve her zaman "hazır" bir devlet imgesi oluşmaktadır. Çoğunlukla hemen etrafına yerleşen kışla, idadi, rüştiye, adliye binası, jandarma dairesi, belediye, postane, hatta hapishane gibi resmi binalarla beraber yeni bir "kamu sitesi" oluşmuş, daha önemlisi "hükümet meydanı" adıyla anılan bu alan, Osmanlı kent yaşamında artık çok daha sık görülen resmi kutlamalara, açılış törenlerine, nutuklara, hatta kitle gösterilerine mekân olmuştur.

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

19. YÜZYIL SONUNDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MUHACİR HAREKETLİLİĞİNE SURİYE VİLAYETİNDEN BAKMAK

TUNA BAŞIBEK

Bu yazı, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri kataloglarına dayanarak, muhacir grupların yüzyıl sonunda Anadolu ve Arap vilayetlerinde yerleştirilmesi konusunda birbirinden bağımsız hikâyeleri konu ediniyor ve imparatorlukların nüfus politikaları eliyle yerlerinden edilen sıradan insanlara odaklanıyor. Vilayetlerden Muhacirin Komisyonu'na gönderilen muhacir şikâyetleri ve arzuhalleri, kurumlar arası yazışmalar, güvenlik kayıtları gibi bürokratik işlemler yerleşim sonrası yaşananlara ışık tutacak nitelikte.

Eski dünya 19. yüzyılda eşi benzeri görülmemiş bir "insan hareketliliği"ne[1] sahne oldu. Bu yazı aynı dönemde uluslararası bağlamından uzaklaşmadan, Osmanlı dünyasına yapılan Müslüman göçünü inceliyor. Bu insan hareketliliği üzerine yapılan çalışmaların, imparatorluğun son yüzyılı üzerine yazılan İngilizce literatürde,[2] Kemal Karpat'ın *Osmanlı Nüfusu* ve Reşat Kasaba'nın *Bir Konargöçer İmparatorluk* çalışması dışında, çok da evrilemediği söylenebilir.[3] Osmanlı İmparatorluğu'na Müslüman göçü konusunda belli bir birikim olmasına karşın, muhacirlerin özgül deneyimleri, yerleştirildikleri sosyal ve fiziki çevreyle ilişkileri hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Ne var ki, muhacir grupların, yerliler[4] ve göçerlerin "kurulu" düzenlerinin hemen yanına yerleştirildiği göç sonrası sosyal ortam oldukça hareketliydi. Yerleştirilen muhacirlerin de bu ha-

1920'lerin başında Suriye, Şam.

reketliliğe katkı sağladığını söylemek gerekir. Yerleşim sonrası muhacirlerin girişiği iç göç maceraları bu yazının konularından biri olacaktır.

19. yüzyıl ortasından, sonraki yüzyılın ilk çeyreğine kadar Anadolu'ya gelen Müslümanların tarih yazımında hiç yer almadığını söylemek doğru olmaz. Ne var ki Arsan, Karam ve Khater'in de belirttiği gibi, muhacirlerin büyük anlatıların dipnotlarına indirgenmesi çok sık rastlanan bir durumdur.[5] Osmanlı İmparatorluğu'nun son çeyrek yüzyılı özelinde bu yaklaşım, Hamid rejiminin Berlin Konferansı sonrası yükselttiği pan-İslamist politikalarda görülebilir. Osmanlı nüfusunun göçler sonucu Müslümanlaşması makro düzeyde geçerli bir anlatı olsa da bunu mümkün kılan muhacir iskânı ve mikro düzeyde yaşanan özgül hikâyeler genelde göz ardı edilmiştir. Buna ek olarak, imparatorluk coğrafyasının genişliğinin de muhacir göçlerinin etkisinin etraflıca çalışılmasını zorlaştırdığı bir gerçektir. Dolayısıyla, bu çalışma göç sonrası yeni düzene ışık tutabilecek cemaatler arası ilişkiler ve yeni ortama uyum konusunda yaşanan sıkıntıları merkezine alarak bölgesel ve yerel tarihlere odaklanıyor. Yazı boyunca, muhacir grupların imparatorluk içinde hareketliliğe yatkınlığını göz ardı etmeden, Suriye Vilayeti ve çevresi, özellikle de vilayetin güney kısımlarına gönderilen muhacirlerin hikâyeleri anlatılacaktır.

Osmanlı topraklarına Müslüman göçü 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca hayli yüksek olsa da bu makale kendini yüzyılın son çeyreği (ve bir sonraki yüzyılın ilk yılları) ile sınırlıyor. Zaman aralığı ve bölge belirtmek, göçün bu mekânsallığa mahsus olduğuna dair bir izlenim yaratıyor olabilir. Ancak aksine bu dönem yaşanan göçler imparatorluğun bütünlüğü içinde ele alınmalıdır. Dahası, 19. ve 20. yüzyıllarda zorunlu göç kavramı hanedanlıklar sonrası döneme ve yükselen etnik homojenleştirme politikaları sürecine dahil edilmelidir.

Aşağıda anlatılacak hikâyelerden de anlaşılacağı üzere, 19. yüzyıl türlü türlü kitle göçlerine sahne oldu. Göçü tetikleyen motivasyonun farklılaşabileceği düşünülürse bile, etnik homojenleşmeyi hedefleyen zorunlu göçün etkilerinin nesiller boyu izini bıraktığı söylenebilir. Yani, yüzyılın ikinci yarısında Kırım, Kafkaslar ve Balkanlar'da yaşanan ve Müslüman kitleleri yerinden eden olaylar bütünün tezahürlerine yerleşim sonrası çevrede de rastlanacaktır.[6]

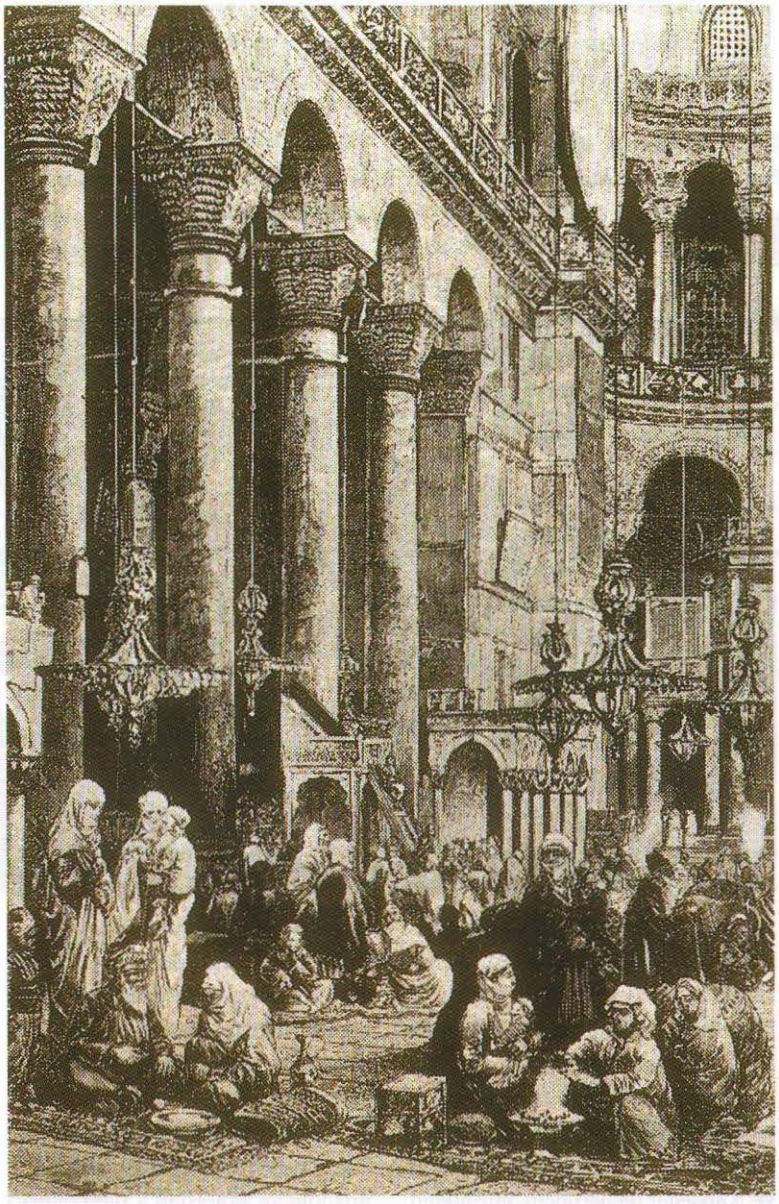
Çerkes muhacir ve savaşçılar.

Daha geniş bir bağlamda ise, bu türden kitle hareketlerinin 20. yüzyılda yaşanan daha kanlı soykırımlarla yakınlaştığını söylemek abartı olmaz. Bu açıdan bakıldığında Kırım ve Kafkaslar'da yaşayan Müslüman grupların yerlerinden edilmesi, uzun 19. yüzyılda ulus devletlerin yükselişiniri ve buna bağlı gelişen nüfus politikalarının erken sonuçlarındandır. Ulus devlet inşası ile özdeşleştirilen 20. yüzyılın "daha profesyonel" nüfus mühendislikleri örnekleri kadar programlı olmasa da Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının din temelli homojenleştirme politikaları bu yazının ilgi alanıdır.[7]

İMPARATORLUĞUN SINIRLARINI AŞMAK

Kırım Savaşı sonrası yükselişe geçen muhacir hareketliliğinin, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası bağımsızlıklarını kazanan Balkan devletleri tarafından yerlerinden edilen Müslümanların Osmanlı topraklarına girişleriyle zirve noktasına ulaştığı söylenebilir. Sonraki kırk yıl içinde Anadolu ve Arap vilayetleri, Çerkes, Çeçen, Dağıstanlı, Tatar ve daha birçok Kuzey Kafkasya ve Balkan kökenli Müslüman muhacirle dolup taştı. Dahası, Osmanlı topraklarına giren bu muhacir grupların, uluslararası antlaşmalar göz önüne alındığında özellikle Çerkeslerin, Avrupa kıtasına yani Balkan yarımadasına geri dönüşlerine izin de verilmeyecekti. Örneğin 1880 yılında Britanya İmparatorluğu, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği tahriratta "...birçok familyaların Katrin ve Suriye'den dahi yirmi kadar familyanın Selanik'den bazı karyelere birleştirildiği (...) Anadolu ve Arabistan'a izam olunan muhacirin-i Çerakeseden bir şahsın bile Rumeliye avdet edememesi zımnında tedabir"in önemini vurguluyordu.[8] Berlin Antlaşması metninde yer almasa da Britanya hükümetinin Foreign Office yazışmalarında bu kaygı sıklıkla dile getirilecekti.[9]

Kafkaslar'dan gelen bir başka muhacir grup hakkında Suriye Vilayeti merkezi Şam'dan gönderilen bir tahriratta ise bölgedeki muhacirlerin akıbeti hakkındaki kaygılar dile getirilmişti. Vilayet, Muhacirin Komisyonu'na muhacirlik statüsünü teyit eden herhangi bir resmi belge taşımayan bu grup hakkında ne yapılması gerektiğini sormuştu. Sefaletten ve yaşadıkları zorluklardan bitap düşmüş olsalar da belirsiz statüleri Şam'daki yerel otoriteyi kaygılandırmış gibi görünüyor. Kuneytire

Ayasofya'ya sığınan 93 Harbi muhacirleri.

Illustrierte Zeitung, 2 Mart 1878

kazasından gönderilen bir tahrirat ise bu belirsiz durumu açıklıyor. Muhacir grubun temsilcisi olduğu anlaşılan Arslan tarafından yazılan arzuhale göre muhacirler, muhtemelen Kırım Savaşı sonrası yerleştirilmeleri üzerine, 20 yıldan beri Kars'ta yaşamaktaydı.

93 Harbi sonrası Kars'ın Rus İmparatorluğu'na geçişini takiben muhacir grup Sivas'a gitmek zorunda kalmıştı. Ne var ki, Osmanlı otoritelerinin ilgisizliği ve belirsiz durumları sebebiyle orada da iskân edilememiş ve yaklaşık üç yıl boyunca vilayet içinde dolanagelmişlerdi. En sonunda Suriye Vilayeti sınırları içinde Han-ı Erneb köyünde toplanan 220 kişilik muhacir grup Salt kazasının Boruncur köyünde iskânlarını talep edecekti.[10] Bu örnek, savaşçı imparatorlukların nüfus politikaları arasında sıkışan sıradan muhacirlerin yazgılarını ifade etmekle birlikte, Reşat Kasaba'nın da işaret ettiği gibi, muhacirlere verilen Muhacirin Komisyonu belgelerinin bu gruplara bir tür vatandaşlık statüsü kazandırdığını gösteriyor. Yokluğu ise muhacir statüsü ve onunla birlikte gelen imtiyazların kaybı anlamına gelebiliyor.[11]

Kırım Savaşı'nı takiben I. Dünya Savaşı'na kadar, Osmanlı topraklarına pek çoğu Balkanlar ve Karadeniz vilayetlerinden imparatorluğa giriş yapan Müslüman muhacirlerle dolup taştı. Bu dönemde yaklaşık 2 milyon Kırımlı muhacirin Osmanlı topraklarına yerleştiği tahmin edilmektedir. Yine aynı dönemde Rusya İmparatorluğu tarafından göçe zorlanan yaklaşık 3 milyon Kuzey Kafkasyalı da –yakınlığı ve uygunluğu sebebiyle çoğunlukla Balkan vilayetleri üzerinden– Osmanlı sınırlarına geldi.[12] Bunun aksine, Osmanlı otoritelerinin muhacir grupları kullanılabilir arazinin bolluğu ve düşük nüfus yoğunluğu sebebiyle Anadolu ve Arap vilayetlerine yönlendirdiği biliniyor. Örneğin Arap ve Anadolu vilayetlerine yerleşmeyi kabul eden muhacirler on yıl boyunca vergi muafiyeti hakkı kazanırken, Balkan vilayetlerine yerleşenler beş yıl vergilerden muaf oldu. Bu türden yardımların lütuftan ziyade dönemin nüfus ve iskân politikalarından kaynaklandığını söylemek gerekir. Yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu ekonomik gelişmeyi güçlendirmek, hazine gelirlerini artırmak ya da düşük tarımsal üretim sorunlarını aşmak adına imparatorluk nüfusunu yükseltmekle uğraştı. Üretken olabilecek toplulukları davet etti, bununla ilgili iradeler yayınladı ya da Avrupa gazetelerine ilanlar verdi. Dolayısıyla muhacir grupların iskânı dönemin nüfus politikaları için biçilmiş kaftandı.[13]

İSKÂN SONRASI MUHACİR HAREKETLİLİĞİ VE TAŞRANIN KOLONİLEŞTİRİLMESİ

Farklı muhacir grupların göç tercihleri ve yerleşiklik kalıplarının genel yapısı yerleşim bölgesinin bu gruplara neler vaat edebildiğine göre farklılaşabilmektedir. Bölgenin refahına ek olarak, akraba ve diğer yakınların bir yerde bulunması muhacir grupların iskân talepleri açısından motive edici bir etkendi. Uzun ve zorlu bir yolculuğun yıpratıcı etkilerini henüz üzerlerinden atamamış kitleler için, halihazırda yerleşik hale gelmiş bir düzenin cazip olduğu düşünülebilir. Yine de Muhacirin Komisyonu'ndan izinsiz olarak yapılan imparatorluk içi hareketlilik otoritelerce yasal kabul edilmiyordu. Örneğin Resulayn kazasındaki köylerde yerleşmiş birkaç haneden oluşan Çeçen ve Lezgi grupların Varto'nun bazı köylerine yakınları olduğunu iddia ederek yaptığı ziyaretler diğer muhacir gruplar tarafından hoş karşılanmamıştı. Dahası söz konusu Çeçen ve Lezgi grup, ellerinden kaçmaya çalışırken

iki zaptiye, üç de sivili katletmişti. 1880'lerin ortasında, Şura-yı Devlet bunun önlenmesi için yerel askeri gruplara emirler göndermiş ve bu türden "hod be hod" hareketliliğin önlenmesi için özen gösterilmesi gerektiğini belirtmişti.[14]

1888 yılında Suriye Vilayeti'nden Osmanlı topraklarına giriş yapan Filibeli bir grup muhacirin yolculuğu ise akrabaları halihazırda orada olduğu için Antalya'da bitecekti. Suriye'den Muhacirin Komisyonu'na yollanan telgrafta, Vilayet muhacir grubun ellerindeki sertifikaya göre İzmit'e yerleşmesi gerektiğini belirtiyordu. Buna rağmen, muhacir grup yolda Antalya'ya "uğramış" ve oraya yerleşmek için izin istemişti. Önce sorunlu görünse de Komisyon'un cevabı tansiyonu düşürmüş ve muhacirleri memnun etmiş olmalı. Komisyon cevabına göre, muhacirlerin Suriye'ye deki ilk yerleşim yerlerine dönüşleri çok masraflı olabilirdi. Dahası, zaten yolculuktan bitap düşmüş muhacirler için büyük çaplı bir sefalete yol açabilirdi. Bu yüzden, Antalya'daki yerel otoriteler bu "kaçak" muhacir gruba yeterince arazi verilmesi ve münasip barınma olanağı sağlamakla görevlendirilmişti.[15] Akrabalık ilişkilerinin göç ve yerleşim tercihleri konusunda çok belirleyici olduğu ve bu minvalde muhacirlerin imparatorluk yetkilileriyle müzakereye girmekten çekinmediği de ortadadır. İstanbul'a yapılan göçlere odaklansa da Kırlı da göçmen grupların yerleşim tercihlerinin katmanlaşmasında akrabalık bağlarının öneminin altını çizer.[16]

1886 yılından başka bir örnekte, Kafkaslar'dan gelip ilk dağıtımda Adana'ya yerleştirilen 163 hanelik bir muhacir grup Suriye Vilayeti'nin Belka sancağında akrabalarının yanına yerleşmek için yeni bir düzenleme yapılmasını talep etmişti. Bunun üzerine Komisyon, bölgede ekilebilir arazi bolluğuna güvenerek grubun Havran bölgesine yerleşmesine izin verdiyse de yolculuk masraflarını karşılamayacağını açıkça belirtmişti. Havran'a yolculuk bu grup için mümkün görünmese de Osmanlı'nın muhacir iskânı konusunda, arazi uygunluğu ve yüksek tarımsal hasılat arzusuyla esnek davranabildiğini gösterir. Dolayısıyla, devletin esnekliği ve muhacirlerin rahatının karşılıklı bir kazan-kazan ilişkisi haline geldiğini söylemek yanlış olmaz. Reşat Kasaba'nın da belirttiği gibi, imparatorluk kendi topraklarını 1923'ten sonra Cumhuriyet'in iskân politikalarına kıyasla daha becerikli bir şekilde iskân edebilmişti. "Konargöçer" bir imparatorluk olan Osmanlı, kırsal bölgelerde iskânı sağlayabilmiş ve muhacir grupları Osmanlı tebaası haline getirmeyi başarmıştı. Bu açıdan iskâna müsait taşrayı, zaten çatışma içinde olduğu aşiretler, Bedeviler ya da göçerlerin pahasına doldurmak imparatorluk için oldukça önemliydi.[17]

Yüzyılın ikinci yarısından itibaren süregelen "taşranın kolonileştirilmesi" politikalarını muhacir iskânı gibi bir o kadar geniş ölçekte meydana gelen olaylar dizisiyle bağlantılandırmak akla yatkın geliyor.[18] Yönetsel pratiklerini ve sosyal ve hukuki normlarını daha önce yalnızca finansal bir bağ kurduğu coğrafyalara dayatmayı amaçlayan 19. yüzyıl devleti için bu taze nüfus bolluğunun epey elverişli olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, devletin taşrayı isyana meyilli unsurlar yerine daha uysal muhacirler eliyle kolonileştirmesi yaklaşımı, Osmanlı tarih yazımında pek yer bulamamış olsa da dikkate alınması gereken bir argümandır.[19] 1860'larda radikal olarak yükselişe geçen ve özellikle konargöçer gruplara uygulanan yerleşikleştirme politikaları, toprakta özel mülkiyet haklarını sağlamayı hedefleyen 1858 Arazi Kanunnamesi ve muhacir akımının aynı dönemde gerçekleşmesi merkezin taşra üzerindeki hâkimiyeti için yeni kapılar açtı.[20] Bu açıdan bakıldığında, boş arazileri taze nüfus kaynaklarıyla doldurmak hem tarımsal gelirleri artıracak hem de yukarıda bahsedilen istenmeyen unsurların örfi hukuka dayalı hak iddialarını geçersiz kılacaktı.

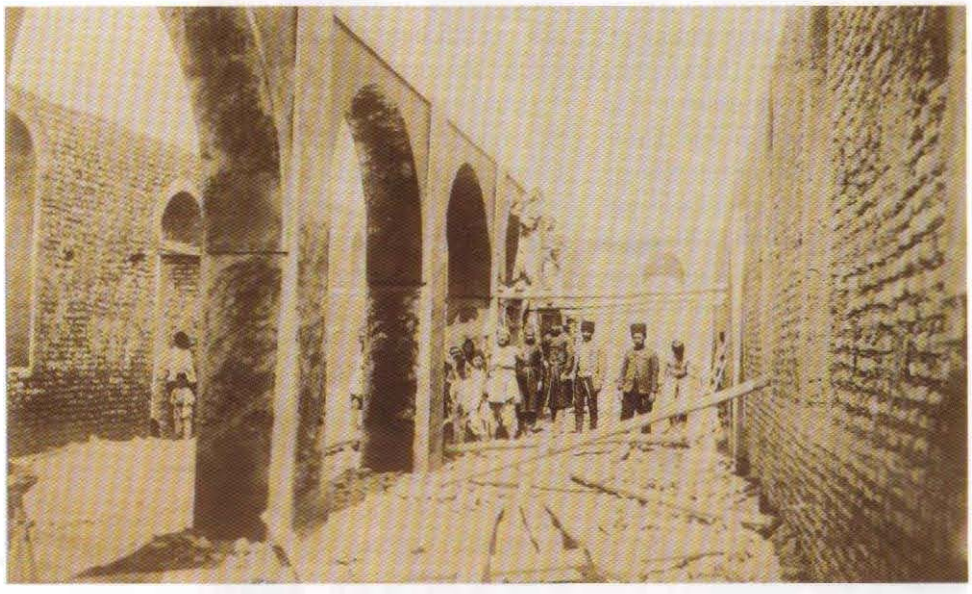
Buna rağmen muhacirlerin tutumlarının, arazi dağıtımı gibi konularda, her zaman uysal olmadığı söylenebilir. Bazı durumlarda üstün yararlarına ulaşmak için uygunsuz davranabiliyorlardı. Kuneytire'nin Berika köyün-

Rakka kasabasında inşa edilen çamaşırlık ve mektepte iskân olunan muhacirler.

TBMM arşivi, Abdülmecid Efendi koleksiyonu.

de yerleşmiş 80 hanelik Çerkes muhacir grubun temsilcisi Yusuf tarafından 1893 yılında yazılan bir arzuhal İstanbul'a ulaşmıştı. Arzuhale göre, 12 hanelik bir başka Çerkes muhacir grup kendilerine verilen arazi parsellerini satmış ve Berika köyünde iskân edilmiş olan grubun tasarrufunda olan araziye göz dikmişti. Arzuhalde Yusuf çektikleri sıkıntıyı dile getiriyor ve arazilerine yapılan müdahalenin engellenmesini istiyordu.[21]

Rakka kasabasında iskân olunan "muhacirin-i Çerakese" için hayata geçirilen çamaşırlığın inşaatı esnasında alınmış bir fotoğraf.

TBMM arşivi, Abdülmecid Efendi koleksiyonu

Osmanlı coğrafyasında hemen hemen hiçbir dönem tarıma elverişli arazi ihtiyacı konusunda sıkıntı çekilmedi. Nüfusun yeniden 16. yüzyıldaki seviyelerine ulaştığı 19. yüzyılda bile çoğunlukla iskâna uygun boş arazi bulmak mümkündü. Ne var ki, 1858 Arazi Kanunnamesi'nden sonra, arazi üzerinde "geleneksel" haklar ile kanunnameyle gelen yeni hakların ihtilaflı hale geldiğini söylemek gerek.[22] Dolayısıyla boş olduğu düşünülen arazilerde de muhacir iskânı sorunsuz değildi.

Blumi'nin Balkanlar'dan verdiği örnekte mevat arazi üzerine yerleştirilen muhacirlerin, örfi haklarına dayanarak bu karara karşı çıkan yerlilerle çatışma içine girdiği anlatılır.[23] Zira mevat arazi, tarım dışı ortak kullanıma ayrılmış, bir kişiye ya da kuruma ait olmayan araziyi tanımlıyordu. Arazinin konumundaki muğlaklık pek çok sefer istenmeyen sonuçlar doğuruyordu. 1889 yılından bir başka örnekte muhacirlerin yerleştirildiği bir köyün muhtarı olan Hacı Gazi'nin arzuhaline göre, Homs kazasının Derkor köyünde yaklaşık 100 haneden oluşan Dağıstanlı muhacirlerin arazisine bu kez yerel hükümet el koymuştu.[24]

Dağıtım sonrası meydana gelen arazi üzerindeki hak taleplerinin muğlaklığına ek olarak, arazi parsellerinin dağıtımında da bir standart tutturulamaması ayrıca sorun teşkil ediyordu. 1893 yılında Rumeli'den Suriye Vilayeti'ne gönderilen bir grup muhacirin bir kısmı uzun bir süre yerleştirilememişti. Yerleştirilenler ise onlardan daha mutlu sayılmazdı. Anlaşılan o ki, seçilen bölgeler iskân için pek de uygun değildi. Muhacirlere göre, yerel otoriteler iskân edilen gruba sel yatağı ya da dağ tepesi gibi yerleri "satmaya" çalışmıştı. Dolayısıyla orada iskânları olanaksızdı. Daha da kötüsü, yerleştirilen muhacirler yerel eşraf ve köy muhtarı tarafından sui muameleye maruz kalıyordu. Muhacirlerin Komisyon'dan talebi ise daha uygun bir bölgede iskân ve köy imamı ve muhtarının değiştirilmesi olacaktı.[25]

İSKÂNIN AB-I HAVASI: MUHACİRLER VE YENİ ÇEVRELERİ

Sosyal alanda meydana gelen karşılaşmalar bir yana, kitle göçüyle ilgili anlatılar geniş bir zaman dilimi içinde düşünülecek olursa son dönemlerde yükseliş eğiliminde olan çevre çalışmaları ve tıp tarihi çalışmaları için de alan açabilir. Yaşam çevresinin değişmesi muhacir grupların bedensel sağlıkları açısından zararlı olabilmekteydi. Osmanlı Arşivleri katalogları, yaşam çevresi değişikliğinin neden olduğu zorluklara uyum sağlayamayan muhacir grupların yaşadıklarını anlatan belgelerle doludur. Takip eden örnekler bu konu için açıklayıcı olacaktır.

1880 yılında, 300 hanelik bir Çerkes muhacir grup Idlib bölgesinde ilk dağıtım için toplanmıştı. Ardından bu grup iskân amacıyla Suriye ve Yemen bölgelerine gönderildi. Yeterli istihkak alamamalarının yanında, muhacirler iskân sonrası yeni çevrelerine, özellikle yörenin "ab-ı havasına" uyum sağlayamadıklarını söyleyeceklerdi. Talepleri İzmid sancağına gönderilmek ve orada iskân edilmekti. Grubun bir kısmı da ilk toplandıkları bölge olan Idlib'e dönmek istemişti. Bu senaryoda, muhacirlerin taleplerinin gerekçelendirme yöntemlerine şüpheyle yaklaşmak mümkün görünse de daha müreffeh bir bölge olan İzmid sancağına gitmek istemeleri anlaşılır bir durumdur. Belki de önceki örneklerde görüldüğü gibi akrabalarının yanına gitmek istiyorlardı. Her ne olursa olsun, bölgeye uyum sağlayamamanın otoriteler gözünde meşru bir gerekçe olduğundan ve muhacir grupların da bu yönteme sıklıkla başvurduğundan bahsedilebilir.[26]

Suriye ve Yemen'e gönderilen muhacirlerin kullandığı argümanlar diğer örneklere göz atıldığında daha kabul edilebilir görülür. Yukarıdakinden çok daha ciddi bir durumu 1892 yılında Hayfa kazasına tabi Gabiye karyesinde iskân edilen yaklaşık 2000 nüfuslu bir başka Çerkes muhacir grup tecrübe etmişti. Uygunsuz iklim şartları sebebiyle oluşan kayıplar sonucu sayıları 300 civarına inen muhacirler Salt kazasında Amman ve Vadiüssayr bölgelerine iskânlarını talep edecekti.[27]

1888 yılında ise iskânlarını beklemek için Kuneytire kazasında tutulan Çerkes muhacirler arasında sarı humma salgını baş gösterdi. Sıcak ve nemli

bölgelerde mesken tutan ve sivrisinekler tarafından taşınan virüsün bu bölgede yayılması akla yatkın görünüyor. Seyahat koşullarındaki zorluklar ve düşük hijyen kaygısına ek olarak Çerkes muhacirlerin bu tür hastalıklara bağışıklığının olmadığı da söylenebilir. Muhtemelen muhacirlerin fizyolojik temayülleri başlangıç noktaları olan Balkanlar ya da Kuzey Kafkasya gibi daha ılıman bölgelere uygundu. Sonuç olarak, salgını önlemek ve gerekli hijyenik koşulları sağlamak için Osmanlı otoriteleri 5000 kuruşluk bir ödenek sağlamıştı.[28]

Yukarıdaki örnek özel bir duruma yönelik olsa da muhacir grupların iskânını mümkün kılan ve bu düzeyde yüksek meblağlara ulaşan yardım, teşvik ve iaşeler istisna olarak kabul edilmemelidir.[29] İmparatorluğun son yarım yüzyılı devlet kaynaklarının büyük yığınlar halinde muhacir grupların iskânı için harcandığını göstermektedir. Ulaştırma hizmetleri ve özel durumlarda yapılan yardımlara ek olarak, Kuneytire kazasının Hasine köyünde iskân edilmiş bu Çerkes gruba yapıldığı gibi, tarımsal sübvansiyonlar, vergi muafiyetleri ya da günlük istihkaklar da bu listenin içinde yer almaktaydı.[30] Kasaba'nın da tarif ettiği üzere, taşrada iskân edilen bu muhacir gruplar ve onlara yapılan yardımlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında yerleşik olmayan unsurlara karşı yürüttüğü politikaların bir tezahürüydü. İmparatorluk temsilcileri, muhacir "sorunuyla" baş etmeye çalışmak yerine, bu yeni nüfus kaynağını kendi yerleşikleştirme programlarını güçlendirmek için kullandılar.[31] Osmanlı hükümetlerinin yerleşikleştirme ve muhacir iskânı politikalarının örtüştüğüne referans veren bu argüman, ayrıca taşrada yerleşik olmayan unsurlara karşı yürütülen politikaları da belirginleştirerek, "taşrayı kolonize etmek" kavramını da daha anlaşılır hale getirir.

Bununla birlikte, devletin son yarım yüzyıl boyunca sürdürdüğü muhacir iskânı politikaları sorunsuz devam etmedi. Zamanla "ev sahipleri" yani yerliler, bu "yabancı"ların iskânı için akıtılan kaynaklardan rahatsız olacaklardı. İlk dönemlerde, merkezi ve yerel otoritelerin hazır ettiği kaynaklara erişim rekabeti olarak tanımlanabilecek bu durumun, iskân sonrası cemaatler arası çatışmalara yol açtığını söylemek yanlış olmaz.[32] Örneğin, 93 Harbi'nden önce, 1860'larda Kafkasya'dan gelip Elbistan kazasında 20 kadar köyde iskân edilen muhacir gruplar, iskânlarından yıllar sonra Zeytun Ermenilerinin "hirkat-ı şekavetkârane" tavırları sonucu bir kısım muhacirin telef olduğunu, pek çoğunun da huzurunun kaçtığını be-

Suriye Vilayeti'nden İstanbul'a gönderilen bir telgrafa göre, 1894 yılında Havran Sancağı'na bağlı Kuneytire'de bu kez Dürziler Çerkeslerin yaşadığı bir köye saldırmıştı. Beşi kadın elli altı Çerkes muhacirin öldürüldüğü bu saldırıda on dört ahır ve hane de yıkılmıştı.

Pyotr Nikolayevich Gruzinsky, "Dağlılar Köylerini Terk Ediyor", 1872.

lirtmiştı.[33] Görünen o ki, iskândan yaklaşık kırk yıl sonra bile yerli ile muhacir kimlikleri arasındaki sürtüşmeler devam edebiliyordu. Dahası, son yüzyıllarında Osmanlı bürokrasisinin elindeki kaynakların da sınırsız olmadığı düşünülürse, bazı durumlarda yerel otoriteler iskân yükünün bir kısmını halihazırda yerleşik grupların omzuna atmakta ve iskân politikalarını daha da az kabul edilebilir kılmaktaydı.[34]

Yukarıda sözü geçen arşiv kaynaklarında da sık sık bahsedilen Havran bölgesi, Eugene Rogan'ın da üzerine yazdığı gibi oldukça önemli bir iskân bölgesiydi. Devlet otoritesinin güçlenmesinin sınırlarını ve muhacir iskânını 1858 Arazi Kanunnamesi'nin uygulanmasıyla birlikte işleyen Rogan, muhacir grupları devletin taşradaki temsilcileri olarak tanımlar. Bölgede yerleşik olmayan Bedeviler tarafından iskânın ilk yıllarında hiç de hoş karşılanmayan Çerkes muhacirlerin, Çeçen ve Tatarlarla birlikte, sonraları sayıları 5-6 binlere ulaşacak şekilde jandarma teşkilatı tarafından istihdam edilmesi bu durumu açıklar. Bu kapasiteyle vergi toplayan, aşiretler arası çatışmalara müdahale eden, gerektiğinde cezalandırma yetkisi olan muhacirler, imparatorluğun taşradaki politikalarının en efektif taşıyıcısı haline gelmişti.[35] Dolayısıyla, yerleşik Çerkes grupların yerli cemaatlerin hedefinde olması kaçınılmaz hale geldi. Suriye Vilayeti'nden İstanbul'a gönderilen bir telegrafta belirtildiğine göre, 1894 yılında Havran Sancağı'na bağlı, yukarıda da sık sık adı geçen Kuneytire kazasında bu kez. Dürziler Çerkeslerin yaşadığı bir köye saldırmıştı. Beşi kadın elli altı Çerkes muhacirin öldürüldüğü bu saldırıda on dört ahır ve hane de yıkılmıştı.[36]

SONUÇ

Kaba bir hesaplamayla 1850'lerden itibaren, 70 yıllık bir zaman diliminde Osmanlı coğrafyasına beş milyon kadar muhacirin iskân edildiği tahmin edilmektedir.[37] Yani 1927 nüfus sayımında Cumhuriyet'in nüfusunu oluşturan yaklaşık 13 milyon kişinin Trakya ve Anadolu'daki geçmişleri bir yüzyılı bulmaz. Dolayısıyla, özgül muhacir hikâyelerini göz ardı edip oluşturulan diğer büyük anlatı da imparatorluğun ardılı Cumhuriyet rejiminin de aslında "muhacir sığınağı"[38] bir milliyetçilik üzerine kurulu olmasıdır.

Sonuç olarak, iskân tercihlerinin etkin bir nüfus politikasına dönüştüğü son dönemde, büyük projelerin arasına sıkışan sıradan muhacirlerin yeni çevrelerindeki gündelik hayatına odaklanmak oldukça anlamlıdır.

DİPNOTLAR

1 Eric J. Hobsbawm, *The Age of Capital* (Londra: Abacus, 1995), s. 228.

2 Uluslararası olmayan literatürün görece daha üretken olduğunu söylemek ise mümkün. Abdullah Saydam, Nedim İpek ve Bilal Şimşir gibi tarihçilerin çalışmalarına göz atılabilir. Daha derli toplu bir literatür taraması için bkz. Mehmet Hacısalihoğlu (ed.), *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün* (İstanbul: Balkar-Ircica, 2014).

3 Muhacirlerin iskânı hakkında yazılmış bir diğer önemli makale için bkz. Oktay Özel, "Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878–1908)", Middle Eastern Studies 46/4 (2010): 477-96. Ayrıca Kemal Karpat'ın *Studies on Ottoman Social and Political History – Selected Articles and Essays* adlı kitabında konuyla ilgili makalelere bakılabilir.

4 Burada geçen yerli terimi, muhacir grupların gelişinden önce burada yaşayanların bu yerlerin doğal sahibi olduğu anlamında kullanılmıyor. Yalnızca, pratik bir sebepten, iskân anında orada yaşayanları tanımlamak için kullanılıyor. "Yerli" terimi sorunsallaştırılması gereken bir kavram.

5 Andrew Arsan, John Karam & Akram Khater, "Editorial Foreword: On Forgotten Shores: Migration in Middle East Studies, And The Middle East in Migration Studies", *Mashriq & Mahjar: Journal of Middle East & North African Migration Studies* 1/1 (2015): 1-7.

6 Bu bağlamda konuyla ilgili yazılmış en yeni çalışma olan, Isa Blumi'nin "*Ottoman Refugees, 1878-1939 Migration in a Post-Imperial World*" adlı kitabı Benjamin T. White tarafından diaspora, muhacir ve göçmen kavramları arasındaki farklılığı müphemleştirdiği için eleştiriliyor. Bkz: Benjamin Thomas White, Review of Ottoman Refugees, 1878-1939: Migration in a Post-Imperial World, (review no. 1690) Date accessed: 7 January, 2017 http://www.history.ac.uk/reviews/review/1690

7 Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s. 47.

8 BOA, HR.İD 5/56, 15 Nisan 1879.

9 Berlin Antlaşması'nın Türkçe metninde yer almasa da FO gizli yazışmalarında bu konu üzerinde sıklıkla duruluyor.

10 BOA, DH.MKT 1348/16, 29 Zilhicce 1302.

11 Reşat Kasaba, *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants and Refugees* (Seattle: University of Washington, 2009), s. 109.

12 Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics* (Wisconsin: The University of Wisconsin, 1985), s. 65-80. Kemal H. Karpat, "The Status of the Muslims Under European Rule: The Eviction of the Cerkes From the Caucasia and the Balkans and their Settlement in Syria", *Studies on Ottoman Social and Political History* (Leiden. Boston, Köln: Brill, 2002), s. 648.

13 Karpat, *age*, s. 62.

14 BOA, ŞD 1875/23, 12 Safer 1301.

15 BOA, DH.MKT 1559/57, 24 Safer 1306

16 Cengiz Kırlı, "İstanbul'da Hemşerilik Tabanlı Yoğunlaşmalar," *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (İstanbul: İBB, 2015).

17 Kasaba, *A Moveable Empire*, s. 109-111.

18 Nadir Özbek, "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late-Nineteenth-Century Ottoman Empire (1876-1908)", *International Journal of Middle East Studies* 40/1 (2008): 49.

19 Georgi Choichev, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzey Kafkas Göçmenlerinin Toplumsal Uyarlanmasına Dair Bazı Görüşler (Göçmenlerin Otoriteye Başvuruları)" Tebliğ Sunumu: XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 2006).

20 Yücel Terzibaşoğlu, "Landlords, Refugees, and Nomads: Struggles for Land Around Late-Nineteenth-Century Ayvalık", *New Perspectives on Turkey* 24 (Bahar 2001): 67-70.

21 BOA, BEO 159/11870, 5 Şaban 1310: "halde irade-i seniyyüzyile mucebince Suriye'ye irsal ve Havran'da Kuneytire'de Berika karyesinde talimat mucebince iskan edilmiş karyenin arazisi 1100 küsür dönüm noksan iken vilayet-i sairede kendülerine verilen araziyi satıp katyemize muahheren gelen 12 hane muhacirin..."

22 Huri İslamoğlu, "Property as a Contested Domain: A Reevaluation of the Ottoman Land Code of 1858", Owen (ed.), *New Perspectives on Property and Land in the Middle East* (Boston: Harvard University, 2000), s. 3-61.

23 Isa Blumi, "Adding New Scales of History to the Eastern Mediterranean: Illicit Trade and the Albanian", Meltem Toksöz ve Biray Kolluoğlu (ed.), *Cities of the Mediterranean from the Ottomans to the Present Day* (Londra: I.B. Tauris, 2010), s. 130-133.

24 BOA, DH.MKT 1546/83, 18 Muharrem 1306.

25 BOA, DH.MKT 2058/40, 17 Şaban 1310: "cebel zirvesi ve sel mecrası gibi mahal-i sıhhat gösterilmekde olunduğuna bahsle iskanlarının icrası ve elmme ve muhtaranın münakehat ve muamelat oraca iza etmekde oldukları gadrden vikayeleri hakkında imam ve muhrat intihabı hakkında..."

26 BOA, DH.MKT 1325/23, 11 Zilkade 1880: "...iskân Suriye ve Yemen vilayetlerine sevk ve izam edilmişler ise de oraların ab ve havasıyla imtizac edemediklerinden ve tayinatları dahi vakt ve zamanıyla ita olunmadığından..."

27 BOA, DH.MKT 1666/125, 19 Safer 1307.

28 BOA, DH.MKT 1565/44.

29 Osmanlı Arşivleri katalogları muhacirlere yapılan yardımlarla ilgili birçok belgeyi barındırıyor. Bkz. DH.MKT 1603/115; 1329/106; 1488/119; 384/56; 1475/98; 1452/80.

30 Transkripsiyonu yapılmış ve basılmış belge: BOA, A.AMD 1515, 26 Eylül 1901 in *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri II* (İstanbul: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2012), s. 178.

31 Kasaba, *age*, s. 109.

32 Isa Blumi, *Ottoman Refugees 1878-1939: Migration to a Post-Imperial World* (London and New York: Bloomsbury, 2013), 178 fn. 6.

33 BOA, DH.TMIK.M 18/13, 2 Cemaziyelevvel 1314.

34 Kasaba, *age*, 111.

35 Eugene Rogan, *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921* (New York: Cambridge University Press, 1999), s. 75.

36 Transkripsiyonu yapılmış ve yayınlanmış belge: BOA, A.AMD 4303, 3 Zilhicce 1311; *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri II*'nin içinde.

37 D. Quataert ve H. İnalcık (ed.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, c. 2 (Cambridge University Press: 1994), s. 793-4.

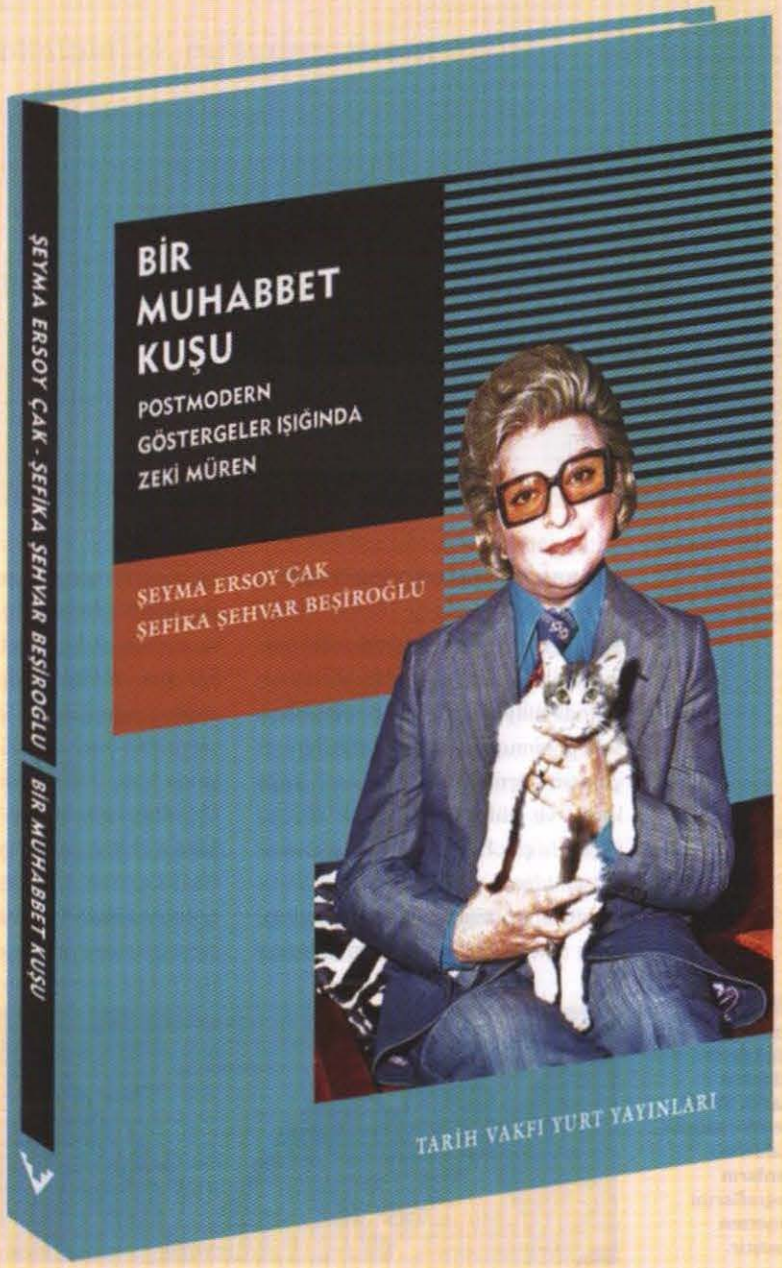
38 White, Review of Ottoman Refugees.

BİR MUHABBET KUŞU

POSTMODERN GÖSTERGELER IŞIĞINDA ZEKİ MÜREN

Türkiye tarihinin en sevilen sanatçılarından Zeki Müren'in sanat yaşamının incelendiği bu kitapta, cinsiyet kuramları, postmodern kavramlar ve semiyolojik okumaların beslediği teorik içeriğe eşlik etmek üzere, Müren'in radyo, plak ve gazino solistliği gibi farklı dönemlerini kapsayan icra ve repertuvar analizlerine de ihtiyaç duyuldu. Bu amaçla, Zeki Müren'in söylemlerini ve toplumsal bir figür olarak varlığını, müzikal kimliğini ve sosyokültürel alanda temsiliyetini açıklamak üzere alternatif bir monobiyografi modeli oluşturuldu. Yazılı, görsel ve işitsel kaynak incelemeleri, süreli yayınlardaki taramalar ve derinlemesine görüşmeler aracılığıyla dönemin koşulları değerlendirildi, sosyoloji, felsefe, tarih ve kültür teorilerinin müzikolojik saha ile bağlamlandığı, geliştirilmeye açık bir yol haritası çizildi.

Türkiye'de hemen herkesin hakkında fikir sahibi olduğu bir sanatçı olan Zeki Müren'in müzikal "temsil"ini yorumlayan Bir Muhabbet Kuşu, kuramsal çerçevesiyle akademisyenlere hitap ettiği kadar, müzikseverlerin de ilgisini çekecek bir çalışma...

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

SAĞMALCILAR'DAN BAYRAMPAŞA'YA: 1970 İSTANBUL KOLERA SALGINI

ÖMER FARUK METİN

Bu makalede, 1970 yılında İstanbul'un Sağmalcılar semtinde iki binden fazla kişinin hastalandığı ve 52 kişinin ölümüne sebep olan El-Tor tipi kolera hastalığının sebepleri ve gelişimi incelenecek, alınan önlemlerin ve tedbirsizliklerin boyutları sorgulanacaktır. Sağmalcılar'daki kolera salgını Türkiye'deki son büyük kolera salgını olması, bir ilçenin isminin değiştirilmesine sebep olacak bir travma yaratmış olması ve sonrasında alınan önlemlerin daha sonraki salgınların önüne geçebilecek bir nitelik taşıması itibariyle ülkenin toplumsal tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir.

KOLERA VE EL-TOR VİBRİYONU

Bir su enfeksiyonu şeklinde oral yolla yayılan kolera salgınları dünya tarihinde milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur. Sağlık koşullarının yetersiz, içme sularının kirli veya kısıtlı ve nüfusun kalabalık olduğu yerlerde çok hızlı yayılabilen koleranın ilk olarak görüldüğü yerler başta Hindistan olmak üzere Güneydoğu Asya ülkeleridir.[1] 1817 yılında Avrupa ve Amerika'ya yayılmış büyük küresel salgınla birlikte 19. yüzyıl boyunca defalarca kez Türkiye'ye taşınan hastalık binlerce kişinin ölümüne sebep olmuştur.[2] Sağmalcılar'daki salgından önce de 1960'lı yılların başında İran, Irak, Suudi Arabistan gibi Ortadoğu ülkeleriyle birlikte salgın batıya doğru yayılmış, bu dönemde özellikle hac kafileleri için yüksek önlemler alınmış ve salgının genişlemesi önlenmeye çalışılmıştır.

Hastalığın yayılmaya başladığı ilk günlerden itibaren ulusal gazeteler salgına yakalanmış insanların fotoğraflarını manşetten vermiştir.

Su içerisinde hayatiyetini uzun süre muhafaza edebilen kolera mikrobu[3] ortalama üç günlük kuluçka süresinden sonra vücutta etkisini göstermeye başladığı andan itibaren ölümcül olabilir. Birdenbire başlayan kusmalarla birlikte, hastalar günlük 40-50 arasında dışkılama yapar.[4] Ağır bir halsizlik başgösterir, tansiyon hızla düşer, deride buruşma ile kaslarda kramplar görülür ve kısa zamanda hasta şoka girer.[5] Eğer hastalığın bulunduğu bölgede kolera portörleri[6] fazlaysa salgın bir anda çok fazla ölüme sebep olur.

Sağmalcılar'da 1970 yılında ortaya çıkan El-Tor tipi kolera ise Asya tipi koleraya göre daha az şiddetlidir ve epidemiyolojik karakteristikleri farklıdır.[7] El-Tor mikrobunun taşıyıcı özelliği klasik koleraya göre daha fazladır ki bu vibriyon safra kesesinde yıllarca kalabilir.[8] Bu makalede iki binden fazla kişinin hastalandığı ve 52 kişinin ölümüne sebep olan Sağmalcılar'daki El-Tor tipi kolera hastalığının sebepleri ve gelişimi incelenecek, alınan önlemlerin ve tedbirsizliklerin boyutları sorgulanacaktır.

SAĞMALCILAR VE SALGININ AYAK SESLERİ

İstanbul'da 1950'lerde artan gecekondulaşmanın getirdiği sorunları en ağır şekilde hisseden bölgelerin başında Esenler'in Sağmalcılar köyü gelmektedir. 1938 yılında çok küçük bir yerleşim yeri olarak kurulan ve o dönem "Kışla Arkası" olarak anılan Sağmalcılar, 1950 yılında muhtarlık statüsüne kavuşur.[9] Yugoslavya'dan ve Anadolu'nun farklı şehirlerinden gelen göçmen dalgası, İstanbul'un her ilçesinde olduğu gibi burada da hızlı bir nüfus artışı meydana getirir ki, 1953 senesinde 3000 civarında olan nüfus, 1960'ta 40 bine, 1964'te ise 70 bine ulaşmıştır. Nufusun hızlı artışının bir sonucu olarak 1962'de Sağmalcılar'a belediye kurulur.[10] Ancak her ne kadar belediyenin kurulması idari işlerin hızlanmasını sağlasa da bölge halkı tarafından belediyenin yetersizliği defalarca belirtilmiş ve buranın nahiye olması istenmiştir.[11] 1964 yılında Sağmalcılar'ın nahiye olması bölgedeki altyapı, sağlık ve eğitim sorununu çözememiş, altyapı sorunları da sürekli olarak hastalıklara davetiye çıkarmıştır.

SAĞMALCILAR'IN BİTMEYEN SU VE KANALİZASYON SORUNU

Bir gecekondu mahallesi olan Sağmalcılar'da su ve kanalizasyon altyapısının bir türlü tamamlanmaması en önemli problemlerin başında gelmiştir. Kontrol altına alınamayan binalaşmanın bir sonucu olarak belediye hizmetleri yeterli miktarda sağlanamamış ve denetimler zayıf kalmıştır. Kanalizasyon borularının patlaması veya her yere ulaştırılamaması sonucunda pis sular defalarca sokaklara sızmış ve halk sağlığını tehdit eder hale gelmiştir. Örneğin Bağlar Caddesi'ndeki apartmanların kanalizasyonları olmadığı için pislik, belediye su vanalarının kuyusuna karışmıştır.[12] Bu pis sular sulama yoluyla sokaklara taşarak hem insanları rahatsız etmiş, hem de bölge halkının sağlığını tehdit etmiştir.

Bir diğer sorun da temiz içme suyunun evlere ulaştırılmasıdır ve aslında kanalizasyon sorunuyla da yakından ilgilidir. Herhangi bir merkezi içme suyu sisteminin olmayışı, bölge halkını artezyen kuyularından ve depolardan içme suyu ihtiyacını gidermeye sevk etmiştir. Açılan yüzlerce artezyen kuyusu ve merkezi su depolarındaki ilkel sterilizasyon yöntemleri (klorlama, kireçleme gibi) hastalıklara davetiye çıkarmıştır.[13] Tamamlanmayan artezyen kuyuları ve pis suların durmadan birbirine çok yakın bulunan kuyulara sızmasına yol açmış olması itibariyle bu iki sorunu birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır.

SUMERBAK Mağazası

Sağmalcılar

HAFTALIK SİYASİ MÜSTAKİL GAZETE

AMİRAL ve STAR

Köyümüzün sağlık konusunda yaptığımız konuşmada doktorlarımızın söyledikleri:

Sağlığımızı, Susuzluk ile bilgisizlik tehdit ediyor!

Bilhassa, çocuk sağlığının ele alınması şart

Sağmalcılar gazetesi, 1964-1965 yıllarında kısa bir dönem haftalık çıkarılan bir mahalle gazetesidir. Gazetede öncelikli olarak yerel sorunlardan bahsedilmekle birlikte röportajlar, köşe yazıları, kültürel haberler de okurlara aktarılmaktadır.

Sağmalcılar, 1 Agustos 1964

Çok muhtemeldir ki ilçedeki sağlık sorunlarının bir nedeni de semt sakinlerinin bilinçsizliğidir. 60'lı yılların ortalarında Sağmalcılar'ın demografik yapısı incelendiğinde, semt sakinlerinin ekseriyetinin alt gelirli meslek gruplarından olduğu görülmektedir. Nitekim o dönemde yapılan bir araştırmaya göre çalışanların %6'sı memur, %81'i işçi, %2'si tüccar ve %10'u da diğer meslek gruplarındandır. Bölgede ikamet eden ailelerin %62'sinin 5 kişiden fazla nüfusunun olduğu semtte, nüfusun %58'i de kiracı olarak yaşamaktadır.[14] Abdi İpekçi'nin salgından sonra yaptığı röportajda bir Sağmalcılar sakini, aynı evde 7 odada toplam 17 kişi kaldıklarını ve salgında bu evden 4 kişinin hastalandığını söylemiştir.[15]

Küçükköy ile Muratpaşa Mahalleleri arasında yer alan Cicoz Deresi'ne de gecekondulardan kanalizasyon suyu akıyor olmasına rağmen uzun yıllar herhangi bir önlem alınmamıştır. Yapılan denetimler de suların temiz kalmasının önüne geçmemiştir. Örneğin Altıntepsi Mahallesi'nde Sağlık Müdürlüğü, kuyu suların mikroplu olduğu gerekçesiyle mühürlemesine rağmen alternatif herhangi bir içme suyu kaynağı olmadığı için bölge halkı mühürlenen kuyuları açmış ve tifo salgını hemen ardından baş göstermiştir.[16] Salgından hemen sonra Vedat Ali Özkan'ın ilçedeki okula yaptığı denetimde de bir okula hâlâ kanalizasyon borularının bağlanmadığı ve okulun önünden pis suların aktığı rapor edilmiştir.[17] Benzer olarak, kireçlenmiş lağımların üzeri kapatılmadığı için küçük çocuklar buralara düşmüş, içlerinden biri de boğularak hayatını kaybetmiştir.[18]

TEKRAR EDEN SALGINLAR VE GEÇ ALINMIŞ ÖNLEMLER

Tekrar eden salgın hastalıklar ve her defasında salgına neden olan altyapı sıkıntıları ve sosyal sorunların giderilmemesi 1970'te yaşanan büyük çaplı salgının ana sebeplerinden biridir. Sağmalcılar'da kolera salgınından önce bir diğer su epidemisi olan tifo hastalığı da küçük çapta salgınlar halinde defalarca görülmüştür. İlk olarak 1954 yılında görülen tifo salgını, nüfusun da az olması nedeniyle küçük çapta kalmıştır.[19] Daha sonra 1959 ve 1961 yıllarında da küçük çapta salgınlar olmuş ve nihayet

1963'teki tifo salgınında 5 kişi ölmüş, 400'e yakın kişiye hastalık bulaşmıştır.[20] Sarılık ve kabakulak salgınları da 1966 yılında bölgeye yayılmıştır.

Altyapı iyileştirmesinin yapılamayışında belediyedeki bazı memurların karıştığı yolsuzluğun da bir payı olduğunu düşünenlerin sayısı fazladır.

Sümerbak Mağazası

Sağmalcılar

HAFTALIK SİYASİ MÜSTAKİL GAZETE

AMİRAL ve STAR

Halkın sağlığını biran evvel, teminat altına almak için Bakanlıkça 750 bin liralık tahsisat gönderildiği halde:

Köyün su derdi neden hâlledilmiyor

Bu işle hemen ilgilenerek, bilhassa bu sıcak yaz günlerinde köyümüzü suya kavuşturmalıyız !..

istiyoruz !

Belediye Fen Kurulu istisna mı yapıyor ?

Tekrar eden manşetlerden anlaşılacağı üzere Sağmalcılar'ın en büyük problemi içme suyu ve kanalizasyon altyapısının tamamlanmamış olmasıdır.

Sağmalcılar,
6 Haziran 1964

1965 yılında belediye tarafından bastırılan broşürde bu konuya geniş yer ayrılmıştır. Dönemin şartlarında 600 bin liranın kasabanın su ihtiyacını temin için ayrıldığı ve su ihtiyacının tamamen giderileceği söylenmiştir.[21] 1963 senesinde su tesisatı için İmar ve İskân Bakanlığı'ndan ayrılan 750 bin liranın akıbeti ise yine meçhuldür. Bu şaibeli ödenek iddiaları arasında 27 yıldır belediyeliğin mevcut olduğu Sağmalcılar'da nihayet 1967'de su ve kanalizasyon çalışmalarına başlanmış, 1970 yılına kadar 27 kilometreden fazla kanalizasyon şebekesi döşenmiş ve 11 bin 500 aboneye su verilmiştir.[22] Ancak geç alınmaya başlanmış önlemler kolera salgının önüne geçemeyecektir.

SALGININ BAŞLANGICI VE İLK ÖNLEMLER

Hastalığın Kaynağı Neresi?

Yukarıda belirtilen genel sebeplerin yanında hastalığın Sağmalcılar'a nasıl geldiği ve hangi kaynaktan yayıldığıyla ilgili farklı iddialar ileri sürülmüştür. Bunlar arasında en kuvvetli olanı İstanbul'un çöp dökme alanı olarak kullanılan Bizans devrinden kalma ve Sağmalcılar'a 11 kilometre uzaklıkta bulunan Kırkçeşmeler su kaynağının tamamen kirletilmiş bir bölge olduğu iddiasıdır. Buradaki suların hastalığın ortaya çıktığı semtlerdeki evlerde kullanıldığı bakteriyolojik olarak da tespit edilmiştir.[23] Belediye tarafından temin edilen bu suyun klorlanmadığı,yapılan araştırmada ortaya çıkmıştır.[24] Bazı milletvekilleri tarafından yapılan bireysel araştırmada da hastalığın kaynağı olarak Kırkçeşmeler gösterilmektedir.[25] Hastalığın birden fazla mahalle hatta semtte görülmüş olması aslında mikrobun küçük çaplı bir artezyen kuyusu veya herhangi bir depodan değil, merkezi su şebekesinden yayılmış olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Hastalığın tam olarak hangi coğrafyadan gelen portörler tarafından taşındığı mevzuunda ise bir ihtilaf vardır. Hastalıktan hemen sonra tertiplenen Sağlık Şurası'nda Hatay'dan, yani güneyden geldiği[26] ifade edilse de Sağmalcılar nüfusunun %40'ının Kuzey ve Kuzeybatı Avrupa ülkelerinden gelen göçmenler olduğu düşünüldüğünde kaynağın bu bölgeler olduğuna dair iddialar daha makul gelmektedir.[27] İki ay sonra mecliste Sağlık Bakanı'nın açıklamaları ve El-Tor mikrobunun taşıyıcılar üzerinde senelerce yaşayabilmesi de bu ihtimali güçlendirmektedir.

Hastalığın Ortaya Çıkışı

Salgın ilk defa 13 Ekim 1970 tarihinde gece saat 4 sularında bir hastanın şiddetli kusma şikâyetiyle Gureba Hastanesi'ne gelmesiyle ortaya çıkmıştır.[28] Aslında virüs ilk kez 9 Eylül tarihinde Haseki Hastanesi'ne yatırılan bir hastanın dışkı örneklerinde fark edilmiş, ancak referans laboratuvarı olan[29] Refik Saydam Enstitüsü'ne teyit amaçlı gönderilen numuneler için geri dönüş yapılmamış ve halk bu konuda bilgilendirilmemiştir.[30] 14 Ekim'de hasta sayısının birden artmasıyla bir salgın hastalığın ortaya çıktığı anlaşılmış ancak hastalarda kolera seviyesinde kusma, bulantı ve dışkılama olmaması salgının kolera olmayabileceğine dair şüpheleri artırmıştır. Prof. Ekrem Şerif Egeli de salgının başladığı gün kolera ihtimalinin zayıf olduğunu, hastanın birden ağır şok geçirip tansiyonun sıfıra düştüğünü söylemiştir.[31]

Aslında ilk gelen hastaların şikâyetlerinde kolera hastalığının belirtileri olduğu görülecektir. Salgından sonra açılan Tropikal Hastalıklar Hastanesi'ne yatırılan hastaların %93'ünde bulantı, %92'sinde ishal ve %35'inde de karın ağrısı şikâyetleri kaydedilmiştir.[32] Haseki Hastanesi'nde de 14 ve 15 Ekim günü yatırılan 44 hastanın 33'ünde ishal ve kusmalar gözlemlenmiştir.[33] Anadolu yakasında bulunan SSK Paşabahçe Hastanesi'ndeki hastaların ise %60'ı ishal şikâyetiyle gelmiştir.[34]

Salgından önce alınan bazı tedbirlerin hastalığın büyüklüğünü azalttığı müşahede edilmiş, en azından diğer şehirlere ve İstanbul'un diğer semtlerine yayılma engellenmiştir. Bunlardan ilki 1966 yılında Dünya Sağlık Örgütü'nden gelen uzmanların Türk yetkililerle Ankara'da düzenlediği toplantıdır; bu toplantıda koleraya karşı alınacak tedbirler görüşülmüştür.[35] Bu toplantının ardından 1970 yılının Eylül ayında da Dünya Sağlık Örgütü'nün iki uzmanı Türkiye'nin sınır bölgelerinde yaptıkları araştırmada herhangi bir kolera vakası tespit etmemişlerdir.[36]

Kolera aşısını halka duyurabilmek devlet aygıtlarının öncelikli göreviydi. Dönemin İstanbul Valisi Vefa Poyraz (solda) ve Belediye Başkanı Fahri Atabey'in (sağda) kolera aşısı oldukları andaki fotoğraflarını Hayat dergisi özel sayısında okurlarıyla paylaşmıştır.

Hayat, 24 Ekim 1970.

Yine 1970'in yaz aylarının sonlarında da Rusya'nın güneyi ile Suriye ve İran'da koleralı vakaların çıkmasından sonra ülke çapında bir aşılama kampanyası yapılmıştır.[37] Bu vesileyle kolera salgınına kadar ülke genelinde 10 milyon kişi aşılanmış, bu aşıların 1 milyonu İstanbul'da vurulmuştur.[38] Ancak koleranın Türkiye'nin güney komşularında görülmüş olması kolera için özel laboratuvarların da bu bölgelerle kısıtlı kalmasına yol açmıştır. Maraş, Urfa, Mardin, Hatay gibi sınır şehirlerine mikrobiyoloji laboratuvarları kurulmuştur.

Buna rağmen, kolera salgınının çeşitli yollarla İstanbul ve Türkiye'nin farklı yerlerine yayılıp tüm ülkeyi tesiri altına almasından korkulmuştur. Bunun ilk nedeni salgın bölgesinde karantina çalışmasının olmayışıdır.[39] Bölge halkı karantinaya alınmadığından salgından kaçan semt sakinleri gittikleri yerlerde hastalığı çevrelerine küçük çapta bulaştırmışlardır.[40] Salgının yayılmasının bir diğer sebebi de ölen hastaların yakınlarının cenazeleri belediyeye vermek istememesidir. Belediye, ölüleri yakınlarına vermeden kireçleyerek defnettiği için bunu istemeyen aile ve akrabalar, cenazeleri farklı şehirlere kaçırmıştır. Cenazeleri kaçırma teşebbüsünde bulunanlar tespit edildiklerinde cenazeler ailelerinden alınmıştır.[41] Bir diğer sebep de küçük çocuklar veya bebeklerin bu sebeple ölmesi durumudur. Bebekleri ölen aileler, bilinçsizliğin bir neticesi olarak bebeklerini görevlilere teslim etmeden gömmüşler ve salgının yayılmasına davetiye çıkarmışlardır.

SALGINDAN SONRA ALINAN ÖNLEMLER

Hastaneler ve Sağlık Bakanlığı Tarafından Alınan Önlemler

Salgının ortaya çıktığı andan itibaren Sağlık Bakanlığı ve hastaneler tarafından yoğun önlemler alınmaya başlamıştır. Hastanelerde koleralılar için ayrılan bölüme giriş çıkışlar kesilmiş, yemek kapları sodalı sudan geçirilerek yıkanmaya başlanmış, koleralı hastalar için özel yataklar sipariş edilmiştir.[42] Sağlık Bakanlığı da 15 Ekim günü Bakırköy'de binası hazır bulunan Tropikal Hastalıklar Hastanesi'ni acilen hizmete sokmuş, 17 Ekim'de de 100 yataklı Sağmalcılar Cezaevi Hastanesi ve 400 yataklı Yedikule Göğüs Hastalıkları Hastanesi koleralı hastaları kabul etmeye başlamıştır.[43] Sağlık Bakanı'yla tertiplenen toplantıda Eczacıbaşı tarafından günde 500 litre serum üretilmesi de kararlaştırılmıştır.[44] Eczacıbaşı'ndan farklı olarak herhangi bir eczacı firmanın Türkiye'de üretim yapmaması, ilaçta tam dışa bağımlı olunmasını ve bütün kolera aşılarının ithal edilmesini zorunlu kılmıştır.[45]

Bir su epidemisi olan koleranın, içme sularının hijyenik olarak tedarik edilmesiyle önü alınmaya çalışılmıştır. Otomatik dolum yapmayan su ve meşrubat tesisleri kapatılmaya başlanmıştır. Bakanlık tarafından yapılan denetimlerde günde 650 damacana suyun kaçak olarak satıldığı tespit edilmiştir.[46] Bu rakam aslında bölgedeki su sıkıntısının ne kadar fazla ve denetimin ne kadar az olduğunu gösterir niteliktedir. Buz kullanımı yasaklanmış, hijyenik olmayan imalathanelerin kapatılacağı söylenmiş, damacana ve bidonlarda su satışı yasaklanmış ve açıkta lahmacun, köfte gibi yiyecek maddelerinin satışına ara verilmiştir.[47]

Günlük Hayatta Alınan Önlemler

Salgın başladıktan sonra bütün bölgede sterilizasyon ve dezenfektasyon seferberliği başlamıştır. Tuvaletlere kireç kaymağı ve fitil sürülmüş, kapı kolları özel sabunlarla temizlenmiştir ve bütün yiyecekler kaynar sularla yıkanmıştır.[48] Hastalık su üzerinden geçtiğinden sebze ve meyvelerin asla kaynar suda bekletilmeden yenmemesi gerektiği söylenmiştir. Limon ve sirkenin hastalığa karşı koruma sağladığının söylenmesini takiben limon satışlarında 3 kat artış gözlemlenmiştir. Belediye otobüsleri dezenfekte edilmiş ve otobüsler başka duraklarda hiç durmadan bu bölgenin insanlarını taşımıştır. Bu yüzden de diğer semt otobüsleri dolu olurken Sağmalcılar'a giden otobüslerde çok az miktarda yolcu taşınmıştır.[49]

Salgının başladığı günlerde yalnızca bölgede değil tüm Türkiye'de önlemler alınmıştır. İstanbul'daki kolera mikrobunun Ankara'ya Spor-Toto kuponlarıyla gelebileceği ihtimali çalışanlar arasında panik yaratmış ve her ihtimale karşı Sağmalcılar'dan gelen kuponlar dezenfekte edilmiştir.[50] 1970 yılında yapılan nüfus sayımları, Ekim ayı boyunca sayım memurlarının hastalığı taşıyabileceği ihtimaliyle ertelenmiştir.[51] Sağmalcılar'da bulunan askeri birliklerin de salgın ortaya çıkar çıkmaz dış dünyayla iliş-

Kolera belirtileri olduğunu düşündüğü eşini hastaneye götüren adamın fotoğrafı, salgının 4. günü olan 18 Ekim tarihli Cumhuriyet gazetesinin manşetinde yer bulur.

kısı kesilmiştir. Kışla içinde her türlü meşrubatın satılması yasaklanmış, evleri burada bulunan subay ve astsubaylara tabur içerisine giriş çıkışları yasaklanmıştır.[52] Koleranın özellikle çocuklar ve yaşlılarda etkisini kısa sürede göstermesi okullarda önlemlerin artırılmasına sebebiyet vermiştir. Mustafa Itri İlkokulu öğrencilerinin neredeyse hepsinin hastalanması da bunun göstergelerinden biridir.[53] Eğitime devam eden civar okullarda ise sınıfların girişine dezenfekte edilmiş bir kova su konmuş, öğrenciler sabahları sınıflara girerken ellerini bu kovalara sokmuşlardır.[54] Okullarda beslenme eğitimlerine 15 gün ara verilmiş, aşı kampanyasıyla bütün çocuklar aşılanmıştır.[55]

Komşu Ülkeler ve Turistler Tarafından Alınan Önlemler

Salgın üzerine komşu ülkeler sınırlarını geçici olarak kapatmış, uçak seferleri iptal edilmiş, gemiler Istanbul'a olan programlarını durdurmuştur. Yunanistan, Bulgaristan, Suriye ve Irak sınır kapıları geçici olarak kapalı kalmış, bu süre zarfında Bulgaristan sınırını geçmek isteyenlerden uluslararası kolera aşı kartı istenmiş ve üzerinden 6 gün geçme şartı aranmıştır. Yunanistan da 2 aşı yapılması şartını koşmuş, Atina ve Sofya Havalimanları da Türkiye'den gelen uçakları kabul etmemiştir.[56] Istanbul'a gelmesi planlanan uluslararası yolcu gemileri de seferlerini iptal etmiş, Istanbul'dan giden gemilerin yolcuları da gittikleri ülkelerde karantina altına alınmıştır.[57]

SALGININ SONRASI VE SONUÇLARI

Salgın Sonrası

Salgın neticesinde iki binden fazla insan kolera şüphesiyle tedavi edilmiş, toplam 482 hastada kolera mikrobu bulunduğu kesinleşmiş ve 52 kişinin yaşamını kolera sebebiyle yitirdiği anlaşılmıştır. Eğer sadece laboratuvar ortamında kolera taşıdığı kesinleşmiş 482 kişiye kolera bulaştığını kabul edersek hastalığın ölüm oranını (*mortalite*) %10,8 olarak bulmaktayız.[58] Eğer bu dönemde tüm kolera şüphesiyle hastanelere başvuran 2000 hasta dikkate alınırsa ölüm oranı çok daha düşük olacaktır ki ölüm oranının %60-%70 olduğu Asya tipi koleralarla kıyaslandığında El-Tor tipi koleranın çok daha hafif seyrettiği görülmüş olacaktır.[59] Diğer taraftan ölüm oranın bu kadar düşük olmasında hiç şüphesiz aşılanmanın önemi yüksektir. Salgının başladığı 14 Ekim tarihinden 26 Ekim'e kadar geçen süre zarfındaki aşı kampanyasında toplam 3 milyon 800 kişinin aşılanmış olması salgının hızını kesmiştir.[60] Son kolera şüphesiyle hastaneye yatırılmış hasta 28 Ekim 1970 tarihinde giriş yapmıştır.[61] Bu da hastalığın 15 günlük bir süre içerisinde tamamen etkisini yitirdiğini göstermektedir.

SALGININ SONUÇLARI

Sağmalcılar İsminin Bayrampaşa Oluşu

Sağmalcılar 1950'de muhtarlık olduktan sonra köy için iki farklı isim önerilmiştir. Bunlardan ilki, köyün yakınında bulunan Numune Bağları'ndan ötürü önerilen Bağcılar ismidir. İkinci ve kabul edilen isim ise inekçilik ve sütçülük faaliyetinden dolayı önerilen ve sağmal ineklerinden gelen Sağmalcılar ismidir. Köy kahvesindeki tartışmalar sonunda Sağmalcılar ismine karar verilmiştir.[62] 1964 yılında *Sağmalcılar* gazetesinde bir halk anketi yapılmış, semt sakinlerine Sağmalcılar isminin değişmesini isteyip istemedikleri sorulurken, cevap verenlerin çoğunluğu bu ismin bir köy ismine benzediğini ve bir ilçe haline geldiklerinden dolayı değişmesi gerektiğini savunmuştur.[63] Salgından sonra ise bu ilçenin ismi salgınlarla anıldığı gerekçesiyle değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. IV. Murad'ın sadrazamlarından birisi olan Bayram Paşa'nın bu bölgede bir çiftliği olması dolayısıyla ilçeye Bayrampaşa ismi verilmiştir.[64]

Siyasi Tartışmalar

28 Ekim 1970 tarihinde dönemin başbakanı Süleyman Demirel salgın sonrası ilk kez Sağmalcılar semtini ziyaret etmiş ve bazı açıklamalarda bulunmuştur. Ancak bu açıklamalardan çok, Esenler Belediye Başkanı Nadir Bayır ile aralarındaki polemik gündeme damgasını vurmuştur. Başkan Bayır, Demirel'e Esenler'in paslı sembolik anahtarını vermiş, buna karşılık Başbakan Demirel de kanalizasyon sorununun tüm Türkiye'de olduğunu ve önemli olanın vatandaşların morali olduğunu söylemiştir.[65]

Dönemin İçel bağımsız milletvekili Celal Kargılı'nın Sağmalcılar salgını hakkında dönemin Sağlık Bakanı'nın tedbirleri almakta sorumsuzca davrandığı iddiasıyla 9 Aralık'ta gündeme getirdiği gensoru önergesine[66] Bakan Vedat Ali Özkan 8 Ocak 1971 tarihinde cevap vermiş, önerge kabul edilmemiştir.[67] Ayrıca 11 Mayıs 1971'de Sağmalcılar ve Esenlerdeki kolera salgınının araştırılmasına yönelik senato ve meclis araştırma komisyonu kurulması yönünde önerge verilmiş ancak yapılan oylamada kabul edilmemiştir.[68]

SONUÇ

Sağmalcılar'daki kolera salgını Türkiye'deki son büyük kolera salgını olması, bir ilçenin isminin değiştirilmesine sebep olacak bir travma ya-

ratmış olması ve sonrasında alınan önlemlerin daha sonraki salgınların önüne geçebilecek özellikte olması itibariyle ülkenin toplumsal tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Salgından önce tifo salgınının defalarca kez tekrarlanmış olması, merkezi içme suyu şebekesi ve kanalizasyon ağının yerel belediye tarafından 1967 gibi çok geç bir tarihte yapılmaya başlanması, Sağmalcılar ve bağlı bulunduğu Esenler Belediyesi'nin açık bir şekilde salgında ihmalinin olduğunu gösterir niteliktedir. İlçenin haftalık siyasi gazetesi *Sağmalcılar*'da bu sorunlar defalarca tekrarlanmasına rağmen benzer hadiselerin tekrar etmesi de bunun bir başka göstergesidir. Her ne kadar salgının kaynağı Sağmalcılar'ın dışında olsa da bu kaynağın klorlanmadan ilçe halkı tarafından kullanılması denetimlerin yetersizliğini ve su sorununun yeterli seviyede halledilmediğini göstermektedir. Öte yandan salgından önce yurt genelinde alınan önlemler ve salgın boyunca yeni hastanelerin açılarak yatak talebinin karşılanması gibi hizmetler de dönemin Sağlık Bakanlığı'nın kolera salgını sırasında iyi bir sınav verdiğini ortaya koymaktadır.

Son olarak bu salgının en önemli katkılarından biri de İstanbul Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Derneği'nin kuruluşu olmuştur. 1970 yılında salgından hemen sonra kurulan derneğin başkanlığına salgın boyunca büyük uğraşlar vermiş olan Prof. Ekrem Şerif Egeli ve daha sonra da Prof. Ekrem Kadri Unat getirilmiştir. Salgında büyük çaba göstermiş olan dernek sonraki yıllarda da aralıklarla toplantılar düzenlemiş, çok sayıda yayın çıkarmıştır.[69]

ÖMER FARUK METİN
BİLKENT ÜNİVERSİTESİ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Muzaffer Akyol, *Kolera Nedir?* (Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, 1965), s. 4.
2 Ferhan Kut, "1970 İstanbul Kolera Salgını ve Tropikal Hastalıklar Hastanesi'nin Kuruluşu", *Haydarpaşa Numune Hastanesi Tıp Dergisi* 4 (1975): 93.
3 "Kolera mikrobu deniz suyunda 4 gün, lağım sularında 1-2 gün, temiz sularda ise en fazla 2 hafta kalabilir. Yeşil sebzede 2-3 gün, kıvırcık salatada 20 gün, midye içinde 45 gün, çiğ sütte 14 saat yaşar. Yaz aylarında 7-15, sonbaharda 45 gün canlı kalabilir." Şahin Coşkuner ve Ercan Alpagut. "Kolera ve Muhittimizde görülen El-Tor Epidemisi", *Sigorta Sağlık Dergisi* 12/4 (1970): 214.
4 Çavuşoğlu, "İstanbul Sağmalcılarda Görülen Kolera Salgını ve Özellikleri", 15.
5 *Sağmalcılardaki Vibrio El Tor İnfeksiyonu Salgını Üzerine Açık Oturum Tutanağı* (İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1970), 3.
6 "Başkasından almış olduğu etkeni vücudunda kısa veya uzun süre hastalanmadan taşıyan ve bunu sağlamlara bulaştıran canlılara portör denir." İsmail Gürer ve Nihat Meriç, "2200 Bir Toplumda Kolera Portörlüğü Araştırması". *Mikrobiyoloji Bülteni* 2 (1971): 118.
7 "Koleraya benzeyen, fakat ondan ayrı anlama gelen 'paracholera' ... infeksiyonlu insan dışkısında uzun süre hatta yıllarca kalabilir ve bu hastalar taşıyıcı olarak mikrop yayabilirler," Huriye Özdemir, "Sağmalcılar Salgınından Altı Yıl Sonra Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat ile bir konuşma", *Sağlık Bülteni* 11 (1976): 9.
8 Suat Vural, "Some Vibrio Strains, Isolated During 1970 Sagmalcilar Eltor Epidemics: Some Comments on The International Sanitary Regulations". *Aegean Medical Journal* 2 (1973): 83.
9 "Sağmalcılar İsmi Nereden Geldi?", *Sağmalcılar*, 18 Temmuz 1964.
10 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya no: 174-75.
11 Birkaç yıl sonra *Sağmalcılar* gazetesinin ilk sayısındaki manşette de "Köyümüz mülki işler bakımından köy kanunlarıyla idare ediliyor" denmıştır. "60 Bin Nüfuslu Yer Köy Kalamaz!", *Sağmalcılar*, 16 Mayıs 1970.
12 "Bağlar Caddesi'nde Bir Su Borusuna Lağım Suları Karışıyor", *Sağmalcılar*, 2 Haziran 1970.
13 Ömer Özek, "Tifo Salgınları Husule Gelen Sağmalcılar ve Küçük Köyde Portöy Muayenesi", İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası 2 (1964): 57.
14 Orhan Demirhindi, "Sağmalcılar (İstanbul) Bölgesi Halkının Gıda Tüketimine Bir Bakış", *Türkiye Tıp Akademisi Mecmuası* 4 (1967): 22.
15 "Abdi İpekçi'nin Sağmalcılar Halkıyla Röportajı", *Milliyet*, 26 Ekim 1970.
16 "Köyümüzün Köşesi: Altıntepsi", *Sağmalcılar*, 30 Mayıs 1964.
17 Vasfiye Özkoçak, "Sağlık Bakanı'yla Beraber Sağmalcıları Gezdik", *Milliyet*, 16 Ekim 1970.
18 "Ölüm Saçan Kuyu", *Sağmalcılar Gazetesi*, 19 Eylül 1964.
19 "Sağlığımızı Susuzluk ve Bilgisizlik Tehdit Ediyor", *Sağmalcılar*, 1 Ağustos 1964.
20 "Tifodan 4 Ölü", *Milliyet*, 31 Mart 1963.
21 *Sağmalcılar Belediyesi 1965 Şubat Toplantısına Ait Bazı İzahları Havi Broşürü* (İstanbul: Yeni Arkadaş Matbaası, 1965), 4.
22 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem III, Toplantı 2, c. 9 (Ocak 1971): 641.
23 Çavuşoğlu, agm, s. 16.
24 *Sağmalcılardaki Vibrio El Tor İnfeksiyonu Salgını Üzerine Açık Oturum Tutanağı*, s. 7.
25 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem III, Toplantı 2, c. 9 (Ocak 1971): 645.
26 "Sağmalcılar'da Çıkan Kolera Vibrio El-Tor İnfeksiyonları Dolayısıyla Tertiplenen Olağanüstü Toplantı", *Mikrobiyoloji* 5 (1970): 3.
27 Çavuşoğlu, agm, s. 22.
28 *Sağmalcılardaki Vibrio El Tor İnfeksiyonu Salgını Üzerine Açık Oturum Tutanağı*, 11.
29 Referans laboratuvarlarının kesin teşhisi olmadan hastalık veya salgının ilanı mümkün değildir.
30 "Sağmalcılar'da Çıkan Kolera Vibrio El-Tor İnfeksiyonları Dolayısıyla Tertiplenen Olağanüstü Toplantı", s. 11.
31 "Hastalık Teşhis Edilemedi", *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1970.
32 Kut, agm, s. 92.
33 Remzi Kocagil, "Sağmalcılar Salgınında Takip Edebildiğimiz Koleralı Vakaların Klinik Durumu". *Haseki Tıp Bülteni* 2 (1971): 129.
34 Coşkuner, agm, s. 112.
35 Kut, agm, s. 93.
36 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem III, Toplantı 2, c. 9 (Ocak 1971): 652.
37 Kocagil, agm, s. 128.
38 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem III, Toplantı 2, c. 9 (Ocak 1971): 652.
39 Sağlık Bakanı Vedat Ali Özkan 120 bin nüfuslu ilçeyi herhangi bir şekilde karantınaya almanın imkânsız olduğunu söyleyerek buna karşı çıkmıştır. Saygın hastanelerde görev yapan profesör doktorların imzasıyla yayınlanan bir bildiride de pratik olarak böyle bir karantinanın imkânsız olduğunu ifade edilmiştir.
40 Edirne, Bursa, İzmir, Kırklareli, Giresun, Kastamonu gibi şehirlerde Sağmalcılar'dan kaçan kolera taşıyıcıları arasında gittikleri şehirlerde hastalananlar ve vefat edenler olmuştur. Sağmalcılar'dan Edirne'ye gelin almaya gelmiş bir otobüs yetkililer tarafından hiç kimse otobüsten indirilmeden geri gönderilmiştir.
41 "Cenazeler Kaçırılıyor", *Milliyet*, 18 Ekim 1970.
42 Coşkuner, agm, s. 116.
43 Kut, agm, s. 93.
44 "Ölü Sayısı Artıyor." *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1970.
45 Türkan Akyol Röportajı. Video Kaydı. 10 Temmuz 2016.
46 "Ölü Sayısı Artıyor", *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1970.
47 "Kolera 10 Semte Daha Yayıldı", *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1970.
48 Yiyecekleri kaynar suda bekletmenin sebebi, mikrobun 56 derecede yarım saatte, kaynar suda ise hemen ölmesidir. "Abdi İpekçi'nin Sağmalcılar Halkıyla Röportajı", *Milliyet*, 26 Ekim 1970.
49 "İstanbul'da Kolera Salgını", Nostaljiden Kalanlar. 3 Temmuz 2016. http://nostalji.anilarim.net/forum/index.php?showtopic=17301
50 "Türkiye Karantinaya Alındı". *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1970.
51 "Kolera Aşıları 2 Gündür Gümrükte Bekliyor", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1970.
52 Gürer, agm, s. 118.
53 "Sağmalcılar'da Son Durum". *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1970.
54 "Nasıl Bir Öğrenciydim?", Arda'nın Penceresi, 5 Temmuz 2016. http://www.ardaulusoy.com/2014/10/nasl-bir-ogrenciyim.html
55 "Kolera 10 Semte Daha Yayıldı" *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1970.
56 "Kolera Aşıları 2 Gündür Gümrükte Bekliyor", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1970.
57 2 Yunan, İngiliz ve Sovyet gemileri seferlerini iptal etmiştir. İstanbul'dan Yunanistan'ın Pire şehrine giden geminin de kolera aşı kartı olamayan 105 yolcusu bir haftalığına karantinaya alınmıştır. "Bakan Koleraya Kabul Etti", *Milliyet*, 20 Ekim 1970.
58 Çavuşoğlu, agm, s. 20.
59 SSK Paşabahçe Hastanesi'nde yapılan tetkiklerde gelen hastaların %64'ünün bir defa aşılandığı ve bir defa aşılanan hastaların neredeyse hepsinin salgından sonra aşılandığı tespit edilmiştir. Coşkuner, agm, s. 17.
60 Özdem Arığ, "El Tor Hastalığı ve Sağmalcılar", *Milliyet*, 28 Ekim 1970.
61 Özdemir, "Sağmalcılar Salgınından Altı Yıl Sonra Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat ile bir konuşma," 9.
62 "Sağmalcılar İsmi Nereden Geldi?". *Sağmalcılar*, 18 Temmuz 1964.
63 M. Oğuz Yazıcı, "Anket: Sağmalcıların Adı Ne Olmalı?", *Sağmalcılar*, 15 Ağustos 1964.
64 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya no: 86-23437.
65 "Demirel: Kolera Takdiri İlahi", *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1970.
66 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem VIII, Toplantı 2, c. (Aralık 1970): 118.
67 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem III, Toplantı 2, c. 9 (Ocak 1971): 665.
68 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem I, Toplantı 10, c. 65 (Mayıs 1971): 82.
69 Nuran Yıldırım, "İstanbul Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Derneği", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), s. 221.

EMİNE ÖNEL KUKI
ÇAĞLA ORMANLAR OK

AVRUPA RESMİNDE KILIK KIYAFET

Bu dizide, yapıldıkları dönemin zihniyeti, alışkanlıkları ve modasının birer aynası olan Avrupa resim sanatı örnekleri aracılığıyla kılık kıyafetler üzerinden üslup, dönem ve kültürel yapıları incelemeye devam ediyoruz. Daha ayrıntılı söylemek gerekirse, giyim elemanları, kupları, renkleri, malzemeleri, üretim biçimleri, giysinin üzerindeki süslemeler, tamamlayıcı aksesuarlar ya da saç modellerini yorumlamaya çalışarak dini, sivil ve askeri kılıklar, kadın ve erkekte yüzyıldan yüzyıla öne çıkan uzuvlar, giyimde alamet-i farikalar, milli kıyafetlerden takım elbiseye üniformalar ve mesleki giysiler, modaların akla ve vücut hatlarına üstünlüğü, Batı'daki Doğu'nun yansımaları gibi temalar aracılığıyla ayrıntıların söyleyeceklerine kulak vereceğiz. Seçilecek örneklerin bütün bir kılık kıyafet tarihini içereceği iddia edilmiyor. Bu hem boyutları hayli büyük olan bu alana haksızlık olur hem de bu dizinin niyetini aşar. Üzerinde konuşulacak örnekler, her zaman olduğu gibi Avrupa resim sanatı külliyatının belli başlı üslup özelliklerini gösteren eserler arasından seçilecek.

Lucas Cranach (Yaşlı), Âdem ve Havva, 1526, ahşap üzerine yağlıboya, 117x80 cm, Courtauld Institute of Art, Londra.

Kutsal Kitap'ta şöyle der: "İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar." (Yaratılış 3:7)

"Giysi" taşıdığı çeşitli kodlar aracılığıyla duyguların ifadesinden beden diline, onu giyen kişinin ait olduğu toplumsal yapıyı, sosyal statüsünü, coğrafi kökenini, dini, mesleki ve siyasi tercihini, ekonomik durumunu, cinsiyet özelliklerini, kısacası sahip olduğu toplumsal rolü deşifre eder. Giyimde kullanılan malzeme, dikiş teknikleri ve renklerse zanaatsal ve teknolojik ilerlemeleri gözlemleme imkânı vermiştir. Sanayileşmeyle birlikte, daha önce toplumsal sınıfların giyim tercihlerinde oldukça belirgin olan bu kodların etkisi giderek zayıflamıştır. Sosyal üstünlük artık miras yoluyla geçmez; bireyseldir. Giyim kuşam üzerindeki sınıfsal sınırlamalar kalkmış, herkes istediğini giyebilmeye başlamıştır. Zenginle yoksul siluette eşitliğe kavuşmuş olsa da bu kez giysinin detaylarında, kumaşlarda, dikim tekniklerinde ve aksesuar kullanımında çoğunlukla paranın satın alabileceği bir "kalite" hiyerarşisinin varlığı söz konusudur.

Yakın zamanda ortaya çıkarılan bazı arkeolojik buluntulara göre insanlık yaklaşık 60.000 yıl önce "giyinmeye"

Sandro Botticelli, *Aphrodite ve Ares*, 1483, ahşap panel üzerine tempera, 69x173 cm, National Gallery, Londra.

Frans Hals, *Nicolaes Pietersz Duyst van Voorhout'un Portresi*, 1636, tuval üzerine yağlıboya, 80x66 cm, Metropolitan Museum, New York (solda).

Thomas Gainsborough, *Mrs Grace Dalrymple Elliott*, 1778, tuval üzerine yağlıboya, 234x153 cm, Metropolitan Museum, New York (üstte).

başladı; ancak henüz dikiş dikmeyi keşfetmemişti. Hayvan postlarına sarındı; bunları deri ya da bitkilerden yapılmış sağlam iplerle vücudunda tutmayı başardı. Kısa sürede çürüyen derileri daha uzun kullanabilmek için tabaklama işlemini keşfetti. Doğadan korunmaya yönelik işlevsel amaçlı bu "sarıp sarmalanma", ufak tefek ayrıntılarla kişiler arası farklılıkların vurgulandığı kadim bir alan yarattı. Kılık kıyafetler aracılığıyla hiyerarşik farklılıklar, "başkalıklar", geleneksel sembollere dönüşerek sonraki kuşaklara aktarılır oldu: Herkesten farklı takıları takmak, başa daha iri ve renkli tüyler yerleştirmek, farklı biçimde saç ve sakala sahip olmak, güçlü ve nadir hayvanların postlarına bürünmek gibi pratikler kabile liderlerinin ayrıcalıklı ve üstün olduklarının sembolik göstergeleriydi. İlk dönem insan topluluklarında yaşa ve/veya fiziksel güce göre bir toplumsal sıralama söz konusuyken tarihsel süreçte sıralamanın ölçütü giderek sınıfsal bazda şekillenmeye, asiller ve asil olmayanlar ya da yönetenler ve yönetilenler şemasına oturmaya başladı; kimi zaman daha güçlü konuma ulaşan egemen kavimler, halklar, devletler de giyim kuşam yoluyla taklit edildi. Sınıf sınırlarının bulanıklaştığı bugünkü modern toplum yapısının belirleyici güç kriteri ise Sanayi Devrimi'nden bu yana öne çıkan kapitale dayalı ekonomik üstünlük temeline oturdu.

Giysilerde kullanılan nadide kumaşlar, elde edilmesi en zor kumaş boyaları ve renkler, değerli maden ya da taşlardan yapılmış en süslü takılar her zaman üst toplumsal katmanların kullanımında oldu. Bu kullanım farklılığı erken dönem uygarlıklarda moda düzeyine ulaşmayıp, üst sınıflar için bir tür güç gösterisi olurken,

Giuseppe Arcimboldo, *II. Maximilian, Karısı ve Üç Çocuğu*, 1563, tuval üzerine yağlıboya, 240x188 cm, Kunsthistoriches Museum, Viyana.

Limbourg Kardeşler, *Berry Dükü'nün Zenginlikleri: Eylül*, 1412-16, kitap resimleme (Ms 65 294), 21 cm, Musée Conde, Chantilly (sağda).

kalabalık kitleler kılık kıyafeti daha çok temel ihtiyaçlar kapsamında çözümledi.

Öncelikle giyinmenin ve sonrasında modanın nesnesi olan kılık ve kıyafetin, elbise ve aksesuar kullanımının sadece korunma işlevli olmayıp derin sosyal göstergeler içerdiği ve giysilerin tarih boyunca dönemin değer yargılarının anlaşılmasında nesnel bir ölçüt olduğu kabulünden hareketle kısa bir etimolojik yolculuk yapmak ve peşi sıra moda olgusuna değinmek yerinde olur.[1] Türkçede giyim kuşam olarak da kullanılan "kılık kıyafet" deyimindeki "kıyafet" kelimesi, Arapçada "bir kişinin görüntüsünden hangi aile veya aşirete mensup olduğunu anlama ilmi; bir kavim veya aşirete özgü giyim tarzı" ve "takip etmek, iz takip etmek, peşi sıra gitmek" anlamında kullanılmış. Mısır diline tarz, zarafet anlamıyla geçmiş,[2] Osmanlıcada elbise manasında kullanılan kıyafet aynı zamanda kişinin ruh dünyasını yansıtan bir ayna olarak kabul edilmiştir. Kostüm (*costume*) bir ulusa, sınıfa ya da döneme ait kişisel esvap (*attire*) ya da giysi anlamına gelmektedir. Arapça kişinin kendisini tanıtmak için kullandığı alamet anlamına gelen şiar kelimesi *costume* kelimesiyle benzerlik gösterir. Her iki kelime de görenek, töre, davranış, tutum, alışkanlık ve giyinişi kapsamaktadır.

Pieter Brueghel (Genç), *Dört Mevsim: Yaz*, 16. yüzyıl, panel üzerine yağlıboya, 42x57 cm, National Museum of Art, Romanya.

The Barnhardt Dictionary of Etymology'ye göre, giysinin tarzına, modasına, biçimine dair bir anlam, ilk olarak yaklaşık 1300'de kaydedilmiştir. *The Dictionnaire de la Mode au XXe siecle* kolektif giyinme biçimi "manner" anlamına gelen ve daha bariz bir şekilde moda için kullanılan Fransızca kelimenin ilk kez 1482'de ortaya çıktığını belirtir. Kelime aslen İngilizcede *manner*, Fransızcada *maniere* anlamına gelen *modus* kelimesinden gelmektedir. Türkçede usul, biçim, şekil, tarz kelimelerine de karşılık gelir. Giyim (*clothing*), sarınmak ya da giymek için uygun olan yün, tüy ya da pamuktan yapılmış bir parça dokunmuş ya da keçeleştirilmiş bez kelimesinden gelmektedir. 19. yüzyılda giyim (*clothing*) meslek erbapları tarafından giyilen ayırıcı giysi anlamına gelmekteydi. Giysi (*dress*) İngilizceye düzenlemek (*arranger*) anlamına gelen Orta Fransızcadaki *dresser* kelimesinden

geçmiştir ve genel olarak kadınlar tarafından giyilen başlıca üst giysiler ya da giyimin görünür kısmı anlamına gelmektedir.

Arap kültüründe elbise yani *libaṣ* bedenin şeklini bakışlardan uzak tutan bir korunak manasında kullanılmıştır. Farsçada kullanılan *puṣeş* kelimesi de gizlemek, bakışlardan uzaklaştırmak anlamlarına gelir. İngilizler elbiseleriyle kendilerini düzeltip süslerken *to dreṣṣ*, Fransızlar kıyafetlerine gösterdikleri itinayla karşısındakinin gözünde kendine bir yer edinmeyi hedeflerken *s'habiller* fiillerini kullanır. Tüm toplumlarda giysinin, konum ve statü sınırlarını belirlediği ancak taşıdığı alt anlamların toplumdan topluma farklılıklar gösterdiği görülür. Doğu dünyası için giyinmek mevcut güzelliğin yabancı bakışlardan gizlenmesi anlamını taşırken Batı dünyası, giyinmeyi güzelliğin daha belirgin hale getirilmesi olarak algılamaktadır. Bu yüzden Batı modası, "görmek ve görülmek" ister.[3] Bu karşılıklı seyretmenin vuku bulduğu kamusal alanlar da her dönemde ve uygarlıkta değişir; Antik Yunan ve Roma için kalabalık kitlelerin aynı anda bir arada bulunabileceği agora, çarşı ve tiyatrolar en uygun yerlerken, Ortaçağ'ın feodal beylere ait şatoları, kralların sarayları ve Rönesans'ın kent soylularının daha küçük boyutlu ve kent meydanlarıyla adeta iç içe geçmiş evleri modaların doğduğu mekânlardır. Barok dönemle birlikte kent hayatının değerli parçaları olmaya başlayan, sosyalleşmenin yeni mekânları olarak tiyatro ve salonlar, giderek kaldırım kahveleri, parklar ve geniş bulvarlar "görmek" ve "görülmek" isteyenlerin boy gösterdiği yerler olmaya başlar. 20. yüzyıldaysa artık en etkin kamusal alan kitle iletişim araçları; gazete, dergi, televizyon ve son zamanlarda sosyal medya ortamlarıdır. Böylece artık moda kendisini bir kent, bir ülke ve nihayetinde bütün dünya önünde sergileyebilme imkânına kavuşmuştur.

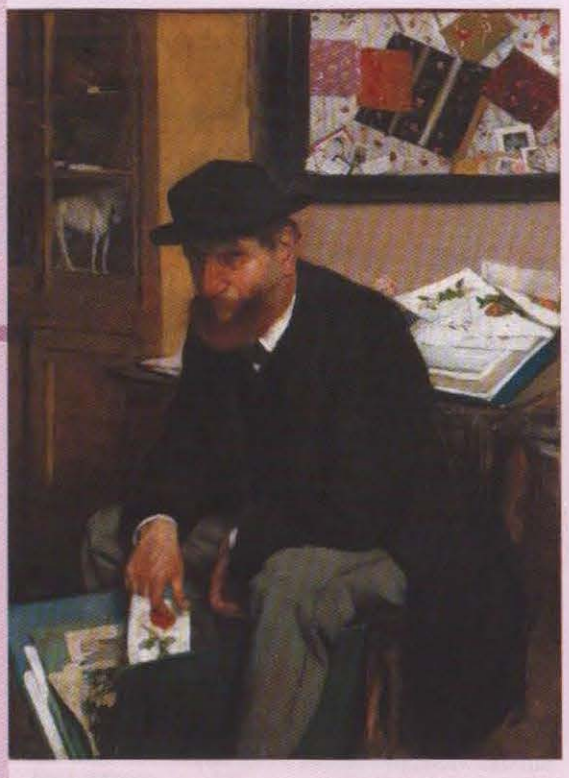
Giyim ve sanat tarihçileri, sosyal psikologlar, kültür sosyologları/antropologları gibi bu konuda çalışanlar moda olgusunun giyimden ayrılarak kendisini ne zaman var ettiğine dair birbirlerinden farklı yaklaşımlara sahip olabilmektedir. Modanın kökenini görece küçük giyim kuşam değişimlerinin varlığını teslim etmek için "mikro modalar" terimini kullanarak antik çağlara kadar uzatan, Çin, Mısır ve Bizans gibi uygarlıklardan örnekler veren kültür tarihçileri vardır.[4] Buna karşılık modanın belirleyici özünün "değişim", "görmek" ve "görülmek" olduğunu ifade eden, hâkim ideolojinin sosyal değişime ve ilerlemeye sıcak bakmadığı yüzyıllarda ya da sosyal hayatın içe kapalı olduğu toplumlarda modadan söz edilemeyeceği düşüncesiyle[5] modanın Batılı bir toplum ve kültürle bağlantılı olduğuna işaret edenler[6] olduğu kadar, modanın küçük ölçekli toplumlar arasında tarzların yaratımındaki ro-

***Tacuinum Sanitatis* (*Takvim es-Sıhha* adlı tıp kitabının Latince çevirisi), 1390, kitap resimleme, 17x26,5cm, Nationalbibliothek, Viyana.**

Robert Peake (Yaşlı), *Kraliçe I. Elizabeth'in Resmigeçit Töreni*, 1601, tuval üzerine yağlıboya, yaklaşık 120x160 cm, Sherborne Castle, Dorset.

Edgar Degas, *Bakı Koleksiyoncusu*, 1866, tuval üzerine yağlıboya, 53x40 cm, Metropolitan Museum, New York.

lünün gözden kaçtığını söyleyerek bu yaklaşıma karşı çıkanlar da mevcuttur.[7] Moda sisteminin başlangıcını Haçlı Seferleri sonrasında başlayan giysideki çeşitlilik ve değişim hızıyla ilişkilendirenlerin[8] yanı sıra modanın kökenlerini moderniteye, endüstriyel kapitalizmin büyümesine dayandırmayı uygun bulanlar da söz konusudur.

Moda görüldüğü üzere pek çok farklı şekilde kavramsallaştırılabilir. Sosyal düzenlemenin ya da denetimin bir formu, bir hiyerarşi, sosyal bir âdet, sosyal bir süreç ve daha nice şekillerde ele alınabilir. Kavramın tarihsel olarak değişime uğramasıyla moda olgusunun da değiştiği görülmektedir. Konuya dair değişik bakış açıları, ele alış farklılıkları ve derin tartışmaların var olduğu bilgisi ve ön kabulüyle bu yazı dizisinde Batılı moda olgusu "toplum içinde belirli bir zamanda benimsenen giysinin hâkim kullanımı" olarak kabul edilecek ve bu doğrultuda ele alınacaktır.

Erken dönemlerde modanın pratik olarak aristokrasinin tekelindeki bir statü göstergesi ve saray ayrıcalığı olduğu söylenebilir. Nüfusun geri kalanı geleneklere göre yaşar, ancak asırlık ritimlerle hayat tarzını ve dolayısıyla giyim kuşamını değiştirirdi. Zaten dönemin kılık kıyafet yasaları toplumsal rolleri ve statüleri sabitleyerek halkın üst sınıflar gibi yaşamasını ve onlara benzer şekilde giyinmesini yasaklamaktadır. Belli bir monotonluk ve kapalılık içinde geçen Ortaçağ'ın sonlarında 14. yüzyıl Avrupa'sında bütün sınıfların giyiminde inanılmaz bir çeşitlilik ortaya çıkmaya, yani eski yöresel giyim alışkanlıkları yerini bütün Avrupa'yı kucaklayan ortak modalara bırakmaya başlar.[9] Bu yüzden "Batılı Moda Sistemi" açısından giyim kuşam alışkanlıklarındaki çeşitliliğin göreceli olarak ivme kazandığı, tekstil ve giyim kuşam üretimiyle ilgili zanaatlarda uzmanlaşmanın arttığı 11. yüzyıl sonu, moda olgusunun oluşmasının başlangıcı olarak kabul edilebilir. Özellikle birinci Haçlı Seferiyle Doğu'ya gelip geri dönenlerin beraberlerinde getirdikleri estetik, fonksiyonel ve teknolojik gözlem ve bilgiler, hatta ele geçirdikleri mallar (bir nevi ganimetler) bu değişimdeki öncü pratiklerdir.

Günümüzün modern tüketim modeli 14. Louis Fransa'sından yani Fransız Devrimi öncesi saray hayatından doğmuştur. Modern toplum özellikleri Fransız Devrimi ve peşi sıra Sanayi Devrimi sonrasında şekillenmiş, yeni oluşan burjuva sınıfı sayesinde, kentleşme ve tekstildeki makineleşmenin etkisiyle kısa zamanda ve ucuza mal edilen giyim eşyalarının her kesime yayılmasıyla "demokratikleşmiş" ve kitle modalarının dönüm noktası olmuştur. Alt sınıflarda da artık ihtiyacın ötesinde zevk ve beğeniye dayalı bir tüketim başlamış, bireylere toplumsal konumlarını yükseltme olanağı sağlamış olan giysi, bundan böyle geniş kitlelere ulaşan ilk tüketim malı olmuştur. "Moda (artık) kapitalizmin en sevdiği çocuğudur."[10]

Bundan böyle moda, "yeni olan"dır. Bütün alışkanlıkları alt üst eden, insanı "modernleştiren"dir ve özellikle de kadınlar içindir. Oysa moda tarih sürecinde her zaman toplumsal cin-

Peter Paul Rubens, *Sanatçının İlk Eşi Isabella Brandt ile Otoportresi*, 1609, tuval üzerine yağlıboya, 178x136, Alte Pinakothek, Münih.

siyete sahip bir olgu olmamıştır. 18. yüzyıla kadar üst sınıflara ait hem kadınlar hem de erkekler kendilerini sosyal konumlarının ne denli yüksek olduğunu aşikâr kılacak, özenle hazırlanmış kostümlerle giydirmişlerdir. Moda, Fransız Devrimi'ni izleyen 19. yüzyılda kadınsılaşmış ve giysideki toplumsal cinsiyet farkının temsili, sosyal sınıfın temsilinden daha güçlü bir hal almıştır."

Sanat tarihini oluşturan örneklere hızlıca bakıldığında, giyim kuşam bakımından ortaya çıkan en önemli özellik sembolizm olmalıdır. Bu da kaçınılmaz olarak seçkin, seçilmiş, toplumsal olarak yukarılarda bir yerlerde yeri olanla sıradan olanın temsilinde keskin hatlı bir ayrım gösterir. Mısır ya da Mezopotamya uygarlıklarındaki temsiliyetlere kadar geri gidildiğinde bile bu ayrım rahatlıkla görülebilir. Resmedilmeye değer olan hiç kuşkusuz toplumsal, siyasi ve dini önemi olandır. Yani çoğunlukla krallar ve din adamları ve onlara ait bazı "haller" resmedilir. Bu kesimin gösterildiği resimlerde, eğer varsa, sıradan hayat bir tür gerçekçiliği yansıtma kaygısından değil, karşıtlığın vurgulanması veya konuyu zenginleştirme ihtiyacından orada bulunuyor olmalıdır.

Bir Mısır kral mezarı duvar resminde elbiseler, takılar, peruklar o krala ya da maiyetine aittir. Bunlar bize kerpiç yapanların ya da piramitlerde çalışanların ne giydiğini, saçlarını ne tür tokalarla bağladıklarını, boyunlarına ne tür süsler astıklarını söylemez (Gerçi duvar resimlerinde günlük hayat sahneleri olarak da kaydedilebilecek bazı örnekler vardır ve bunlarda tarım işçileri ve zanaatkârlar gibi sıradan insanlar da resmedilmiştir ama anlamlı bir kategori oluşturacak yoğunlukta olduklarını söylemek zordur). Benzer şekilde, bir Asur kabartmasında gördüğümüz, etekleri dilimli elbiseler giymiş olan insanlar da resimlenmeye değer üst sınıflardır. Bu örnekler bize o dönemde sokaktaki adamın da aynı biçimde bir etek giyip giymediği konusunda bir ipucu vermez. Bu ipuçlarını daha üstü örtük kaynaklarda aramak gerekir. Sakallardaki dalgaların dik ya da yatay olarak gösterilmesi de yine saraylardaki kullanımı dolayısıyla uygarlıklar arasındaki farkı, Sümer, Asur ya da Babil kralları olup olmadığını vurgular ama Sümer kentlerinde mal satan pazarcının sakal modeli konusunda sağlam bir kanıt olamayabilir.

Andrea Mantegna, *Azize Meedeli Meryemle Birlikte Kutsal Aile*, 1495 tuval üzerine tempera, 57x45 cm, Metropolitan Museum, New York.

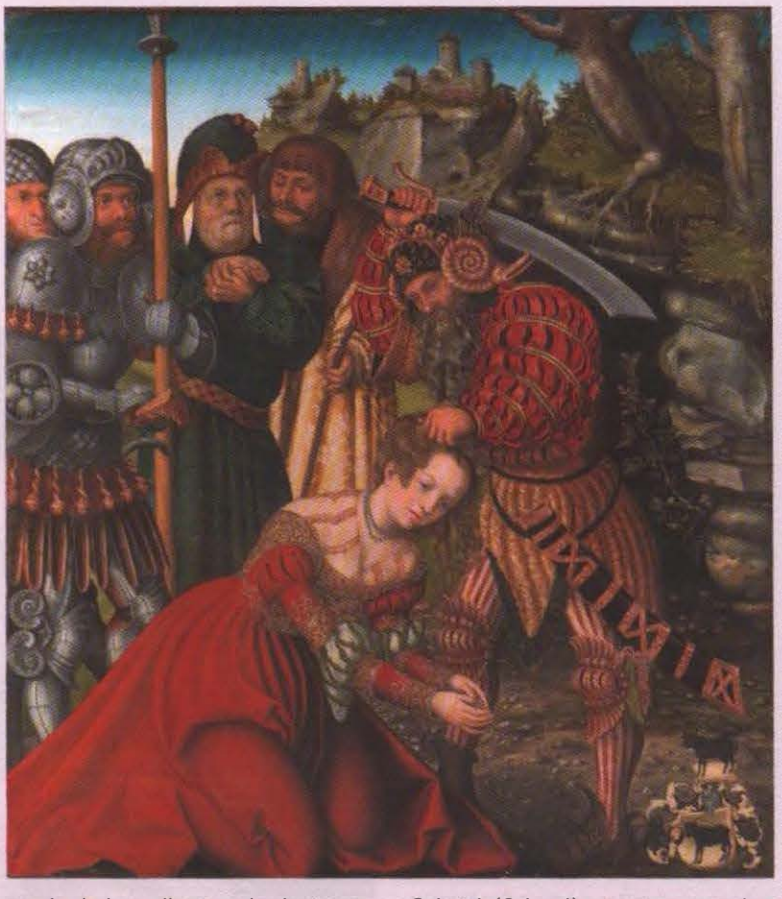
Resmetme geleneğinin daha yakın, bazı yazılı kaynaklardan da doğrulamalar yapabileceğimiz dönemlerine geldiğimizde, somut yazılı metinler üzerinden yapılan görselleştirmelerde, örneğin konuları sadece dini olaylar ve kimlikler, ana figürleri Eski Ahit ve Yeni Ahit'in karakterleri olan Ortaçağ resimlerinde kutsal kimlikleri, ilk görüşte tanınabilecekleri şablon giysileriyle göstermek bir kuraldır. Meryem'in müjdeyi aldığı sahnelerde mavi ve kırmızı giysisinin adeta bir üniforma gibi kullanılması buna örnektir. Bu örneklerde maksat giyim kuşam özelliklerini göstermekten çok ötede, görünenin kim olduğunun ve olayın ne anlattığının derhal anlaşılması isteğinden başka bir şey değildir. Çarmıha gerildiğinde İsa'nın yakınında olanlar bilinir: havariler, inananları, bazı karşıt görüşlü Yahudiler ve bir grup Romalı asker. Bu resimlerde de havarileri ve inananlarını neredeyse bir örnek giysileriyle Romalı askerlerden ayırt etmek mümkündür. İsa her zaman aynı renklerdeki basit bir giysiyle betimlenir. Havariler genellikle aynı renk ve biçimde giydirilir, hiçbir aksesuarları yoktur.[12] Kadınların başları genellikle tek renk örtülerle ve sıkıca örtülü, erkeklerinkiyse açık gösterilmiştir. Bu giysi türünün o dönem Avrupa'sında kullanılanlar değil, olayların geçtiği yerlere özgü olduğu sanılarak seçilmiş türler olma ihtimali yüksektir.

Bu döneme ait sivil hayatı yansıtan örnekler oldukça az olsa da bu konuda en iyi kaynaklardan birisi el yazmalarıdır. Bu kitaplar da ağırlıklı olarak dini konuları, İncil olaylarını anlatır ve bu konuları resimler ama nadiren de olsa bazı sayfalarında günlük hayata dair betimlemeler

Alexis Grimou, *Yehudit ve Holfernes*, 18. yüzyıl, tuval üzerine yağlıboya, 88x72 cm, Museum of King Jan III Palace, Wilanow (üstte).

Lucas Cranach (Yaşlı), *Azize Barbara'nın Şehit Edilmesi*, 1510, ıhlamur ağacı üzerine yağlıboya, 153x137 cm, Metropolitan Museum, New York (sağda).

vardır. Bunlar bize erken Ortaçağ'ın sıradan insanlarının giyim kuşamı hakkında bilgi verir. Neredeyse betimlenmeye başlandığından beri, İncil sahnelerinin, özellikle kilise duvar ve pano resimlerinde, yanlış anlaşılmaya meydan vermeyecek şekilde, tutarlı bir biçimde kimin kim olduğunun sadece sahnedeki pozisyonu ya da jestlerinden değil, aynı zamanda giysilerinden de rahatlıkla anlaşılabilmesi ilkesine uyulmuştur. Bunun temel ve hatta teknik nedenlerinden birisinin de fresk tekniğinin olanakları olduğu düşünülmelidir.[1] Teknik değişir, resim yapmanın olanakları genişler ama bu sembolik sınırlar içinde kalma ilkesi pek değişmez. Ancak, resmin yapıldığı döneme ait detayların bazı figürlerde kullanıldığı da gözlenir. Örneğin Musa'nın Nil Nehri'nde bir sepet içinde bulunuşu sahnesinde Firavun'un kızı ya da Asur komutanı Holfernes'in kafasını keserek halkını yok olmaktan kurtaran Yehudit, zamanın modası giysilerle gösterilebilmiştir. Benzer şekilde, Meryem'e müjde verilmesinin anlatıldığı örneklerde haberci Melek Gabriel (Cebrail) o günün insanları gibi giydirilir ya da sahneye yerleştirilen azizeler Floransalı genç kızlara benzeyebilir. Bu resimlerde, eğer bağışçılar da resmedilmişse, dönemin giysiler bakımından en gerçekçi biçimde giydirilmiş figürleri bunlar olacaktır.

Jacob Fransz van der Merck, *Aphrodite ve Adonis Olarak Bir Çiftin Portresi*, 1647, tuval üzerine yağlıboya, 192x224 cm, Özel Koleksiyon.

Rönesans, resmetme geleneğine bir önemli katkı yapar. Konular arasına artık mitoloji de girmiştir. Gerçi mitolojik kahramanların da atribüleri ve giyimleri bellidir. Bu belirlilik onların tanınmalarına katkıda bulunur. Ama elverdiği ölçüde, örneğin Hera'yı antik dönem kıyafetleriyle değil de yine günün modası giysilerle göstermek mümkündür. Üstelik bu temsilin herhangi bir otoriteden itiraz alması da söz konusu değildir; yani bir "sakıncası" yoktur. Hatta ne giydiği çok iyi bilinen Athena ya da kimliği gereği çıplak olması gereken Aphrodite bile kendini birden çağdaş giysiler içinde bulabilir. Ancak bu resimlemelere de genel geçer bir prensip oluşturacak yaygınlıkta rastlanmaz.

Kılık kıyafetlerin betimlemeler üzerinden tam anlamıyla güncel dünya-

İğneden ipliğe...

- 50 bin yıl önce hayvan kemiklerinden 2-10 cm boyutlarında dikiş iğnesi yapılıyordu.
- Demir dikiş iğnesi için Ortaçağ'ı beklemek gerekti.
- MÖ 8000-7000'de dokuma kumaş üretildi.
- MÖ 3000'de pamuklu dokuma Hindistan'da üretildi.
- İplik eğirme ve dokuma teknikleri Sanayi Devrimi'ne (1750-1850) kadar temelde hemen hemen hiç değişiklik göstermedi.
- 18. yüzyıl başında bir el dokumacısı zar zor, günde 12-15 m kumaş dokuyabilmekteydi; bunun ipliğiyse ancak yaklaşık 30 iplikçi kadın tarafından eğirilebiliyordu.
- 19. yüzyılda sentetik boyaların kullanıma girmesi giysilerde renk çeşitliliğini artırdı.
- 1846 yılında dikiş makinesi kullanıma girdi.
- Fransa'da hazır giyimi başlatan mağazaların ilk açılış tarihi 1847'ydi.

Albert Anker, *Köy Terzisi*, 1894, tuval üzerine yağlıboya, 53x42 cm, Kunstmuseum, İsviçre.

yı yansıtması için burjuvazinin kendisini şu ya da bu halleriyle resme konu yaptırmak istemesini, bol bol portre ısmarlamasını, yani Rönesans dönemini beklemek gerekir. Daha ayrıntılı ve özenli yansımalar içinse biraz daha zaman geçmesi gerekecektir. 17. ve 18. yüzyıllarda artık hem burjuvazi hem de soylu sınıf kendi gerçek görüntülerini yansıtma konusunda oluşturdukları talepleyle vazgeçilmez görsel kanıtlar oluşturacak bir dünyanın kapısını açarlar. Hele konular günlük hayata dair olmaya başladığında kılık kıyafetlere ilişkin tüm ayrıntılar neredeyse tek başına üzerinde uzun uzun konuşulabilecek hale gelir. Artık taç giyme törenlerinin, ev ortamındaki toplantıların, baloların, sıradan günlük işlerin ve en önemlisi portrelerin tuvaller üzerinde yer aldığı zamanlar gelmiştir. Bu betimlemelerde yer alanlar, oldukları gibi gösterilmekten haz alır ve bunu talep ederler. Bu talep aynı zamanda sahip olunanlar aracılığıyla gücün ve zenginliğin de gösterilmesidir.

KAYNAKLAR

Berger, John, *Görme Biçimleri*, çev. Yurdanur Salman, İstanbul: Metis Yayınları, 2010.

Boucher, François, *20.000 years of Fashion*, New York: H.N Abrams, 1987

Burke, Peter, *Tarihin Görgü Tanıkları: Ahşaptan Heykele, Minyatürden Fotoğrafa*, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.

Chenoune, Farid, *A History of Men's Fashion*, Paris, New York: Flammarion, 1993.

Clarke, Joan, *English Costume Through The Ages*, The English Universities Press Ltd., 1966.

Corbain, Alain, Courtine, Jean-Jacques, Vigarello, Georges, *Bedenin Tarihi 3. Bakıştaki Değişim: 20.Yüzyıl*, çev. Saadet Özen, İstanbul: YKY, 2013.

Crane, Diane, *Moda ve Gündemleri: Giyimde Sınıf, Cinsiyet ve Kimlik*, çev. Özge Çelik, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.

Dölen, Emre, *Tekstil Tarihi*, İstanbul: MÜ Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları No.92/1 Matbaa Eğitimi Bölümü Yayını, 1992.

Eco, Umberto, *Çirkinliğin Tarihi*, çev. A.U. Ergün, Özgü Çelik ve Arıcan Uysal, İstanbul: Doğan Kitap, 2009

Eco, Umberto, *Güzelliğin Tarihi*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul: Doğan Kitap, 2006.

Eco, Umberto, *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Can Yayınları, 1996.

Edwards, Lydia, *How to Read A Dress-A Guide To Changing Fashion From The 16th Century to The 20th Century*, NY: Bloomsbury Publishing Plc., 2017

Hamilton, Margot ve Peter A. Bucknell, *The Evolution of Fashion: Pattern and cut from 1066 to 1930*, Londra: B.T. Batsford Ltd., 1967.

Harvey, John, *Siyah Giyen Adamlar*, çev. Erhun Yücesoy, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Hunt, Lynn, *Politics, Culture and Class in The French Revolution*, Berkeley: University of California Press, 1996.

Barbarosoğlu, Fatma, *Moda ve Zihniyet*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013

Kawamura, Yuniya, *Moda-loji: Moda Çalışmalarına Giriş*, çev. Şakir Özüdoğru, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016

Leppert, Richard, *Sanatta Anlamın Görüntüsü*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.

Meriç, Ümit, http://www.ayshadergi.com/tr/moda/sosyolojik-acidan-moda.html (erişim tarihi: 2014)

Pastoureau, Michel, *Mavi: Bir Rengin Tarihi*, çev. İnci Malak Uysal, İstanbul: Can Yayınları, 2013.

Pastoureau, Michel, *Şeytan Kumaşı: Çizgilerin ve Çizgili Kumaşın Tarihçesi*, çev. İbrahim Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Pastoureau, Michel, *Siyah: Bir Rengin Tarihi*, çev. Mesut Tufan, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016.

Peacock, John, *Costume 1066-1990s—A Complete Guide to English Costume Design and History*, Thames & Hudson, 1986

Racinet, Albert, *The Historical Encyclopedia of Costume*, Studio Editions, 1988

Rublack, Ulinka, *Dressing Up Cultural Identity in Renaissance Europe*, NY: Oxford University Press, 2010.

Sherrow, Victoria, *Encyclopedia of Hair: A Cultural History*, Greenwood Press, 2006.

Simmel, Georg, "Fashion", *The American Journal of Sociology*, LXII, 6 Mayıs 1957.

Sombart, Verner, *Aşk, Lüks ve Kapitalizm. Bilim ve Sanat Yayınları*, 1998.

Stallybrass, Peter, "Worn Worlds: Clothes, Mourning and the Life of Things", *Yale Review* 81 (1993): 35-50.

Tez, Zeki, *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2009.

Veblen, Thorstein, *The Theory of Leisure Class*, Londra, 1957

Vigarello, Georges, *Güzelliğin Tarihi: Rönesans'tan Günümüze Beden ve Güzelleşme Sanatı*, Dost Kitabevi, Ankara, 2013.

Welch, Evelyn, *Fashioning The Early Modern: Dress, Textiles, and Innovation in Europe 1500-1800*, NY: Oxford University Press, 2017.

Wilcox, R. Turner, *Dictionary of Costume*, Londra: B.T. Batsford Ltd., 1969.

Woodford, Susan, *Looking at Pictures*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

DİPNOTLAR

1 Etimoloji konusunda yararlanılan kaynaklar. Yuniya Kawamura, *Moda-loji: Moda Çalışmalarına Giriş* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016); Fatma Barbarosoğlu, *Moda ve Zihniyet* (Istanbul: İz Yayıncılık, 2013).

2 https://www.etimolojiturkce.com/kelime/kiyafet

3 Ümit Meriç, http://www.ayshadergi.com/tr/moda/sosyolojik-acidan-moda.html (erişim tarihi: 2014)

4 Quentin Bell, *On Human Finery* (Londra: Hogarth Press, 1976)'den aktaran Kawamura, *age*, s. 86

5 Ted Polhemus, Lynn Proctor, *Fashion and Anti-fashion: An Anthropology of Clothing and Adornment* (Londra: Thames and Hudson, 1978)'den aktaran Kawamura, *age*, s. 22.

6 J.C. Flugel, *The Psychology of Clothes* (Londra: Hogarth, 1930)'dan aktaran Kawamura, *age*, s. 53

7 Jennifer Craik, *The Face of Fashion* (Londra: Routledge, 1994)'ten aktaran Kawamura, *age*, s. 54

8 Bu konuya dikkat çeken en önemli moda tarihçilerinden biri François Boucher'dir (François Boucher, *20.000 years of Fashion* [New York: H.N. Abrams, 1987]).

9 Ümit Meriç, *age*.

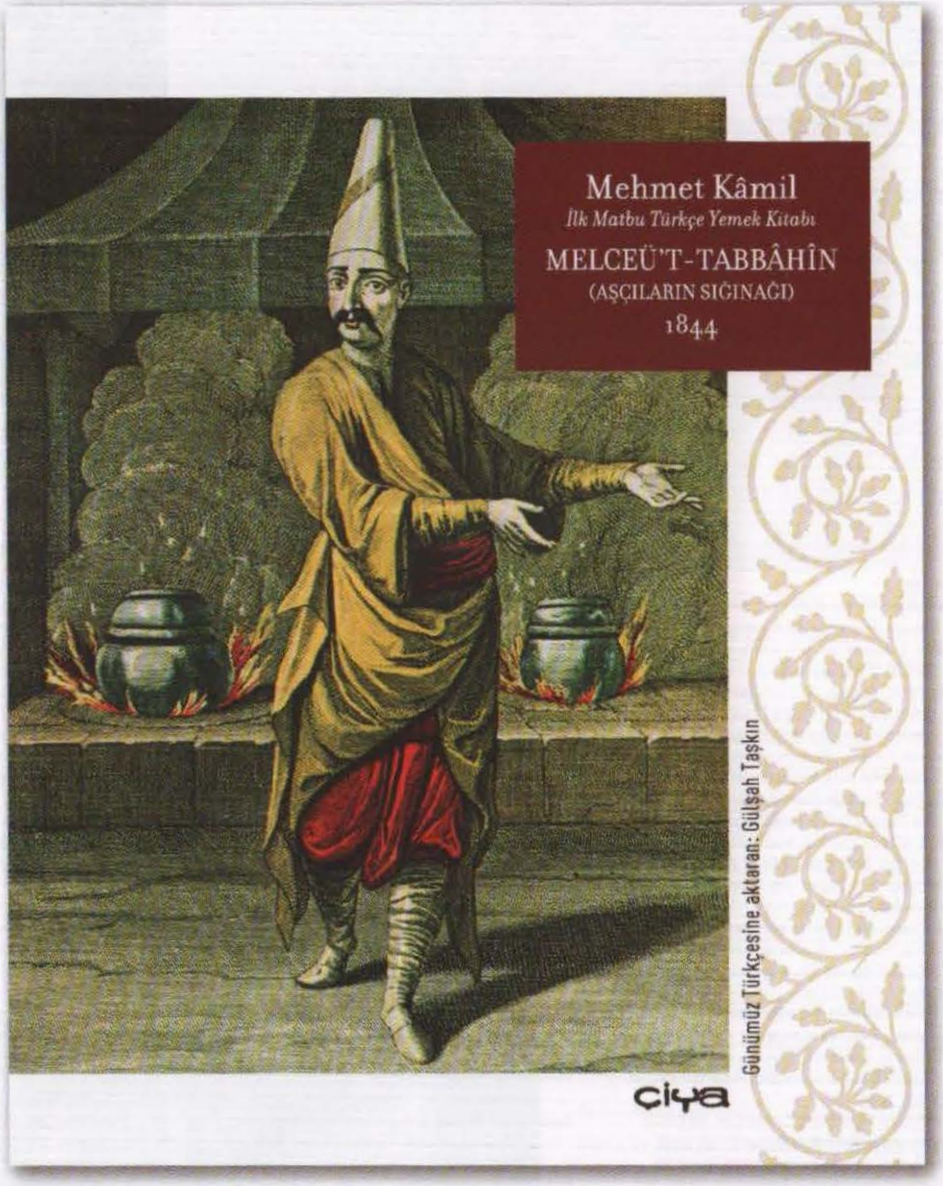
10 Kawamura, *age*, s. 37.

11 *Age*, s. 29.

12 Bu kuralın dışında kalanlar İncil yazarları ve birkaç aziz ve azizedir. *Matta* (melek), *Markos* (kanatlı aslan), *Luka* (kanatlı öküz) ve *Yuhanna* (kartal) atribüleriyle kolayca ayırt edilirken, Azize Katrin, şehit edilirken üzerine bağlandığı büyük bir tekerlek, Azize Lucy gözleri oyularak öldürüldüğünü simgelemek üzere, tepsi içindeki iki gözle kolayca tanınabilir.

13 Yaş sıva üzerine kök boyalarla yapılan bu resimleme tekniğinde hızlı hareket etmek gerekir. Bu da boyanacak yüzeylerin mümkün olduğu kadar ayrıntısız olmasını zorunlu kılar. Sadece giysiler üzerinden baktığımızda bile, örneğin neden tek renkli ve mümkünse desenli olmayan kumaş betimlemelerinin tercih edildiğini anlamamız kolaylaşır.

Aşçının sığınağının kapısı aralandı...

Musa Dağdeviren'in uygulamalarıyla

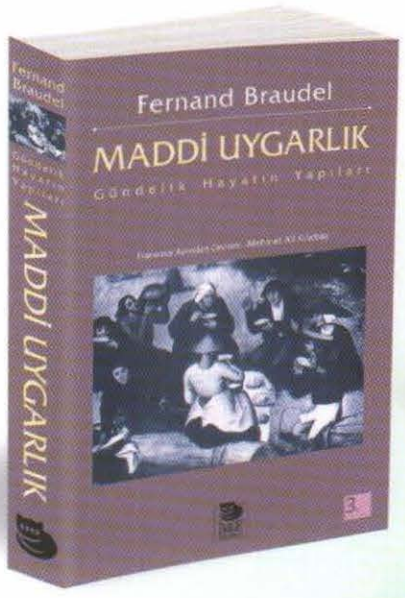
çiya YAYINLARI

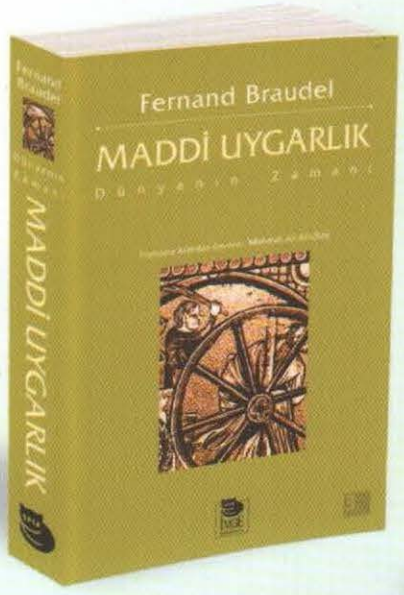
www.yemekvekultur.com

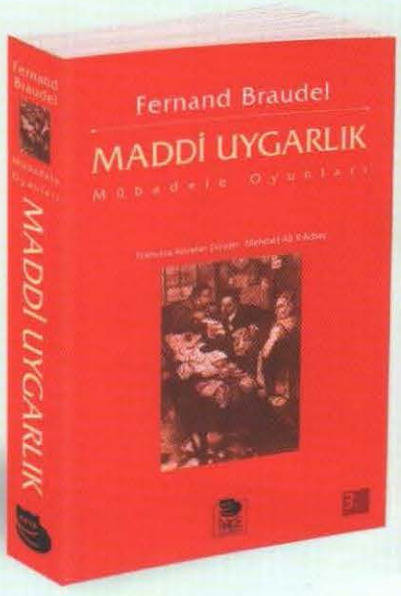

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz
AJANS PRESS
medya analizi
İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ
BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!
Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden Ajans Press, ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.
(0212) 370 11 00 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

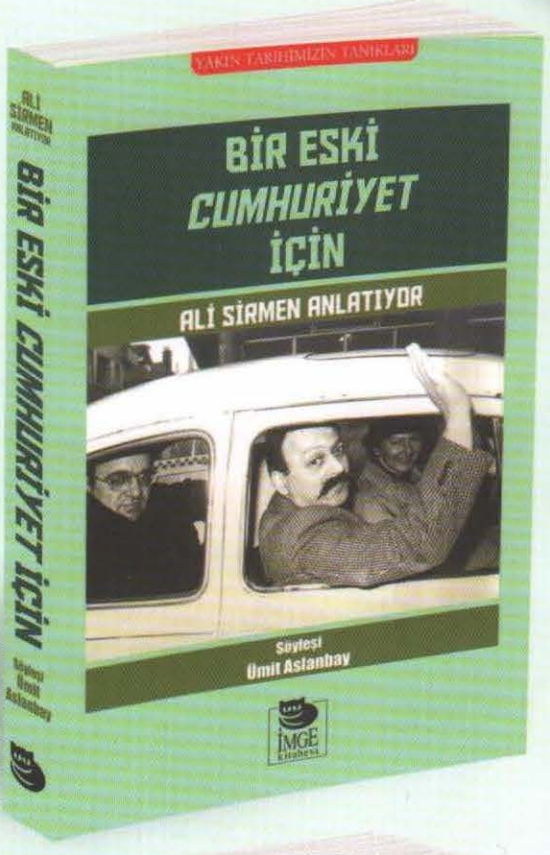
İMGE kitabevi

İMGE KİTABEVİ YAYINLARI

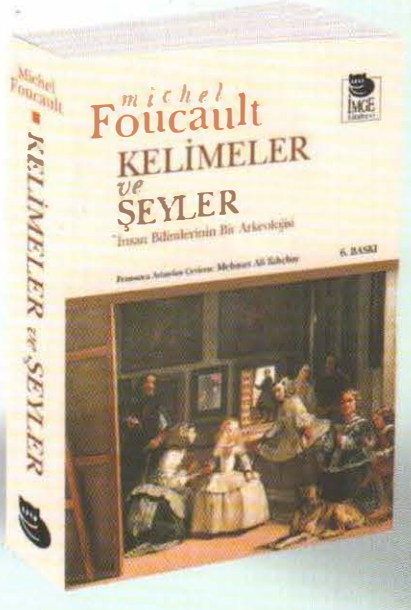

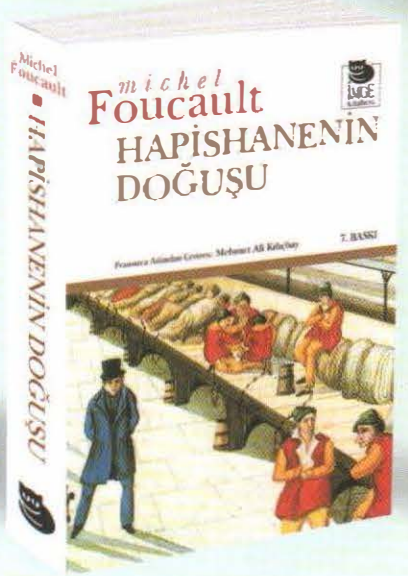

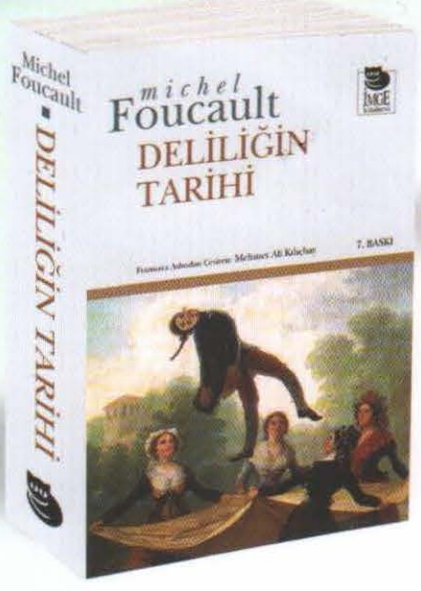

Türkiye'nin çalkantılı dönemleri **Ali Sirmen**'in elinizden bırakamayacağınız anılarında.

İNTERNETTEN SİPARİŞLERİNİZ İÇİN
imge·com·tr
TÜRKİYE'NİN VE DÜNYANIN HER YERİNE